

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Özge KURŞUN

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE OSMANLI TAŞRASINDA ASKERİ
MEKTEPLER

Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Özge KURŞUN

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE OSMANLI TAŞRASINDA ASKERİ
MEKTEPLER

Danışman

Doç. Dr. Salih TUNÇ

Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Özge KURŞUN'un bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Recep KARACAKAYA (İmza)

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Salih TUNÇ (İmza)

Üye : Doç. Dr. Şahin DOĞAN (İmza)

Tez Başlığı: II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı Taşrasında Askeri Mektepler

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 07.07.2017

Mezuniyet Tarihi : 26.07.2017

(İmza)

Yrd. Doç. Dr. Ayça BÜYÜKYILMAZ

Müdür V.

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “II. Abdülhamid Dönemi’nde Osmanlı Taşrasında Askeri Mektepler” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Özge KURŞUN

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Özge KURŞUN
Öğrenci Numarası	20145206004
Enstitü Ana Bilim Dalı	Tarih
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(x) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Salih TUNÇ
Tez Başlığı	II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı Taşrasında Askeri Mektepler
Turnitin Ödev Numarası	831329969

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 169 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 17/07/2017 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 3

alıntılar dahil % 8 'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşılıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

17/07/2017

(imza)
Doç. Dr. Salih TUNÇ

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL ASKERİ MEKTEPLERİNE VE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ EĞİTİM SİSTEMİNE GENEL BAKIŞ

1.1. Osmanlı Yenileşme Dönemi'nde II. Abdülhamid'e Kadar Askeri Mektepler.....	8
1.1.1. Tanzimat Dönemi'ne Kadar Askeri Mekteplerin Gelişimine Bakış.....	8
1.1.2. Tanzimat'ın İlanından Sonra Askeri Eğitim.....	12
1.2. II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi'ne Genel Bakış.....	15
1.2.1. II. Abdülhamid Dönemi'nin Kısaca İzahı.....	16
1.2.2. Eğitimde Yaşanan Gelişmeler.....	18
1.2.2.1. Merkez ve Taşra Vilayetlerinde Eğitim Teşkilatlanmaları.....	18
1.2.2.2. İlköğretimde Yapılan İslahatlar.....	21
1.2.2.3. Orta Öğretimde Yapılan İslahatlar.....	23
1.2.2.4. Diğer Mahiyetteki Okullar.....	27
1.2.2.5. Yükseköğretimde Yapılan İslahatlar.....	29
1.2.2.6. Azınlık Okulları.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ASKERİ MEKTEPLER

2.1. Askeri Mekteplere Genel Bakış.....	37
2.2. Askeri Mekteplerde Alman Etkisi ve Goltz Paşa.....	41
2.3. Askeri Mektepler Kadrosuna Muallim ve İdari Personel Tayin, Terfi ve Nakilleri.....	48
2.4. Askeri mekteplerde Okutulacak Derslere ve Program ve Askeri Mektepler İçin Basılan Kitap ve Risaleler İle Bunların Temini.....	55
2.5. Kimsesiz, Muhacir ve Mühtedi Çocuklarının Askeri Mekteplere Alınması.....	91

2.6. Öğrencilerin Askeri Mekteplere Kabulü ve Okul Atlama Meselesi.....	96
2.7. Askeri Okullarda Disiplin.....	97
2.8. Askeri Okullar İçin Gerekli Malzemelerin Temini.....	99
2.9. Askeri Mekteplerden Mezun Olan Zabitanların Ordularda Görevlendirilmesi ve Maaş Meselesi.....	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ VİLAYET ASKERİ MEKTEPLERİNE

GENEL BAKIŞ

3.1. Rumeli Vilayetlerindeki Askeri Mektepler.....	106
3.1.1. İşkodra Askeri Mektepleri.....	106
3.1.2. Tırnova Askeri Mektepleri.....	106
3.1.3. Selanik Askeri Mektepleri.....	106
3.1.4. Manastır Askeri Mektepleri.....	107
3.1.5. Üsküp Askeri Mektepleri.....	115
3.1.6. Edirne Askeri Mektepleri.....	115
3.2. Arap Vilayetlerindeki Askeri Mektepler.....	118
3.2.1. Şam Askeri Mektepleri.....	118
3.2.2. Halep Askeri Mektepleri.....	122
3.2.3. Beyrut Askeri Mektepleri.....	123
3.2.4. Bağdat Askeri Mektepleri.....	125
3.2.5. Süleymaniye Askeri Mektepleri.....	125
3.2.6. Trablusgarp Askeri Mektepleri.....	126
3.2.7. Yemen Askeri Mektepleri.....	127
3.2.8. Bingazi Askeri Mektepleri.....	128
3.3. Anadolu Vilayetlerindeki Askeri Mektepler.....	129
3.3.1. Erzurum Askeri Mektepleri.....	129
3.3.1.1. Erzincan Askeri Mektepleri.....	131
3.3.2. Hüdavendigâr (Bursa) Askeri Mektepleri.....	134
3.3.3. Sivas Askeri Mektepleri.....	137
3.3.4. Trabzon Askeri Mektepleri.....	139
3.3.5. Kastamonu Askeri Mektepleri.....	140
3.3.6. Mamûratülaziz Askeri Mektepleri.....	140

3.3.7. Van Askeri Mektepleri.....	141
3.3.8. Bitlis Askeri Mektepleri.....	142
3.3.9. Diyarbakır Askeri Mektepleri.....	142
SONUÇ	146
KAYNAKÇA.....	150
EK 1- Askeri Mekteplerin Derslerinde İcab Eden İslahat ve Terakkiyatın Yapılması İçin Almanya'dan Getirilen Baron Von Goltz'un Layihasının Tedkiki.....	161
EK 2- Kafkasya Muhacirlerinden Olup Konya'da Bulunan Mohoş Kabilesinden Bazılarının Askeri Mekteplere Kabulleri Hususunda Gereğinin Yapılmasına Dair Belge.....	162
EK 3- Sivas Rüşdiye-i Askeriye Mektebi'nin Depremden Zarar Görmesi Neticesinde Sanayi Mektebi Binasının Askeri Rüşdiye Mektebi'ne Terk Edilmesi ve Maarife Orada Devam Edilmesi Talebi.....	163
EK 4- Bingazi'de İnşa Edilecek Askeri Rüşdiye Mektebi Mesarifinin Nakden İrsali Mümkün Olmaz İse Kolay Tahsil Edilecek Bir Vilayete Tahvili.....	164
EK 5- Asakir-i Şahane İle Askeri Mektep Talebelerinin Esrar Kullanmalarının Men-i İçin Oluşturulan Nizamnamelerin Ordulara ve Devair-i Saireye Gönderildiğine İlişkin Belge.....	165
EK 6- Edirne Mekteb-i Harbiye-i Şahanesi'nin Müdüriyet ve Muallimliği'ne Dersaadet Harbiye-i Şahanesi Talim Muavinlerinden Kolağası Talat Efendi'nin Terfi ve Tayini.....	166
EK 7- Yemen Dahilinde Vaki Taiz ve Abha Mevkilerinde Küşad Olunacak İki Askeri Rüşdiye Mektebinin Masraflarına Dair Belge.....	167
EK 8- Bursa'da İnşası Kararlaştırılan Askeri İdadi Mektebinin Temelinin Törenle Atıldığına Dair Belge.....	168
ÖZGEÇMİŞ.....	169

TABLolar LİSTESİ

Tablo 2.1 Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne'ye Bağlı Baytar Sınıfları Programları Tablosu.....	88
Tablo 3.1 1908 Yılında Manastır Mekteb-i Harbiyesinden Piyade ve Süvari Mülâzımı Sânilîğiyle Neş'et Edecek Şâkirdânın Esâmisini Mübeyyin Defteri Tablosu.....	108
Tablo 3.2 1908 Yılında Erzincan Mekteb-i Harbiyesi Muntehâ Sınıfından Piyade ve Süvari Mülâzımı Sânilîğiyle Neş'et Edecek Şâkirdânın Esâmisini Mübeyyin Defteri Tablosu.....	132

KISALTMALAR LİSTESİ

A.}	Sadaret	PRK.KOM.	Komisyonlar
AS.	Askeri	Maruzatı	
BEO	Bab-1 Ali Evrak Odası	PRK.MŞ.	Meşihat Dairesi
Bkz.	Bakınız	Maruzatı	
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi	PRK.UM	Umumi
C.	Cevdet	RES.	Resmi Maruzat
C.	Cilt	S.	Sayı
Çev.	Çeviren	SFR.03	Londra Sefareti
DH	Dahiliye Nezareti	SFR.04.	Sofya Sefareti
ed.	Editör	ss.	Sayfa sayısı
Haz.	Hazırlayan	ŞD.	Şura-yı Devlet
HUS.	Hususi Maruzat	TAL.	Taltifat
HR.	Hariciye Nezareti	TDV	Türkiye Diyanet
LMKM.	Makamat Evrakı	Vakfı	
LMN.	Manastır Evrakı	TDVİA	Türkiye Diyanet
İ.	İrade	Vakfı İslam Ansiklopedisi	
MF.	Maarif Nezareti	TFR.	Teftişat-1 Rumeli
MKT	Mektubi Kalemi	Evrakı (Rumeli Müfettişliği)	
MTV.	Mütenevvi Maruzat	TMIK.S.	Islahat
MTZ.04	Bulgaristan	TTK	Türk Tarih Kurumu
MUI	Muhaberat-1 Umumiye İdaresi	vb.	Ve benzeri
No	Numara	Y.	Yıldız
PRK.ASK.	Askeri Maruzat	ZB.	Zabtiye
PRK.AZJ	Arzuhal Jurnal		

ÖZET

Bu çalışmada ana hatları ile Sultan II. Abdülhamid dönemi Osmanlı vilayetlerindeki askeri mektepler incelenmiştir. Öncelikle giriş kısmında XIX. Yüzyıldaki eğitim sisteminde yaşanan gelişmeler kısaca ele alınmıştır. Birinci bölümde XIX. Yüzyıl askeri mektepleri ve Sultan II. Abdülhamid dönemi eğitim sistemi genel olarak incelenmiştir. İkinci bölümde, II. Abdülhamid döneminde askeri mekteplerin genel durumu, üçüncü bölümde ise bu dönemde Osmanlı vilayetlerindeki askeri mektepler ve bunların mahiyeti incelenmiştir. Sonuç kısmında da genel bir değerlendirme yapılmıştır. Konumuz genel olarak; Askeri mekteplerin amaçlarını, takip ettikleri siyasi politikaları, adet ve talebe sayılarını, muallimlerin tayinlerini, okutulan dersler ve ders kitaplarını, askeri mekteplerde istihdam edilmek üzere Almanya'dan getirilen zabitanları, kimsesiz, muhacir ve muhtedi çocuklarının bu mekteplere yerleştirilmesini, askeri mekteplere muallim yetiştirilmesini, nerelerde hangi askeri mekteplerin olduğu ve bu okulların mahiyetleri gibi konuları kapsamaktadır. Bu çalışma, konuya ilişkin Osmanlı arşiv belgeleri, tetkik eserler, makale ve tezler detaylı bir şekilde incelenerek ortaya konulmuştur.

Bu konuyu seçmemizin amacı; II. Abdülhamid Dönemi'nde taşrada açılan askeri mektepleri ortaya koymak, bu mekteplerin amaçlarını, işleyişlerini, takip ettikleri siyasetini, ilmi açıdan inceleyerek gün yüzüne çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler II. Abdülhamid, Askeri Mektepler, Eğitim, Osmanlı Devleti

SUMMARY
MILITARY SCHOOLS IN RURAL OTTOMAN PROVINCES IN ABDULHAMID II'S
TIME

In this study, military schools in Ottoman provinces at the time of Sultan Abdulhamid II are examined. In the introduction part, changes in education system of 19th century are briefly discussed. Then, in the first part, 19th century military schools and education system at the time of Abdulhamid II are analyzed. In the second part, situation of military schools in Abdulhamid II's reign, military schools in different Ottoman provinces and their nature are reviewed. In the conclusion part, a general evaluation is given for what is discussed and analyzed before. Objectives of opening such schools, political policies, number of these institutions and students, appointment of teachers, lessons taught and lesson books, German military officers brought from their countries for employment, placement of orphan, immigrant, converted children as students, place and nature of these schools which train teacher for military education are generally the subject matter of this study. It is the result of a meticulous analysis of archive documents, research books, academic articles and dissertations on the matter as it is demonstrated on the paper.

The goal of choosing such a subject is to shed a light on rural military schools in Abdulhamid II's time, bring their goals, operating processes, policies to light in a scientific way.

Keywords Abdulhamid II, Education, Military Schools, Ottoman Empire,

ÖNSÖZ

II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı modernleşmesi önemli ölçüde gelişme göstermiştir. Bu gelişmenin bir ayağını da eğitim oluşturmaktadır. Bu dönemde birçok eğitim reformu gerçekleştirilmiştir. Kanuni Esasi incelendiğinde de bir takım maddelerin eğitimle ilgili olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 1878 sonrasında da genel olarak eğitimde ve okulların yaygınlaştırılmasında önemli hamleler yapılmıştır. Bu döneme kadar İstanbul dışında pek yaygın görülmeyen maarif teşkilatı, II. Abdülhamid döneminde imparatorluğun bütününe yayılmıştır. Konumuz itibariyle eğitim sistemi içinde taşrada açılan ve modernize edilen askeri mektepleri inceleyeceğiz. Ordu, kadim Türk devletlerinden itibaren hep en önemli konu olmuştur. Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren eğitime ve askeriyeye büyük önem vermiş ve bu kurumları dinamik hale getirmeye çalışmıştır. Özellikle XIX. Yüzyılda ve II. Abdülhamid döneminde radikal değişimlere gidilmiştir.

Tezimizin konunun amacı da; II. Abdülhamid Dönemi'nde taşrada açılan askeri mektepleri ortaya koymak, bu mekteplerin amaçlarını, işleyişlerini, takip ettikleri siyaseti ve Osmanlı modernleşmesindeki katkılarını ilmi açıdan inceleyerek gün yüzüne çıkarmaktır. Buna göre tezimiz giriş ve sonuç bölümleri hariç üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında genel olarak XIX. Yüzyıl'da eğitim alanında yapılan yeniliklere değinilmiştir. İlk bölümde XIX. Yüzyılda Sultan II. Abdülhamid'e kadar olan dönemde askeri mekteplerin genel değerlendirmesi, II. Abdülhamid dönemindeki Merkez ve Taşra vilayetlerinde eğitim yapılanmaları incelenmiştir. İkinci bölümde, II. Abdülhamid Dönemi'nde genel olarak askeri mekteplerin durumu, muallim ve idari personelin atama ve tayinleri, okutulacak derslere ait program ve buna ait nizamname, kimsesiz ve muhacir çocuklarının, muhtedilerin askeri mekteplere alınması, öğrencilerin okul atlama meselesi, Goltz Paşa'nın askeri okullar için hazırladığı program ve layihalar gibi konular incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, bu dönemde Osmanlı Devleti'ne tabii hangi taşra vilayetlerinde askeri mekteplerin açıldığı ve bunların işlevleri incelenmiştir. Sonuç kısmında ise II. Abdülhamid Dönemi'nde taşrada açılan askeri mekteplere dair genel bir değerlendirmemiz olmuştur.

Bu tezin hazırlanmasında başta, konunun tespitinden itibaren bütün safhalarda ilgi, yardım ve hoş görüsünü esirgemeyen sayın danışman hocam Doç. Dr. Salih Tunç'a, daha sonra bana huzurlu bir çalışma ortamı sağlayarak desteklerini esirgemedikleri için aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Özge KURŞUN

Antalya 2017

GİRİŞ

XIX. Yüzyılda Eğitim Sistemine ve Yapılan Yeniliklere Genel Bakış

Bir devlet kuruluşundan itibaren bekasını sağlayabilmek için sürekli gelişmek durumundadır. Buna ek olarak siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan da ilerlemek zorundadır. Aksi takdirde çağdaşlarının gerisinde kalır ve yıkılmaya mahkûm olur. Bu gelişmeyi çevresindeki ülkeleri örnek alarak yapabilir ancak her devletin kendine özgü bir karakteri vardır ve diğer devletleri örnek alırken bunu göz önünde bulundurmalıdır. Zira yaptığı sadece taklit olarak kalır ve bu da sağlıklı olmaz.

Osmanlı Devleti kuruluşundan sonra güçlü askeri teşkilatı ve yetenekli padişahları sayesinde bir cihan devleti haline gelmiştir. Osmanlı'nın içte ve dışta mükemmel bir teşkilatlanması vardır. Fakat özellikle Kanuni'den sonra II. Selim'in tahta çıkmasıyla bu mükemmel organizasyonda çatlaklar meydana gelmiştir. Dünya'da yeni yerler keşfedilmiş, çağın gereklilikleri artmış ve maalesef Osmanlı tüm bu gelişmelerin dışında kalmıştır. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda alınan siyasi yenilgiler bunun açık ispatı olarak önümüzde durmaktadır.

Bundan sonra gelen padişahlar Osmanlı Devleti'nde meydana gelen bu çatlakları onarmak yerine yama yapmışlardır. Yani Osmanlı, geri kalmışlığı kabullenmeyerek özellikle ilk zamanlar baskıyla bir şeylerin düzeleceğini ummuştur. Bu durum da özgünlük ve yaratıcılıktan uzak kalınmasına sebep olmuştur. Ancak daha sonraki yıllarda radikal değişiklikler olmasa da bir takım değişikliklere ve yeniliklere gidilmiştir. Osmanlı yavaş yavaş batıya açılmış, ıslahatlar yapmış ve yenileşme safhasına girmiştir. Osmanlı bu ıslahatları başta askeriye olmak üzere siyasi, sosyal ve ekonomik olarak çok çeşitli alanlarda yapmıştır. Bu alanlardan biri de eğitimidir. Özellikle XIX. yüzyıla baktığımızda eğitim konusunda ciddi hamlelerin yapıldığını görmekteyiz. II. Mahmut Avrupai bir tarzda yenileşme olması gerektiğini düşünen, Avrupa'yı örnek alan bir padişah olması sebebiyle ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da yaptığı yeniliklerden de etkilenerek bu dönemde Avrupa'yı gözlemlemek için dışarıya öğrenciler göndermiştir. Aynı şekilde Avrupa'dan Osmanlı ülkesine aydınlar gelmiştir. Bu da Osmanlı yenileşmesinin gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. II. Mahmut döneminde çok kalıcı olmasa da eğitimde bir takım yenilikler yapılmıştır. Bu yeniliklerden en dikkati çekenleri Avrupai tarzda yeni mekteplerin açılması ve Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, Mühendishane-i Berr-i Hümayun, Mekteb-i Tıbbi-i Adli-i Şahane ve Harbiye Mekteplerinin ıslah edilmesidir.

Avrupa'nın çağdaş ilmini memleketimize sokmak için açılan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun, Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Mekteb-i Tıbbi-i Adli-i Şahane (1838) ve Mekteb-i Harbiye (1834) sayesinde, matematik ve tabii ilimlerle tıp, git gide daha modern bir şekilde okutulmaya devam etmiştir¹.

Bununla beraber yavaş yavaş kullanılan terimler değişmeye başlamıştır. Yeni bilgi ve teknikler için ilim yerine fen, fenlerle ilgili konularda yararlı işler anlamına gelen nafia ve hepsini kapsayan maarif tanımı literatüre girmiştir². Bundan sonra da yavaş yavaş eğitimde yenilikler yapılmaya başlanmıştır.

Öncelikle ilkokullar mecburi olmuştur. Bu konuyla ilgili Mahmud Cevat İbnü'ş Şeyh Nafi'nin Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı adlı eserinde detaylı bilgi verilmektedir. Eserde bu gelişmenin yer aldığı ferman verilmiştir. Bu fermanla anne babaların çocuklarını küçük yaşta okuldan alıp iş öğrenmeleri için çıraklığa verdiği, bu yüzden çocukların bilhassa din eğitimlerinin yarım kaldığı belirtilerek çocukların öncelikle din ağırlıklı mekteplerde ilköğrenimlerini tamamlamaları gerektiği buyrulmuştur³.

İlköğretim meselesi üzerinde çalışıldıktan sonra orta öğretim sorunu ele alınmıştır. II. Mahmud Döneminin eğitimde attığı en önemli hamlelerinden biri de eğitim işleriyle ilgilenen Meclis-i Ulum-ı Nafia'nın hazırladığı layihadır. Bu layihada şöyle denilmektedir: "Mevcut askeri ve sivil mekteplerin program eksikliğinden dolayı bozulmaya yüz tuttuğu rapor edilmiştir. Raporda ayrıca eğitim alanındaki kargaşa ve usulsüzlüklerin nedenleri vurgulanarak eksikliklerin giderilebileceği yeni bir nizama gereksinim olduğu"⁴ belirtilmiştir. Bu layihadan sonra sistemin iyileştirilmesi için "II. Mahmud, ilköğretimden sonra eğitim yapacak rüşdiye okulları açılmasını kararlaştırmıştı. Padişah, çocukların eğitimlerinin rüştlarını kanıtlayıncaya kadar süreceğini düşünerek bu okullara rüşdiye adını verdi"⁵.

Bu okulların açılmasının arkasında tıbbiye ve harbiye gibi okullara öğrenci yetiştirmek düşüncesi vardır. Özellikle II. Mahmud' un yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra yerine kurduğu Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı orduya öğrenci yetiştirmek elzemdir. Bu yüzden "1838'de Sultan Ahmed ve Süleymaniye Camiilerinde Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiye adında iki orta dereceli okul açıldı"⁶. Mekteb-i Maarif-i Adli, devlet memuru yetiştirmek için açılmıştı. Mekteb-i Ulum-ı Edebiye'ye ise sıbyanı bitiren öğrencilerin alınması ve on sekiz yaşına kadar okutulmaları kararlaştırıldı. Öğrencilerin

¹ Adıvar, 1982: 221.

² Berkes, 2013: 179.

³ Mahmud Cevat İbnü'ş Şeyh Nafi, 2001: 3-5.

⁴ Ünal, 2015: 1.

⁵ Tekeli ve İlkin, 1999: 62.

⁶ Lewis, 2007: 85.

gösterdikleri gayrete göre evkaftan maaş bağlanması prensibi de kabul edildi⁷. II. Mahmut döneminde eğitimde yapılan bir diğer yenilik 1831’de müzik okulu olarak açılan Musika-i Hümayun’dur. Bu dönemde yeniçeri ocağı kaldırılınca beraberinde mehterhane ve mehter takımı da kaldırılmıştır. Bunun yerine Avrupalı tarzda bir bando takımı ve bu takımın elemanları için bir okul kurulması düşünülmüştür. Aralık 1831’de çıkan bir irade ile masrafları hazineden karşılanacak olan ordu için bir müzik okulu kuruldu. Okulda doğu musikisi yanında batı musikisi dersleri de verilmekteydi. Okulda Arapça, Farsça, din dersleri ve uygulamalı musiki derslerinin verildiği bilinmektedir. Okulun ilk hocası Fransız Mangel idi ancak II. Mahmut’un davetiyle Osmanlı’ya gelen ve Musika-i Hümayun’un başına geçen Donizetti Paşa okul için harcadığı çaba ve besteleriyle öne çıkan isim olmuştur⁸.

Bu bilgiler ışığında II. Mahmud’un eğitim reformlarında bazı adımlar attığı hatta Tanzimat Dönemi’nde yapılacak eğitim reformlarına zemin hazırladığı ama yine de bunların çok yetersiz olduğu görülmektedir. Bundan sonra XIX. Yüzyılda Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz devirlerinde Tanzimat ile gelen yeniliklerin daha dikkate değer olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemlere bakacak olursak Tanzimat’la birlikte eğitim işlerini üstlenen bazı meclisler açılmıştır. Bunlardan ilki Muvakkat Meclis-i Maarif’ tir. “Maarif meseleleriyle uğraşacak Meclis-i Vala⁹ nın bir komisyonu olarak 12 Nisan 1845’te bir *Muvakkat Meclis-i Maarif* teşkil edilmiştir. Muvakkat Meclis-i Maarif, Meclisi Vala azasından ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesinden Reisü'l-ulema Melekpaşazade Abdülkadir Efendinin başkanlığı ve altı üye 3 ile 4-5 Mart 1845’te işe başladı”¹⁰. “Daha sonra Daimi-i Meclis-i Maarif adlı okulları ilk, orta ve yüksek kademeli olarak derecelendirmek üzere 1846’da kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır. Meclis, eğitimle ilgili gerekli reformları yaparak bunların denetimini yapacaktır”¹¹. Bundan sonra kurulan önemli bir kurum da Encümen-i Daniş’tir. Encümen-i Daniş 1851’de Meclis-i Maarif-i Umumiye ’ye bağlı olarak Ahmed Cevdet Paşa başkanlığında açılmıştır ancak daha sonra meclisin, görevlerini tam olarak yerine getirmediği düşüncesiyle 1862’de kapatılmıştır¹². Açılan bu meclisler sayesinde eğitimle ilgilenilmiş, eğitim işleri bir düzene sokulmak istenmiştir diyebiliriz. Bu bağlamda rüştiyelerin sayısında artışlar görülmüş, Darülfünunun açılması meselesi gündeme gelmiştir. Eğitim kademeli olarak derecelendirilmeye çalışılmış, Avrupa’nın ilim ve tekniği memlekete girmeye başlamıştır. Batılı tarzda yeni okullar açılmıştır. Osmanlı ekonomiye önem veren bir devlettir. Tarım da

⁷ Karal, 2007: 159.

⁸ Bilim, 1998: 73-74.

⁹ Bkz.: Seyitdanlıoğlu, 1999.

¹⁰ Erdoğan, 1996: 193.

¹¹ Erdoğan, 1996: 195-196.

¹² Erdoğan, 1996: 198.

ekonomide önemli bir yer tutuyordu. Bu yüzden 1847’de bir Ziraat Mektebi açılmıştır. Mektepte aritmetik, coğrafya, geometri, felsefe, yol ve köprücülük, hayvan anatomisi, baytarlık, botanik, arazi bileşimleri, ürünlerin bileşimi ve üretimi, tarım teknolojisi, bahçıvanlık çeşitleri, merinos koyunları ve ipekçilik gibi dersler vardı. Okulun nazırı eski postane nazırı Agaton Efendi idi. Ancak okul 1850’de kapandı. Daha sonra 1889’da Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi ismiyle açıldı¹³. Ziraat Mektebi’nin açılmasından sonra 1857’de Orman ve Maadin Mektebi açıldı. Okulun müdürlüğünde Cemil Bey vardı. Okulda akli ilimlerin yanında orman tekniği ve doğa tarihi dersleri vardı¹⁴. Ziraat ve Orman Mekteplerinin açılmasında yabancı ülkeden gelen uzmanların etkisi büyük olmuştur. Hem dışarıdan gelen yabancı uzmanlar hem de Osmanlı Devleti içinde yetişen öğretmenler sayesinde açılan okullarda iyi bir eğitim verilmesi amaçlanmıştır. “Eğitimi çağdaştırmaya yönelik çalışmaların en önemlilerinden bir diğeri öğretmen yetiştirme çabalarıdır. Bu amaçla 1848’de İstanbul’da ilk defa öğretmen okulu Dârülmualimîn açılmış, daha sonra vilâyetlerde de açılması cihetine gidilmiştir”¹⁵.

“ Önemli bir gelişme de 1858’de İstanbul’da ilk kız mektebi açılmıştır. 1859’da da idareci yetiştirmek üzere Mekteb-i Mülkiye açılmıştır”¹⁶. “Daha sonra 1868 de Türkiye’de ilk defa olmak üzere, Avrupa memleketlerinde olduğu gibi tam bir orta tahsil veren Galatasaray Sultanisi açılmıştır”¹⁷. Galatasaray Sultanisi kuruluş amacı, programı, öğretmen ve öğrencileriyle diğer eğitim kurumlarından ayrıdır. Çünkü bu okulun iki farklı amacı vardır. Birincisi; değişik inanç ve düşüncedeki çocukları kaynaştırarak büyük bir Osmanlı birliği yaratmak, ikincisi ise; Osmanlı eğitim sistemine yabancı dilde öğretim yapan batı ölçülerinde bir kurum kazandırmaktır. Bu okul bütün teb’a çocuklarına açıktı ve buradan mezun olan çocuklar Hendesehane, Harbiye, Tıbbiye ve Bahriye gibi yüksekokullara girebileceklerdi. Okulda genel olarak Osmanlı Tarih ve Coğrafyası, genel tarih ve coğrafya, matematik, defter tutma, mevad-ı ticaret, hikmet-i tabiiye, kimya, kaldıraç, hukuk-ı nas, Fransızca, Latince, Grekçe, ekonomi yazı, resim, sanat ve botanik gibi dersler okutulmaktaydı¹⁸. Açılan bu okul II. Mahmut’un modernleşme düşüncesini yansıtmakla beraber bu dönemde Osmanlı Devleti’nin yenileşmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu dönemde açılan bir diğer önemli okul günümüzde Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak adlandırılan Mekteb-i Mülkiye okuludur. Okul 1859’da açılmıştır. Okulda tarih, nizamlar, fıkıh, istatistik, uluslararası hukuk, Osmanlı

¹³ Bilim, 1998: 209-214.

¹⁴ Bilim, 1998: 219.

¹⁵ Saydam, 2002: 799.

¹⁶ Akşin, 1997: 127.

¹⁷ Antel, 1940: 448.

¹⁸ Bilim, 1998: 169-170.

anlaşmaları, ekonomi, çağdaş yönetimler, coğrafya, aritmetik, alan ölçüsü, ticaret ve ticaret esasları gibi dersler okutulmaktadır. Okul, gerçekleştirilen reformlar çerçevesinde taşra yönetimine atanacak yöneticiler yetiştirmeyi amaçlıyordu¹⁹. Artık bundan sonra Tanzimat Devrinin maarif alanındaki en önemli gelişmesi şüphesiz 1869 Maarif Nizamnamesinin yayınlanmasıdır. Yayınlanan bu nizamname ile eğitim meselelerini düzenli bir biçimde yürütmek için Maarif Nezareti bünyesinde Meclis-i Kebir-i Maarif açılmıştır. “Saffet Paşa’nın Maarif-i Umumiye Nazırlığı sırasında kurulan Meclis-i Kebir-i Maarif 20 Eylül 1869’da Sultan Abdülaziz’in iradesiyle İstanbul’da açılmıştır. Daire-i İlmiye ve Daire-i İdare olmak üzere teşkilatlanmış ve vilayetlerde de şubeleri oluşturulmuştur. Ardından da çalışmalarına başlamıştır”²⁰. “Bu nizamname ilk kez vilayetlerde de bir maarif teşkilatlanmasını öngörüyordu. Ayrıca ilk kez Darülfünun ismi bu nizamnamede geçiyordu”²¹. “Bu nizamname ile inas rüşdiyelerine muallime yetiştirilmek üzere bir Darülmuallimat küşad edilmiştir. Açılan okullarda eğitim dili lisan-ı Osmaniye olacaktır”²². Açılan darülmuallimler derecelerine göre ayrılmışlardır. Buna göre 1868’de ilk öğretmen okulu olan Darülmuallimin-i Sıbyan, 1870’te kız öğretmen okulu olan Darülmuallimat, 1874’te öğretmen lisesi ve İstanbul öğretmen okulu olan Darülmuallimin-i İdadi ve İstanbul Darülmuallimini açılmıştır. Burada Saffet Paşa’nın ismini zikretmek gerekir. Saffet Paşa maarif için çok çalışmalar yapmıştır. Batıyı görmüş ve oradaki eğitim teşkilatını incelemiş olan Saffet Paşa’nın gayretleriyle çıkmış olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’ne göre yapılacak olan yenilikleri toparlayacak olursak bunlar ilk ve orta dereceli eğitim meselesinin düzenlenmesi, üniversite açılması, öğretmen yetiştirme, özel eğitim problemi, okutulacak ders kitapları, öğretmen ve diğer personelin atama işleri, merkezde açılacak Meclis-i Kebir-i Maarif ve vilayetlerdeki Vilayet Maarif Meclisleri meseleleridir²³. Meclis-i Kebir-i Maarif’te 1869’da İdari Daire’nin başında Münif Efendi, İlmi Daire’nin başında ise Tahir Paşa vardı. Ancak 1871’den itibaren İlmi Daire kaldırılarak tek şubeye düşürülmüş, başına da 1877’ye kadar görev yapacak olan Hacı Ahmed Tahir Efendi getirilmiştir. Mecliste gayrimüslimler de yer almaktadır ve meclisin üye sayısı yıllara göre değişiklik göstermektedir²⁴. Dönem incelendiğinde eğitim reformlarında Ahmed Cevdet Paşa, Saffet Paşa, Münif Paşa gibi isimlerin öne çıktığı gözlemlenmektedir. Bu isimlerden özellikle Ahmet Cevdet Paşa’nın bu

¹⁹ Bilim, 1998: 225.

²⁰ Ünal, 2008: 5.

²¹ Tekeli, 1985: 470.

²² Mahmud Cevad, 1954: s.104-105.

²³ Koçer, 1987: 85.

²⁴ Ünal, 2008: 12; Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, 1989: 36.

dönemde eğitime oldukça büyük katkıları vardır ve dikkate değerdir. Bu yüzden ismini zikretmek gerekir.

Ahmet Cevdet Paşa, 1849'da Meclis-i Maarif Umumi azalığıyla Darülmuallimin müderrisliğine getirilmiştir²⁵. 1850'de Bursa'ya gitmiş ve Kavaid-i Osmaniye adlı eseri yazmıştır. İstanbul'a dönüşünde de Encümen-i Daniş üyeliğine²⁶ seçilmiştir. 1853'te Encümen-i Daniş'in bir görevi olarak 1774-1826 arası Osmanlı tarihini yazmaya başlamıştır. 1855'te vakanüvis olmuş, Tarih-i Cevdet'in yanında Tezahir'i de yazmaya devam etmiştir. Bunlar olurken devlet memuriyetinde de dereceler atlayarak 1863'te Anadolu Kazaskerliği'ne yükselmiştir. 1866-1868 arası Halep Valiliği yapmıştır²⁷. Ahmet Cevdet, bir devlet memuru ve tarihçi olmasının yanı sıra bir hukukçudur da. Arazi Kanunnamesini hazırlayan komisyonun reisliğini yapmıştır ve 1868'de Mecelle-i Ahkam-ı Adliye heyetinin başına getirilmiştir²⁸. Görüldüğü gibi Ahmet Cevdet çok yönlü bir devlet adamı ve âlimdir. Çağdaş düşünceleri sayesinde özellikle öğretmen yetiştirme meselesinde önemli katkıları olmuştur.

Tanzimat Dönemi'ne kabaca baktığımızda kurulan maarif meclisleriyle eğitim reformlarında Avrupa örnek alınarak bir atılım yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bunun yeterliliği tartışma konusu olsa da eğitimde yenileşmeye gidilmesi geç kalınmıştır yorumu yapılabilir.

Tanzimat Devri'ni geride bıraktıktan sonra I. Meşrutiyet Dönemi'ne baktığımızda bu dönemin çok kısa sürdüğü ve Rusya ile savaş halinde olduğumuzdan dolayı eğitim meselelerine ilişkin çalışmaların çok kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Yine de Kanuni Esasi'de eğitimle ilgili bir takım maddelerin yer aldığı görülmektedir. 1876 tarihli Kanuni Esasi'nin üç maddesi eğitime ilişkindir. Buna göre, 15. Maddede her Osmanlı vatandaşının kanuna uygun olmak kaydıyla özgürce genel ve özel eğitim yapabileceği, 16. Maddede çeşitli din ve inanışa sahip toplulukların öğretim biçimine dokunulmayacağı, 114. Maddede Osmanlı bireylerinin tümü için ilköğretimin zorunlu olacağı ve bunun ayrıntılarının daha sonra düzenleneceği²⁹ belirtilmiştir.

XIX. Yüzyıl'da eğitime II. Abdülhamid'e kadar genel olarak baktığımızda II. Mahmud Dönemi'nden itibaren reform hareketlenmeleri görülmektedir. Sivil eğitimde yeni okullar

²⁵ Fatma Aliye Hanım, 1994: 72.

²⁶ "Meclis-i Maarif azasından Ahmet Cevdet Efendinin esas-ı tahsil-i maarif olan lisanı Türki'nin kavaidini şamil terkib ve te'lif eyledikleri kitab-ı nefis-i bi-misil eğerçi mukaddemce Meclis-i Maariften tahsin ve tasdik ve taraf-ı meşihat penahiden dahi intihab ve takriz olunarak şeref südur buyrulan irade-i seniyye-i cenab-ı cihanbani mucibince der-dest-i tab'u temsil ise de müsteşar-ı müşarün-ileyh hazretleriyle efendi-i müma ileyh Encümen-i Daniş'in aza-yı dahiliyesinden olub... avdet-i seniyye-i hazret-i padişahi şeref-vuku bulmuştur". Mahmud Cevat İbnü'ş Şeyh Nafi, 1954: 43.

²⁷ Gündüz, 2012: 42.

²⁸ Ercüment Kuran, 2007: 150.

²⁹ Akyüz, 2015: 224.

açılmış, bu okullar derecelere ayrılmış hatta eğitimin vilayetlere götürülmesi söz konusu olmuştur. Özellikle din eğitimine ağırlık veren Osmanlı mektepleri akli ilimlere yönelimini arttırmıştır. Öğretmen yetiştirme meselesine, okullarda okutulacak derslere önem verilmiştir. Sivil eğitimde önemli adımlar atılırken aslında askeri eğitime daha çok önem verildiği görülmektedir. Özellikle II. Mahmud Dönemi'nde yeni orduya asker yetiştirmek için açılan askeri okullar ve bunların yaygınlaştırılması hususunda dikkate değer gelişmeler vardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL ASKERİ MEKTEPLERİNE VE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ EĞİTİM SİSTEMİNE GENEL BAKIŞ

1.1. Osmanlı Yenileşme Döneminde II. Abdülhamid'e Kadar Askeri Mektepler

Osmanlı Devleti, kuruluşundan beri askeri alan başta olmak üzere siyasi, sosyal ve ekonomik olarak Avrupa'nın ortalarına kadar ilerlemişti. Ancak bu ilerleme 18. yüzyılda Rönesans, Reform ve coğrafi keşif hareketleri gibi çeşitli sebeplerden dolayı bir duraklama dönemine girmiştir. Bu dönemden sonra Osmanlı üstünlüğünü hemen hemen her alanda kaybetmeye başlamıştır. XVIII. Yüzyılda askeri alanda yaşanan gerileme özellikle 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Antlaşmaları ile adeta tasdiklenmiştir. Askeri alandaki bu geri kalmışlık ancak eğitimle düzelebilirdi. Bu yüzden Osmanlı Devleti askeri eğitimde yenileşme safhasına girmiştir. Bu bölümde XIX. Yüzyılda askeri eğitim sisteminde yaşanan gelişmeler ilk olarak Tanzimat öncesi ve sonrası olmak üzere iki kısımda incelenecektir.

1.1.1. Tanzimat Dönemi'ne Kadar Askeri Mekteplerin Gelişimine Bakış

XVIII. Yüzyıla kadar Osmanlı'da askeri eğitim genelde ordunun ve donanmanın subay ve teknisyen kadrosunu besleyen kaynaklar kendi bünyeleri içinde tersane, tophane, kılıçhane, tüfekhane gibi büyük imalat yerlerinde pratik öğretimle yetişen usta ve kalfa sınıfına mensuptu. Modern anlamda ilk sistemli askeri eğitim XVIII. Yüzyılda tesis edilmeye başlanmıştır³⁰. Alınan yenilgilerle kötüye gittiği anlaşılan ordu için nitelikli subayların yetişmesi gibi, bu subayların eğitileceği nitelikli yeni askeri okullara ihtiyaç vardı. Osmanlı bu ihtiyacın karşılanması için yabancıların fikirlerine başvurmuştur. Ülkeye gelen yabancı uzmanlar askeri sahada gördükleri eksiklikleri ve yapılması gerekenleri bir rapor halinde padişaha sunmuşlardır. Yabancı uzmanlardan en dikkat çeken isimler I. Mahmut Dönemi'nde görev yapmış olan Kont de Bonneval ve daha sonra III. Mustafa Dönemi'nde görev yapan Baron de Tott'tur. Bu isimler genelde topçu ocağı etrafında bir takım düzenlemeler yapmışlardır. Bonneval, ileriye gören, Rusya'nın çağdaşlaşmasıyla ileride Osmanlı ile çatışmasının kaçınılmaz olduğunu söyleyen bir askeri³¹. Bonneval 'in öncülüğünde 1734'te Üsküdar'da bir Humbaracı Kışlası açılmış, ilmi tahsili için de Humbarahane-i Mühendishane okulu kurulmuştur. Dersin hocalığına da Hacı Mehmed Efendizade Mehmet Sait Efendi

³⁰ Unat, 1964: 14.

³¹ Berkes, 2013: 65.

getirilmiştir. Ancak okul yeniçerilerin muhalefetiyle karşılaştığı için uzun süreli olmamıştır³². I. Mahmud, ileri görüşlü bir padişahı ve İran, Rusya, Avusturya muharebelerindeki muvaffakiyetsizliğin sebebini anlamıştı. Avrupa orduları tarzında bir ordu teşkilinin gerekli olduğunu düşünerek humbaracı ocağı ile işe başlamışsa da çıkabilecek bir isyandan korktuğu için kapıkulu ocaklarına ve yeniçeri ocağına dokunamamıştır³³. Bu gelişmelerden sonra III. Selim Dönemi'nde de Nizam-ı Cedid ile beraber eğitimde bir takım yenilikler yapılmıştır. "1773'te Mühendishane-i Bahr-i Hümayun kurulmuş, Baron de Tott burada öğretmenlik yapmıştır. Bu deniz mektebinin açılmasında öne çıkan bir diğer isimse Cezayirli Hasan Paşa olmuştur. Ruslara karşı ordumuzun muvaffakiyet gösteremediğini görünce bir deniz mektebi açılması teklifinde bulunmuştur"³⁴.

Cezayirli Hasan Paşa, okulun ilk hocasıydı ve Batı dillerini bilen, usta bir denizciydi³⁵. Onun öncülüğünde açılan bu okulu geliştirmek için bir takım adımlar atılmıştır. Fransa'dan hocalar getirtilmiştir. Türkçe, Arapça, Fransızca, aritmetik, geometri, coğrafya, trigonometri, cebir, topografya, harp tarihi, entegral ve diferansiyel hesap, mekanik, astronomi, istihkâm ve balistik dersleri okutulmuştur. Üç yıllık olan bu okula sonradan idadi sınıflar da eklenmiştir. Tanzimat Dönemi'nden sonra Bahriye Mektebi olarak bilinir. İlk kez Fransa'dan getirilen uzmanlar tarafından Fransızca ders verilmesi ve din derslerinin yer almaması yönünden Türk eğitim tarihinde önemli bir yeri vardır³⁶.

Açılan diğer bir mühendislik okulu Mühendishane-i Berr-i Hümayun' dur. Daha elle tutulur yeniliklerin yapıldığı III. Selim döneminde açılmıştır. III. Selim ve yeni düzenin gerekli olduğuna inanmış olan ekibi, askerlik alanındaki yenilikler için almış oldukları metodu eğitim ve öğretim için de yürüttüler. Yani medreseyi kendi haline bıraktılar ve ordu gereçlerini karşılamak üzere bir teknik öğretim kurmaya çalıştılar³⁷. 1795'te Hasköy'de açılan Mühendishane-i Berr-i Hümayun imparatorluğun ikinci mühendishanesidir. Fünûn-i Harbiyye Tâlimhânesi, Mekteb-i Fünûn-i Harbiyye veya Mühendishâne-i Sultânî gibi isimlerle, ardından da Mühendishâne-i Berrî (Hümâyun) olarak anılmıştır. Dersler, okulun idareciliğini ve baş hocalığını uzun yıllar üstlenen geometri ve cebir hocası Abdurrahman Efendi başkanlığında Türk hocalar tarafından yürütülmüştür. Nizam-ı Cedit'in sona ermesi ve III. Selim'in tahttan indirilmesiyle okul ihmal edilmiştir³⁸. Okulda genel olarak sınıflara göre şu dersler okutulmaktadır; Sınıf- Evvel'de (1. Sınıf-4. Sene) hendese, cebir, kozmografya, resim,

³² Koçer, 1987: 23.

³³ Uzunçarşılı, 1988: 325.

³⁴ Avcı, 1963: 2-3.

³⁵ Akyüz, 2015: 144.

³⁶ Sakaoğlu, 2003: 56.

³⁷ Karal, 2007: 67.

³⁸ Beydilli, 2006: 516-517.

lağım, istihkâmcılık, askeri talim dersleri, Sınıf-1 Sani'de (2. Sınıf- 3. Sene) coğrafya, trigonometri, cebir, Kur'an, topografya, harp tarihi dersleri, Sınıf-1 Salis'de (3. Sınıf- 2. Sene) hesap, hendese, coğrafya, Arapça, Fransızca dersleri ve Sınıf-1 Rabi'de (4. Sınıf- 1. Sene) resim, umur-ı erkân, Arapça, hendese başlangıcı, hesap ve Fransızca dersleri verilmektedir³⁹. Buradan Riyâziye ve hendese derslerinin ağırlıklı okutulduğu görülmektedir. II. Mahmud zamanında okulu iyileştirilme çalışmaları yapılmıştır.

II. Mahmut, her alanda olduğu gibi askeri eğitim alanında da bir dizi yeniliklere girişmiştir. Askeri alanda yeniçerilerin yenileşme hareketlerine muhalefet olmasından dolayı II. Mahmud Yeniçeri Ocağını kaldırmış yerine Avrupai tarzda Asakir-i Mansura-yı Muhammediye adlı eğitim görmüş subaylardan oluşan bir ordu kurarak Prusya'dan subaylar getirmiştir. Yeni kurulan bu ordunun çok sayıda ihtiyacı olan subay ve doktor yetiştirmek amacıyla 1827'de Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Ma'müre ve 1834'te Mekteb-i Ulum-ı Harbiye açılmıştır⁴⁰. Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Ma'müre, Müslümanlardan tabip ve cerrah yetiştirmeyi amaçlayan, öğrenim süresi 4 yıl olan, Tıbbiye 'de Fransızca, Cerrahhane 'de Türkçe eğitim verilen, yabancı hocaların da ders verdiği bir askeri okuldur⁴¹. Sınıf geçmek için imtihan konulmamış, öğrenciler durumlarına göre hocaların takdiriyle üst sınıflara geçirilmiştir. II. Mahmud'un son zamanlarında ise bu okul yeterli görülmeyip tekrar teşkilatlandırılmıştır. Yeni okul Dar'ül Ulum'ül Hikemiyye-i Osmaniye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane adını almış, laboratuvarı düzenlenmiş, kütüphane ve matbaa açılmıştır⁴². Askeri Tıbbiye Okulu Türkiye'nin tıp tarihinde önemli yeri olan bir eğitim kurumudur. Bu dönemde, 1773'te kurulan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun ve 1795'de kurulan Mühendishane-i Berr-i Hümayun okulları da ıslah edilmiştir. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, 1834'te Heybeliada'da yapılan Kalyoncu Kışlası'na taşınmıştır. Daha sonra tersane arkasındaki sırtta Cezayirli Hasan Paşa'nın konağı satın alınarak dört yüz talebelik bir Deniz Mühendishanesi yapılmaya başlanmıştır. Bu deniz mühendishanesi Kırım Harbi'ne kadar da orada kalmıştır⁴³. Fransızca 'nın batı dili olarak okutulduğu ve Fransız öğretmenlerin sıkça ziyaret ettiği deniz mühendishanesi hala Deniz Harp Okulu olarak eğitim vermektedir⁴⁴. 1734'te Humbarahane ve Hendesehane olarak kurulan ve daha sonra Mühendishane-i Berr-i Hümayun adını alacak olan, topçu subayı yetiştirilmek üzere açılan okul için bu dönemde bir takım düzenlemeler yapılmıştır. İngiltere'ye iki öğretmen ve on öğrenci gönderilmiştir.

³⁹ Komisyon, 2000: 243.

⁴⁰ Koçer, 1987: 34.

⁴¹ Akyüz, 2015: 146.

⁴² Unat, 1964: 15.

⁴³ Uzunçarşılı, 1984: 510.

⁴⁴ Yolalıcı, 2000: 658.

1848'de çıkarılan bir nizamnamede okulda ders veren öğretmenlerin derslerini güzel ve açık bir şekilde işlemeleri, öğrencilere mümkün olduğunca yardım etmeleri gerektiği söylenmiştir⁴⁵. Bu dönemde açılan bir diğer önemli okul Harp Okulu'dur.

XIX. Yüzyıl Osmanlı için bir gerileme dönemi olmuştur. İçte ve dışta siyasi ve askeri tehditler ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden ordunun ıslahı ve kuvvetlendirilmesi icap etmektedir. Bunun da ancak batılı tarzdaki harp okulundan mezun subaylarla mümkün olabileceğini düşünen II. Mahmud bir harp okulu tesis edilmesini gerektiğini görmüştü. Ordunun subay ihtiyacını karşılayacak olan Harp Okulunun kurulmasına gelince bu okul 1834'te Hassa Müşiri Ahmed Fevzi Paşa tarafından Selimiye Kışlasındaki kur'a neferleri arasından istidatlı öğrencilerin seçilmesiyle başlamıştır⁴⁶. İlk zamanlarda en çok piyade talimleri, istihkâm dersleri ve uygulamaları yapıldı. Askeri disipline önem verilir, okulun camiinde beş vakit namaz kılınırdı. Süvari ve topçu talimleri ve öğretimi yoktu. Din dersleri ve Arapça okutulurdu. Ancak 1846'dan sonra hendese, cebir, tamami ve tafazuli hesap, mahrutiyat, fizik, mihanik, kimya, köprücülük, balistik ve Fransızca okutulmaya başlanmıştır⁴⁷. Bu derslerin sınıflara göre dağılımı ise şöyledir: Tabur olarak sınıflandırılan askeri öğrenciler sekiz kısma ayrılırdı. Birinci sınıf acemi olduklarından kum üzerine parmakları ile bir sülüs ve okula giriş numaralarını kendilerine ayrılmış bölümlere yazarak bir künye oluştururlardı. Bu öğrenciler iki harfli Arapça lügatleri okurlardı. İkinci ve üçüncü sınıf öğrencileri ise üç harfli Arapça sözcükleri ve Amme cüzünün eğitimini alırlardı. Dördüncü ve beşinci sınıflar ilmihal ve Hz. Muhammed'in yaşamına dair akaid dersleri alırlardı. Altıncı sınıflar ise askeri tatbikat, askeri nizam ve kanunları öğrenirlerdi. Yedinci ve sekizinci sınıflar Sümbülzade Vehbi Efendi'nin yazdığı Arapça- Farsça sözlüğü okurlardı. Sekizinci sınıfın yetenekli yüz adet öğrencisi ikinci seviyeye alınır, kadastro, harita, topografya, matematik, geometri ve analitik dersleri alırlardı⁴⁸. Okulun hocaları genelde mühendishane mezunu olduğu için bu okula nitelikli öğretmen yetiştirmek amacıyla Avrupa'ya öğrenci gönderilmek istendi.

Avrupa'ya öğrenci göndermek meselesinde Türk hükümetinin uğraşları neticesinde bazı Türk Harp Okulu öğrencileri Woolwich'e kabul edildi ancak bu öğrenciler fazla başarı gösteremediler. Daha sonra Feld Mareşal olan, Prusyalı Teğmen Helmuth von Moltke, özel bir ziyaretle 1835'te İstanbul'a geldi. Burada askeri alanda teftiş ve düzenlemeler yapmış fakat mektuplarında bunların tatmin edici olmadığını belirtmiştir⁴⁹. Bu mektupların Almanya'da ilk baskısı 1846'da çıkmış, ilk tercümesi Mahmut Şevket Paşa tarafından

⁴⁵ Komisyon, 2000:243.

⁴⁶ Koçer, 1987: 38.

⁴⁷ Berkes, 2013: 193-194.

⁴⁸ Kansu, 2016: 46-47.

⁴⁹ Lewis, 2007: 82-83.

yapılmıştır. Moltke bu anılarında Türklerin geçen yüzyılda en güçlü devletlerden biri olmasında bağlı oldukları geleneklerin payı olduğunu söylemiş, II. Mahmud'u çabalarından dolayı öven yazılar kaleme almıştır⁵⁰. II. Mahmud, yaşamında birçok yenilik yapmış kendisinden sonra gelen Abdülmecid devrinde yaşanan Tanzimat döneminin yolunu açmıştır. II. Mahmud zamanında eğitim reformları içerisinde askeri eğitimle ilgili ufak da olsa önemli başlangıçlar yapılmıştır. Artık, Gülhane Hattı Hümayununda eğitimle ilgili bir madde olmamasına rağmen Tanzimat devri maarifi olarak karşımıza çıkan yenilikler, askeri eğitim alanında da başladığı yerden ilerleyerek devam edecektir.

1.1.2. Tanzimat'ın İlanından Sonra Askeri Eğitim

Tanzimat Devri sivil mekteplerdeki yeniliklere ilişkin kısaca bilgileri yukarıda vermiştik. Askeri mekteplere gelecek olursak bu dönemde karşımıza yapılan bir takım yenilikler çıkacaktır. Bu yeniliklerin en göze çarpanlarından biri sivil mekteplerde olduğu gibi askeri mekteplerin de derecelere ayrılmasıdır. Sıbyan, rüşdiye, idadi gibi ilk ve orta dereceli askeri mektepler açılmıştır. İstanbul'da açılan bu mekteplerin subay yetiştirmede yetersiz kaldığı görülünce de Osmanlı memleketinin vilayetlerinde de açılmaya başlanmıştır. Özellikle orta öğretim derecesine büyük önem verilmiştir.

Memleketin diğer vilayetlerinde dereceli askeri mektep açılmasına ilişkin 1845'te bir irade çıkmıştır.

Bu iradede “Beher orduyu humayun için münasibi vechiyle mekatibi idadiye tertip ve tanzimi ve Küçük Taksim'de (Pangaltıda) inşa olunan hastanenin Mektebi Harbiye ve Maçka' da kain atik Mektebi Harbiye'nin dahi Asakiri Hassa Dersaadet orduyu hümayunları merkezleri için mektebi idadiye ittihaz ve tahsisi muktezayı iradei seniyyeyi şahaneden olarak mehali sairede tertibi lazım gelen mekatibin icrayi icabına suru ve mübaşeret kılındığı...⁵¹” ifadeleri yer almaktadır.

Askeri orta öğretim düzenlemesinde ilk olarak Bahriye, Tıbbiye ve Mühendishanelerin orta öğretimleri ayrılmış, 1845'te askeri idadiler açılmıştır. Ayrıca Harbiye için ordu merkezlerinde birer askeri idadi kurulmasına karar verilmiştir. Buna göre 1846'da İstanbul ve Bursa'da, 1847'de Edirne ve Manastır'da, 1848'de Şam'da, 1873'te Erzurum'da ve 1876'da Bağdat'ta askeri idadiler kurulmuştur. 1864'te askeri okulların idadileri birleştirilerek İdadi-i Umum-i Askeri oluşturulmuştur⁵². 1864'te eğitime başlayan Galatasaray Umum-ı Askeri İdadisi ve askeri meslek lisesi konumunda olan Tophane Askeri Sanayi İdadisi de orta dereceli askeri eğitim kurumları içinde yerlerini aldılar⁵³. Tophane Askeri Sanayi İdadisi,

⁵⁰ Turan, 2000: 138-139.

⁵¹ Ergin, 1977: 426.

⁵² İlkın ve Tekeli, 1999: 68.

⁵³ Yıldız, 2013: 66.

tophane fabrikalarında hem okumak hem de sanat öğrenmek üzere orda çalışacak genç elemanlara ihtiyaç duyulduğundan Tophanei Amire Meclisi tarafından 1862 tarihli bir mazbata ile açılmıştır⁵⁴. Askeri eğitimin çeşitlenmesine yönelik atılan bir diğer adım baytar sınıfının askeri okullara bağlanması olmuştur.

1841’de bir Alman veteriner Godlewsky’nin Osmanlı’ya baytarlık eğitimi vermesi için çağrılmasıyla baytar mektebi kurulması teşebbüsünde bulunulmuştur. Ancak Prusyalı hoca ile talebeler arasında lisan anlaşmazlıklarından dolayı baytarlık mektebi yürümemiş, yüksek eğitim düzeyinde 1849’da Harp Okulu’nda ayrı bir veterinerlik sınıfı açılmıştır⁵⁵. Bu dönemde yüksek eğitim veren bir diğer sınıf da erkânıharp sınıfları idi. Daha önceden bu görevi Mühendishane-i Berr-i Hümayun’dan mezun olanlar yapardı.

Askeri idadilerin tesisinin sağlanmasından sonra sıra idadilere öğrenci hazırlayacak olan rüştiyelere gelmiştir. 1875’te İstanbul’da askeri rüştiyeler açılmıştır. Daha sonra II. Abdülhamid zamanında bu rüştiyelerin sayısı İstanbul’da ve diğer taşra vilayetlerinde artacaktır.

“Askeri rüştiyelerin açılması gerektiğine ilişkin 1874’te çıkan vesikaya göre Mahrec-i Mekatib-i Askeriye’ye ek olarak İstanbul’da Üsküdar’da ve Beşiktaş’ta üç askeri rüştiyesi açılacaktı. Bahriye mektebi için de Kasımpaşa’da bir Bahriye askeriye rüştiyesinin açılması kararlaştırılmıştı. Tıbbiye mektebi için de Kocamustafapaşa, Gülhane ve Üsküdar’da olmak üzere üç rüşdiye daha açılmak istenilerek bu suretle askeri rüştiyelerin sayısı sekize çıkarılmıştır”⁵⁶.

Askeri rüştiye mekteplerinin yaygınlaştırılması düşüncesiyle 1864’te Mahreci Mekatib-i Askeriye adlı bir okul ve 1875’te açılanlarla birlikte İstanbul’da 9 adet askeri rüştiye açılmıştır⁵⁷. Bu dönemde yeni okullar açıldığı gibi mevcut okullarda da ıslahata gidilmiştir. Askeri Tıbbiye, Harbiye ve Bahriye okullarında çağın koşullarına uyum sağlamak amacıyla değişikliğe gidilmiştir.

1869’da Askeri Tıbbiye bünyesinde Ameliyat ve Tatbikat Mektebi açılmıştır. 1874’te Harbiye’nin Avrupa mektepleri derecesine çıkarılması için bir vesika yayınlanmıştır. Bu vesikada hikmet ve kimya ve hendesei resmiye ve mebaniyulinşa ve tarihi umumi gibi derslerin durumu ve senelere göre okutulacak olan dersler, hoca tedariki gibi konular yer almaktadır. Harbiye Mektebi’nde yapılan diğer önemli ıslahatlar şöyledir: Mektep Nazırı Emin Paşa, mektebi Maçka binasında kalan Mekteb-i Fünun-ı İdadiye ve Küçük Taksim’deki tophane-i Amire hastane binasına taşınan Mekteb-i Ulum-ı Harbiye olmak üzere iki kısma ayırdı. Emin Paşa’nın gayretleriyle Mekatib-i askerinin düzenlenmesi için kurulan komisyon

⁵⁴ Ergin, 1977: 430.

⁵⁵ Ergin, 1977:427; İlkın ve Tekeli, 1999: 69.

⁵⁶ Ergin, 1977: 504.

⁵⁷ İlkın ve Tekeli, 1999: 69.

bazı kararlar aldı. Bu kararlara göre; İstanbul, Bursa, Manastır ve Edirne’de Harbiye Mektebi açılacak, öğretim askeri ve mesleki dersler üzerinde yapılacak, harp okuluna alınacak öğrenciler Arapça ve Farsçayı bileceklerdir⁵⁸.

1874’te Bahriye Mektebi’nin ıslahı için de bir mazbata yayınlanmıştır. Bu mazbatada burada okuyan öğrencilerin seviyelerini yükseltmek, donanmayı hümayuna çağın gerekliliklerine uygun olarak zabitan yetiştirmek için ıslah edileceği, okulun süresi, okul bitince donanmayı hümayuna çıkmaları ve mülazıma ulaşmaları, mülazımlık rütbelerini sırasıyla geçmeleri gibi konular yer almaktadır⁵⁹. Tanzimat Dönemi’nde askeri mekteplerin tesisi, derecelendirilmesi ve ıslahından sonra önemli bir diğer konu okutulacak derslerdi.

Pangaltı’ya 1847’ de ilk geçişten itibaren Fransa ve Prusya’dan getirilen subay öğretmenlerle askeri-teknik bir yüksekokul niteliği kazanan Mekteb-i Fünun-ı Harbiyye’de Fransızca dersler okutulmaya başlanmıştır. Yalnız Fransızca ’nın sadece Harbiye Mektebi’nde okutulmaya başlanması ile bu dilin iyi öğrenilmediği görülmüş ve 1863’te idadilere de konmuştur. Fransızca’dan başka fenn-i harb (askeri taktik ve stratejiler), binicilik, manej, topçuluk ve süvari taktikleri, arazi taksimi, harita çizme, geçici ve daimi tahkimat inşası, askeri mimarlık, meç ve kılıç talimleri gibi teorik dersler okutulmaya başlanmıştır⁶⁰.

“Askeri idadilerde 1847’deki ders programının oldukça basit olduğu görülür. Sadece Arabi, Farsî, Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese ve bir miktar Cebir dersleri vardır. 1850 yılında Harbiye Mektebi’ne bağlı idadinin müfredat programı şu şekilde idi: 1.sınıf: Usul-ü Hendese ve Ameliyat-ı Hendese, Cebr-i Adi, Coğrafya, Gülsen-i Maarif (Tarih), Kitabet, İmlâyî Türkî, Resim. 2.sınıf: İlm-i Hesap, Coğrafya, Baharistan, Hüsn-ü Hat, İmlâyî Türkî, Resim. 3.sınıf: Vaz’ü Beyân, Mantık, Kavaid-i Farsî. Tuhfe-i Vehbi, Hüsn-ü Hal, İmlâ, Resim. 4.sınıf: Avamil, Sarf, Hüsn-ü Hat, Resim. 5. sınıf: Emsile, Bina, Rık’a, Sülüs. 1863’de Harbiye ve askerî idadilere Jimnastik Fenni bir ders olarak eklendi. Bu dersi vermek üzere Martin adlı bir İtalyan öğretmen görevlendirildi. 1865 yılında askeri idadi programlarına Fransızca ve Jimnastik dersleri resmen kondu. Mustafa Hami Pasa da, Jimnastik dersinde kullanılmak üzere, Fransızca’dan bir kitap tercüme etti. 1864 yılında tüm askerî idadi programları birleştirildi. Öğrencileri Galatasaray’da toplanarak bu yeni okula "Mektebi İdadi-i Umûmî" adı verildi. Öğrenciler burada üç yıl ortak eğitim gördükten sonra istedikleri yüksek askeri okula gidiyorlardı”⁶¹.

Askeri okullarda bu derslerin eğitimini verecek öğretmen ihtiyacını karşılamak için de bir takım girişimlerde bulunulmuştur. 1864’te ordu merkezlerindeki Askeri idadilerle Harp Okulu’nun kendi derslerine muktedir muallimler ve muavinler yetiştirmek üzere özel bir sınıf açılmış ve okulu bitiren subaylardan öğretmenliğe yetenekli görülen bir kısmı öğrenim süresi üç yıl olan ve mezunlarını yüzbaşı rütbesiyle çıkaran bu bölüme ayrılmışlardı. Matematik ve

⁵⁸ Avcı, 1963: 29.

⁵⁹ Ergin, 1977: 434-436.

⁶⁰ Yıldız, 2013: 65.

⁶¹ Ergün ve Duman, 1996: 13.

resim öğretmeni yetiştiren iki daldan oluşan bu bölüm 1868-1869 yıllarında iki defa mezun vermiş ancak daha sonra kaldırılmıştır. Daha sonra geniş kapsamlı bir program yapılarak 1875'te Süleyman Hüsnü Paşa'nın Harbiye Nazırlığı sırasında askeri okulların meslek dışı derslerine öğretmen yetiştirmek üzere "Menşe-i Muallimin" adıyla özel bir okul açılmıştır. Bu okula ek olarak da orduda çalışacak memur ve kâtiplerin yetiştirilmesi için Menşe-i Küttab-ı Askeri açılmıştır. İdadi ve yüksek sınıflardan oluşan Menşe-i Muallimin, II. Abdülhamid döneminde harp sebebiyle öğrencisiz kaldığı ve sivil öğretmenlerin ordu bünyesi ile askeri disipline zarar vereceği düşüncesiyle kapatılmıştır⁶².

Tanzimat Dönemi askeri okullarda yapılan yeniliklere genel olarak baktığımızda, Gülhane Hattı Hümayununda eğitime dair bir madde bulunmamasına karşın sivil ve askeri eğitimde batılı tarzda birçok yenilik yapıldığını görmekteyiz. Osmanlı Devleti dışından gelen yabancı uzmanların ve Osmanlı'da maarif konusunda öne çıkan devlet adamlarının etkisiyle merkezde ve vilayetlerde maarif meclisleri açılmış, sivil ve askeri eğitimin daha iyi olması için yeni okullar açılmış, var okulların ıslahı için çalışılmıştır. Bu okulların derecelendirilmesi bir düzen sağlamıştır. Okullarda okutulacak dersler, okul süreleri ve programlar belli bir nizam çerçevesinde düzenlenmiştir. Özellikle askeri eğitimde orduya daha kaliteli subaylar yetişmesinin önü açılmıştır. Bu okulların vilayetlere taşınma fikri ve uygulamaya konması Osmanlı için büyük bir yeniliktir. Sadece İstanbul ve çevresi değil diğer vilayetlerde bulunan istekli ve çalışkan öğrencilerin topluma kazandırılmasında büyük yer edinir. Bu dönemde askeri eğitime gerekli önem verilmiş, kara ve deniz ordusuna daha iyi subaylar yetiştirilmesine özen gösterilmiştir. Bu bağlamda Tanzimat maarifinin sivil ve askeri eğitime büyük etkisi olduğu söylenebilir. Her yenilik kendisinden sonraki devirler için bir basamak olmuştur. Tanzimat Devri maarifindeki gelişmeler de 1876'da başa gelen II. Abdülhamid'in eğitimde yaptığı reformlar için bir hazırlık oluşturmuştur.

1.2. II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemine Genel Bakış

II. Abdülhamid Devri'nde eğitim sisteminde yapılan ıslahatların nedenini, ne şartlarda gerçekleştirildiğini ve bunların mahiyetini anlayabilmek için öncelikle devrin kısa bir izahını yapmak gerekmektedir.

⁶² Unat, 1964: 36.

1.2.1. II. Abdülhamid Dönemi'nin Kısaca İzahı

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sonucu II. Abdülhamid, Mithat Paşa'ya verdiği Kanun-ı Esasi'yi ilan etme taahhütü sonucu 1876'da Osmanlı Devleti tahtına oturmuştur. Kanun-ı Esasi'nin ilanından yaklaşık bir yıl sonra Osmanlı- Rus Savaşı patlak vermiştir. Rusya'nın geleneksel sıcak denizlere inme ve Panislavizm politikası ve bunun sonucunda Osmanlı'ya tabi bazı etnik grupların ayrılıkçı hareketleri, İstanbul Konferansı'nın başarısızlıkla sonuçlanması gibi konular Osmanlı Devleti ve Rusya'yı karşı karşıya getirmiştir.

Rusya, Kırım Savaşı'nda kendisini engelleyen Avrupa'yı yanına çekmek ve yayılcı Panslavizm politikasını Hristiyanların koruyuculuğu adı altında gösterebilmek için bir takım faaliyetler içindeydi. Osmanlı ve Rusya arasındaki gerginlikten faydalanmak isteyen Karadağ ve Sırbistan 2 Temmuz 1876'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. Bu savaşta Osmanlı Devleti kısa sürede başarı kazandı. Ancak, yabancı temsilciliklerin ısrarı üzerine Osmanlı Devleti, 25 Eylül 1876'da ateşkes ilân etti. Ateşkes esnasında taraflar arasında bir anlaşmaya varılamayınca Rus elçisi, 31 Ekim 1876'da Osmanlı Devleti'ne bir ultiatom verdi. Osmanlı Devleti, bu dönemde oldukça sıkıntılı ve karışık bir durumdaydı. Avrupa devletlerinin tutumu ve Rusların savaş açmak için fırsat kollaması ile baskı hissedilen Bâb-ı Alî, Balkan sorununa son vermek için İstanbul'da bir konferans yapılması fikrini kabul etti. 23 Aralık 1876'da Tersane Konferansı toplandı. Rusya'nın gayretiyle Avrupa büyük devletleri arasında imzalanan Londra Protokolü'nün (31 Mart 1877) Bâb-ı Alî tarafından reddedilmesi üzerine siyasî ve askerî bütün avantajları eline geçiren Rusya, şark meselesini halletmek ve Osmanlı tebaası Hristiyanlarını korumak iddiasıyla 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. Harp Okulu'nun son sınıf öğrencileri, subay rütbesiyle cepheye gönderilmiş ve 1877-1878 yıllarında okul, kısa devrelerle mezun vermişti⁶³. Türk ordusu Rus ordusu karşısında oldukça güçsüzdü ve nitekim Osmanlı Devleti çok fazla dirayet gösteremedi. Sonrasında İngiltere yardım iddiasıyla II. Abdülhamid'e 4 Haziran 1878'de İstanbul Tedafüî İttifak Antlaşması'nı imzalattı ve Kıbrıs'ı aldı. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda da Osmanlı için çok ağır şartlar içeren ve Osmanlı topraklarını taksim eden Berlin Antlaşması imzalandı.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin meşgul olduğu bir diğer konu Mısır Sorunudur. Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde bulunan Mısır Hidiviyeti, aşırı borçlanmanın yol açtığı sebeplerden dolayı 1876 yılından itibaren bir takım ekonomik ve sosyal sorunlarla uğraşıyordu. 1879 yılında, çıkan sorunlardan sorumlu tutulan Mısır Hidivi değiştirilmesine

⁶³ İpek, 2000: 16-17.

rağmen, Mısır'daki sorun gittikçe büyümekteydi. Bu soruna İngiltere ve Fransa da müdahil oldu ve amaçlarının gözdağı vermek olduğunu açıklayarak İskenderiye'ye savaş gemisi gönderdiler. Maltalı ve Rum tüccarlar arasında çıkan kavgadan dolayı Maltız Olayı olarak adlandırılan durumun da gerçekleşmesi üzerine oldukça gergin bir hava oluştu. Bunun sonucunda İngiltere ve Fransa önderliğinde II. Abdülhamid'in tüm karşıt çabalarına rağmen Mısır sorununu ele almak üzere 1882'de İstanbul'da bir konferans düzenlendi. Ancak neticede Mısır 1882'de İngilizler tarafından alındı⁶⁴. Tunus da Fransızlar tarafından işgal edilmişti. Berlin Antlaşması ile Osmanlı'nın adım adım parçalanmaya başlaması ve ardından gelen Mısır sorunu Osmanlı'yı hayli zorlamıştı. Balkanlar'da Eflak- Boğdan, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek gibi isyanlar çıkmış, bir kaos ortamı oluşmuştur. Osmanlı burada yavaş yavaş güç kaybetmeye başlamıştır.

Balkanlar'daki bu bunalımı fırsat bilen Yunanistan öteden beri fırsat kolladığı Makedonya'yı ilhak etmek için hazırlıklara başlamıştı. Bab-ı Ali buna karşı tedbirler düşünürken Avrupa devletleri de böyle bir hareketin Balkanlar'ı tamamen karıştıracağı düşüncesiyle Yunanistan'a karşı çıktılar. Yunanistan her şeye rağmen kararında ısrar edip Osmanlı topraklarına girdi, fakat Osmanlı askerleri tarafından geri püskürtüldü. Bu aşamada istediğini elde edemeyeceğini anlayan Yunanistan geri adım atmak zorunda kalmıştı. Fakat ilerleyen yıllarda Megali İdea'nın (Büyük Ülkü) bir parçası olan Girit'te isyan hazırlıkları başladı. Yunanistan bir taraftan da bu hususta Avrupa kamuoyu ve devletlerinin desteğini almak niyetiyle yoğun bir faaliyet gösteriyordu. Nitekim 1896'da Girit'te isyan patlak verdi. Bunun sonucunda da 1897'de Osmanlı- Yunan Savaşı meydana geldi. Osmanlı savaştan galip gelmişti ancak bu başarısının karşılığını alamadı. Girit'e bir Yunanistan prensinin vali olarak atanması kabul edildi⁶⁵. II. Abdülhamid bir taraftan Doğu Rumeli'de yaşanan sıkıntılarla uğraşırken diğer yandan Erzurum'da Ermeni ayaklanması patlak vermişti. II. Abdülhamid bu dönemde hem içte hem de dışta büyük olumsuzluklar yaşıyordu. Tüm bunların yanında kendisine muhalif gruplar da git gide etkin oluyordu.

İşte II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nde yaptığı tüm ıslahatları böyle bir ortam içinde yapmıştır. Sultanın yaptığı ıslahatların içinde en dikkati çeken eğitim sistemindeki yeniliklerdir. Gerçekçi ve ileri görüşlü bir padişah olan II. Abdülhamid geleceğin eğitimde olduğunu görmüş, eğitim sistemini Osmanlı Devleti'nin her yerine götürmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda birçok okul açılmıştır. Sivil ve askeri eğitimde Osmanlı'nın bu zamanına kadar görülmemiş gelişmeler yaşanmıştır. II. Abdülhamid, özellikle savaşlarda alınan yenilgilerde ordunun yetersizliğini görmüş eğitimde daha çok askeri okulların ıslahına

⁶⁴ Kızıltoprak, 2000: 60-61.

⁶⁵ Özcan, 2000: 921.

yönelmiştir. Bu bağlamda askeri okulları ve yetişen subayları daha kaliteli hale getirmek için çalışmıştır.

1.2.2. Eğitimde Yaşanan Gelişmeler

Tezimizin bu kısmında, II. Abdülhamid devrinde sivil eğitimde yapılan ıslahatları incelerken öncelikli olarak merkez ve taşra vilayetlerindeki eğitim teşkilatlanmalarına bakılacaktır. Eğitim sisteminin nasıl teşkilatlandığı, açılan ve ıslah edilen mektepler, ders programları ve içerikleri, eğitim personelinin durumu gibi eğitim sistemine dâhil unsurların mahiyeti incelenecektir.

1.2.2.1. Merkez ve Taşra Vilayetlerinde Eğitim Teşkilatlanmaları

Devrin izahından sonra bu dönemde eğitim alanında yapılan gelişmelere bakabiliriz. “1876’den 1909’a kadar Osmanlı Devleti’ni yöneten Sultan II. Abdülhamid Dönemi’nin en dikkate değer konularından biri eğitimidir. Bu uzun dönemde Tanzimat’tan devralınan eğitim mirası nicelik olarak arttırılırken, nitelik olarak da ciddi bir dönüşüme uğratılmıştır”⁶⁶. “Bu dönemde eğitimle ilgili 20 kanun ve 39 nizamname neşredilmiştir. Bu kanun ve nizamnamelerde eğitimle ilgili çeşitli konular ele alındığı gibi ilk, orta, lise ve üniversiteye ait statüler, Aşiret Mektebi, Hamidiye Sanayi Mektepleri, kitap baskıları ile ilgili kanun ve nizamnameler vardır”⁶⁷. İlk olarak 1876’da ilan edilen Kanun-ı Esasi’de eğitime ilişkin bazı maddelerin olduğunu önceki sayfalarda bahsetmiştik. Hatırlayacak olursak 15, 16, 110 ve 114. maddeler eğitimle ilgili bir takım yenilikler getirmiştir. Bu maddelerde; her Osmanlı vatandaşı kanuna uygun olarak özgürce genel ve özel eğitim yapabileceği, çeşitli din ve inanaşa sahip toplulukların öğretim biçimine dokunulmayacağı, Osmanlı bireylerinin tümü için ilköğretimin zorunlu olacağı ve bunun ayrıntılarının daha sonra düzenleneceği belirtilmiştir. Ancak hemen ertesi yıl çıkan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle eğitim işleriyle yeterince ilgilenilememiştir. Savaş bitiminde ise, Maarif Nezareti’nin tekrar düzenlenmesi gündeme gelmiştir.

“Meclis-i Kebir-i Maarif’in yapısında 1880 yılında önemli değişiklikler olmuştur. Müsteşar Salih Efendi’nin başkanlığındaki kurum, 6 eğitim dairesi müdürünün bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Bunlar: Mekatib-i Aliyye, Mekatib-i Rüşdiyye, Mekatib-i Sıbyaniyye, Muhasebe, Matbaalar ve Telif ve Tercüme Daireleridir. Meclis, bu halini 3 sene sürdürebilmiştir. 1881-1882 yıllarında kurumun

⁶⁶ Gündüz, 2015: 77.

⁶⁷ Özkan, 2008: 89; Talay, 1991: 102.

başkanlığını Maarif Nazırı Kemal Paşa yürütmüştür. 1883'te kurum tekrar eski haline döndürülmüştür. 1884'te ise Meclis-i Kebir-i Maarif başkanlığına Ali Haydar Efendi getirilmiştir"⁶⁸.

Buradan, kurumun yapısında ve üye sayısında yıllara göre değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu değişiklikler II. Abdülhamid Dönemi boyunca ve sonrasında da devam edecektir. Bu değişikliklerin en dikkate değer olanlarından, Telif ve Tercüme Heyeti'nin yerine denetleme heyeti görevi görecek olan Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin teşekkülü, Mekatib-i Sıbyaniyye'nin Mekatib-i İptidaiye adını alması ve 1886'da Mekatib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiyye Müfettişliğinin kurulup başına Rum cemaatinden bir paşanın getirilmesidir⁶⁹. Ecnebiyye Müfettişliği daha çok yeni basılacak veya diğer ülkelerden Osmanlı ülkesine gelecek kitaplarla ilgileniyordu. Okutulan dersler için çeşitli dillerde kitaplar bulunmaktaydı. Bunlar Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca, Ermenice, İspanyolca, Bulgarca, İbranice olarak bilinmektedir⁷⁰. Bu tarihten sonra Meclis-i Maarif ve Teftiş kadroları çağın gerekliliklerine göre genişletilmiştir. Bunun için de, bu müfettişliklerin yerli ve yabancı okulların girişebilecekleri zararlı faaliyetlerine karşı tedbir almak, denetlemeyi düzenlemek amacıyla artırıldığı yorumu yapılabilir. "1896'da Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyetinin üstünde ve Maârif Nazırının idaresi altında olmak üzere pâdişâhın iradesiyle "*Tetkik-i Müellefât Komisyonu*" kurulmuştur. Bu değişikliklerle Maarif Nezareti 1909'a kadar mahiyetini korumuştur"⁷¹.

II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitimde meydana gelen yenilikler öncelikle merkez teşkilatının düzenlenmesiyle yapılmıştır. Meclis-i Kebir-i Maarif'in yapısında, yönetmeliğinde, üyelerinde, meclise bağlı müdürlük ve müfettişliklerde sık sık çağın getirdiklerine göre değişikliklerde bulunulmuştur. Bu değişikliklere göre de okullarda ıslahatlar yapılmıştır. Maarifte merkez teşkilatında hal böyleyken vilayet teşkilatında da önemli yenilikler yapılmaktaydı. II. Abdülhamid Dönemi eğitim sistemini diğer dönemlerden ayıran en önemli özellik merkez dışındaki vilayetlerdeki eğitim teşkilatlanmasıdır. Bu döneme kadar İstanbul dışına pek çıkarılmayan maarif bu dönemde Anadolu ve Osmanlı Devleti'ne tabi diğer taşra vilayetlerinde nizamlı bir şekilde teşkilatlandırılmaya çalışılmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde Maarif Nizamnamesi'ne göre memleketin diğer vilayetlerinde derecelerine göre okulların açılması meselesi gündeme gelmişti. Nizamname gereğince diğer vilayetlerde açılması gerekli görülen okullar için II. Abdülhamid Dönemi'nde çalışmalar hız kazanmıştır. "1881 tarihinde Maarif Nazırı Kâmil Paşa, sadrazama yazdığı tezkerede maarif meclisi teşkil edilen *Sivas, Diyarbakır, Erzurum, Mamuretülaziz ve Van* vilâyetlerine 1200

⁶⁸ Ünal, 2008: 13; Koçer, 1987: 126.

⁶⁹ Koçer, 1987:126.

⁷⁰ Ünal, 2008: 17.

⁷¹ Kodaman, 1991: 35

kuruş maaşla birer maarif müdürü tayin edileceğini bildirmiştir⁷². Bu bildiriden sonra her vilayet merkezine yıllara ve ihtiyaca göre maarif müdürü atanmıştır. “1892 yılına gelindiğinde 15’i Anadolu’da olmak üzere 25 vilayete maarif müdürü atanmıştır. 1898’de Hicaz hariç bütün vilayetlerde maarif idaresi meydana getirilmiştir⁷³. Vilayetlere maarif müdürü atamalarının yanında her vilayete, bir vilayet maarif meclisi açılması kararlaştırılmıştır. Buna göre alınan bir kararla vilayetlere sorumlu buldukları bölgenin her türlü maarif işleriyle meşgul olacak, sıbyan-iptidai okullarının ıslahına ve çoğaltmasına dikkat edecek, öğretmenlerin tayin ve teftişiyle uğraşacak, maarif gelirlerinin raporlarını tutacak ve imtihanları yapıp diplomaları verecek meclisler açılacaktır⁷⁴. Sonrasında bu meclislere uygun teftiş kadroları da arttırılmıştır. Sultan II. Abdülhamid devrinde yalnızca maarif teşkilatının yeniden düzenlenmesiyle kalınmamış, eğitim öğretimin çeşitli kademelerinde önemli atılımlar gerçekleştirilerek modern mekteplerin yaygınlaştırılması yolunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Sultana göre eğitim bütün ilerlemelerin hazırlayıcısıdır. Sultan bu amaçla mümkün olan her yerde okullar açtığını ve genişlettiğini ifade etmektedir. Devletin okullarında yetişecek “dindar ve gayretli” gençler devletin bekasını sağlayacaktır⁷⁵.

II. Abdülhamid döneminin yukarıda da kısaca bahsettiğimiz siyasi birçok zorlukları vardır ve bunlar devleti maddi olarak oldukça sıkıntıya uğratmaktaydı. Bu yüzden eğitim için ödenek ayırmak da zorlaşmaktaydı. II. Abdülhamid için eğitim en önemli konulardan biri olduğundan buna bir çözüm bulmak gerekiyordu. Bu bağlamda II. Abdülhamid 1883’te 1866’dan beri Ziraat Bankalarına sermaye sağlamak için aşar vergisine konan onda birlik İane Vergisi’ni yüzde 39’a çıkartınca ortaya bir imkân çıkmıştır. Bu fonun üçte ikisi tarımsal gelişmeye ayrılıp kalanı da Maarif Hisse-i İanesi (eğitime yardım payı) adıyla yeni devlet okullarının yapımına ayrıldı. Bu fonla ülkede modern mektepler hızla yayılma imkânı buldu⁷⁶.

II. Abdülhamid Dönemi’nde maarif teşkilatlanmalarından okullarda yapılacak ıslahatlara kadar mühim çabaları olan dönemin maarif ve ticaret nazırlığını yapmış Münif Paşa’yı burada zikretmek gerekir.

Münif Paşa, 1877’de Birinci Maarif Nazırlığı’na atanmış fakat görevi çok uzun ömürlü olmamış aynı yıl görevinden alınmıştır. Daha sonra 1878’de Sadık Paşa’nın sadrazam olmasıyla Münif Paşa yeniden Maarif nazırlığı görevine dönmüştür. Onun maarif nazırlığı

⁷² Kodaman, 1991: 39.

⁷³ Özkan, 2008: 91.

⁷⁴ Kodaman, 1991: 47.

⁷⁵ Eraslan, 1995: 235.

⁷⁶ Karal, 2007: 391; Özkan, 2008: 91.

sırasında Mekteb-i Sultani, Mekteb-i Hukuk, Ticaret Mektebi gibi eğitim tarihimizde büyük öneme sahip okullar açılmıştır. Ayrıca kız mektebinin açılması, okullarda Fransızca eğitiminin verilmesi gibi önemli kararlarda da etkili olmuştur⁷⁷. O, mekteplerin ıslahı konusunu öncelikle öğretmenlerin iyi yetiştirilmesi, daha sonra da öğretmenler tarafından uygulanan usul-ı talimiyyenin yolunda olması gerektiği etrafında toplamıştır. Eğitimde temel yaklaşımın neler olduğunu, eğitimin yeni toplumsal düzendeki yerini eserlerinde ifade etmiştir⁷⁸. Münif Paşa, devlet adamı ve eğitimci kimliğinin yanında iyi de bir felsefeci, iktisatçı, gazeteci olarak çok yönlü bir kişiliktir. Eserleri, bu dönemde mekteplerde okutulmaktadır.

Merkez ve vilayetlerde maarif teşkilatlanması yapılıncaya kadar artık yeni okullar açarak eğitimin yaygınlaştırılması, mevcut okulların ıslahı, okutulan ders ve ders kitaplarının düzenlenmesi, öğretmenlerin ve diğer personellerin yetiştirilmesi ve tayin meseleleri, sınavlar, diploma alımları gibi konulara gelmiştir. Bu bağlamda kademeli eğitime geçildiği için öncelikle ilköğretim mahiyetindeki okulları kısaca incelemek yararlı olacaktır.

1.2.2.2. İlköğretimde Yapılan İslahatlar

II. Mahmut dönemine kadar (1808-1839) Osmanlı örgün sivil eğitim sistemini meydana getiren başlıca eğitim kurumları 5-6 yaşlarındaki öğrencilerin gittiği Sıbyan mektepleri ile medreselerdi. Burada din eğitimi verilirdi. Sadece Arapça metinler ezberlettirilirdi, Türkçe ilmi haller okutturulurdu. Belli bir öğrenim süresi de yoktu. Okulu bitirmiş sayılmak için Kur'anı en az bir kere hatmetmiş olmak gerekirdi. Duraklama ve gerileme döneminde Osmanlı Devleti'nde meydana gelen bozulmalar Sıbyan Mekteplerini de etkiledi. II. Mahmut, 1824'te ilköğretimi zorunlu kılan bir ferman yayınlamıştı. Tanzimat döneminde Maarif Nezareti'nin kurulmasıyla Sıbyan Mekteplerinin ıslahına ilişkin konu gündeme gelmiştir. 1864'te Mekatib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonla mekteplerin ders programları ve öğretmenlerin tatbik edilmesi düzenlenmiştir ancak nizamname 1869'da uygulanmıştır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre Sıbyan Mekteplerinin adı İptidai olarak değiştirilmiştir⁷⁹.

II. Abdülhamid Dönemi'nde ise İptidai Mekteplerinin mahiyeti geliştirilmiştir. Öncelikle 1876 Kanun-i Esasi ile ilköğretim zorunlu olmuştur. Bu zorunluluğun eğitim tarihimiz için önemi büyüktür. Çünkü kız ve erkek çocuklarının eşit şekilde eğitim imkânlarından yararlanması hukuken temin edilmiştir. Kızların eğitilmesi meselesine de o

⁷⁷ Budak, 2004: 38-41.

⁷⁸ Akın, 1999: 43.

⁷⁹ Şanal, 2011: 376-380.

zamana kadar pek inanılmıyordu⁸⁰. 1876'da ilköğretimin geliştirilmesi ve mali işlerin yürütülmesi için *Tedrisat Meclisleri* kurulmuştur. Yine bu tarihte Sıbyan Mekteplerinin ders içerikleri, hangi sınıfta hangi derslerin okutulacağına dair program belirlenmiştir. Daha sonra 1882'de bir düzenleme getirilmiştir. Bu düzenleme ile *Mekatib-i Sıbyaniye Dairesi*, *Mekatib-i İbtidaiye Dairesi* ismini almıştır. Yeni düzenlemenin farkı son sınıfa hesap dersinin konulması olmuştur⁸¹. 1892'de ise daha geniş bir talimat yayınlanmıştır. Bu talimat 41 maddeden oluşur ve genel olarak muallimlerin, kalfaların ve bevvaların vazifelerini ele alır. Muallimlerin vazifeleri hakkında;

“İptidai mekteplerine muallim tayin edileceklerin Dârümuallimîn-i İptidai'den şehadetname almış bulunmaları ya da bir sınav sonunda yeterliliklerini kanıtlamış olmaları gerektiği, mekteb binasına hiçbir zarar gelmemesi için dikkatli olmaları ve tehlike anında Maarif Nezareti'ne ihbarda bulunmaları, mektebe herkesten önce gelmeleri ve mecbur olmadıkça gelmemezlik yapmamaları, mektebe gelen çocukların çiçek hastalığı gibi bir hastalığı olmamasına dikkat etmeleri, demirbaş eşyaları korumaları, ne olursa olsun hiç kimseye şiddet uygulamamaları, derslerini nizamlı bir şekilde okutmaları gerektiği”⁸² ifade edilmektedir.

Mekatib-i İbtidai Mektepleri'nde okutulacak derslere gelindiğinde bu dersler İstanbul ve taşra mekteplerinde okutulan dersler olarak ikiye ayrılır. Dersaadet ve Kasabat Mektebi müfredatına göre burada; elifba, Kur'an-ı Kerim, tecvid, ilm-i hal, ahlak, sarf-ı Osmani, imla, kıraat, mülâhhas tarih-i Osmani, muhtasar coğrafya-yı Osmani, hesap, hüsn-i hatt dersleri verilmektedir. Taşra mekteplerinde ise; elifba, ecza-yı şerife, hesap-ı zihni, Kur'an-ı Kerim, ilm-i hal, kıraat, hatt ve imla dersleri okutulmaktadır⁸³. Taşra ibtidai mekteplerinde tarih, coğrafya, ahlak derslerinin okutulmamaktadır.

II. Abdülhamid devri eğitim sisteminin en çok öne çıkan özelliği eğitim-öğretimin İstanbul dışındaki bölgelere de yayılarak taşra mekteplerinin yaygınlaştırılmasıdır. Bu dönemde açılan Dersaadet ve taşra ibtidai mekteplerinden bazıları şöyledir: “Konya Hamidiye Mahalle Mektebi, Konya Çeltikçi İbtidai Mektepleri, Erzurum Mekteb-i İbtidaisi, Kırklareli Hamidiye Mekteb-i İbtidaisi, Trabzon Hatuniye İbtidai Mektebi, Urfa İbtidai Mektebi, Tokat İbtidai Mektebi, Ankara Mekteb-i Sanayi-Mevlevihane civarı İbtida-i Mekteb, Ankara- Mihaliççik, Çubukabad ve Mecidiye Kazası İbtidai Mektebi”⁸⁴. Tabi ki bu dönemde çok daha fazla ibtidai mektepleri vardır. 1876'da sayıları 200 olan ibtidai mekteplerine 4-5 bin civarında yenileri eklendiği gibi 10 bine yakın eski usulde

⁸⁰ Kodaman, 1991: 67.

⁸¹ Koçer, 1987: 127.

⁸² Mahmut Cevad, 2001: 287.

⁸³ Mahmut Cevad, 2001: 294-304.

⁸⁴ Duymaz, 2011: 182.

eğitim yapan sıbyan okulu da yeni usule döndürülmüştür. Öğrenci sayısı ile 1908'e kadar 175 bine yükselmiştir⁸⁵.

II. Abdülhamid Dönemi'nde ilköğretim okullarına genel olarak baktığımızda sıbyan mekteplerinin iptidailere dönüştüğünü, bu okulun okunmasının zorunlu hale geldiğini, ders programlarının, öğretmen ve diğer personellerin görevlerinin yeniden düzenlendiğini, din ağırlıklı eğitim verdiğini, taşrada da yaygınlaştığı söylenebilir.

1.2.2.3. Orta Öğretimde Yapılan Islahatlar

Osmanlı yenileşmesinde eğitimde orta öğretim denilince rüşdiye ve idadiler akla gelir. Daha sonraki dönemlerde orta öğretimde sultaniler de yer almaktadır. II. Abdülhamid döneminde ise bunlara orta öğretim seviyesinde eğitim veren mesleki ve değişik mahiyetteki mektepler eklenmiştir. Bu kısımda orta öğretimde eğitim veren okullar kısaca incelenecektir. Öncelikle rüştiye mekteplerini inceleyeceğiz.

Osmanlı'da okulların derecelendirilme çalışmaları II. Mahmud zamanında başlamıştır. 1838'de kurulan Meclis-i Umur-ı Nafia'nın hazırladığı raporda yükseköğrenime öğrenci hazırlamak amacıyla orta öğretim düzeyinde mekteplerin açılması gerektiğini belirtilmiştir. Tanzimat devri başlarında ise rüşdiye olarak Mekteb-i Maarif-i Adli ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiye ortaöğretim düzeyinde eğitim vermekteydi. İstanbul'da sivil ve askeri rüştiyelerin sayısı arttırılmaktaydı. 1869'da biri kız on üç rüştiye vardı. Anadolu'da ve Rumeli'de de sayıları gittikçe çoğalmaktaydı. Çünkü 1869 Maarif Nizamnamesi her beş yüz evli kasabada bir rüştiye açılmasını öngörüyordu.

II. Abdülhamid döneminde ise, "1879 yılında Maârif merkez teşkilâtı yeniden düzenlenerek Maârif Nezareti'nin beş daireye ayrılması ve bu daireler arasında *"Mekâtib-i Rüşdiye Dairesi"* nin de bulunması, hükümetin rüşdiye okullarını ıslâha ve yaymaya kararlı olduğunu göstermektedir. Bu dairenin müdürlüğüne devrin en iyi maarifçisi olan Selim Sabit Efendi tayin edilmiştir⁸⁶". Özellikle 1882-1890 yılları arasında, Said ve Münif Paşaların etkisi ile orta eğitim kurumları ülke geneline yayılmıştır. Rüşdiye okulu bulunmayan Mekke'ye 1885 yılında bir rüşdiye okulu inşa edilmiştir⁸⁷. Said Paşa, 1888 yılında ülkedeki eğitimin gidişatına ilişkin bir lahiya hazırlayıp, II. Abdülhamid'e sunmuştur. Paşa lahiyada, rüşdiye eğitimindeki aksaklıkların neler olduğunu tespit etmiş, rüşdiye eğitiminde önemli değişiklikler yapılması gerektiğini tavsiye etmiştir. Rüşdiyelerin Almanya örneğinde olduğu gibi sanayi mekteplerine çevrilmesini, böylece mevcut eğitim sistemi içerisinde bu okulların

⁸⁵ Özkan, 2008: 92, Kodaman, 1991: 86.

⁸⁶ Kodaman, 1991: 96.

⁸⁷ Altın, 2009: 42.

daha işlevsel hale getirebileceğini önermiştir⁸⁸. Yeni rüşdiyelerin yapımı ve mevcut rüşdiyelerin ıslahı konusunda bu dönemde büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Buna göre;

“1909 tarihinde yani II. Abdülhamid devrinin son yılında İstanbul'da rüşdiye öğretimi yapan 33 resmî, 39 özel (hususî) okul olmak üzere toplam 72 rüşdiye mevcuttu. Ayrıca, 1.000 kadar talebeyi bünyesinde bulunduran Soğukçeşme, Beşiktaş, Fatih, Koca Mustafa Paşa, Topbaşı ve Eyüp askerî rüşdiyelerin de hesaba kattığımızda bu rakam 76'ya çıkmaktadır. Bu rüşdiyelerin % 80'e yakını 1877-1909 tarihleri arasında ya yeniden inşa edilmiş ya da tamir edilerek öğretime açılmıştır. Vilayetlerde ise, yeni rüşdiye okulları açılarak rüşdiye sayısı 446'ya talebe sayısı 23.819, öğretmen sayısı 939'a ulaşmıştır”⁸⁹.

Bu rüşdiyeler kendi içinde erkek, kız, Darülmüallimin-i Rüşdi ve askeri rüşdiyeler olmak üzere ayrılmaktadır. “1878 yılı devlet salnamesine göre İstanbul'da 12 erkek 9 kız rüşdiyesi vardır.1903 yılında ise 15'i erkek 11'i kız olmak üzere okul sayılarında artış gözlenmektedir”⁹⁰. II. Abdülhamid döneminde rüşdiye eğitiminde önemli bir yenilik Darümuallimin-i Rüşdilerin kurulmasıdır. Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin kuruluş amacı kısaca, Sıbyan mektebinde görev yapan öğretmenlerin özellikle matematik vb. derslerde rüşdiyeler için yetersiz olması, rüşdiye okullarında kargaşa ortamına meydan vermemek ve bu okulların, gerektiğinde diğer okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak, eğitim öğretim metodu bilen öğretmenlerin yetişmesi gibi sebepler olarak özetlenebilir⁹¹. Muallim mektepleri, 1891'de yayımlanan Darümuallimin-i Ali Nizamnamesi'ne göre her iptidaiye, rüşdiye ve Aliye şubelerinden meydana gelecekti. Bu dönemde Darümuallimin-i Rüşdiye şubesine öğrenci alınarak eğitime başlanmış, 1890'larda 17 ile 49 arasında öğrenci mezun vermiştir⁹². 1882 yılına kadar Darümualliminin taşradaki şubelerinin sayısı Edirne, Bağdat, Adana, Beyrut, Halep, Hüdavendigar, Diyarbekir, Şam, Trabzon, Kastamonu, Mamüretülaziz, Musul ve İzmir ile birlikte 14'e çıkmış, 1908'e kadar da 31'e yükselmiştir⁹³. Buradan öğretmen yetiştirme meselesine de ne kadar önem verildiği ve bir takım düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Dört yıllık öğretim süresi olan rüşdiyeler 1892'de üç yıla indirilmiştir. Bu okullarda okutulan derslere gelecek olursak 1901'de Maarif Nazırı Zühtü Paşa'nın başkanlığında toplanan komisyon tarafından belirlenen programa göre Kur'an-ı Kerim, tecvid ve ulum-ı diniye, ahlak, Türkçe, Arapça, Farsça, hendese, coğrafya, tarih, ziraat, ticaret ve sanayiye dair malumat, hıfzıssıhha, hüsn-i hat, resim dersleri okutulmaktadır. İnas (kız) rüşdiyelerinde eğitim altı yıldır ve ders içerikleri daha farklı ve yoğundur. Bu okullarda da Kur'an-ı Kerim ve tecvid, ulum-ı diniye, ahlak, elifba ve şifahi malumat, kıraat, imla, kitabet, kavad-i lisan-i

⁸⁸ Parmaksız, 2008: 58.

⁸⁹ Kodaman, 1991: 101-102.

⁹⁰ Koçer, 1987: 129-130.

⁹¹ Altın, 2009: 53.

⁹² Şanal, 2011b: 415.

⁹³ Koçer, 1987: 148.

Osmani, Arapça, Farsça, hüsn-i hat, malumat-ı nafia, idare-i beytiye, hıfzıssıhha, hesap, coğrafya, tarih ve el hünerleri dersleri okutulmaktadır⁹⁴. Darümuallimin-i ibtidai şubesini bitirmiş ve yirmi yaşını doldurmuş kimselerin alındığı Darümuallimin-i Rüşdi'de ise; Kavaid ve imla, usul-ı tedris, inşa, Arapça, Farsça, Fransızca, hesap, defter usulü, cebir, hendese, hikmet, mevalid, coğrafya, tarih, hüsn-i hat, resim ve dini ilimler dersleri okutulmaktadır⁹⁵. XIX. Yüzyılın başlarında İstanbul ve taşra rüşdiye mekteplerinin idaresinde idare talimatları uygulanmaktaydı. Burada öğretmenlerin ve diğer eğitim personellerinin görevleri, tutulan defterler ve rüşdiye mekteplerinin öğrenci işleri yer almaktaydı.

Bu talimatların içeriğine bakacak olursak genel hükümler şöyledir; İstanbul rüşdiye mekteplerinin genel sorumlusu müdür idi. Müdür, her sabah öğrenciden önce okula gelir akşam onlardan sonra çıkardı. Öğretmen, mubassır ve öğrencilerin devam ve günlük vukuat işlerini takip ederdi. Taşrada ise mektebin genel sorumlusu muallim-i evveldi. Öğrencilerin terbiyesi, eğitim programının işleyişi gibi tüm nizamın uygulanmasından sorumlu idi. Tüm bunlar ayrı ayrı altı adet deftere kaydedilirdi. Görülen aksaklıklar Rüşdiye Mektepleri İdaresi'ne bildirilirdi. Rüşdiyelerde eğitim görmek isteyen öğrencilerin de 15 yaşından yukarıda olmaları, bulaşıcı hastalığının olmaması, eğitim döneminden önce başvurularını yapmaları gerekirdi. İbtidaiye mezunu olanlar imtihansız, olmayanlar imtihanla alınırlardı. Öğrenciler aldıkları derslerden imtihana tutulurlardı. Genel sınavların bitiminde son sınıf öğrencilerinden toplam notun onda altısını almış olanlara Maarif Nezaretince onaylı bir diploma verilirdi. Diploma dereceleri öğrencilerin aldıkları notlara göre değişiklik gösterirdi⁹⁶.

II. Abdülhamid dönemi rüşdiyelerine kısaca baktığımızda rüşdiye mekteplerinin İstanbul ve taşra vilayetlerinde sayılarının bir hayli arttığı görülmektedir. Erkek rüşdiyelerinin yanında kız rüşdiyeleri, askeri rüşdiyeler, öğretmen yetiştiren rüşdiyelerin de sayısında artışlar dikkati çekmektedir. Bunların ders program ve içerikleri belirlenmiştir. Öğretmen ve diğer personellerin görevleri, öğrencilerin okullara alınma şartları, mezun olma şartları gibi konular düzenlenmiştir.

İdadilere bakacak olursak bu okullar, rüştiye okullarından mezun olan ve yükseköğrenimine devam etmek isteyen öğrencilerin okuduğu mekteplerdir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde otuz üçüncü ile kırk birinci maddeler arası hükümler mektebi idadileri kapsamaktadır. Bu nizamnamede idadilerin mahiyetine ilişkin şunlar yer almaktadır;

⁹⁴ Şanal, 2011: 389-390; Ünal, 2015: 18-19.

⁹⁵ Ünal, 2015: 21.

⁹⁶ Ünal, 2015: 7-14.

“idadiler, rüşdiye mektebinde tahsil etmiş müslim ve gayri müslim çocukların muhteliten talim ve tedrisleri için gereklidir. Bin haneyi bulan kasabalarda birer idadi kurulacaktır. Dersaadet’teki Darümuallimden mezun olup Maarif Nezaret-i Celilesinden oy almış öğretmenler idadilere tayin olunacaktır. İdadilerin süresi üç yıldır. İdadilerde Türkçe kitabet ve inşa, Fransızca, kavanin-i Osmaniye, mantık, mebadi-i ilm-i servet-i milel, coğrafya, tarih, ilm-i mevalid, cebir, hesap ve defter tutma usulü, hendese ve ilm-i mesaha, hikmet-i tabi’iye, kimya ve resim dersleri okutulacaktır. Tatil ve imtihan zamanları rüştiye mektepleriyle aynı olacaktır. İmtihanlarını verenler mezun olacak, veremeyenler ise isterlerse bir sene daha okulda kalacaklardır”⁹⁷.

Bu dönemde Maarif Nezareti, İstanbul’da Darülmaârif binasının nümûne idâdiye çevrilmesi, idâdilerde icabına göre, İngilizce, Fransızca ve Almanca derslerinin okutulması, idâdilere öğretmen yetiştirmek için Darümualliminde idadî şubesinin açılması ve mezunlarına rüşdiye öğretmenlerinden 200 kuruş fazla maaş verilmesi, gerekirse bir müdürle iki hademe tayin edilmesi gibi bazı kararlar almıştır. Maârif Nezaretinin bu kararları, sadr-ı âzam tarafından uygun karşılanmış olacak ki, yani 1873 tarihinde Darü'l-maârif, idâdiye çevrilmiş ve böylece ilk mülkî idadî açılmıştır. Vilâyetlerde ise ilk defa Mora Yenişehir’inde 1875’de bir idadî açılmıştır⁹⁸.

II. Abdülhamid döneminde ise idadiler nitelik ve nicelik bakımından değişime uğramıştır. “1882-1890 yıllarında Mustafa Nuri Paşa ve Münif Paşa zamanında idadiler yaygınlaştırılmıştır ve sadece yükseköğretime öğrenci hazırlamakla kalmamış, serbest meslekler, mahalli ve resmi hizmetler içinde memur yetiştiren mektepler olmuşlardır”⁹⁹. Münif Paşa zamanında bir de İstanbul’da kız mektebi açılmıştır. Batılı bir anlayışla genel kültür dersleri, Türkçe, Fransızca, Almanca, İngilizce, musiki, el ve ev işleri gibi dersleri programına alan bu okul iki yıl öğretimden sonra halkın ilgisizliği nedeniyle kapanmıştır. Basında çıkan bir yazıya göre mektebe sadece üç kız kaydolmuştur¹⁰⁰. “1896’da 54 olan taşra idadilerinin sayısı, 1906 yılında 84’e çıkmıştır. Böylece bütün İmparatorlukta 93 resmî, 11 hususi, 5 de askerî olmak üzere toplam 109 adet idadi mevcuttu”¹⁰¹. Bu dönemde askeri idadilerin de sayıca arttırılmasına ve niteliklerine dikkat edilmiştir. Askeri idadilerde de akaid, Fransızca, cebir, hendese, müsellesat, makine, kozmografya, mantık, kitabet, coğrafya, tarih, resim dersleri okutulmaktadır¹⁰². II. Abdülhamid döneminde maddi imkânsızlıklara rağmen memleketin birçok yerinde idadiler açılmış, ortaöğretim yaygınlaştırılmıştır. Ayrıca idadilerin

⁹⁷ Mahmud Cevad, 2001: 431-432.

⁹⁸ Kodaman, 1991: 116-117.

⁹⁹ Koçer, 1987: 130.

¹⁰⁰ Akyüz, 2015: 233.

¹⁰¹ Kodaman, 1987: 129.

¹⁰² Şanal, 2011: 396.

ders programında Türkçe, Arapça, Farsça yanında zengin bir şekilde batı dilleri dersleri yer almaktadır. Kız idadisinin de açılmak istenmesi eğitim tarihi için çok önemlidir.

1.2.2.4. Diğer Mahiyetteki Okullar

II. Abdülhamid döneminde çeşitli sebeplerle açılmış değişik mahiyette eğitim veren rüşdiye ve idadilerin dışında başka mektepler de vardır. Bunlar, Sultaniler, Aşiret Mektepleri, sanayi, ticaret, ziraat ve orman gibi mesleki ve teknik eğitim mektepleridir.

Öncelikle Sultanilere bakılacak olunursa Tanzimat döneminde Galatasaray ve Darüşşafaka olmak üzere iki sultani mektebi vardı. Bunlar Müslim ve gayrimüslim öğrencilerin bir arada okuduğu Osmanlılık fikriyle oluşturulmuş okullardı. II. Abdülhamid tarafından Galatasaray Sultanîsine müdür tayin edilen Ali Suavi'nin okulun ıslâhı için 1877'de bir rapor hazırlamış ve padişaha sunmuştur. Bu raporda okulda 162 Müslüman 377 gayrimüslim öğrencinin bulunduğu, maddi durumu uygun olmayan öğrencilere yardım sadece Osmanlı tebaasına mahsus olacakken bundan ecnebilerin de yararlandıklarından bahsedilmektedir. Okulun öğretmenleri ise genelde yabancıdır. Öğretmen kadrosunu değiştirmek ve öğretimi ıslâh için bâzı somut tedbirler alınmıştır. Meselâ, zararlı faaliyette bulunan öğretmenler, ya sözleşmeleri fesh edilerek ya da okuttuğu dersler kaldırılarak, okuldan çıkarılmışlardır ve öğretmenlerin diplomalı olması şartı getirilmiştir. Ayrıca Girit ve Suriye vilayetlerinde de sultani açıldığı bilinmektedir. Okulda bu dönemde Sarf-ı Arabi ve Türkî, Fransızca, Hesap, Nahv ve Hüsn-ü hat, Kur'an ve ilm-i hal, Coğrafya, İngilizce, tarih, edebiyat, mantık, kimya, resim, hukuk gibi dersler okutulmaktadır¹⁰³.

II. Abdülhamid döneminde ortaöğretim düzeyinde eğitim verdiği anlaşılan bir diğer mektep Aşiret Mektepleri'dir. Bu mektepler Osmanlı Devleti'ndeki aşiretlere mensup kişilerin çocuklarına özeldir. Okulun açılmasında siyasi, dini bir takım sebepler rol oynar. Siyasi sebepleri arasında aşiret mensubu kimselerin kendi etnik propagandalarını önleyerek Osmanlılık fikriyle yetişmelerini sağlamak vardır. Dini sebep ise, II. Abdülhamid'in Panislamizm politikasına dayalıdır. Padişah, aşiret mensuplarını hilafet ve saltanat makamına bağlamak istemiştir. Ayrıca merkezîyetçi sisteme tehlike oluşturabilecek unsurların önüne geçmek istemiştir¹⁰⁴. Okul açılınca öncelikle Doğu Bayezid sancağındaki aşiretler ve Hamidiye Süvari Alaylarıyla ilgilenen paşaların dikkatini çekmişti ve bir müddet sonra Yaver-i Ekrem Müşir Şakir Paşa'ya çocuklarının okula alınması için müracaatlar başlamıştır. 1310'da çıkan bir irade ile aşiretlerin çocuklarının yanında Hamidiye Süvari Alayları'ndan da

¹⁰³ Kodaman, 1987: 141-144.

¹⁰⁴ Kodaman, 1987b:68.

Aşiret Mektebi'ne talebe kayıt ve kabulü başlamıştır¹⁰⁵. Daha sonra 1893'te 74 maddelik daha geniş bir nizamname yayınlanmıştır. Bu nizamname Aşiret Mektebinin genel yapı ve özelliklerini ortaya koymuştur. İlk başta iki yıllık olarak öngörülen okul daha sonra parasız yatılı beş yıllık bir okul statüsüne getirilmiştir. Öğrenciler genelde 12-16 yaş arasındadır¹⁰⁶.

Mektebin açılması, ders içerik ve programıyla ilgili nizamname 1892'de yayınlanmıştır. Öncelikle on iki maddelik nizamnamesinde genel olarak şu hükümler yer alır:

“Dersaadet'te Aşiret Mektebi namıyla leyli bir mektep tahsis olunacaktır. Okulun öğrenim süresi beş yıldır. Öğrencilerin iâşe ve tedris masrafları hükümete aittir. Mektebin bir müdür, bir katip, gereği kadar öğretmen, memur ve hademesi olacaktır. Ders cetvelinin düzenlenmesi ve okutulacak kitapların intihabı Maarif Nezareti'ne aittir. Aşiret mekteplerinden mezun olan öğrenciler oldukları yerdeki uygun okullarda muallimlik veya başka bir yerde uygun bir memurluk yapabileceklerdir. Ders programına gelince bu okullarda Kur'an-ı Kerim, tecvid, elifba, ulum-ı diniye, ilm-i hal, kıraat, imla, talim, hesap, kısas-ı enbiya, Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, İslam tarihi, coğrafya, resim gibi dersler okutulmaktadır”¹⁰⁷.

Okutulan derslerden mektebin orta öğrenim düzeyinde eğitim verdiği anlaşılmaktadır. Aşiret Mektebinin bir özelliği de disipline önem verilmiş olmasıdır. Taşkınlığa sebep olan öğrenciler bir müddet başka bir okulda tutulmuş, işe yaramazsa memleketlerine gönderilmişlerdir. Bununla ilgili olarak 1893 tarihinde bir öğrencinin durumu örnek verilebilir. Aşiret Mektebi talebesinden Trablusgarplı Abdüsselam Efendi'nin mektep içindeki uygunsuz davranışları dolayısıyla bir süre askeri mekteplerin birinde bulundurulması kararlaştırılmıştır¹⁰⁸. Askeri mekteplerde bir süre kalan Abdüsselam daha sonra memleketine gönderilmiştir¹⁰⁹. Uygunsuz davranışlarda bulunan öğrencinin, askeri mekteplere gönderilmesiyle askeri disipline sokularak düzeleceği umulmuş olabilir. Aşiret Mektebinin daha iyi işlemesi için çalışmalar devam etmiştir.

1893'te 74 maddelik daha geniş bir nizamname yayınlanmıştır. Bu nizamname Aşiret Mektebinin genel yapı ve özelliklerini ortaya koymuştur. Ancak okul çok uzun soluklu olmamış, yine II. Abdülhamid döneminde öğrencilerin yemekleri beğenmemeleri üzerine çıkan isyan gerekçe gösterilerek kapatılmıştır ancak bir diğer sebep olarak okulun açılırken düşünülen amaçları yerine getirmede yetersiz kalması gerekçe gösterilebilir¹¹⁰. Okulun kapatılmasıyla kimi öğrenciler mağdur olmuşlardır. Ancak mağdur olan öğrencilerin durumuna ilişkin bazı çareler düşünülmüştür. Bu öğrenciler diğer mekteplere dağıtılmıştır.

¹⁰⁵ Kodaman, 2011: 331-333.

¹⁰⁶ Moreau, 2010: 65; Kodaman, 2011: 326.

¹⁰⁷ Mahmud Cevad, 2008: 309-310.

¹⁰⁸ BOA, MF.MKT., Dosya No:161, Gömlek No: 85, Tarih: 11 Şaban 1310 (28 Şubat 1893).

¹⁰⁹ BOA, MF.MKT., Dosya No:162, Gömlek No: 11, Tarih: 17 Şaban 1310 (6 Mart 1893).

¹¹⁰ Kodaman, 1987b:69; Akpınar ve Rogan, 2001: 126.

Örneğin Aşiret Mektebinde tahsilde iken memlekete gittikleri sırada mektebin kapatılması sebebiyle açıkta kalan Ali ve Abdurrahman adındaki çocuklar askeri mektebe kabullerini istemişler fakat bu okullara kabul zamanının geçmesi sebebiyle kabulleri reddedilmiştir. Bu öğrencilerin açıkta kalmamaları için Dayrülhayr'a kayıt edilmeleri uygun görülmüştür¹¹¹.

Sultani ve Aşiret Mektebinin yanında bu dönemde çok sayıda mesleki ve teknik okullar açılmıştır. Bunlar kısaca şöyledir¹¹²: Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar) Mektebi (1882), Hendese-i Mülkiye Mektebi (İstanbul Teknik Üniversitesi'nin temeli) (1883), Ticaret Mektebi (1884), Tüccar Kaptan Mektepleri* (1886), Fenn-i Resim ve Mimari Mektebi (1887), Bağ ve Aşı Ameliyat Mektebi (1887), Ameli Ziraat Mektepleri (1887), Polis Dershanesi (1889), Aşı Memurları Mektebi (1892), Gümrük Memurları Mektebi (1892), Çoban Mektebi (1898), Dayrülhayr-ı Ali* (1903). Bu dönemde illerdeki ıslahhaneler ve sanayi mekteplerinin adı Hamidiye Mekteb-i Sanayi-i Alisi adını almıştır. II. Abdülhamid döneminde meslek eğitime çok önem verilmiş ve farklı meslek gruplarına yönelik okullar açılarak eğitimde çeşitlilik sağlanmıştır.

1.2.2.5. Yükseköğretimde Yapılan İslahatlar

II. Abdülhamid döneminde yükseköğretim düzeyinde eğitim veren okullarda yapılan ıslahatlara baktığımızda en önemli icraat olarak Darülfunun'un açılmasını görürüz. Darülfunun yanında Mülkiye Mektebi, Hukuk Mektebi, Askeri Tıbbiye Mekteplerinin yükseköğretim sınıflarının açılması veya yükseköğretim okullarına dönüştürülmesi gibi önemli değişikliklerin yapıldığını da görmekteyiz.

İlk olarak 1845'de Sultan Abdülmecid döneminde darülfunun açılması kararlaştırılmıştı. Ancak 1862'te binanın temini, öğretmen tayini ve ders programı gibi hazırlıkları ancak tamamlanabilmiştir. Derslere başlayan okul çeşitli eleştirilerden dolayı fazla uzun ömürlü olmamış, 1865'te kapanmış ve 1869'a kadar söz konusu olmamıştır. 1869 Maarif-i umumiye Nizamnamesi'nde İstanbul'da Darülfunun-ı Osmani açılması öngörülmüştür. Ancak bu dönemde de darülfununun hazırlıkları tamamlanamamış bu girişim de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

¹¹¹ BOA, BEO, Dosya No:3510, Gömlek No:263246, Tarih: 21 Safer 1327 (14 Mart 1909).

¹¹² Akyüz, 2015: 238-239.

* Osmanlı deniz ticaretini canlandırmak amacıyla bizzat Abdülhamid'in talimatıyla kurulmuştur. Bu okulla Kaptanlık, gemi teknolojisi, uluslararası deniz hukuku öğretilmesi amaçlanmıştır. Tüccar Mektebi'nden kısa bir süre önce de Tophane ve Tersane-i Amire'de kullanımının artmasından dolayı Muhbir-i Sürur'da Torpido Mektebi açılmıştır. Torpido Mektebinin kurulduğu yıllarda açılması düşünülen başka bir mektep de Elektrik Mektebi'dir. Bu okul da, İngiltere'den bir hoca getirilerek Torpido Mektebi bünyesinde eğitime başlamış ve Bahriye Mektebi'nin öğrenci sayısı artmıştır (Batmaz, 2011: 134-136).

* Kimsesiz Müslüman çocukların hem korunması hem eğitilmeleri için açılmıştır. 6 yıl açık kalmış, II. Meşrutiyet'ten sonra kapanmıştır. Bu yüzden çok az öğrenci mezun vermiştir (Öztürk, 1999: 76).

Sadrazam Mehmet Said Paşa 1885'te Mekteb-i Mülkiye'de yaptığı bir konuşmada Darülfünun kurulması konusundaki düşüncelerini dile getirmiştir. Buna göre mevcut olan tıp ve hukuk mektepleri ile medreselerin bir çatı altında toplanması ve bunlara fen ve edebiyat şubelerinin eklenmiş olduğu bir darülfünun öneriyordu. 1895'te de II. Abdülhamid'in isteği üzerine bir layıha sunmuştur. Bu layıhada darülfünun açılmasının yararlarını anlatmıştır. Nitekim 1900'de 27 maddelik Darülfünun-ı Şahane Nizamnamesinin çıkması üzerine bir törenle bu yüksek okul açılmıştır¹¹³. Bu nizamnameye göre Darülfünun, Ulum-ı Aliye-i Diniye ve Riyaziye ve Tabiiye ve Edebiyat şubelerinden oluşacaktır. Okulun dersleri Maarif-i Umumiye Nezaretince icra edilecektir. Ulum-ı Aliye-i Diniye şubesinin tahsil süresi dört, Ulum-ı Raziye ve Tabiiye ve Edebiyat şubelerinin tahsil süresi ise üçer yıldır. Müdür muavinleri, muallimleri ve diğer personeller lüzumu kadar temin edilecek olup padişahın iradei seniyyesi ile tayin edilecektir. Okula alınacak öğrencileri Mekteb-i Sultani, Ticaret, Darüşşafaka ve Dersaadet vilayeti merkezlerinde bulunan bir mektebi idadiyeden diploma almış olmaları gerekmektedir. Okula kabul edilecek öğrencilerin sayısı Ulum-ı Aliye-i Diniye'de otuz, Ulum-ı Raziye ve Tabiiye ve Edebiyat'ta yirmi beş öğrenciyi geçmeyecektir. Kayıt olan öğrenciler her üç ayda bir kayıt ücretini ödeyeceklerdir. Okulun sonunda imtihanlarını başarıyla geçen öğrencilere Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından mezuniyet rüusu verilecektir¹¹⁴. Nizamnamede kısaca okulun şubelere ayrıldığını, idari ve eğitim personellerinin tayin işleri ve görevleri, öğrencilerin okula kabul olma ve mezuniyet meseleleri, Maarif-i Umumiye Nezaretince okulun denetim altında olduğu gibi konular yer almaktadır. Okutulan derslere gelecek olursak; Ulum-ı Aliye-i Diniye şubesinde; Tefsiri Şerif, Hadisi Şerif, Usuli Hadis, Fıkıh, Usuli Fıkıh, İlmi Kelam, Tarihi Dini İslam dersleri, Edebiyat şubesinde; Edebiyatı Osmaniye, Edebiyatı Arabiye, Edebiyatı Farisiye, Edebiyatı Fransaviye, Tarihi Osmani, Tarihi Duvel, Coğrafyayı Umumi ve Osmani ve Umrani, İlmi Asarı Atika, Usuli Terbiye ve Tedris, Hikmeti Nazariye dersleri, Ulum-ı Raziye ve Tabiiye şubesinde; Cebri Ala, Hendesei Halliye, Hesabı Tamami ve Tefazuli, Hesabı İhtimali, Hikmeti Tabiiye, İlmi Ahvali Cevviye, Kimyayı Uzvi, Kimyayı gayri uzvi, Kimyayı Hayati, İlmi Hayvanat dersleri okutulmaktadır¹¹⁵. Darülfünun-ı Şahane'nin ilk yıllarında eğitim kadronun temin edilmesi cihetine gidilmiştir. Bu dönemde Darülfünun'da öğretim kadrosu, daha önceki teşebbüslerde olduğu gibi mevcut yüksek mekteplerde ve değişik kurumlarda görev yapan kişiler arasından seçilen hocalar tarafından karşılanmıştır. İslam medeniyeti ve kültürüne ait

¹¹³ Dölen, 2009: 266-268.

¹¹⁴ Yıldırım, 1998: 171-172.

¹¹⁵ Ergin, 1977: 1219-1220.

dersler ilmiye sınıfı, modern fen bilimleri Mühendishane, Mekteb-i Harbiye ve Tıbbiye'den gelen sivil ve asker hocalar tarafından verilmiştir¹¹⁶.

Tekrardan kurulan, ders programları düzenlenen Darülfunun'un gelişimini sürekli sürdürmesi, diğer memleketlerdeki yüksekokulların gerisinde kalmaması ve başarılı ilim adamlarının yetişmesine bundan sonra dikkat edilecektir. II. Abdülhamid bunun oldukça önemli olduğunu farkındaydı ve bunu şu sözleriyle de dile getirmiştir:

*“Memleketimizde kâfi derecede asker ve memur vardır. Ulemanın ifrat derecede muhafazakâr olmasından dolayı, yüksek mektebimizi modern hale getirmek çok güçtür. Kahire'deki El-Ezher İlahiyat Fakültesinin, talebelerimizi çekmesinin yegâne sebebi zamanın icaplarına uymanın elzem olduğunu anlamış olmalarındandır. Bizde de ulu dinimize layık mümtaz ilim adamları yetişmedikçe, İstanbul Darülfunun'u Kahire'dekinin dününde kalmaya mahkûmdur”*¹¹⁷.

Bu düşüncelere sahip olan II. Abdülhamid, Osmanlı'da bir Darülfunun'un gerekliliğinin önemini oldukça iyi bilmekteydi. Bu yüzden açılan Darülfunun-ı Şahane'nin devamlılığı ve iyi bir eğitim verilmesi için bu dönemde gerekli çalışmalarda bulunulduğunu görmekteyiz.

Darülfunun-ı Şahane'de öğrenciler her ne kadar para ile öğrenim görseler de bu okulun yükseköğrenim düzeyinde eğitim veren bir kurum olması ve İstanbul Üniversitesi'nin temellerini oluşturması nedeniyle Türk eğitim tarihinde önemi büyüktür. Darülfunun-ı Şahane, II. Meşrutiyet'e kadar bu isimle devam etmiş, sonrasında ise Darülfunun-ı Osmani olarak değiştirilmiştir. İsmiyle beraber başka bir takım değişimlere de uğramıştır.

Yükseköğrenim düzeyinde eğitim veren mektep olarak Darülfunun-ı Şahane yanında bazı önemli mektepler de açılmıştır. Bunlar Mülkiye Mektebi, Hukuk Mektebi, Hendese-i Mülkiye Mektebi, Gülhane Askeri Tababet Tatbikatı Mektebi ve Seririyatı'dır. Yeni açılan mekteplerin dışında Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, Tıbhane-i Berri-i Hümayun, Tıbhane-i Amire ve Cerrahane-i Ma'mure, Mekteb-i Ulum-ı Harbiye gibi var olan yüksek askeri mektepler de ıslah edilmiştir.

1859'da öğretime başlayan Mülkiye Mektebi'nde bir takım değişiklikler yaşanmıştır. 1883'te Abdurrahman Şeref Efendi'nin müdürlüğü sırasında yatılı okul haline getirilmiş, 1892'de de öğrenim süresi altı yıla çıkarılmıştır. İktisat, hukuk, tarih dersleri çıkarılmış, yerine din dersleri konmuştur. 1874'te Mekteb-i Sultani içinde açılan Hukuk Mektebi de 1900'de açılan Darülfunun'un dördüncü bir şubesi haline getirilmiş ve Mecelle-i Ahkam-ı Adliye, ceza kanunu, hukuk-ı düvel, usul-ü fıkıh, ticaret-i berriye kanunu dersleri okutulmuştur. Mühendis yetiştirmek için açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi'nin de idadi

¹¹⁶ İhsanoğlu, 2011: 471.

¹¹⁷ Sultan Abdülhamid, 1974: 141.

sınıfları kaldırılmış yalnızca yüksek tahsil sınıfları kalmıştır. 1909'da Mühendis Mektebi'ne çevrilmiştir. Bir diğer önemli gelişme ise, Askeri Tıbbiye Mektebinden çıkan doktorların staj görmeleri için açılacak olan Gülhane Askeri Tababet Tatbikatı Mektebi ve Seririyatı kurulmuş ancak daha sonra tıp mektebi ıslah yoluna gidilmiştir. Bu mektepte yetişmiş öğrenciler Almanya'ya yollandılar ve döndüklerinde de her biri birer şubenin müdürü oldular¹¹⁸.

Böylece yükseköğrenim düzeyinde veren eğitim kurumlarının açılmasıyla daha kaliteli ve üst düzey bir eğitim anlayışı benimsenmiştir. Buradan çıkan öğrenciler de liyakat sahibi olarak mezun olmuşlar ve çalıştıkları işlerde kendilerini göstermişlerdir. Günümüz yükseköğrenim okullarının da temelini oluşturarak Türk eğitim tarihinin en önemli parçalarından birini teşkil etmişlerdir.

1.2.2.6. Azınlık Okulları

II. Abdülhamid dönemi eğitim konularından biri de azınlık okullarıdır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti çok uluslu bir yapıya sahiptir. Osmanlı tebaasına ait olup çeşitli dinlere, mezheplere, mensup bazı topluluklar vardır. Bu topluluklara tanınan bir takım haklar vardır. Bu haklar da genel olarak Osmanlılık düşüncesi çerçevesinde kimi zaman toplumda ayrılıkçı faaliyetlere karşı önlem amaçlı, kimi zaman da temel ihtiyaçlardan doğan durumlardan dolayı verilmiş haklardır. Eğitim de azınlıklara verilmiş haklardan bir tanesidir. Eğitimin azınlık ve yabancı gruplar arasında nizamlı bir şekilde yürümesi için yeni okullar açılmış, var olan okullarda da çeşitli nedenlerden dolayı ıslahat yapılmıştır. Osmanlı tebaasında Rumlar, Ermeniler, Yahudiler yaşamaktaydı. Bu gruplar için okulların açılmasının yanında dışarıdan yabancılar da Osmanlı Devleti içinde bazı okullar açmışlardır.

İlk Rum eğitim sistemi XVII ve XVIII. Yüzyıllarda kilise etrafında gelişim göstermiştir. Patrikhane'de Rum Mektebi Kebir'in yapısından oluşan Rum eğitim sisteminin 1803'te Ayvalık'ta kurulan akademi okulu ile gelişimi hızlanmıştır. Aynı yıl Kuruçeşme'de de kurulan Rum Okulu 1820 Yunan ayaklanmasına kadar varlığını sürdürmüştür¹¹⁹. Yunan Devleti'nin kurulmasından sonra kendi eğitim sistemlerini benimsemişlerdir. Din eğitimi vermek için açtıkları okulların daha sonra normal eğitim sistemi haline geldiği görülür. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde de azınlıkların okul açmalarına ilişkin maddeler yer almaktadır. Nizamnamenin 129. Maddesine göre, Müslim, gayrimüslim veya yabancılar tarafından özel okullar açılabilir, okulların harcamaları okulları açan kişi veya kurumlarca karşılanacak, okullarda ders verecek öğretmenler Maarif Nezaretinden veya mahalli maarif idaresinden diploma almış olacak, ders programı ve kitaplar genel ahlak ve devlet politikasına

¹¹⁸ Koçer, 1987:135-139.

¹¹⁹ Tekeli ve İlkin, 1999: 32-33.

uygun olacaktır¹²⁰. Bu nizamnameden sonra II. Abdülhamid döneminde azınlık ve yabancı okullarına karşı bazı düzenlemeler olmuş ve bu düzenlemeler çerçevesinde yeni okullar açılmıştır.

Bu dönemde faaliyet gösteren belli başlı Rum okulları şunlardır: Heybeliada Rum Erkek Lisesi; Ortodokslar arasında teolojik konular, kurallar, ibadet şekli açısından birlik sağlamak amacıyla açılmıştır. 1844-1919 arası dört yıl ortaokul ve üç yıl teoloji eğitimi verilmiştir. Beyoğlu Merkez Rum Kız Lisesi; 1903'te önde gelen Rumlar tarafından açılmıştır. Okulda Osmanlıca, Rumca, dil bilgisi, Yunan Edebiyatı, kilise tarihi, tarih, coğrafya, matematik, fen bilimleri, iktisat, ticaret, hukuk, beden eğitimi, resim, müzik gibi dersler okutulmaktadır. Zoğrafyon Rum Erkek Lisesi; 1846'da kurulmuş olup 1893'te Hıristaki Zoğrafos'un maddi yardımlarıyla yeni binasına geçmiştir. Okulun mütareke döneminde Osmanlı aleyhine çalıştığı bilinmektedir. Zapyon Rum Kız Lisesi; Konstantinos Zapas'ın kurduğu okul 1875'te vakıf okulu olarak Beyoğlu Rum Cemaati kız çocukları için eğitime başlamıştır. Yuvakimyon Rum Kız Lisesi; 1882'de eğitime başlamıştır. Kurucusu Vladimir Miroğlu'dur¹²¹. Okulların çoğu 6-7 Eylül Olaylarından etkilenmiştir.

Ermeni Okullarına gelince eğitimdeki yapılanmaları daha çok XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru olmuştur. 1710'larda gelişen Bitlis yakınlarındaki Amlorti manastır mektebi din ve fen bilimleri eğitimi vermekteydi. Ermeniler, 1715'te Üsküdar'da felsefe ve ilahiyat okulu açmışlar, 1752'de Balat'ta Ermeni kilisesinde yüksek ilimler okutulmuştur. İlk resmi okulları ise 1790'da açılan Amira Şinork Mıgırdıç Miriciyan'ın açtığı okuldur. 1803-1812 yıllarında ise İstanbul'un çoğu semtinde Ermeni cemaat okulları açılmıştır¹²². 1863'te Nizamname-i Millet-i Ermeniyen adlı bir nizamname ile Ermeni okulları Patriklikten alınarak Maarif Komisyonu'na verildi. Bundan sonra 1871'de İstanbul'da 18 erkek, 13 kız, 17 karma olmak üzere 48 Ermeni okulu vardır. Anadolu'da ise 469 okulları bulunmaktaydı¹²³. En bilinen Ermeni okulları ise şunlardır: Pangaltı Ermeni Lisesi; Mihitryan Manastırı tarafından 1825'te açılmıştır. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda kapanan okul 1884'te tekrar açılmıştır. Sahakyan-Nunyan Ermeni Lisesi; 1831'de açılan okul 1873'te kız ve erkek öğrenciler için iki ayrı bina şeklinde düzenlenmiştir. Getronagan Ermeni Lisesi; İstanbul Patriği Nerses Verjabedyan'ın isteği üzerine 1886'da açılmıştır. Esayan Ermeni Lisesi¹²⁴; 1895-1896'da eğitim öğretime başlayan okul ilkökul ve ortaokul şeklinde tesis edilmiştir. Okullarda genellikle Osmanlıca, Ermenice, Ermeni Tarihi, Osmanlı Tarihi, coğrafya, matematik, iktisat,

¹²⁰ Vahapoğlu, 2005: 123.

¹²¹ Deri, 2009: 69-75.

¹²² Tekeli ve İlkin, 1999: 35-36.

¹²³ Ergin, 1977: 757-758; Bilim, 1998: 271.

¹²⁴ Bkz.: Kuyumcuyan, 1997: 199-200.

ticaret, hukuk, resim, müzik gibi dersler okutulmaktadır. Kız okullarında ise ek olarak dikiş nakış dersleri verilmektedir¹²⁵.

Yahudi okullarında ise Rum ve Ermeni okulların gelişiminin tersine bir sistem yaşanmıştır. İspanyol dil ve kültürü içerisinde yaşamış olan Museviler 15-16. yüzyıllarda Osmanlı ülkesine geldikleri zaman eğitime oldukça önem veriyorlardı. İlk matbaayı getirenler onlar olmuşlardı. Açtıkları okullarda İbranice gramer, din bilgisi, aritmetik, geometri ve tarih gibi dersler okutulmaktaydı ancak Sabatay Sevi'nin mehdilik hareketleriyle taassuba yönelmişlerdir. 1854'te ilk modern okullarını açtıklarında Hahamlar okuldaki Fransızca eğitimine günah gözüyle bakmışlardır¹²⁶. Paris'te örgütlenen Alyans İsrailit Birliği 1867'de Osmanlı Devleti içinde İstanbul ve Anadolu'da okullar açmışlardır. Bu okulların eğitim dili ise Fransızca'ydı ve okullarda Fransız kültürü hâkimdi¹²⁷. Bu okullarda İbranice, Fransızca, İngilizce, Vokal, İbrani grameri, dil bilgisi, tarih, coğrafya, aritmetik, geometri, tabii bilimler, müzik gibi dersler okutulmuştur¹²⁸.

Osmanlı tebaası içinde yaşayan azınlık okullarının dışında yabancıların da Osmanlı ülkesinde okullar açmalarına izin verilmiştir. Kimi zaman kendi ülkelerinde yaşanan savaş gibi olumsuz koşullar sebebiyle kimi zaman da kendi dini, siyasi ideolojilerini yaymak amaçlı Osmanlı Devleti'ne gelerek eğitim hakkı elde etmek isteyen yabancı milletler olmuştur. Osmanlı Devleti ile muhtelif devletlerin arasında yaşanan bir savaşta Osmanlı Devleti mağlup olursa diğer devletler bu durumdan faydalanarak okul açmak için kapitülasyon isteyerek de kendi eğitim kurumlarını açma yoluna gitmişlerdir. Dönemin şartlarına göre Osmanlı Devleti içinde açılan yabancı okulların açılış sebepleri, nitelik ve nicelikleri değişiklik göstermiştir. Bu okullar genellikle Fransız, İngiliz, İtalyan, Amerikan, Alman, Rus okulları ve diğer bazı okullardır. Bu okullar da kendi içinde mensup oldukları dinin mezhep ve tarikatlarına göre ayrı ayrı teşkilatlanmışlardır. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra yabancı okulların sayısında bir artış gözlenmiştir. Bu artış zamanla süreklilik göstermiştir. Genel olarak kolej olarak anılırlar.

Öncelikle Fransız okullarına bakacak olursak ilk olarak 1500'lü yıllarda dinsel mahiyetteki Cizvitlerin açtıkları okulları görürüz. Bu okullar Cizvit tarikatının ortadan kalkmasıyla değişikliklere uğramışlardır. İstanbul'da yoğunlaşan Fransız okulları dini nitelikte eğitim veren okullar, dil oğlanları okulu, kız ve erkek okulları, Ticaret Enstitüleri olarak çeşitlilik gösterirler. Bu okullarda öğrenim görecekt kimseler için kurumlara bağlı

¹²⁵ Deri, 2009: 76-85.

¹²⁶ Bilim, 1998: 272.

¹²⁷ Ovadya, 1997: 403.

¹²⁸ Deri, 2009: 92.

yurtlar da açılmıştır. İngiliz okullarına baktığımızda, bu okulların daha çok 1899 ve sonrasında Osmanlı'ya bağlı Bağdat, Halep, Beyrut, Kudüs gibi yerlerde yoğunlaştığı görülür. Genel olarak İngiltere'nin veya İngiliz kiliselerinin himayesinde okullar açmışlardır. Osmanlı Devleti'nde yoğun olarak okul açan bir diğer devlet Amerika'dır. İstanbul dışında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kolejler açmışlardır. Amerikalılar okullarında eğitim, siyasi faaliyetler ve din odaklı olarak üç ana unsura önem vermişlerdir. Eğitim dilleri İngilizce olmuştur ancak Ermenice ve Rumca felsefe derslerine de ağırlık vermişlerdir. İtalyan okulları da Osmanlı Devleti'nde 1860'lardan sonra yoğunluk kazanmıştır. İtalyanlar da daha çok İtalyancayı yaygınlaştırmak ve geniş halk kitlelerine ulaşmayı amaçlamışlardır. 1890'lardan sonra yoğunluk kazanan Rus okulları da vardır. Ancak Rus okulları daha çok Suriye dolaylarında açılmıştır¹²⁹. Siyasi birliklerini tamamladıktan sonra özellikle II. Abdülhamid dönemi ve sonrasında birçok alanda ilişkide bulunduğumuz Almanlar da Osmanlı Devleti'nde okullar açmışlardır. Almanya ile eğitim ilişkileri alınan siyasi yenilgiler sebebiyle daha çok askeri eğitim alanında olmuştur. Bu alanda özellikle II. Mahmut döneminde Almanya'dan Von Moltke ile bir heyet gelerek çalışmalar yapmıştır. II. Abdülhamid Döneminde ise yine Goltz Paşa öne çıkan isim olmuştur. Goltz Paşa döneminde eğitimde radikal değişikliklere gidilmiş, Türk Alman eğitim ilişkileri sıkı bir şekilde ilerlemiştir.

Azınlık ve yabancı okulları yönetimde genel olarak din adamlarına bağlıydılar. Öğretmenlik de uzun yıllar din adamlarınca yürütülmüştür. Azınlık okulları için öğretmen yetiştirme meselesi Osmanlı Devleti'nce ihmal edilmiştir. Ayrıca 1881'de Rumeli Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris hakkındaki kanunda azınlık okullarının denetlenmesi konusunda geniş hükümler yer alır¹³⁰. Bu okulların Osmanlı toplumu üzerinde olumlu ve olumsuz bir takım etkileri olmuştur. Olumsuz olarak okulların Osmanlı ülkesinde İslamiyet dışındaki dinleri yaymak, halkın padişaha ve devlete olan bağlılığını sarsmak gibi amaçlarının yanında kendi milli duygularını uyandırarak halkın kültürel erozyona uğramasını sağlamak gibi işlevlerinin olabileceği görülmüştür. Olumlu etkileri ise; toplumda yabancı dil bilenlerin sayısı artmış, kızların eğitime katkıda bulunmuşlar, açtıkları hastane, yetimhane gibi kurumlarla Osmanlı'ya hizmet etmiş, batılı eğitim ve öğretim anlayışı, yöntem ve tekniklerinin Osmanlı'da gelişme göstermesine yardımcı olmuşlardır¹³¹.

II. Abdülhamid dönemi eğitim sistemine genel olarak bakacak olursak, Tanzimat döneminde temelleri atılan yeni eğitim anlayışı bu dönemde üst seviye bir gelişim göstermiştir. Siyasi durumun hiç de iç açıcı olmadığı, dolayısıyla ekonomik güçlüklerin de

¹²⁹ Polat Haydaroğlu, 1990: 113-147.

¹³⁰ Vahapoğlu, 2005: 158.

¹³¹ Akyüz, 2015:247.

yoğun yaşandığı bu dönemde eğitim ikinci plana atılmamış, çeşitli yollarla ödenek bulunarak eğitimin kaliteli olması için reform düzeyinde yenilikler yapılmıştır. Öncelikle eğitim merkezde sıkıca teşkilatlanmıştır. 1869 Maarif Nizamnamesi'ne uyulmuş, gerekli görüldüğünde dönemin şartlarına göre bu nizamname geliştirilmiş veya yeni talimatnameler ve nizamnameler çıkarılmıştır. Bu nizamnamelerin geliştirilmesinde ve yeni eğitim sisteminin oluşturulmasında dönemin maarif nazırları, Saffet Paşa, Münif Paşa gibi şahsiyetler etkili olmuşlardır. Daha sonra merkezde teşkilatlanan eğitim sistemi önemli ve büyük bir adım atılarak taşra vilayetlerine taşınmıştır. İstanbul'la sınırlı kalan eğitim sisteminin vilayetlerde yapılanarak Anadolu'da yaygınlaştırılması daha fazla insana ulaşmak, daha kaliteli bir eğitim vermek, daha fazla iş gücü oluşturmak anlamında önemli bir ihtiyacı karşılamıştır. Bu yüzden yeni birçok okul açılmıştır. Açılan bu okullar için doğan öğretmen ihtiyacı ve eğitim öğretimin işin ehli kişilerce verilmesi gerektiği düşüncesiyle öğretmen yetiştirme meselesine de bu dönemde oldukça önem verilmiş, derecelerine göre merkez ve taşrada kız ve erkekler için Darülmualim okulları açılmıştır. Bu dönemin eğitim reformlarında dikkati çeken önemli bir nokta da kızlar için eğitim veren inas mekteplerinin açılması olmuştur. Kızların toplumda çeşitli mesleklerde var olabilmeleri, farklı kimlikler edinebilmeleri açısından açılan inas mekteplerinin önemi büyüktür. Bu dönemde her mesleğe uygun bir okul açılması da dikkate değerdir. Güzel sanatlardan ziraata, ticaretten çoban mekteplerine kadar farklı nitelikte okulların açılması, aşiret mekteplerinin kurulması eğitimde çeşitliliği arttırmış, kaliteli iş gücünün oluşmasını sağlamıştır. Kimsesiz çocukların ihtiyaçlarının karşılanması ve topluma kazandırılması için onlara özel eğitim kurumları açılmıştır. II. Abdülhamid'den önce iptidai, rüştiye, idadi gibi derecelendirilmeye başlayan okullara bu dönemde yükseköğrenim derecesi eklenmiştir. Bu bağlamda Darülfünun gibi yükseköğrenim düzeyinde eğitim veren kurumlar açılarak günümüz üniversitelerinin temeli atılmıştır. Azınlık ve yabancı okulları da dönemin eğitim sisteminde kendine yer bulmuştur. İçte ve dışta II. Abdülhamid'in politikalarına karşı oluşan muhalefet ile bazı azınlık ve yabancı okulların misyonerlik gibi zararlı faaliyetlerine karşı, açılan okullarda denetlemenin artırılmasına yol açmıştır. Bunun için teftiş örgütlenmeleri kurulmuş, müfettişler atanmıştır. Okullardaki eğitim anlayışında batı modeli eğitimle beraber II. Abdülhamid'in İslam Birliği politikası ve her dini, mezhebi ve etnik yapıyı kucaklayan birleştirici unsur olarak Osmanlılık düşüncesi hakim olmuştur. Tüm bu yönleriyle II. Abdülhamid dönemi eğitim sisteminin Türk modernleşmesine büyük katkıları olduğu görülmektedir. Çağının çok ötesinde bir eğitim anlayışıyla açılan ve ıslah edilen mekteplerde verilen eğitim öğretim, günümüz eğitim sistemine ilham kaynağı ve büyük bir model olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ASKERİ MEKTEPLER

2.1. Askeri Mekteplere Genel Bakış

II. Abdülhamid döneminde sivil eğitimde yukarıda görüldüğü gibi radikal birçok yenilik yapılmıştır. Sivil eğitimde hal böyleyken askeri eğitimde de önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Dönemin olumsuz siyasi havasından, kaybedilen önemli savaşlardan kaynaklı askeriyeye daha çok önem verme ihtiyacı doğmuştur. Bu yüzden yabancı ülkelerden bilhassa Almanya'dan ordunun düzenlenmesi için uzmanlar, subaylar getirilmiştir. Aynı şekilde dış ülkeye de öğrenci gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Yabancı uzmanların, gözlemleri sonucunda yazdıkları rapor ve layihalar ışığında orduda ve orduya asker yetiştirecek olan askeri mekteplerde bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Askeri rüşdiye, idadi ve yüksekokullar birbirinden ayrılmış, İstanbul ve taşra vilayetlerinde daha çok askeri mektep açılarak yetenekli öğrencilerin öğrenim görüp orduya katılması sağlanmıştır. Askeri mekteplerin eğitim ve idari personellerinin tayin, terfi, nakil işleri düzene sokulmuş, askeri mekteplerde okutulacak dersler ve kitaplar yeniden düzenlenmiş, burada öğrenim gören öğrencilerin okul atlama meselesi tekrar düzenlenmiştir. Bu mekteplere alınacak öğrencilerin durumu iyi incelenmiş özellikle kimsesiz, muhacir ve muhtedi çocuklarının ortada kalmaması için yetenekli olanları askeri mekteplere alınmıştır. Okullardaki disipline önem verilmiş, okullar için gerekli teçhizatların temininde gerekli özen gösterilmeye çalışılmıştır. Askeri mekteplerden şadname olarak başarıyla mezun olmuş öğrencilerin görevlendirilmeleri, alacakları maaşları iyi bir şekilde düzenlenmiştir.

Öncelikle askeri idadilere öğrenciler yetiştirecek olan askeri rüşdiye mekteplerine bakacak olursak, bununla ilgili olarak 1864'te Mahreç-i Mekatib-i Askeri adıyla umumi bir rüşdiye okulunun açıldığını ve 1875 yılında da ilk askeri rüşdiyelerin açılmaya başladığını söylemiştik.

II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise, 1877 yılında askeri rüşdiyelerde 63 öğretmen, 12 dahiliye zabiti ve 1465 öğrenci olduğu bilinmektedir¹³². Her askeri rüşdiyenin müdürü, kolağası rütbesinde bir subaydı. Kolağası rütbesindeki müdüre, Dâhiliye Zabiti olarak adlandırılan bir yüzbaşı ile üç üsteğmen veya teğmen yönetim, idari işler ve disiplin konularında yardımcı olmaktaydı. Okul hiyerarşisinde en üst sırada okul müdürü bulunmakta, askeri hiyerarşiye göre de ikinci sırada Ders Nazırının yer aldığı görülmektedir. Askeri

¹³² Komisyon, 2000: 16.

rüşdiyelerin, öğretim kadrosu içerisinde, asker öğretmenlerin yanı sıra sivil öğretmenlerde yer almakta ve “Muallimin-i Mülkiye” unvanıyla görev yapmaktaydılar¹³³. Arapça ve Farsça derslerini veren hocaların haricindeki hocalar genelde askerdir. Askeri rüşdiyelerde, ilk açıldığı yıllarda dört yıllık eğitim verilirken, 1892 yılı itibari ile İstanbul’daki askeri rüşdiyelerde eğitim süresi üç yıla indirilmiştir. Taşra da bulunanlar da ise, üç yıllık eğitime 1898 yılında geçilmiştir. Ayrıca imparatorluğun Türkçe’nin anadil olmadığı topraklarında, çocuklara Türkçe öğretmek amacıyla bu bölgelerde açılan askeri rüşdiyelere, Türkçe hazırlık (ihtiyat) sınıfı eklenmiştir¹³⁴. Askeri rüşdiye mekteplerinde okutulan belli başlı dersler şunlardı; Fransızca, Resim, Coğrafya, Arapça, Farsça, İmla, Kaideler, Riyaziye, Hüsnühat, ilmihal. XX. Yüzyıl başlarında genel askeri rüşdiye ders nazırlığı görevini Miralay Cemal Bey, ardından Miralay Kazım Bey yapmıştır. Askeri rüşdiye mektepleri genel müdürlüğünü ise Miralay Raif Bey yürütmüştür. 1902’de taşralarda yirmi adet askeri rüşdiye vardır. Ayrıca deniz askeri mektepleri için de İstanbul’da Bahriye Rüşdiyesi yer almaktadır. Bahriye Rüşdiyesi’nde de devletlerin bahriye hukuku, akaid, İngilizce, Farsça, Arapça, İmla, Osmanlı Dili, kitabet, hüsnühat, resim, hesap, hendese, muhasebe usulü, defter usulü, coğrafya ve tarih dersleri okutulmaktaydı¹³⁵. İstanbul dışındaki vilayetlerde de askeri rüşdiyeleri yaygınlaştırma çalışmaları ile birçok okul açılmıştır.

Askeri idadilere gelecek olursak; Askeri meslek ve İhtisas Mektepleri kendilerine gerekli olan talebeyi yetiştirmek ve hazırlamak için aynı zamanda birer de idadi açmışlardır fakat 1281 (1864) tarihlerinde bu idadiler Galatasaray binasında toplanmışlardır ve 1284 (1866) senesinde o bina Mülkiye mekteplerine mahsus bir İdadi-i Umumiye tahsis olmuş yani Askeri İdadiler kısmen Kuleli’ye nakledilmiştir¹³⁶. Askeri idadiler, köklü bir geleneğe sahip, gelişmelere açık okullardı. Çünkü kuruldukları yerler eğitim ve kültür faaliyetlerinin canlı olduğu merkezlerdi. Bina ve öğretmen sıkıntısı çekmeden, yeterli miktarda ders yardımcı araçlarına ve kütüphanelerine sahiptiler. 1891 yılında idadiler üç yıllık eğitim veren eğitim kurumlarıydı. Sadece sınıf-ı mahsus öğrencileri dört yıllık eğitime tabii idi. 1891’de Harbiye İdadisi’nde dördüncü sınıf uygulaması yaygınlaştırılarak 1897’de her askeri idadisinde dört yıllık eğitim geçilmiştir¹³⁷. Bu dönemde askeri idadiler yatılıydılar. İdadilerin yatılı olması birçok değişik hizmetin de yapılmasını ve bu hizmetleri görececek personel tayin edilmesini geciktirmişti. Öğretmen kadroları da büyük ölçüde doldurulmuştur. Sağlık personelleri de

¹³³ Parmaksız, 2008: 114.

¹³⁴ Komisyon, 2000: 18; Parmaksız, 2008: 115.

¹³⁵ Ünal, 2015: 90-93.

¹³⁶ Ergin, 1977: 888.

¹³⁷ Komisyon, 2000: 173; Çam, 1991: 90.

yeterli düzeydedir¹³⁸. Bu dönemde askeri idadilerde yapılan imtihanlara genel olarak bakacak olursak örnek olarak Kuleli Askeri İdadisi'nde 1872 'den itibaren yıl içinde iki yazılı ve bir sözlü sınav esas alınmıştır. Bir üst sınıfa geçebilmek için ara sınıflarda öğrencinin yazılı ve sözlü sınavlarının ortalamasında belli bir puana ulaşması gerekiyordu. Son sınıf öğrencisi ise sözlü olarak yapılan mezuniyet sınavına giriyor, yıl içinde aldığı yazılı ve sözlü sınavlarının ortalamaları ile mezuniyet sınavında aldığı ortalaması mezuniyet notu oluyordu¹³⁹. Askeri idadi mekteplerinden mezun öğrenciler, ordu için asker yetiştiren Mekteb-i Harbiye'ye girmişlerdir.

II. Abdülhamid'e kadar olan dönemde Mekteb-i Harbiye'nin durumu hakkında önceki sayfalarda bilgi vermiştik. II. Abdülhamid döneminde Harp Okulu'nun yeniden düzenlenmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda özellikle Almanya'dan gelen subay ve uzmanların büyük katkıları olmuştur.

1889'da Mehmet Esat'ın Harp Okulu ders nazırlığına getirilmesi ile okulda verimli çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak ders programları değiştirilmiştir. Karışık bir biçimde yapılan özel ve genel sınavların yapılış tarzı düzenlenmiştir. Ayrıca bir Piyade Alayı teşkilatlandırılmıştır. Piyade ve süvari yetiştiren Harbiye'de iki yıl süreli topçu ve istihkâm yetiştiren Mühendishane-i Berri-i Hümayun 'da üç yıl süreli eğitim verilmekteydi. Ancak 1892- 1902 arası Harbiye'de eğitim üç yıldır. Harbiye'de askeri konularla ilgili derslere ağırlık verilmektedir¹⁴⁰. Harbiye Mektebi'nde bu dönemde derslerin ağır olduğu ve tekrar düzenlenmesi gerektiği kararı alınmıştır¹⁴¹. Mekteb-i Harbiye II. Abdülhamid dönemine kadar sadece İstanbul'da mevcut olduğu için bu okula İstanbul ve taşra askeri idadilerinden mezun öğrencilerin gelmesiyle bir yığılma olmuştur. Bu yüzden İstanbul dışında da harp okulu açılması ihtiyacı duyulmuştur. 1905'de padişahın emri ile İstanbul'dan başka Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdat'ta olmak üzere beş adet daha Harp Okulu açılmıştı. Bu okullar da İstanbul'daki Harp Okulunun programını uygulamaktaydılar. Bu okullar 1908'de kapatılmışlar, öğrencileri İstanbul Harp Okuluna katılmışlardı¹⁴².

Harbiye Mektebi'nde daha önce de bahsini ettiğimiz baytar sınıfları vardır. Baytar sınıfları öğrencileri askeri idadilerden gelen öğrenciler arasından kura ile ayrılırlardı. 1886'da yatılı bir okul halinde dört yıl öğrenim süreli bir Baytar Rüşdiyesi açıldı ve buradan çıkanlar öğrenimlerini Tıbbiye İdadisi'nde tamamladıktan sonra Baytar sınıflarına alınmaya başlandılar. 1896'da Harbiye Mektebi'ndeki veteriner sınıfları öğrenim süresi beş yıla

¹³⁸ Çam, 1991: 90.

¹³⁹ Parmaksız, 2008: 68.

¹⁴⁰ Komisyon, 2000: 255-257.

¹⁴¹ BOA, YMTV, Dosya No: 82, Gömlek No: 79, Tarih: 24 Safer 1311 (6 Eylül 1893).

¹⁴² Dalkıran, 2010: 42.

çıkarılarak öğretim kadrosu Avrupa’da yetiştirilmiş genç elemanlarla güçlendirilmiştir. Bu sınıflar 1905’te Haydarpaşa’da yeni bir kadro ve programla teşkilatlandırılan askeri Tıbbiye Okulu’na nakledilerek bu iki kurum tek bir idare altında birleştirilmiştir. Ancak daha sonra 1909’da Askeri Baytar Mektebi açılacaktır¹⁴³. Bu dönemde askeri yüksekokullarından biri de 1897’de ikinci askeri tatbikat okulu olarak kurulan Gülhane Tababet-i Askeriyye Tatbikat-ı Mekreb ve Seririyat’ıdır. Bu okul 2016 yılına kadar GATA olarak bilinen Gülhane Askeri Tıp Akademisi’nin çekirdeğini teşkil etmiştir¹⁴⁴. Askeri Baytar Mektebi ve Gülhane Askeri Tıp Akademisi’nde okutulan derslere ilerleyen sayfalarda değinilecektir.

1900’ da Gülhane’ye alınan ilk asistanlar tahsillerini bitirmişlerdi ve Almanya’ dan gelen doktorların yanına asistan olarak verildiler. Bu suretle yine çalışmalarına Gülhane’ de devam ettiler. 1900 de Almanya’ dan Hofman adında bir de masaj mütehassısı getirildi. Mektep artık hüviyetini belirtmiş, alacağı istikameti almıştı¹⁴⁵.

Harp Okulu ve bünyesindeki yüksekokul ve sınıfların bu dönemdeki teşkilatlanması ve ıslahının tamamlanmasının ardından sözünü edeceğimiz askeri okul Harp Okullarının da üzerinde bir askeri okul olan Erkan-ı Harbiye Mektebi’dir. Bu mektep ordunun subay kaynağını hazırlayan yüksek askeri okuldur.

1848’den beri Harbiye Mektebi’nin içinde yer alan Erkan-ı Harbiye sınıfları bu dönemde ayrı ve bağımsız bir kuruluş haline getirilmiştir. Harp Okulu’nu üst derecelerle bitirenlerden seçilen, ilk mezunları Kolağası rütbesiyle 1849’da ordu saflarına katılan ve iki senelik bir öğrenim süresi olan bu sınıfların 1867’de programları kuvvetlendirilerek Mühendishaneden üst derecelerle mezun topçu ve istihkam subaylarının da buraya alınmaları kararlaştırılmıştır¹⁴⁶. Erkan-ı Harbiye’nin asıl teşekkülü 1877-1878 Osmanlı- Rus Harbi’nden sonradır. Bu savaşta Fransız sistemiyle yetişen Osmanlı Ordusu yenilince Fransız yerine Alman askeri teknikleriyle ordunun ve orduya asker yetiştiren mekteplerin yeniden yapılanması gerektiği düşünüldü. Buna göre Goltz Paşa’nın da yardımlarıyla Alman modeli bir okul kuruldu. 1880’de Erkan-ı Harbiye dairesi yedi şube olarak teşkil ettirildi. Ayrıca *Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Umumiyesinin ve Erkan-ı Harbiye dairesinin vezai fi dahiliyesi nizamnamesi* adlı bir nizamname yapıldı. Erkan-ı Harbiye sınıfları fenni ve askeri olarak ikiye ayrıldı. İdadi, Harbiye ve Erkan-ı Harbiye üçer yıl olarak kabul edildi. Erkan-ı Harbiye sınıflarında askeri kısım için askeri derslere ve bunların tatbikatına önem verildi. Fenni kısımda ise, daha çok bir mühendise gerekli olan dersler verildi. Bu durum 1895 yılına

¹⁴³ Unat, 1964: 69.

¹⁴⁴ Komisyon, 2000: 249.

¹⁴⁵ Ergin, 1977: 1202.

¹⁴⁶ Unat, 1964: 69.

kadar devam etti. Burada okutulan derslere ilişkin bilgiler ilerleyen sayfalarda verilecektir. Bu okuldan mezunlar Genelkurmay'a giderek iki yıl staj yapar ardından kolağası olurlardı. II. Abdülhamid döneminde her ne kadar Erkan-ı Harbiye'de büyük değişiklikler yapılsa da bu okul II. Meşrutiyet'e kadar Harbiye Mektebi'nin yüksek sınıfları olarak kalmıştır. II. Meşrutiyet devriyle birçok kurumda olduğu gibi bu kurumda da köklü değişimler yaşanmıştır. Erkan-ı Harbiye'de Harp Okullarından ayrılıp bağımsız bir okul olmuştur.

II. Abdülhamid dönemi askeri mekteplerine bakıldığında askeri rüşdiye, idadi ve yüksekokullarda yeniden bir düzenleme yapıldığı görülür. Bu düzenlemeler yeni atama ve terfilerini, eğitim-öğretim ve idari personellerin görevlerini, ders programlarını, okul sürelerini, imtihanları, mezun olma ve staj yönetmeliklerini vb. ıslahatları kapsar. Bu ıslahatlarda bu dönemde özellikle Almanya'dan gelen asker ve uzmanların görüşlerine sıkça başvurulmuştur. Bu ıslahatların mahiyetinin rahatça anlaşılabilmesi için bu uzman ve askerlerin ve yazdığı raporların incelenmesi önemli olacaktır. Bu yüzden bir sonraki başlıkta bu konuya değinmeyi yararlı bulduk.

2.2. Askeri Mekteplerde Alman Etkisi ve Goltz Paşa

Almanya ile ilişkilerimiz ilk olarak siyasi ve ekonomik gelişmeler çerçevesinde başlamıştır. Resmi anlamda ilk Alman-Osmanlı siyasi ilişkilerinin Şarlken Döneminde (1519-1556) başladığı ifade edilmektedir. Şarlken'e esir düşen Fransa Kralının Kanuni Sultan Süleyman'ın yardımlarıyla serbest kalmasıyla Şarlken Osmanlı Ülkesine bir elçi göndermiştir. Busbeck adındaki elçi Osmanlı'da 38 yıl kalmış, Türklerle iç içe yaşamıştır. Daha sonra Alman-Türk ilişkilerinin hız kazanması II. Friedrich Döneminde (1740-1786) olmuştur. Friedrich, Avusturya ile girdiğimiz mücadelede Osmanlı'yı desteklemişti. Kendisinin uyguladığı dış politikaların bir sonucu olarak Slav tehlikesine karşı Osmanlı ile dost olmak istemiştir. Nitekim bu bağlamda iki devlet arasında 1761 Osmanlı- Prusya Dostluk Antlaşması imzalanmıştı. Hemen ardından da Prusya, Rixin'i ilk resmi Berlin elçisi olarak Osmanlı Devleti'ne yollamıştır. Daha sonra 1790'da Osmanlı-Prusya ittifakı kurulmuştur¹⁴⁷.

Ekonomik ilişkilerin başlangıcına baktığımız zaman burada ilk olarak Osmanlı-Alman ekonomik-ticari gelişmesine yönelik girişimlere yer verildiğini görmekteyiz. Bu bağlamda 1888'de tahta çıkan II. Wilhelm'in ekonomide benimsediği Weltpolitik yani dünyaya açılma politikasıyla Almanya Osmanlı'yı hammadde ihtiyacı için ideal bir yer olarak görüyordu. Bunun sonucu olarak da Wilhelm'in II. Abdülhamid ile görüşmeleri olmuştur. Ardından da Türk- Alman işbirliğinde ticaret şirketleri, deniz nakliyat şirketleri kurulmuştur.

¹⁴⁷ Turan, 2000: 20-26.

Osmanlı İmparatorluğu içinde faaliyet gösteren “ Deutsche Bank” kurulmuştur. Özellikle 1881’de kurulan Duyun-ı Umumiye ’ye bankanın katkıları oldukça fazladır. Ancak Türk-Alman iktisadi ilişkilerinin en önemli ayağını Anadolu- Bağdat Demiryolu oluşturur. Bu demiryolu projesinin Almanlara verilmesi ekonomik ilişkilerde bir dönüm noktasıydı. Bu demiryolu ile Almanya, Yakın Doğu’da üstünlük sağlayacaktı. Heinrich August Meissner’e II. Abdülhamid’in Paşa unvanını vermesiyle de hem ekonomik hem de dini bakımdan dostluk ilişkilerimiz güçlenmiştir¹⁴⁸. Türk-Alman Eğitim ilişkileri bu temeller üzerine kurulmuştur ve asıl eğitim iş birliği askeri eğitimle ivme kazanmıştır. Çünkü öncelikle ordunun ıslah edilmesi gerekiyordu.

II. Abdülhamid tahta geçtikten hemen sonra Rusya ile savaşa girmek durumunda kalmıştı. 93 Harbi ağır bir yenilgiyle sonuçlandı. Bu savaşın kaybedilmesi ile birlikte önemli miktarda toprak elden çıktı¹⁴⁹. II. Abdülhamid, Fransız etkisindeki Osmanlı ordu ve donanmasının yetersiz olduğunu biliyordu. Öte yandan Almanya’nın 1864 tarihinde Sadowa’da Avusturya ordusunu, 1870-71 tarihinde Fransa ordusunu mağlup ederek ordusunun gücünü ispatlamıştı. 1870’lerde Alman imparatorluk ordusu sayıca Avrupa’nın en kalabalık ordusu değildi, ama etkinlik ve hareketlilik yönünden en çok çekinilen gücü olmuştu¹⁵⁰. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda bu dönemde Osmanlı Devleti ile Almanya arasında askeri eğitim alanında bir iş birliğinin olması kaçınılmaz görülüyordu. Bunun üzerine askeri mekteplerde istihdam olunmak üzere Alman uzman ve askerlerinin Osmanlı ülkesine gelmesi kararlaştırıldı.

14 Temmuz 1880’de Osmanlı Devleti ve Almanya arasında yapılan bir sözleşme ile Osmanlı hükümeti, Osmanlı üniforması ve rütbesi taşıyacak bazı asker ve sivil uzmanları kadrosuna alacaktır¹⁵¹. 1883 yılında Askeri Okullar Nazırı Zeki Paşa’nın teklifi ile II. Abdülhamid, Kayzer II. Wilhem'den Binbaşı Baron Colmar von der Goltz'un askeri eğitimin geliştirilmesi için Türkiye'ye gönderilmesini istemiştir¹⁵². Almanya’dan gelen uzman ve hocaların istihdamı belli bir bütçe gerektiriyordu. Onların yol ücretleri Osmanlı Devleti’nde Bank-ı Osmani’ce karşılanacaktı. Askeri mekteplerde istihdam edilmek üzere Almanya’dan getirilecek zabitan harcırahının gönderildiği ve kontratosunun tanzimi hakkında 1883 tarihli çıkan hükümde şöyle söylenmektedir¹⁵³:

“Devletlü Efendim hazretleri

¹⁴⁸ Turan, 2000: 34-42.

¹⁴⁹ Hülagu, 2006: 16.

¹⁵⁰ Ortaylı, 1981: 57-58.

¹⁵¹ Aktaş, 1994: 8.

¹⁵² Dalkıran, 2010: 47.

¹⁵³ BOA, Y.A.RES, Dosya No:20, Gömlek No: 30, Tarih: 27 Cemazie’l-ahir. 1300 (5 Mayıs 1883).

Mekâtib-i askeriyece istihdâm olunmak üzere Almanya'dan celbi mukarrer olan zâbitin sevâbık ve emsâline nazaran dâire-i hâriciyece kontratosunun üç nüsha olarak tanzim ve takdîmi ve harcırahının Bank-ı Osmânî ma'rifetiyle mahalline isâli hakkında tezâkir-i husûsiyye-i aliyeleriyle iş'âr olunan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî hâriciye nezâret-i celîlesine tebliğ kılınmış idi bu kere nezâret-i müşârun ileyhâdan cevâben vârid olup leffen arz ve takdim kılınan tezkirede mûmâ ileyhın harcırahı bank-ı mezkûr marifetiyle Berlin sefâret-i seniyyesine gönderilmiş ise de saadetlü Gevher Paşa hazretleri tarafından i'tâ kılınan kontrato müsveddesine melfûf varakada muharrer olan iki madde ilâve olunmasına ve bu bendler kabul olunmaz ise mukâvelenâmenin bir sûreti zâbita-i mûmâ ileyhe gönderilmiş olduğu cihetle mûmâ ileyhın muvâfakat etmeyeceği beyânıyla ibkâsına müşârun ileyh tarafından ısrâr olunmakta bulunup hükm-i irâde-i seniyye dahi mûmâ ileyhın kontratosunun sevâbıkına tevfiikan tanzîmi merkezinde bulunduğundan bahisle istifsâr-ı mu'âmele olunmağla ol babda her ne vechle emr ü fermân-ı hümâyûn hazret-i mülûkâne şeref-müte'allik buyrulur ise infâz mantûk-ı münîfîne ibtidâr edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı Efendim fi 27 Cemâziyelâhire sene 300 fi 23 Nisan sene 99" ve " Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Mekâtib-i askeriyece istihdâm olunmak üzere Almanya'dan celbi mukarrer olan zâbitin sevâbık ve emsâline nazaran üç nüsha olarak kontratosunun tanzim ve takdîmi ve harcırahının Bank-ı Osmânî ma'rifetiyle mahalline isâli irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî iktizâ-yı âlîsinden olduğu irâdesini şâmil şeref-vârid olan 16 C. Sene 300 tarihli ve yüz sekiz numaralı tezkire-i sâmiye-i cenâb-ı sadâretpenâhîleri mütâla'a-güzâr-ı âcizî olmuş ve mûmâ ileyhın harcırahı Bank-ı Osmânî ma'rifetiyle Berlin sefâret-i seniyyesine gönderilmiştir kontratosuna gelince saadetlü Gevher Paşa hazretleri tarafından i'tâ olunan kontrato müsveddesine tercümesi melfûf iki madde derc ve ilave olunmuş ve bu babda şeref-sâdır olan irâde-i seniyye kontratonun emsâline tevfiikan tanzîmi merkezinde bulunmuş olduğundan ilave olunan iki maddenin ihrâcî erkân-ı kâimmakâmlarından izzetlü Nuri Beğ vâsıtasıyla paşa-yı müşârun ileyhe tebliğ olunmuş ise de ibkâsı husûsunda ısrar ve bu mukâvelenin bir sûreti zaten zâbit-i mûmâ ileyhe irsâl olunmuş olduğu cihetle akd olunacak kontratoya bu bendler idhâl edilmez ise zâbit-i mûmâ ileyhın kabûl etmeyeceğini beyan eylemiş olmasına ve sûret-i irâde-i seniyyeye nazaran zikr olunan bendlerin kontratoya derc olunup olunmamasının istizânına cür'et kılındı ol babda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir fi 25 Cemâziyelâhire sene 1300 ve fi 21 Nisan sene 99". "Yedinci madde hükûmet-i seniyye işbu mukâvelenâme ahkâmından hiç birini icrâ buyurmadığı takdirde Baron "Dolagoleç"ın mukâvele-i mezkûreye hitâm bulmuş nazarıyla bakmağa ve bir güne mu'âmelât ve merâsime hâcet kalmaksızın vatana avdet etmeye ve işbu mukâvelenâmenin beşinci maddesi mûcibince kat'iyen vatanına avdeti hâlinde taraf-ı eşref-i hazret-i pâdişâhîden kendisine i'tâ buyrulacak olan aylığın dört müsellesini talep etmeye hakkı olacaktır sekizinci madde mûmâ ileyh Baron "Dolagoliç"ın her sene iki ay müddetle me'zûniyet talebine salâhiyeti olacaktır".

II. Abdülhamid'in Almanya'dan talep ettiği uzmanlar arasında askeri personel dışında üst düzey idari memurlar, hukuk danışmanları gibi sivil görevliler de bulunuyordu. Gerek askeri gerekse sivil uzmanlar için önerilen maaş ve diğer olanakların düzeyi Türk meslektaşlarına verilenlerin çok üzerindeydi ve bu kişiler Alman yasalarına tabi

olacaklardı¹⁵⁴. Öncelikle 11 Nisan 1882’de Osmanlı Ordusunda Albay Kaehler göreve başlamıştır. 14 Haziran 1882’de padişah tarafından Tuğgeneralliğe, 24 Haziran 1882’de Kayzer Wilhem tarafından Tümgeneralliğe ve bunun sonucunda da Türk Korgenerali ve padişah yaveri olarak terfi ettirilmiştir. Bu dönemde Kaehler ile birlikte Türkiye’ye Piyade yüzbaşı Kamphünever, Topçu yüzbaşı Von Hobe ve Dragon Alayından Yüzbaşı Ristow gibi isimler gelmiştir¹⁵⁵. Kaehler ve heyette yer alan diğer subaylar ıslahat komisyonunda görevlendirilmişlerdir. Bu subaylar orduyu inceleyecek, ordudaki çalışmalarını değerlendirip gerekli konularda tavsiyelerde bulunacaklardı. Hazırladıkları raporlar öncelikle Islahat-ı Askeri Komisyonu’na gidecektir. Ancak Kaehler’in komisyona sunduğu öneriler kabul edilmemiştir çünkü yapılacak olan düzenlemede Harbiye Nezareti’nin görev ve yetkileri kısıtlandırılırken Erkan-ı Harb kurumu güçlendiriliyordu. Bu durum da bazı paşaları rahatsız etmiştir¹⁵⁶. Kaehler ve heyetinin Osmanlı Devleti’ne geldikleri süre zarfında onlardan çok fazla verim alınmadığı görülüyor. Bu yüzden Almanya’dan Osmanlı ülkesine Von Der Goltz adında yeni bir uzman gelmiştir.

1883 senesinde İstanbul’a gelen Von Der Goltz, sözleşmesi üç kez uzatılarak Türkiye’den ayrılacağı 1895 tarihine kadar 12 yıl süreyle Osmanlı ordusunda görev yapmıştır. Von Der Goltz, bu on iki yıllık süre zarfında askeri okullar müfettişliği, Genelkurmay İkinci Başkanlığı gibi görevlerde bulunmuş ayrıca 1886 tarihinden itibaren Alman Askeri Heyeti’nin başına getirilmiştir¹⁵⁷. Goltz Paşa Almanya’daki askeri eğitim ve ordu sistemini örnek alarak Osmanlı Devleti’nde çalışmalar yapmıştır. O, orduya dair görüşlerini “Ordu Millet” adlı eserinde dile getirmiştir. Bu eser askeri mekteplerde öğrencilere ders kitabı olarak da okutulmuştur. Paşa, bu kitabıyla ülkemize ordu millet kavramını sokmuştur. Goltz Paşa’nın eserinde birinci kısmının ilk ve ikinci fasıllarında dile getirdiği düşüncelerine bakacak olursak özetle şunların yer aldığını görürüz:

Öncelikle bir millete ait ordunun vücuda getirilmesinin ne kadar önemli olduğunu söyler. Düvel-i muazzamanın savaşıardan vazgeçmeyeceğini bu yüzden milletlerin başka bir millete olan adem-i emniyetleri için orduların feshedilmesinin vehm ve şüphe verici olduğunu söyler. Ardından harp idaresinin ve askeri düzenlemelerin memleketin genel durumuna tabi olduğunu vurgular. Burada Prusya askerinin aç açına mücadele ettiği için Fransa karşısında iyi diremediğini söylemiş, ordu için erzak temini için ambarların tesis edilmesi gerektiğinin önemine değinmiştir. Fransız İhtilali’ne kadar devşirme askerinin var olduğunu ve devşirme

¹⁵⁴ Özyüksel, 2011: 304.

¹⁵⁵ Aktaş, 1994: 7.

¹⁵⁶ Arslan, 2012: 39-40.

¹⁵⁷ Akcan, 2015: 16.

sisteminin bu zaman kadar en iyi yol olduğunun düşünüldüğünü söylemiştir. Ancak bunun memleketin hükümdarı ile ordu kumandanlarını karşı karşıya getireceğini düşünmektedir. Bu kısımda Goltz Paşa'nın en önem verdiği şeyin askeri ahlak olduğunu görmekteyiz. O Prusya'nın Fransa karşısında hezimetinin en önemli sebeplerinden biri olarak kavaid-i fenn-i harbi, askeri ahlaktan üstün tutmalarını gösterir. En önemlisinin de her düzenlemenin o milletin tabiatına uygun olması gerektiğini savunmaktadır¹⁵⁸. Eserde ordular için gerekli unsurlar ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Ancak ilerleyen bölümlerinde eğitimden çok askeri durumdan söz edilmektedir.

Goltz Paşa, Osmanlı Devleti'ne gelince Osmanlı- Rus Harbi'nden çıkmış yaralı bir devlet görmüştür. Bu savaşla düşmanın İstanbul kapılarına dayanmasının herkesi derinden etkilediğini ve Osmanlı hakimiyetinin çöküşünü düşünmeye başladıklarını dile getirmiştir. Osmanlı Devleti'nde görüştüğü herkeste aynı fikrin oluştuğunu ve kendisine “*Bizim bir kere daha mukavemet edeceğimizi zanneder misiniz?*” diye umutsuz bir soru sorduklarını söyler. Kendisinin de “*Yirmi milyondan fazla olan bir kavmin, büyük milletleri hakimiyetine sokacak bir kuvveti haiz olmasa bile, bu kavimlerin en güçlüsüne bile kendi toprağında yine galibane mukavemet etmek için کافی derecede kuvvetlidir*¹⁵⁹” şeklinde cevap verdiğini ifade eder. Goltz Paşa Harpten çıkmış bir Osmanlı'da, bu düşünceleriyle askeri mekteplerde ve orduda bir takım ıslahatlara girişmiştir. Yapılması gereken ıslahatlara yönelik padişaha bir layiha sunmuştur.

23 Ramazan 1300 tarihli çıkan Goltz Paşa'nın askeri mekteplerin derslerinde icab eden terakkiyatın yapılması için sunduğu layihanın tetkikinde şu ifadeler yer almaktadır:

“Mekâtib-i askeriyeye-i şâhâne derslerince icâb eden ıslahât ve terakkiyatın icrâsı zımnında Almanya'dan celb buyrulan von Golç kullarının fi 19 Ramazan 300 ve fi 13 Temmuz sene 99 tarihiyle hâkipây-i mehâsin-ihativâ-yı cenâb-ı cihanbânîlerine takdîm eylediği lâyiha heyet-i abidânelerimize i'tâ buyrularak kemâl-i dikkatle kıraat ve icabı bi'l-etrâf mütâla'a olundu binâ-yı mütâla'at ve mülâhazât üç esas üzerine mübtênî olup bunlardan birincisi mekteb-i harbiye-i cenâb-ı mülûkânelerinde tadrîs ve talim edilen ulûm ve fûnûnun mikdarı ziyâde olmağla beraber askerliğe âid olanlarının sâirlerinden az olduğunu ta'rîf ve askerliğe âid olup da tadrîsi mutlakü'l-vücûb olan bazı ameliyât derslerinin fi mâ-ba'd ta'lîm ve tadrîsi tavsiyeden ve ikincisi dahi sabahleyin zihnin ceyâdet ve tarâvetli zamanlarının el-yevm cârî olduğu vechle ta'lîm ve dikkatine hasr ile vücûda rehâvet geldikten sonra derslere başlamakdan ise sabah vaktini dersle iştigâle hasr ile ta'lîm ameliyâtını ondan sonraya ta'likî lüzûmundan ve üçüncüsü dahi sabah vakti derslere ve akşamüzerleri ta'lîm ameliyyâtına tahsîs edilmesinden nâşî bi'l-ic'âb sabah ta'âmı ziyânının geçmesi cihetle sabahleyin kahvaltı makâmında biraz çay ve kahve i'tâ olunması husûsunu irâe ve ta'rîften ve cümle maksad ve murâdî mekteb-i harbiye-i şâhânelerinin terakkîsi hakkında başlıca şu üç esasa müteferri' husûsât-ı sâireden ibâret

¹⁵⁸ Von Der Goltz, 2013: 31-46.

¹⁵⁹ Von Der Goltz, 2012: 28.

olduğu anlaşıldı mûmâ ileyhın birinci mütâla'ası fûnûn-i riyâziyeyi raf' ve ilgâ etmeksizin askerliğe âid fûnûnu biraz daha tevsî' etmek üzere el-yevm erkân-ı harbiye sınıflarına tedrîs olunmakta bulunan üç ders müddetini saatlerinin kasrıyla dört ders müddetine taksîm ve tertîb eylemiş ve bu sûretle askerliğe mahsûs olmak üzere her erkân-ı harbiye sınıfı için yeniden birer ders ilâve ve tedrîsine çâre-çû olduğu anlaşılmıştır ve yerde zihnin ceyâdetini istihsâl eden sabah vaktini güç derslere tahsîs etmek pek a'lâ ve sabahları mu'ayyenât-ı nizâmiye ve hâliyelerine ilâveten talebeye bir çay veya kahve vermek ise esnâ-yı derste kayd-ı cû'dan vâreste edeceği cihetle şâyân-ı icrâdır ve ale'l-husûs mûmâ ileyh ilave olunan derslerin bir iki muâvinle bi'z-zât tedrîsini der-uhde eyleyeceğini ifade etmekte olduğundan bu sûretle emr-i tedrîsi dahi teshîl eylemiş oluyor ma'a hâzâ ileride mekâtib-i askeriye-i şâhânelerinde tedrîs olunmakta bulunan fûnûnun yalnız askerliğe âid olanını ifâ ile fûnûn-ı sâire tedrîsine mahsûs olmak üzere bir mühendis mektebi küşâdı lüzûmunu dahi lâyihasında beyân eylemiş ve fi'l-hakîka memâlik-i mahrûse-i şâhâneleri böyle bir mektebe de muhtac bulunduğundan o yolda bir mektebin küşâdına değin bu yolda bir tedrîsin kemâkân ittihâd ve idâresi umûr-ı zarûriyyeden bulunmağla nezd-i kerâmet-vefd-i zillullâhîlerinde dahi tasvîb buyrulduğu halde şimdiden mektebce evkât cedveli ve sâire gibi tanzîmi iktizâ eden vesâitin istihsâli husûsunun ser-asker paşa kullarına irâde ve fermân buyrulmuştur¹⁶⁰.

Layihada dikkat çeken üç unsurun olduğu söylenmektedir. Buna göre askeri nitelik taşımayan derslerin azaltılıp yerine askeri derslerin ağırlıkta olduğu bir program yapılması gerektiği, zihnin dinç olduğu sabah saatlerinde vücuda yorgunluk veren talim uygulamalarındansa dikkat gerektiren derslerin okutulması gerektiği ve sabah kahvaltısının çay-kahve eşliğinde sıkıca yapılması gerektiği hususların olduğu belirtilmiştir. Ayrıca sadece askerliğe dair derslerin okutulduğu bir mühendis mektebinin açılması gerektiğine değinilmiştir.

Bu layihadan sonra askeri nitelik taşımayan derslerin sayısını büyük oranda azalttı. Kurmay görevleri, silah bilgisi, harp tarihi, harp sanat tarihi, kale muharebeleri, Osmanlı ordusu tarihi, edebiyat ve tarihi, ordu organizasyonu, stratejik coğrafya ve istatistik, sahrada taktik gibi dersler müfredata konulmuştur. Goltz, subayların sadece teorik bilgilerine değil, uygulamalı eğitimine de ağırlık verilmesine dikkat çekmiştir. Bu yüzden arazi tatbikatları yapılmasını istemiştir. İlk defa onun çabalarıyla Osmanlı Ordusunda harita basma çalışmaları ve arazi tatbikatlarıyla kurmay gezileri uygulamaya konulmuştur. Yine ilk defa doğru bir şekilde İstanbul ve civarının 1/100.000 ölçekli bir haritası çıkarılmıştır. Goltz Paşa'ya göre düzenli beslenme ve disiplin de eğitimde en önemli unsurlardandı. Ayrıca öğrencilerin Almanya'da olduğu gibi düzenli muayene edilmesi ve çalışmaya başlamadan önce kuvvetli bir kahvaltı yapması gerektiğini söylemiştir. Okullarda dayak meselesinin de kaldırılmasını istemiştir¹⁶¹.

¹⁶⁰ BOA, Y.PRK.KOM., Dosya No: 4, Gömlek No:13, Tarih: 23 Ramazan 1300 (28 Temmuz 1883).

¹⁶¹ Turan, 2000: 147-153.

Von Der Goltz'un Osmanlı ordusunda gerçekleştirdiği bir diğer reform, ordunun ihtiyacı olan subay kadrosunu karşılayabilmek amacıyla askeri okulların sayısını ve öğrenci kapasitesini arttırmasıdır. Bu dönemde bir yandan askeri rüştiyelerin ve idadilerin sayısı çoğaltılırken diğer taraftan mevcut askeri okulların öğrenci sayısının arttırılması yoluna gidilmiştir. Gerçekleştirilen bu reformla birlikte Von Der Goltz'un göreve başladığı 1883'te Harbiye Mektebi'nden senede 100 öğrenci mezun olurken 1895 yılına gelindiğinde bu sayı dört katına, 1908 tarihinde ise yedi katına ulaşmıştır¹⁶².

1883 yılı Erkan-ı Harbiye reisi tarafından Goltz Paşa'nın askeri mekteplere dair ıslahatlarının bulunduğu layıha dikkatle incelenmiş ve padişaha Osmanlı askeri mekteplerinin Prusya askeri mektepleri seviyesine yükseleceğine dair şüphenin kalmadığını belirtilmiştir. Ayrıca Goltz Paşa'nın arazide talim derslerinde de bizzat bulunduğunu ve Goltz Paşa'nın bu derse ne kadar önem verdiğini söylemiştir. Bununla ilgili olarak şu ifadelerde bulunmuştur:

“Mübârek atebe-i felek-mertebe-i cenâb-ı hüdvendigârîlerine min gayr-i haddin ma'rûz-ı abd-i mülûk ve bende-i ahkar-ı sadâkat-i sülûklarıdır ki Mekâtib-i askeriye-i cenâb-ı mülûkânelerinin muâyene birle o cihete dahi atf-ı nazar-ı âciz-eser eylemekliğim geçen sene sonbaharında şeref-sâdır olan emr ü fermân-ı kerâmet-beyân-ı hazret-i pâdişâhîleri muktezâ-yı celîlinden bulunmuş olmağla mekâtib-i mezbûre müfettişi Golç Paşa kullarının ıslahât-ı mekâtibe dâir tertîb eylediği lâyhaları kemâl-i dikkatle mütâlâ'a eyledim zâbitânı kıtâ'ât-ı cesîme-i askeriye sevk ve kumandasına alıştırmak husûsunda Almanya ordusunda iktisâb-ı hüsn-i hamiyet ile Almanya imparatoru ve velî-ahdi hazerâtının hüsn-i teveccühlerini kazanmış olan mûmâ ileyh Golç Paşa kulları mekâtib-i askeriye-i şâhânelerinin istikmâl vesâil-i terakkiyâtı husûsunda tamâmiyle sarf-ı gayret ve ikdâm etmiş ve etmekte bulunmuş olduğundan sâye-i mehâsin-vâye-i cenâb-ı mülûkânelerinde mekâtib-i askeriye-i şâhânelerini dilhûn-ı hayr-iktinâh-ı hazret-i şehriyârîleri vechle Prusya mekâtib-i askeriyesi derecesine isâl edeceğine şüphem kalmamıştır. Golç Paşa kullarının erkân-ı harbiye şâkirdânı bendelerine arazi üzerinde talim eylediği ameliyât derslerinde hâzır buldum. İşbu ameliyât derslerine Prusya'da fevka'l-âde bir ehemmiyet verilmektedir. Çünkü genç zâbitân mektebde tahsîl eyledikleri malumât-ı nazariyenin arazi üzerine tatbikini ancak işbu ameliyât dersleriyle öğrenebilirler malumât müktesebe-i nazariyesinin mevki'-i fi'il ve icrâya vaz'ına muktedir olamayan bir zâbit iş başında hakkıyla ifâ-yı umûr-ı me'mûre edemeyeceği derkâr idiğinden mekâtib-i askeriye-i şâhânelerinde ameliyât derslerinin lüzûm ve ehemmiyeti birinci derecededir. Golç Paşa kulları işbu ameliyâtı kendisi irâe ve talim eylemekte ve tahlile olan sa'y ve ikdâmları ve isti'dâd ve kâbiliyet-i tâmmeleri müsellemler olan şâkirdân kulları ise esnâ-yı ameliyâtda nazar-ı hayreti câlib bir sûretde ibrâz-ı âsâr-ı meleke ve mahâret etmekte bulduklarından paşa-yı mûmâ ileyh kullarının bu babda ve mektebde husûsât-ı sâire-i tensikiyyede itihâz eylediği usûl ve tedâbir bâsitasıyla sâye-i terakkiyât-vâye-i cenâb-ı mülkdârîlerinde mekteb-i harbiye-i şâhânelerinin âtîde pek mükemmel kesb-i intizâm eyleyeceği ve velî-ni'met-i bî-imtihân padişah-ı celîlü's-şân efendimizin uğûr-ı meyâmin-mevfûr-ı hümâyûnlarında kemâl-i sadakatle fedâ-yı cana hâzır ve asâkir-i nefer-.....-teâşür-i mülûkânelerini mahâret ve muvaffakiyetle sevk ve idâreye muktedir zâbitân

¹⁶² Akcan, 2015: 17.

yetiştireceği bî-iştibâhdır. Mekâtib-i askeriyenin tearkkî ve intizâmı ordu-yı hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâneleri tensikât ve te'sîsâtının en mühim esaslarından birisi olmağla paşa-yı mûmâ ileyh kullarının ol babda vâki' olacak tedâbir ve ma'rûzâtı mazhar-ı nazar-ı âtîfet-i seniyye buyrulmasını istirhâm eder ve Prusya'dan celb buyrulmuş olan bi'l-cümle zâbitân kullarının nahbe-i âmâl ve medâr-ı mahz-ı iftihâr-ı nâcizânemiz taht-ı âli-baht-ı cenâb-ı tâcidârîlerine tamâmî-i sadâkatle arz-ı hizmet-i can-pârâne hissiyât-ı mukaddesesinden ibaret bulunduğunu işbu lâyiha-i memlûkânemle dahi atebe-i felek-mertebe-i şehriyâr-ı a'zamîlerine arz ve ifâdeye cür'et eylerim ol bâbda ve kâtibe-i hâl ve kârda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr ve'l-ihsân efendimizindir"¹⁶³.

Bu dönemde ara sıra Goltz Paşa'nın, talebeleriyle beraber çıktığı uygulama derslerine başka Alman uzmanların da katıldığı bilinmektedir. Konuyla ilgili olarak 1887 yılında Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nazırı'nın padişaha sunduğu raporda şöyle söylenmektedir:

“Bu sabah Goltz Paşa kullarının şâkirdân kullarıyla ameliyâta çıktıkları sırada Kart ...leffen takdîm-i pişgâh-ı hazret-i şehriyârîleri kılman iki aded Almanya mülâzımları dahi birlikte gelerek biraz müddet mektebi geçtikten sonra şâkirdân kullarıyla ameliyât mahalline gittikleri muhât-ı ilm-i âli-i hazret-i...buyrulamak bâbında ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emr ve'l-ihsân efendimiz hazretlerindir”¹⁶⁴.

Osmanlı askerleri tarafından da incelenen layihalar ile uygulamalı ve teorik derslerdeki gözlemlerin sonucunda Goltz Paşa'nın ülkede sevildiği, Yaptığı ıslahatların destek gördüğü ve uygulamaya konduğu görülmektedir.

Erkan-ı Harbiye Dairesi'nin İkinci reisi ve askeri mektepleri müfettişi Goltz Paşa da görevi bittikten sonra kendisine ihsan edilen tekaüdden dolayı oldukça memnun olduğunu dile getirmiş ve teşekkürlerini sunmuştur¹⁶⁵. Reformcuların içinde Osmanlı ordusunu en iyi tanımayı başaran ve Osmanlı komutanlarını etkileyebilen tek kimse olduğu anlaşılıyor. Goltz Paşa'nın kaleme aldığı sayısız ıslahat layihası uygulamaya konmuştur. Von der Goltz Paşa *Moltke* gibi bir efsane haline geldi. II. Meşrutiyet devriminden sonra, başa gelen yönetim de onu tekrar çağırmak faaliyetlerde bulunmuşlardır. Goltz Birinci Dünya Savaşı içinde de Osmanlı Devleti'ne geldi. 1916'da Irak'da öldü¹⁶⁶.

2.3. Askeri Mektepler Kadrosuna Muallim ve İdari Personel Tayin, Terfi ve Nakilleri

II. Abdülhamid döneminde dikkate değer görerek değineceğimiz bir diğer konu askeri mekteplere atanacak öğretim, idari ve diğer personellerin tayin, terfi, nakil, azil meseleleridir. Tayin terfi meselelerinde takip edilen siyaset, bunların işleyişleri, denetim ve takibi, usulsüzlüklerin olup olmadığı belgeler ışığında incelenecektir.

¹⁶³ BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No: 21, Gömlek No:28, Tarih: 8 Safer 1301 (9 Aralık 1883).

¹⁶⁴ BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No: 41, Gömlek No: 115, Tarih: 19 Zilhicce 1304 (8 Eylül 1887).

¹⁶⁵ BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No: 95, Gömlek No: 58, Tarih: 13 Cemaziyel evvel 1311 (22 Kasım 1893).

¹⁶⁶ Ortaylı, 1981: 65-66.

Öncelikle askeri mektepler Nazırlığına Ferik rütbesi ile Nuri Paşa tayin edilmiştir. Mirliva Zeki Paşa'nın ise başka bir göreve nakledileceği şöyle açıklanmıştır:

“Güzerân eden şehr-i şerîf-i Ramazan'ın nihâyetine doğru mekâtib-i askeriye-i şâhânelerinin ikinci nâzırlığına me'mûr mirlivâ saadetlü Nuri Paşa bendeleri bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîleri ferîklik rütbe-i celilesiyle mazhar-ı avâtıf ve inâyât-ı cenâb-ı şehriyârîleri buyrulmuş ve müşârun ileyh bendeleri umûmun hüsn-i teveccühüne ve hürmet-i mahsûsasına nâil bir zât olmağla bu inâyet-i fevka'l-âde-i seniyyeleri kendisini tanıyanların cümlesinin meserret ve memnû'iyetini bâis olmuş idi. Maamâfih muhât-ı ilm-i âlem-şümûl-i hazret-i şehriyârîleri buyrulduğu üzere müşârun ileyh bendelerinin terfî-i mektebde mer'î olan silsile-i merâtib dâhilinde müstesnâ bir sûrette icrâ buyrulmuşdur mektebin nâzırı ve binâenaleyh Nuri Paşa bendelerinin âmiri bulunan saadetlü Zeki Paşa kulları henüz mirlivâlık rütbesini hâizdir fi'l-hakîka Nuri Paşa bendeleri taraf-ı zî-şeref-i hazret-i tâcidârîlerinden me'mûriyet-i hâzırası tebdil bulmadıkça me'mûriyet-i hâzırasına devam ederek Zeki Paşa kullarıyla mümkün mertebe hüsn-i sûretle geçinmeye ve evâmirini icrâ etmeğe sâ'î bulunacağı muhakkak ise de uzun bir müddet için bir mirlivânın emr ve kumandası altında bulunacak bir ferikin hali eyü bir hâl olmayacağı bir emr-i bedihîdir. Zirâ ferik-i müşârun ileyh rütbe-i celilesine mahsûs olan hukûkun bir kısmından mahrûm bulunmuş olur ondan başka bazı haller zuhûr edebilir ki hangisinin itaat ve hangisinin emr etmesi lâzım geleceği husûsu dâ'î-i şübhe bulunur kulları şimdiye kadar Nuri Paşa bendeleriyle fevka'l-âde müddetkârâne ve hulûs-ı perverâne bir münâsebetde bulunmuş olduğundan müşârun ileyh bendelerinin mektebden çıkarılarak âhar bir me'mûriyete ta'yin buyrulmasını istid'âya cür'et edemem lakin ikinci nâzırın birinci nâzırdan daha büyük bir rütbede bulunması münâsib olmayacağı ve bu hâlin raf'ıyla silsile-i merâtib-i askeriye intizâmının îadesi lâzım geleceği bedihî olup husûsiyle ileride zâbitân olacak şâkirdâna daha mektebde iken bir teşkilât-ı muntazama nümûnesinin irâesi elzem bulunduğundan muntazam bir silsile merâtibin mekteb-i harbiye-i mülûkânelerinde mevcûd bulunması bi'l-hâssa elzem husûsâtdan bulunmuştur saadetlü Nuri Paşa bendelerini daha iyi diğere bir me'mûriyete tayin ve bu sûretle mekteb-i harbiye-i şâhânelerinde iade-i intizâm buyrulması her halde emr ü fermân-ı cenâb-ı şehriyârîlerine menût ve mütevakıf bulunduğu cihetle bu husûsun hâkipây-i şevket-ihtivâ-yı hazret-i şehriyârîlerine arzı zımında vukû' bulan cür'et-i kemterânemden dolayı afv ve safh-ı şehriyârîlerini istihâm eder ve bu ma'rûzât-ı âcizâneme cür'et-i ihtirânem mahzâ bunca meşâgil-i mühimme-i seniyyeleri arasında böyle cüz'î bir husûsun nazar-ı dikkat-i şâhânelerinden dür kalmak ihtimâli mülâhazasından neş'et eylediğini hâkipây-i meâlî-ihtivâ-yı cenâb-ı padişâhîlerine arza ictisâr eylerim ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân ve lütf ü ihsân şevketlü kudretlü azametlü mehâbetlü padişah-ı meâlî-iktinâh ve şehinşâh-ı dil âgâh velî-ni'met-i bî-minnetimiz efendimiz hazretlerindir”¹⁶⁷.

Osmanlı Devleti'nin her yerinde yaygınlaştırılmak istenmesiyle açılan askeri mekteplerde ders verecek öğretmen ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyacı karşılamak için İstanbul ve taşra vilayetleri askeri mekteplerine muallim ataması yapılmıştır. Muallim tayinleri çıkan arzlar sonucunda yapılmaktadır¹⁶⁸. Askeri dersleri verecek subaylar da mekteplere tayin

¹⁶⁷ BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No: 24, Gömlek No: 47, Tarih: 3 Safer 1302 (22 Kasım 1884).

¹⁶⁸ BOA, İ.HUS., Dosya No:113, Gömlek No:85, Tarih: 24 Zilkade 1321 (11 Şubat 1904).

edilmişlerdir. 13 Zilkade 1324 (29 Aralık 1909) tarihli bir belgeye göre bazı askeri mekteplere muallim tayini şöyledir:

“Mekâtib-i askeriye-i şâhânedede münhal olan mahallere münâsiblerinin tayini muktezî olmasıyla üçüncü ordu-yı hümâyûn redif kırk ikinci alayın üçüncü Avrethisarı taburu depo me’ûmuru mülâzım-ı sani Ekrem Efendinin Manastır rüşdiye-i askeriyesi dâhiliye zâbitliğine ve üçüncü ordu-yı hümâyûn müşriyet-i celilesi ma’iyyetinde harita me’ûmuru mülâzım-ı sani Salahaddin Efendi’nin Toptaşı rüşdiye-i askeriyesi jimnastik mu’allimliğine ve üçüncü ordu-yı hümâyûn kırk ikinci alayın birinci Siroz taburu dördüncü bölük yüzbaşısı Bekir Sıdkı Efendinin Koca Mustafa Paşa rüşdiye-i askeriyesi jimnastik mu’allimliğine ve dördüncü ordu-yı hümâyûn yetmiş dördüncü alayının ikinci taburunda mülâzım-ı sani Salih Efendinin Erzincan rüşdiye-i askeriyesi jimnastik mu’allimliğine ve ordu-yı hümâyûn-ı mezkûr altmış ikinci alayına mensûb piyade mülâzım-ı evveli Abdûlbaki Efendinin Sivas rüşdiye-i askeriyesi dâhiliye zâbitliğine ve üçüncü ordu-yı hümâyûn merkezinde müstahdem Mümtaz yüz başı Abdi Efendi bin Ali’nin Manastır harbiye-i şâhânesi ta’biye muâvinliğine rütbe-i hâliyeleriyle icrâ-yı me’ûriyetleri ve Kuleli’de kâin i’dadî-i harbi-i şâhâne sınıf-ı mahsûs coğrafya mu’allimi yüz başı Mustafa ve Dersaadet mekteb-i harbiye-i şâhânesi Peç mu’allim mu’avinini mülâzım-ı evvel Refik Efendilerin kadem ve hizmetlerine mükâfâten sâye-i meâlîvâye-i hazret-i pâdişâhîde rütbelerinin birer derece terfî-i makrûn-ı müsâ’ade-i inâyet-âde-i hazret-i hilâfetpenâhî buyrulur ise keyfiyetin makâm-ı vâlâ-yı ser-askeriye tebliği ve taraf-ı âcizîye ma’lûmât i’tâsı husûsuna himem-i aliyye-i âsafâneleri şâyân buyrulamak bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir. Fî 13 Zilkade sene 324 ve fî 16 Kânun-ı evvel sene 322. Yâverân-ı hazret-i şehriyârîden Tobhâne-i âmire müşri ve umûm mekâtib-i askeriye-i şâhâne nâzırı bende Zeki”¹⁶⁹.

28 Cemazie’l-evvel 1326 (28 Haziran 1909) tarihli bir başka belgeye göre ise şöyledir:

“Üsküb rüşdiye-i askeriyesi müdiriyyetine Beşiktaş rüşdiye-i askeriyesi riyâziye mu’allimi Mümtaz yüz başı Fuad Efendinin rütbesinin bir derece terfî’iyle ta’yîni ve Manastır rüşdiye-i askeriyesi müdiriyyetine Beyrut Rüşdiye-i askeriyesi müdiri kol ağası Mehmed Emin Efendinin rütbe-i hâliyesiyle nakli ve mekteb-i mezkûr müdir-i lâhıkı kol ağası Fehmi Efendinin de üçüncü ordu-yı hümâyûn merkez devâirinde istihdâmı ve mekteb-i harbiye-i şâhâne mu’allim muavinlerinden topçu Mümtaz yüz başı Ömer Lütfi Efendinin rütbesinin bir derece terfî’iyle Beyrut rüşdiye-i askeriyesi müdiriyeti tayini ve Dersa’âdet mekteb-i harbiye-i şâhânesi Rusça mu’allim muâvinlerinden mülâzım-ı evvel Remzi Efendinin kemâkân hizmet-i hâliyesinde istihdâm olunmak üzere rütbesinin bir derece terfî’iyle ...münâsib gibi tezker olunduğundan makrûn-ı müsâ’ade-i hümâyûn-ı hazret-i hilâfetpenâhî buyrulduğu takdîrde makâm-ı vâlâ-yı ser-akserîye tebliğât ifâ ve taraf-ı âcizâneme de malumât i’tâsı husûsuna himem-i celîle-i âsafâneleri şâyân buyrulamak bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir fî 28 Cemâziyelevvel sene 326 ve fî 14 Haziran sene 324”¹⁷⁰.

Umum Mekatib-i Askeriye kadrosuna uygun görülen bazı muallim ve idare memurlarının da “Suretleri bâlâda muharrer tezkire-i ma’ruza ve şeref-sâdır olan irade-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penahiye meblağ-ı hâhiş mucibince Harbiye Nezaret-i celilesinden

¹⁶⁹ BOA, Y.MTV., Dosya No:291, Gömlek No: 167, Tarih: 13 Zilkade 1324 (29 Aralık 1906).

¹⁷⁰ BOA, Y.MTV., Dosya No:311, Gömlek No: 178, Tarih: 28 Cemazie’l-evvel 1326 (28 Haziran 1908).

icra-yı icabına himmet¹⁷¹” denilerek değiştirildiği görülmektedir. Muallimler, tayinleri yanında çeşitli sebeplerle terfi ve nakil ettirilmişlerdir¹⁷². Ayrıca muhtelif ordulara mensup bazı Nizamiye ve Redif taburlarıyla askeri mekteplerin zabitlerinden ve ketebeleriyle makam yaverlerinden istihkakları görülenler bir derece terfi ettirilmiştir¹⁷³. Ayrıca muallimlere başarı, görevlerini eksiksiz yerine getirme veya iyi davranış sergilemeleri gibi çeşitli nedenlerle padişah tarafından nişan, madalya veya aylık arttırma gibi ödüller verilmiştir¹⁷⁴. 1908 yılında askeri mekteplerde görevli zabitanın diğer bölgelere nakli gerekli görüldüğü takdirde nasıl davranılacağına ilişkin şöyle denmektedir:

“Mekâtib-i askeriye mu‘allimîni nezâretin ma‘lûmâtı olmaksızın şuraya buraya gönderilmekte olduğundan bahisle mu‘allimîn-i mezkûrenin diğer mahallere tayin olunmaması mekâtib-i askeriye nezâret-i celîlesinden iş‘âr olunması üzerine bunların hiçbir tarafa tayin olunmamaları muvâfık olamayacağından lüzûm görüldüğü takdirde evvel emirde nezâret-i müşârun ileyhâya i‘tâ-yı ma‘lûmât ile re‘yi alınarak icâb eden mahallere tayinlerinin arz ve istizân kılınması husûsuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî şeref-müte‘allik buyrulduğu mâbeyn-i hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâne başkitâbet-i celîlesinden bâ-tezkire-i husûsiye inbâ ve nezâret-i müşârun ileyhâya da tebliğât icrâ olunduğundan dâire-i askeriyece de ber-mantûk-ı emr ü fermân-ı hümâyûn-ı şâhâne ifâ-yı muktezâsı 1 Şubat sene 319 tarihli tezkire-i sâmiyede emr ü iş‘âr buyrulmuş ve bu kere de nezâret-i müşârun ileyhâdan vârid olan tezkirede mekâtib-i askeriye-i şâhânedede mevcûd zâbitândan bazılarının intihâb eyledikleri ve mekâtib-i mezkûrede de müstahdem zâbitândan birinin bile nezâret-i müşârun ileyhâya ma‘lûmât verilmeksizin intihâb edilmemeleri zımnında icab edenlere tebliğât ifâsı iş‘âr olunmuş ve sûret-i hal icâb edenlere tebliğ edilmiş olduğundan oraca da ol sûretle ifâ-yı muktezâsı husûsları savb-ı sâmi-i dâverîlerine iş‘ârı piyade ve jandarma dâirelerinden ifade olunmağla icrâ-yı icâbı bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir”¹⁷⁵.

Muallimlerden başka askeri mekteplere müfettişlerin tayinini de çıkan mazbata, irade-i seniyye ya da Seraskerlik izni ile yapılmaktadır. Buna göre Yaveran-ı hazret-i şehriyariden askeri mektepler müfettişi ferik İsmail Paşa çıkan bir irade-i seniyye ile birinci feriklik rütbesi tevcih edilmiştir¹⁷⁶. 1898’de Harbiye muallimlerinden Tahir Bey Manastır’a, Fazıl Bey Şam’a Binbaşı Tahsin Bey Bursa askeri mekteplerine seraskerlik izniyle atanmışlardır¹⁷⁷. Müfettişler imtihanlarda bulunmak üzere de askeri mekteplerde görevlendirilebilirler. Şam Askeri Mektebi’ne imtihanlarda bulunmak üzere müfettiş görevlendirilmesi hakkında şöyle söylenmektedir:

¹⁷¹ BOA,BEO., Dosya No:3459, Gömlek No:259420, Tarih: 29 Zilkade 1326 (23 Aralık 1908).

¹⁷² BOA,Y.MTV., Dosya No: 297, Gömlek No: 61, Tarih: 15 Rabiü'l-evvel 1325(28 Nisan 1907); Y.MTV., Dosya No: 302, Gömlek No: 186, Tarih: 27 Şaban 1325 (5 Ekim 1907).

¹⁷³ BOA,Y.MTV., Dosya No: 6, Gömlek No: 41, Tarih: 18 Cemazie'l-ahir 1298 (18 Mayıs 1881).

¹⁷⁴ BOA,Y.PRK.ASK., Dosya No: 33, Gömlek No: 56, Tarih: 18 Şevval 1303 (20 Temmuz 1886).

¹⁷⁵ BOA,TFR.I.MKM., Dosya No: 28, Gömlek No: 2772, Tarih: 11 Rabiü'l-ahir 1326 (13 Mayıs 1908).

¹⁷⁶ BOA, İ.TAL., Dosya No: 338, Gömlek No: 26, Tarih: 9 Cemazie'l-evvel 1322 (14 Mayıs 1904).

¹⁷⁷ BOA,Y.MTV., Dosya No: 183, Gömlek No:130, Tarih: 23 Cemazie'l-ahir 1316 (8 Kasım 1898).

“Şam-ı şerîf’deki mekâtib-i askeriye’nin bu sene icrâ olunacak imtihân-ı umûmîlerinin bir hâl-i intizâm ve mükemmeliyetde icrâsını te’min etmek üzere emsâline tevfiikan müfettiş sıfatıyla bir zâtın i’zâmı taht-ı elzemiyette olduğundan sâlifü’l-arz vazîfe-i teftîşiyenin mekteb-i funûn-ı harbiye-i şâhâne lisan mu’allimi binbaşî Necib Asım Efendi’ye tevdi’i münâsib bulunduğu mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâret-i celîlesinden vârid olan tezkirede iş’âr olunmuş olduğuna mebnî ber-vech-i iş’âr mûmâ ileyhî mekâtib-i mezkûrenin ol vechle icrâ olunacak imtihân-ı umûmîlerinin teftîşi me’mûriyetiyle Şam-ı şerîfe azîmetini tezker edildiğine dâir piyade dâiresinden tanzim olunan mazbata leffen arz ve takdîm kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân-ı hümâyûn hazret-i hilâfetpenâhî her ne merkezde şeref-efzâ-yı sünûh ve sudûr buyurulur ise iktizâ-yı hâlin ifâ ve infâz olunacağı beyânıyla istîzâna ibtidâr kılındı ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir ve Şam-ı şerîf’deki mekâtib-i askeriye’nin bu sene icrâ olunacak imtihân-ı umûmîlerinin bir hâl-i intizâm ve mükemmeliyetde icrâsını te’min etmek üzere emsâline tevfiikan müfettiş sıfatıyla bir zâtın i’zâmı taht-ı elzemiyette olduğundan ve sâlifü’z-zikr vazîfe-i teftîşiyenin mekteb-i funûn harbiye-i şâhâne lisan mu’allimi bâlâ-yı mazbata-i âcizânemize künyesi muharrer binbaşî Necib Asım Efendi’ye tevdi’i enseb ve evfak olduğundan bahisle mûmâ ileyhî mekâtib-i mezkûrenin bu sene icrâ olunacak imtihân-ı umûmîleri müfettişliğine icrâ-yı me’mûriyeti mekâtib-i askeriye nezâret-i celîlesinden vârid olan tezkirede iş’âr olunmuş olduğuna binâen ber-vech-i iş’âr mûmâ ileyhî mekâtib-i mezkûrenin bu sene icrâ olunacak imtihân-ı umûmîlerinin teftîş-i me’mûriyetiyle Şam-ı şerîf’e azîmeti zımında keyfiyetin atebe-i felek-mertebe-i hazret-i hilâfetpenâhîye arz ile istîzânı bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir”¹⁷⁸.

Askeri mekteplerde istihdam edilen diğerk memur ve hademelerinin de tayinleri de düzenli bir şekilde yapılmıştır. Tayin edilen memur ve hademelerin vefatları durumunda da tayin bedelatı ailelerine verilmiştir. Bununla ilgili olarak Mekatib-i Asker-i Şahane ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’den 1902 tarihli çıkan bir iradede şöyle denmektedir:

“Mekteb-i tıbbiye-i mülkiye-i şahane memurin ve hademesinin mütedahil kalan tayiat bedelatının peyder pey verilmekte olduğu Dahiliye Müdiriyetinden ifade olunmuş ve devair-i saire-i resmiye ile Mekatib-i askeriyede bulunup da tayin bedeli ahz eden memurin ve hademenin istihkakları peşinen ita edilegelmekte ve birisinin vefatı vukuunda bedelat-ı mezkure kat’ edilmeyerek sadaka-i afiyet cihan-ı kıymet hhzret-i padişahi olmak üzere ailesine verilmekte olduğu dermeyan edilmiş olduğundan bunların da tayinat kısmının mah be mah tediyesine himem-i aliyye-i nezaret-penahileri maruf buyurulmak babında irade hazret-i men lehü’l-emrindir. Ayrıca muhasebeye şöyle söylemiştir: Umûm mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâret-i celîlesinin işbu tezkire-i aliyyesi vechle mekteb-i tıbbiye-i şâhâne me’mûrîn ve hademesi ta’yînât bedelâtının mâh be-mâh ifâsına çalışılmakta olduğunun ve ancak birisinin vefâtı vukû’unda hem yerlerine ta’yîn olunanların muhassesâtından ve hem de vefât edenler âileleri ta’yîn bedelâtının tesviyesi mükerrer te’diyât demek olup bu da bûdceye ta’alluk eder mevâddan bulunmasına ve bûdce hâricinde masraf ihtiyârı ise gayr-ı câiz idiğine nazaran bu yolda sarfiyâta karşılık bulunmadığının cevâben izbâr buyrulması bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir. Umûm mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâret-i celîlesine de şöyle söylenmiştir: Mekteb-i tıbbiye-i mülkiye-i şâhâne me’mûrîn ve hademesinin mütedâhil ta’yînât bedelâtının peyder pey verilmekte olduğu dâhiliye müdiriyetinden ifade olunmuş ve devâir-i saire resm ile mekâtib-i askeriyede bulunup

¹⁷⁸ BOA, Y.MTV., Dosya No: 234, Gömlek No: 112, Tarih: 15 Cemazie’l-ahir 1320 (19 Eylül 1902).

da ta'yîn bedeli ahz eden me'mûrîn ve hademenin istihkâkları peşin i'tâ edilegelmekde ve birisinin vefâtı vukû'unda bedelât-ı mezkûre kat' edilmeyerek sadaka-i âfiyet-i cihan-kıymet hazret-i hilâfetpenâhî olmak üzere âilesine verilmekde olduğu dermiyân edilmiş olduğundan bunların da ta'yînât kısmının mâh be-mâh te'diyesine dâir 22 Teşrîn-i evvel sene 318 tarih ve kırk üç numaralı tezkire-i aliyye-i nezâretpenâhîleri muhâsebeye lede'l-havâle mekteb-i mezkûr me'mûrîn ve hademesi ta'yînât bedelâtının mâh be-mâh ifâsına çalışılmakda olup ancak birisinin vefâtı vukû'unda hem yerlerine ta'yîn olunanların muhassesâtı hem de vefât edenlerin âideleri ta'yîn bedelâtı tesviye olunduğu takdîrde mükerrer te'eddiyât demek olacağından ve bütçe hâricinde masraf ihtiyarı ise gayr-ı câiz idiğinden buy olda sarfiyâta karşılık bulunmadığının cevâben savb-ı âlî-i dâverilerine izbârı ifâde olunmaktadır"¹⁷⁹.

Tüm bu tayin, terfi, nakillerin yürütülmesinde usulsüzlük yapılmamasına özen gösterilmiştir. İltimas ile terfilerin önlenmesi ve bunların belli bir usul dâhilinde yürütülmesine ilişkin 1880 tarihli irade-i seniyyede şöyle söylenmektedir:

“Müstağnî-i arz ve beyân olduğu üzere sınıf-ı asâkir-i şâhâne zâbitânı iki kısma münkasim olup bunların birinci kısmı ve son müntehib ve mühimmi mekâtib-i askeriye-i şâhânedede müddet-i mu'ayyene-i tahsiliyye olan on on iki sene müddet leyl ü nehâr itti'âb-ı zihin ve efkâr ve sarf-ı vüfur-ı iktidâr ile sene be-sene mevki'-i imtihanında isbat-ı ehliyet ve liyakat etmek şartıyla müddet-i mehbûseyi bi'l-ikmâl diploma istihsâline muvaffak olanlar ve ikinci kısmı dahi neferlikle silk-i celil-i feyz-i delil-i askerîye duhûl ile müddet-i nizâmiyesini hidemât ve harekât-ı câriye-i askeriye ve meşâk-ı seferiyye içinde bi'l-itmâm terk-i tezkire iderek evvel ve âhir görülen mü'essir-i gayret ve şeca'atleri ve alay ve tabur meclislerinde usûl-i mevzû'ası mûcibince imtihanları icrâ ile ta'ayyün eden iktidâr ve ehliyetleri üzerine başçavuşluktan bi't-tedric terakkî edenlerdir. Bu iki kısım zâbitân sınıf-ı cünûd-ı şâhânenin dülhûn-ı meâli-iktinâh-ı cenâb-ı cihanbânîye tevfikân pyeveste-i saha-i intizâm olması esbâbının istihsâliçün uhde-i gayretlerine mevcû' olan vezâif-i askeriyeyi hüsn-i ifâya kâfi ve kâfil iktidârı hâiz oldukları derkâr ve düvel-i ecnebiye orduları zâbitânı dahi bu vechle neşet etmekte oldukları bedidâr olup bunların sûret-i terfî'leri masûn-ı şâibe-i itirâz görünür ise de bir müddetten beri bir kısmı daha zuhûr etmiştir ki ez-her-cihet şâyeste-i in'itâf nazar-ı dikkat olmağla bunların sûret-i terfî'leriyle diğer kısımlarca olan sû-i te'sirâtının nazar-ı hakâyık-ı perver âsaf-efhamilerine arz be beyânına hamiyeten ve me'mûriyeten mecbûriyet-i sahîha görünmüştür. Şöyle ki mekâtib-i askeriyeye duhûl ile fûnûn-ı harbiyeyi tederrüs ve ikmâl ve diploma istihsâl etmenin su'ûbât-ı tabi'iyesini tahammül ve der-uhde kâbiliyyetini hâlen ve zekâen hâiz olmayan ve alay ve taburlarda dahi sûret-i muharrire vechle ifâ-yı hüsn-i hizmetle tefvîz ve terakkî edeceklerini gözlerine kestirmeyen bir takım erbâb-ı şibâb ve nûr-ı seyyid-kân-ı zî-intisâb nefer sıfatıyla ve birer hizmetle devâir ve şu'âbât-ı askeriyeye dehâlet ve oralarca birer vâsıtaya müraca'atla mekâtib-i askeriyede ikmâl-i fûnûn ve ma'lûmât ve fî'iliyât mektebi olan tabur ve alaylarda hizmet-i mu'ayyene-i nizâmiyesini itmâm ile ta'limât ve harekât-ı askeriyeye kesb-i melekât eden şâkirdân ve efrâdın sinîn-i vâfire içinde nail olabilecekleri zâbitlik rütbesini müddet-i kalîle zarfında ihrâz ve ondan sonra yaverlik ve sâire gibi hidemâta bulunarak sâika-i iltimâs ile yine az vakit içinde yani şâkirdân ve efrâd-ı mûmâ ileyhimin usûl ve nizâmı dâiresinde mülâzım-ı sanilik rütbesine mazhar oldukları zamana kadar onlar kolağalık ve binbaşılık rütbesine terfî' ile kesb-i imtiyâz etmekte olup bu hal ise gerek mekâtib-i askeriyede ikmâl-i fûnûn ve ma'lûmât ve gerek

¹⁷⁹ BOA, MF.MKT., Dosya No: 690, Gömlek No: 20, Tarih: 16 Zilhicce 1320 (16 Mart 1903).

taburlarda istihsâl-i melekât eden efrâdın şevk ve gayretlerine îrâs-ı fütûr ve silk-i celîl-i askerîde tefeyyüz ve terakkî fikr ve hevesinde bulunanları dahi böyle bir takım vesâit ve esbâb-ı tefeyyüzkârîye mümâyelet ve mürâca'ata mecbûr etmekte olduktan başka mekâtib-i askeriyede i'tâ-yı imtihâna adîmü'l-iktidâr veya diğerküne cenihaları nümâyân olmasından dolayı mücâzâten ve nizâmına tevfiikan neferlikle alaylara nakl olunan şâkirdânın ekserîsi dahi şu müsâ'ade-i gayr-ı meşrû'adan istifâdeye fırsat-yâb oldukları cihetle bunların alaya nakli mükâfât yerine geçip kendileri bundan kat'an müte'essir olmamakla beraber mekâtib-i mezkûrede tahsîl-i fûnûn-ı harbiyeye bezl-i mesâ'î etmekte olan sınıf arkadaşları diploma ahziyle ve mülâzım-ı sânilik rütbesiyle mektebden çıkıncaya kadar bunlar birkaç derece yukarı rütbe ile bekâm olmuş bulduklarına binâen muâmele-i cezâiyye-i mezkûrenin emsâline ibret-bahş olmaması tabî'i ve o misillü zâbitân hâsıl olan ihtiyâc üzerine kıta'ât-ı askeriyeye kumandanlıklarına ve harekât-ı askeriyeye müte'allik hidemâta me'mûr edilmekte olup bunlar ise iktisâ eyledikleri elbise-i askeriyeden başka her gûne meziyyât ve ma'lûmât-ı askeriyeden bî-behre ve ârî ve şeref ve haysiyet-i askeriyelerini vikâye itidârından müte'ârî buldukları cihetle vazîfe-i mukannine-i cünüdiyelerini îfâ edememekte olmalarından dolayı birçok vukû'ât-ı elîme ve neyâtic-i vahîme zuhûra geldiği muhârebât-ı sâbıkada bir dereceye kadar görülen âsâr-ı bâhiresiyle hayyiz-i vuzûha müntehî olup binânealeyh ba'demâ bu hal vehâmet-iştîmâlin devâmı hikmeten ve maslahaten cevâz olamayacağından şimdiye kadar hâtır ve gönüne ri'âyeten ve iltimâsât-ı gayr-ı meşrû'aya müsteniden mer'iyü'l-cereyân ve âsâr-ı muzırrası nümâyân olan mu'âmele-i mebhûsenin bundan böyle bütün bütün men'iyile bi'l-cümle zâbitânın sûret-i zuhûr ve neş'etlerinin ve terfî-i merâtibinin nizâmât-ı esâsiye-i askeriyeye ibtinâsı husûsunun umûmen ve müstemirren pîş-i nazar-ı dikkat ve itinâda tutulması zımnında keyfiyetin arz ve istizânıyla ol bâbda isâbet-ârâ-yı sünûh ve sudûr buyrulacak irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhînin devâir ve şu'abât-ı askeriyeye kayd ve imlâ ve ordu-yı hümâyûnlarıyla sâir icâb eden mahallere tebliğât-ı lâzime icrâ buyrulması menût-ı himem-i celîle-i nezâretpenâhîleri bulunmuş olmanın ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Yine Mekâtib-i askeriyeye duhûl ile fûnûn-ı harbiyeyi tederrüs ve ikmâl ve diploma istihsâl etmenin su'ûbât-ı tabî'iyyesini deruhde etmek kâbiliyyetini hâiz olmayan alay ve taburlarda dahi îfâ-yı hüsn-i hizmetle tefeyyüz ve terakkîyi gözlerine kestiremeyen bir takım erbâb-ı şebâb nefer sıfatıyla ve birer hizmetle devâir ve şu'abât-ı askeriyeye dehâlet ve oralarca birer vâsitaya mürâca'atla mekâtib-i askeriyede ikmâl-i ma'lûmât ve tabur ve alaylarda ta'limât ve harekât-ı askeriyeye kesb-i melekât edenlerin sinîn-i vefireden âil olabilecekleri zâbitlik rütbesini müddet-i kalîle zarfında ihrâz ve ondan sonra dahi yâverlik ve sâire gibi hidemâta bulunarak sâika-i iltimâs ile yine az vakit içinde terfî ile kesb-i imtiyâz etmekte olup bu hal ise gerek mekâtib-i askeriyede ikmâl-i fûnûn ve ma'lûmât ve gerek taburlarda istihsâl-i melekât edenlerin şevk ve gayretlerine îrâs-ı fütûr ettikten başka mekâtib-i askeriyede i'tâ-yı imtihâna adîmü'l-iktidâr veya diğerküne cenihaları nümâyân olmasından dolayı mücâzâten ve nizâmına tevfiikan neferlikle alaylara nakl olunan şâkirdânın ekserîsi şu müsâ'ade-i gayr-ı meşrû'adan istifâdeye fırsat-yâb olarak bunların alaya nakli mükâfât yerine geçip kendileri bundan müte'essir olmamakla beraber mekâtib-i mezkûrede tahsîl-i fûnûn-ı harbiye etmekte olan sınıf arkadaşları diploma ahziyle ve mülâzım-ı sânilik rütbesiyle mektebden çıkıncaya kadar bunlar birkaç derece yukarı rütbe ile bekâm olmuş bulduklarına binâen mu'âmele-i cezâiyye-i mezkûrenin emsâline gayret-bahş olamaması tabî'i ve o misillü zâbitân hâsıl olan ihtiyâc üzerine kıta'ât-ı askeriyeye kumandanlıklarına ve harekât-ı askeriyeye müte'allik hidemâta me'mûr edilmekte olup meziyyât ve ma'lûmât-ı askeriyeden bî-behre

buldukları cihetle vazîfe-i cünûdiyelerini îfâ edememekte olmalarından dolayı birçok vukû'ât-ı elîme ve netâyic-i vahîme zuhûra geldiği muhârebât-ı sâbıkada bir dereceye kadar görülen âsârıyla hayyiz-i vuzûha muntehî olup binâenaleyh ba'demâ bu hal-i vehâmet-iştimâlin devâmı câiz olamayacağından şimdiye kadar hatır ve gönle riâyeten ve iltimâsât-ı gayr-ı meşrû'aya müsteniden mer'iyü'l-cereyân ve âsâr-ı muzırrası nümâyân olan mu'âmele-i mebhûsenin bundan böyle bütün bütün men'iyel-cümle zâbitânın sûret-i zuhûr ve neş'etlerinin ve terfi'-i merâtibinin nizâmât-ı esâsiyye-i askeriyeye ibtinâsı husûsunun umûmen ve müstemirren pîş-i nazar-ı dikkat ve itinâda tutulması zımnında keyfiyetin devâir ve şu'abât-ı askeriyeye kaydıyla ordu-yı hümâyûnları ile sâir icâb edenlere tebliğât-ı lâzime icrâsı lüzûmuna dâir erkân-ı harbiye riyâset-i celîlesinden vürûd eden tezkire leffen arz ve takdîm kılınmış ve mûndericâtı bi'l-vücûh muvâfik-ı hakikat olup öyle nizâm ve kâidenin hâricinde terfi'in men'î esbâbının istikmâli farızadan bulunmuş olmakla bu babda emr ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı şehriyârî her ne sûretle şeref-müte'allik buyrulur ise mantûk-ı celîli infâz olunmak üzere arz ve istizâna ictisâr kılındı ol bâbda emr ü irâde hazret-i men lehü'l-emrindir"¹⁸⁰.

Burada kısaca tayin ve terfi işlerinde titiz davranılması gerektiği, her şeyin usulüne göre uygulanması gerektiğini anlamaktayız. Görev yapacak olan muallimlerin başarıyla sınavlarını geçip diplomalarını almış olması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Atamalarda liyakatın esas alınması ifade edilmiştir. Askeri mekteplerde görev yapacak muallimlerin terfilerinde hiyerarşi sırasıyla takip edilecek, Mülazım-ı Saniliğe gelene kadar muallimler kolağalık, binbaşılık görevlerini ifa edeceklerdir. Gayrı meşru yollardan tayin ve terfi olanların ise meslekten men edileceği belirtilmiştir.

2.4. Askeri Mekteplerde Okutulacak Dersler ve Program ve Askeri Mektepler İçin Basılan Bazı Kitap ve Risaleler İle Bunların Temini

Yukarıda askerî mekteplerde okutulan derslerden az da olsa bahsetmiştik. Tezin bu kısmında bu derslerin içeriklerine, okutulan kitapların bazılarına dair daha geniş bilgiler yer alacaktır.

Öncelikle askerî mekteplerin ıslahı çalışmalarında ders programının tekrar düzenlenmesi için bir komisyon kurulmuştur. Kurulan komisyona Askerî Mektepler Nezareti'nden Miralay Şükrü Bey ile Binbaşı Fuat Bey uygun görülerek atanmışlardır. Bununla ilgili çıkan karar şöyledir:

“Ma'ârif nezâret-i celîlesi idâresinde bulunan rüşdiye mekteplerinin şu esnâda tanzîm ve ıslâhı mutasavver ve öteden berü arzu edildiği vechle mekâtib-i mezkûrede ikmâl-i tahsîl eden şâkirdân mekâtib-i askeriyeye kabul olunabilmek için ders cedvellerinin mekâtib-i rüşdiye-i askeriyeye tevfihi dahi mukarrer bulunduğundan bahisle husûs-ı mezkûr için dâire-i nezâretde ve mekteb-i mülkiye müdürinin taht-ı riyâsetinde teşkil olunan komisyonda hâzır bulunmak üzere mekâtib-i askeriyeye-i şâhâne nezâret-i behiyyesinden bir iki zâtn ta'yîni hakkında ma'ârif nezâret-i celîlesinden vürûd eden tezkire

¹⁸⁰ BOA, Y.MTV., Dosya No: 4, Gömlek No: 72, Tarih: 3 Ramazan 1297 (9 Ağustos 1880).

üzerine bu bâbdaki mütâla'alarının ve mezkûr komisyona gönderilmek üzere kimler intihâb olunacak ise isimlerinin iş'ârı zikr olunan mekâtib-i askeriye nezâret-i behiyyesine yazılmış idi bu kere alınan cevâbda mezkûr komisyonda mekteb-i fûnûn-ı harbiye-i şâhâne ders nâzırı Miralay Şükrü Bey ile mekteb-i mezbûr hocalarından bin başı Hasan Fuad Beğ'in bulunmaları tensib edildiği beyân olunmuş olmağla ol bâbda emr ü irâde-i seniyye cenâb-ı pâdişâhî ne merkezde şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise hükm-i âlîsi infâz olunacağı beyânıyla istîzâna ibtidâr kılındı ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir"¹⁸¹.

II. Abdülhamid döneminde özellikle Goltz Paşa'nın göreve başlamasıyla askeri mekteplerin ders programlarında ciddi değişiklikler olmuştur. Askerlik mesleğine yönelik derslerin sayısı ve ders saatleri çoğaltılmıştır. Arazide uygulamalı talim derslerine önem verilmiştir. Askeri derslerin yanında başlıca dersler riyaziye, hendese, tarih, coğrafya, dil dersleri ve akaid-i diniyye dersleri verilmiştir. Dil derslerinde önemli değişiklikler olduğu görülmektedir. Önceden yalnızca Fransızca dersleri okutuluyorken Almanca ve Rusça dersleri de eklenmiştir. Özellikle Almanca dersleri mecburi olmuştur. Özellikle Mülkiye rüşdiyelerinin askeri mektepler ders cetveline tabii olduktan sonra askeri idadiyelerinde birinci sene Fransızca elifbası, ikinci sene ise gramer derslerinin konması kararlaştırılmıştır. Bununla ilgili olarak 1885 tarihli kararda şöyle söylenmektedir:

“İşbu tezkire-i aliyye-i sipehsalârfileri meâl-i âlîsi rehîn-i ilm-i âcizî oldukdan sonra meclis-i ma'ârifede lede'l-havâle teşkîli derdest olan mekâtib-i i'dâdiyye ma'ârif-i umûmiyye nizamnâmesinin otuz üçüncü maddesinde gösterildiği vechle mekâtib-i rüşdiyede ikmâl-i tahsil etmiş olan İslâm ile sınıf-ı gayr-ı Müslime çocuklarının muhtelitan ta'lîm ve tedrisleri için mevzû' olup bu i'dâdî mektebinin füyûzâtını nizamnâme-i mezkûrun kırk ikinci ve yüz elli sekizinci ve yüz altmış birinci maddeleri esâsen ta'ayyün etmiş olduğu gibi ders cedvelleriyle mekteb-i mezkûrun daha nereleri mahrec olabileceğini husûsunu ta'mîmen vilâyâta tastîr ve tesyîr kılınan tahrîrât-ı âcizî bi'l-etraf izâhât-ı matlûbeyi câmi' bulunduğundan mezkûr tahrîrât sûretiyle ol babdaki matbû' cedvelden bir kıtasının tesyârı hâlinde başkaca mütâla'a beyânına hâcet kalmayacağından bunların irsâli ifâde olunmuş (silik) mekteb-i rüşdiyesinden bâ-şehâdetnâme çıkan şâkirdân şimdiye kadar Şam mekteb-i i'dâdisine kabul olunduıkları halde birkaç senedir Fransızca bilmediklerinden kabul olunmadıkları ve bu ise şâkirdânın yes's ve fütûrunu mücib olacağı zikr olunan şâkirdânın mu'allimi tarafından beyân kılınmış olması üzerine taraf-ı vâlâ-yı sipehsalârfileriyle evvelce cereyân eden muhâbere cevabında i'dâdî ders cedveli hükmüncü birinci sene talebesi gramer okuyacakları ve elif-bâ görmeyenlerin mekâtib-i mezkûreye kabulleri hâlinde ileride dersten dönecekleri ve bi'l-âhare mektebin füyûzâtından mahrûm kalacakları cihetle buralara mahal kalmamak üzere mülkiye ve askeriye rüşdiyeleri ders cedvellerinin tevhdî sûreti gösterilmiş ve tastîr olunan cevâb-ı âcizânemde taşra mekâtib-i rüşdiyesinde Fransızca okutturulması esbab-ı müte'addideden dolayı müsta'cel olarak mekâtib-i i'dâdî-i askeriyede ise birinci sene Fransızca elif-bâ ve ikinci sene gramer okutulmak mümkün olduğu iş'âr kılınmış olduğu halde bu sûret mekâtib-i askeriye nizâmât müessesesini ihlâl edeceği beyânıyla muvâfakat gösterilmemiş olup işbu ihtilâfın halli ya mekâtib-i rüşdiye-i mülkiyede Fransızca dersinin ta'mîmine nezâret-i âcizîden veya mekâtib-i

¹⁸¹ BOA, Y.MTV., Dosya No: 39, Gömlek No: 67, Tarih: 11 Zilkade 1306 (9 Temmuz 1889).

i'dâdiye-i askeriyede birinci sene okunan gramerin ikinci seneye te'hîriyle birinci sene elif-bâ tadrîsine taraf-ı eşref-i cenâb-ı ser-askerîlerinden husûl-i muvâvakate vâbeste olmağla şimdi şıkkeyn beyninde esbâb-ı müraccaha taharrîsi lâzım gelmiştir şöyle ki ma'ârif nizamnâmesinin yirmi üçüncü maddesinde mevki'-i ticâret olan memleketlerde ezkiyâ-yı talebeden istekleri olanların dördüncü sene içinde Fransızca dersine başlamaları tecvîz olunmuştur ki madde-i mezkûrede musarrah olan şu kuyûdu ve ibârei cevâz Fransızca dersinin ta'mîmi mecbûriyetini icab etmeyip ma'a mâfih günden güne arttığı ihsâs edilen ta'mîm ihtiyâcı başka bir mesele ise de Anadolu'nun içerilerinde ve Arabistan'ın baız mevki'inde Fransızca dersinin mecbûriyetinde tutulmasına hal ve zamanın müsâ'ade seneliği muhtac-ı izâh olmadığından ve böyle bir mahzûra karşı giden her yerde Fransızca mu'allimi bulmak ve bir çok mebâlîğe tevki'i tahmîn edilen ücret-i tadrîsiyyeye karşılık tedârik etmek gibi maddî müşkilâta tesâdüf edilecektir rüşdiyenin yetiştireceği talebeden bu dekâyikin hak-ı ...mükellef olmayan bir takım evlâd-ı vatanın terk-i dâr ve diyâr ve tebâr ederek mekâtib-i i'dâdiye-i askeriyeye kabul arzularının mücerred evvelki mekteplerde Fransızca elif-bâ okumamış denilerek kesr edilmesinden neş'et eden mahzûr ile mekâtib-i askeriyede birinci senede kunacak gramerin ikinci seneye te'hîrindeki mahzûr mükâyese edilecek olur ise kangısının e'âzım olacağını isbata tafsilât-ı meşrûha kâfidir bir de zâten mülkiye rüşdiyeleri askerî i'dâdisine de mahrec olmak üzere te'sîs olunmuş olduğu halde sonra her nasılsa askerî rüşdiyeleri teşekkül etmiş olması ve mülkiye rüşdiyelerinin mekâtib-i i'dâdiyeye mahrec olamamak tarzında gösterilmesi bahsinde başkaca mütâlâ'a götürür ahvâldendir iki zararın ehveni ihtiyar olunmak kâide-i umûmiyyesine ve esbâb-ı muharrireye göre şimdilik mülkiye rüşdiyesi mekteplerinin askerî mektepleri cedveline.. ise askerî i'dâdiyeleri birinci sene cedveline Fransızca elif-bânın ve ikinci senesine gramerin vaz'ı devletçe maksada daha enseb ve nâfi' olacağı mütâlâ'a kılındığının dahi ilâveten savb-ı vâlâ-yı âsafânelerine arz ve iş'arı meclis-i mezkûrun cümle-i ifâdesinden olarak mezkûrun tahrîrât sûretiyle cedvelden bir kıtası leffen takdîm ve ferstâde kılınmış olmağla ol bâbda işâret olundu"¹⁸².

II. Abdülhamid döneminin devlet siyasetine baktığımızda İslam birliğini sağlamaya yönelik bir politika izlendiği görülür. Bu politika okullarda öğrencilerin yetişmesinde de takip edilmiştir. Dolayısıyla okutulan dersleri de etkilemiştir. Bu dönemde askerî mekteplerde askerlik mesleğine yönelik teorik ve uygulama derslerinin çoğaltılması, akli ilimlerin ve dil derslerinin öne çıkmasıyla din derslerinin zayıf olduğuna dair düşünceler oluşmuştur¹⁸³. Bu düşüncelerden dolayı askerî ve mülki mekteplerde akaid derslerinin okutulmasının gerekliliğine ilişkin 1898 tarihli bir ferman çıkmıştır. Bu fermanla şunlar ifade edilmektedir:

“Askerî ve mülkî mekâtib-i rüşdiyesiyle mekâtib-i âliyyede tadrîs edilen akâid-i diniye kitaplarından yedi kıtası manzûr-ı âlî-i pâdişahî buyruldukda bunların pek muhtasar ve te'sîr-i maksada gayr-ı kâfi buldukları müstefâd olup maksad-ı diyânet-i murassad-ı hazret-i şehinşâhî ile her sınıf talebenin mekteplere duhûllerinden bed' ile hurûclarına kadar diğer fûnûn ve ulûmu tahsîllerine mâni' olmayacak sûretle din-i mübîn-i Muhammedî'yi sallallahu te'âlâ aleyhi ve sellem takviye edecek akâid-i İslamiye'ye dâir ders görmeleri noktasına ma'tûf olmağla binâberîn bu maksad-ı âlînin husûlünü te'mîn etmiş olmak üzere tard ve ta'yîn buyrulan ve intihâb olunacak dâ'iyân ile ma'an begâyet muharremâne

¹⁸² BOA, MF.MKT., Dosya No: 85, Gömlek No: 109, Tarih: 19 Rabi'u'l-ahir 1302 (5 Şubat 1885).

¹⁸³ BOA, Y.PRK.KOM., Dosya No: 13, Gömlek No: 20, Tarih: 24 Cemazie'l-evvel 1322 (6 Ağustos 1904).

olarak bir heyet-i ilmiye teşkil ile taraf-ı eşref-i mülûkânedden ihsân ve mazrûfen ve memhûren irsâl buyrulan mârrû'z-zikr kitablar enzâr-ı mütâla'aya alınıp ol bâbda icrâ-yı tettebbu'ât ile netice-i hâsılanın hâkipây-i âliyyeye arz olunmasını âmir şeref-sânih olan irâde-i seniyye-i hazret-i tâcidârî ile müveşşah kâtib-i husûsî hazret-i şehriyârî tarafından fi 16 Safer sene 316 tarihiyle müverrah vârid olan tezkire-i aliyye kıraat ve mütâla'a olundu. Ber-vech-i bâlâ şeref-sâdir olan irâde-i seniyye-i hazret-i veli-emirlerine imtisâlen dehâl zîrde esâmîleri muharrer efendiler dâ'iyânlarıyla ma'an fetvâ emânetine mahsûs olan odada begâyet mektûmât olarak teşekkül eden meclis-i dâiyânemizde cümleten hâzır bulunduğumuz halde zarf üzerindeki mührü fek ve küşâd olunup evvel emirde bu gibi zuhûra gelen muvaffakiyet-i pâdişâhî ile bi't-tabi' hâsıl olan meserret-i celîlenin teşekkürât-ı mukteziyyesi ba'de'l-kifâyet mezkûr hadde-i enzâr-ı tedkikden geçirildikten sonra icâb-ı keyfiyet mevki'-i müzâkereye vaz' ve celbden hayli müzâvele-i inkâr ve icrâ-yı tettebbu'ât ve müzâkerât olundukda kütüb-i mezkûre hâl-i hâzırasıyla maksad-ı âlînin ber-vech-i muharrer te'mîn-i husûlüne gayr-ı kâfi olduğu tezâhür etmekle mu'temed ve mu'tekidimiz olan ehl-i sünnet mezhebi ve sebki lisân-i Türkî üzere kaleme alınmış olan (merhû'l-meâlî fi şerhi'l-emâlî) ile benâm kitâbı ilâveten ve mekâtib-i mezkûre şâkirdânının mübtedî ve mûntehî olan her iki kısmına ulûm-ı diniyyeden tadrîs olunacak kitabların zamânen tertîblerini hâvî bir cedvel-i mahsûs dahi leffen takdîm-i atebe-i âliyân ibtidâr olunmuştur mekâtib-i mezkûrede kıraat olunmakta olan dürûsun tertîbinden cedvel-i mezkûre tatbîk olunmak iltizâm olduğu halde şâkirdân-ı dâ'îlerinin fûnûn-ı sâire tahsillerine halel-dârı olmayacağı misillü kütüb-i mezkûre şâkirdânının mekteblere duhûllerinden hurûclarına değin mu'tekadât-ı diniyyelerini te'sîs ve takviyeye medâr-ı küllî olacağı ve ol vechle maksad-ı terakkiyât-ı murassad-ı hazret-i pâdişâhî dahi husûle geleceği tezâkir olunmuş ise de ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir"¹⁸⁴.

Askeri mekteplerde okutulan ders kitaplarına ilişkin belgelerde dikkatimizi iki husus çekmiştir. Birincisi Paris Sefareti Ataşemiliteri Tevfik Bey'in askeri mektepler için yazmış olduğu Osmanlı Tarihi adlı kitabın yeniden basılıp okutulmasına ilişkin alınan izin ve verilen karardır. Bu izinde şunlar ifade edilmektedir:

“Sâye-i kemâlât-sermâye-i hazret-i pâdişâhîlerinde bundanaltı yedi sene evvel mekâtib-i askeriye-i şâhâneleri nezâretinin gösterdiği arzu üzerine asâkir-i şâkirdân kullarına mahsûs olmak üzere min gayr-ı liyâkatin bir “Osmanlı Tarihi” yazmış ve mekteb-i meclis-i ma'ârifî tedkikinden geçtikten ve bir kısmı hâkipây-i meâlî-ih tivâ-yı mülûkânelerine bi't-takdîm lütfen lehâza-i nazar-ı füyûzât eser-i veliyyü'n-ni'met-azamîleriyle eser-i çâkerânem kadr ü şeref buldukdan sonra askerî mekteplerde kabul ve tadrîsine irâde-i seniyye-i hilâfetpenâhîleri şeref-sudûr buyrulmuş idi. Tarihin ilk tensîh matbu'ası bundan üç sene evvel tükenmiş olduğundan irâde-i şâhâneleriyle tekrar basılıp şâkirdân kullarına tevzî' olunmuştur. Sabâvet-i ...tertîb-i mülûkânelerinde yetişip yine o sâye-i âliyede böyle bir eser vücûda getirerek bütün zâbitân kullarının menba'-ı feyz ve terbiyeleri olan mekâtib-i askeriyyeye min gayr-ı haddin bir hizmette bulunabilmek kulları için büyük bir ni'met ve şeref idi velî-ni'metimiz sevgili padişahımız efendimiz mülklerinde hâmî-i ma'ârif oldukları gibi rızâ-yı âlî-i mülûkâneleri dâiresinde o maksada hizmet edenlerin dahi hâmî ve müşevvakı bulduklarından eserimin ikinci tab'ında bu kullarını ikinci rütbeden bir kıta Osmanî nişân-ı zîşânî ihsânı ile her türlü emelim fevkinde ihyâ buyurmuşlardır. Tarihin nüshaları bu defa dahi tükenmiş olmak vesilesiyle mekâtib-i askeriye-i

¹⁸⁴ BOA, Y.PRK.MŞ., Dosya No: 6, Gömlek No: 88, Tarih: 7 Rabiu'l-evvel 1316 (26 Temmuz 1898).

şâhaneleri nâzırı Zeki Paşa kulları yeniden tab'ına muvâfakat edilmemesi re'yinde bulunduğu istihbâr edilmiştir bi'l-hâssa irâde-i seniyye-i mülûkâneleri ile mekteblere kabul edilmiş ve yazan kulları istihkâkından haddinden ziyâde taltif buyrulmakla taraf-ı müstecmi'ü'ş-şeref-i padişahilerinden takdir buyrulmuş bir eseri müşârun ileyh kullarının ne sebeble ve ne salâhiyetle mektebden kaldırmak teşebbüsünde bulduklarını ta'yininde âcizim daha ziyâde şöyle ki te'eddüb ve istihyâ ederim. Bu abd-i memlûklarının sevgili padişahımız efendimizden mâadâ bir mülcâ' ve müracaatgâhım yoktur eserin her tab'ında emeğimin mükâfatı olarak birkaç yüz lira istifade ediyordum bu maddî istifâdeye bin kat tefevvuk eden bir şeref de bu yüzden dahi veliyyü'n-ni'metim padişahıma hizmet edebilmek ni'met-i uzm'âsı idi beni bu şereften bu nimetten mahrum etmek istenebilire karşı adâlet ve sahâbet-i şâhânelerine ilticâ ederim. Bu hususta en büyük emelim nerede bulunsam yine velî-ni'met-i bî-minnet-i pâdişâh sâhib-i kudret efendimie elimden geldiği kadar hizmet edebilmektir onu yazan abd-i memlûk-i hümâyûnları olduğu gibi eseri de efendimizin emvâl-i mutasarrıfa-i mülûkânelerindendir nezd-i âlî-i pâdişâhilerinde nasıl tensîb buyrulur ise yeni tab'ının hâsılâtı Dârü'ş-şafaka mekteb-i şâhânelerine veya mü'essesât-ı celîle-i velî-ni'met-mendânelerinden bulunan Dârü'l-aceze'ye terk edilmek üzere eser-i abîdânemin mekâtib-i askeriyede devam-ı tadrîsi ile ve adâlet-i şâhânelerinden tazarru' küstahlığına cesaret ederim ol babda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir"¹⁸⁵.

Bir diğer dikkat çeken husus ise, içerisinde okutulması uygun olmayan bilgiler olduğu düşünülen Muntehabat-ı Gülistan isimli kitabın askeri mekteplerde okutulmaması gerektiğinin Umum Mekatib-i Askeriye Nezareti'ne bildirilmesi ve toplattırılması olmuştur. Bu hususla ilgili olarak çıkan kararda şunlar ifade edilmiştir:

“Mekâtib-i i'dâdiye ve rüşdiyede tadrîs edilmekte bulunan muntehabât-ı Gülistan nâm kitabda hikâyât-ı gayr-ı münâsibe bulunması hasebiyle talebe elinde bırakılmayıp toplattırılması ve mahzûrsuz bir eser tertîbine kadar kavâid-i fârisî tatbîkâtı yaptırılmak sûretiyle idâre-i maslahat alınması hakkında ta'mîmen sebk eden iş'âr-ı âcizîye cevâben Bağdad ma'ârif idâresinden vârid olan şıkkada risâle-i mezkûrenin Bağdad mekâtib-i askeriyesinde tadrîs edilmekte bulunduğu beyân edilmiş ve bu gibi âsârın mekâtibde bulundurulması gayr-ı câiz bulunmuş olduğundan eser-i mezkûrun mekâtib-i askeriyede dahi tadrîsinin men'î husûsunun savb-ı âlî-i nezâretpenâhîlerine izbârı lede'l-havâle teftîş ve muâyene heyetinden ifâde edilmiştir. Şeref-vârid olan dört rakam ve 6 Mart sene 319 tarihli emirname-i sâmi-i cenâb-ı nezâretpenâhîleri üzerine muntehâb-ı Gülistan nam risâle mekâtib-i rüşdiyeden toplattırılarak yerine bir eser tertîbine kadar kavâid-i fârisî tatbîkâtı yaptırılmak sûretiyle idâre-i maslahat edilmekte ise de mezkûr kitaplar Bağdad mekâtib-i askeriyesinde tadrîs olunmakta olduğu istihbâr kılındığından toplattırılması emrinin i'tâsîçün icâb edenlere iş'âr buyrulması mütevakkıf-ı irâde-i celîle-i cenâb-ı nezâretpenâhîleridir ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Mekâtib-i i'dâdiye ve rüşdiyede tadrîs edilmekte bulunan muntehabât-ı Gülistan nâm kitabda bazı nâ-münâsib habl ve hikâyât bulunması hasebiyle tadrîse elverişli mahzûrsuz bir eser tertîbine kadar mezkûr kitabın talebe elinde bırakılmayarak toplattırılması hakkında ta'mîmen sebk eden iş'âr-ı âlî-i cenâb-ı nezâret-penâhîlerine cevâben gelen Bağdad ma'ârif müdüriyetinin işbu şıkkasında risâle-i mezkûre mekâtib-i rüşdiyeden toplattırılmış ise de Bağdad mekâtib-i askeriyesinde tadrîs edilmekte bulunduğu beyân edilmiş ve bu gibi âsârın eyâdî-i tullâbda bulundurulması gayr-ı câiz bulunmuş olduğundan eser-i mezkûrun mekâtib-i

¹⁸⁵ BOA, Y.MTV., Dosya No: 94, Gömlek No:49, Tarih: 23 Şevval 1311 (29 Nisan 1894).

askeriyede dahi men‘-i tedrîsi lüzûmunun umûm mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâret-i celîlesine iş‘âr buyrulması bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü‘l-emrindir. Mekâtib-i i‘dâdiyeden kaldırılmış olan müntehabât-ı Gülistan nam risâlenin mekâtib-i rüşdiyeden dahi toplattırılarak talebe elinde bırakılmaması lâzım geldiğinden yerine mahzûrsuz bir eser tertîbine kadar kavâid-i fârisîs tatbîkâtı yaptırılmak sûretiyle idâre-i maslahat edilmesi lüzûmunun ta‘mîmen iş‘ârı program komisyonundan ifade ve lâzım gelenlere tebliğ-i madde olunmuştur¹⁸⁶.

Taşradaki askeri mekteplerde okutulması için belirlenen kitap ve risalelerin nakil meselesi de bu dönemde gündeme gelmiştir. Askeri mekteplerin memleketin her yerinde yaygınlaşmasıyla açılan taşra askeri mekteplerine gidecek eşya ve kitapların nakli hususu önemli olarak görülmüştür. Çünkü belirli bir bütçe gerektirmektedir. Bu konuyla ilgili olarakta şunlar ifade edilmiştir:

“Şeref-vârid olan dört yüz yetmiş numaralı ve 28 Temmuz sene 319 tarihli tezkire-i aliyye-i nezâretpenâhîleri arıza-i cevâbiyesidir postalarca meccânen nakli icâb eden kütüb ve resâil şûrâ-yı devletin ol babdaki karar-ı mahsûs icabınca fukarâ-yı etfâle meccânen i‘tâ olunacak mesâhif ve eczâ-yı şerîfe ile senede bir defa mükâfât tevzî‘ olunacak kitablardan ibaret ve bunun hâricinde ücret mukâbilinde satılacak kitabların kâffesi posta ücretine tabi‘ olması zarûrî olup gerçi bu esâsa binâen üç yüz on iki tarihinde nezâret-i celîle-i âsafânelerinden vâki‘ olan istizâna cevâben şeref-mevrûd üç yüz elli dokuz numara ve 31 Temmuz sene 312 tarihli tezkire-i aliyyede kütüb-i mebhûsenin mekteb-i harbiye-i şâhâne matba‘asında tab‘ olunarak bilâ-temettu‘ şâkirdâna tevzî‘ edilmekte bulunduğundan bahisle posta ücretinden mu‘âfiyeti münâsib olacağı emr ü izbâr buyrulmuş ol vakit her nasılsa şûrâ-yı devletin mezkûr kararı vârid-i hâtır olmayarak icâb eden posta me‘mûrlarına ta‘mîmen tebliğ-i keyfiyet edilmiş ise de bu sûretin vâridâta olan te’sirât-ı azîmesi cihetle adem-i isâbeti ahîren anlaşılıp bir iki seneden beri mezkûr kitaplarına ücrete tâbi‘ tutulmuş ve çünkü bu gibi sevkîyâttan dolayı posta nakliyyâtında kullanılan hayvanât kifâyet etmeyüp fazla hayvan sürülmesi ve binâenaleyh o nisbetde mesârif-i ihtiyârî icâb etmekte bulunmuş olduğundan ve buna ise idarenin istitâ‘at-ı mâliyesi müsâid olmadığı ve kütüb-i mezkûrenin sevkîyât askeriye komisyonu marifetiyle vesâit-i diğlerle gönderilmekte bulunan eşyâ-yı askeriye-i sâire meyânında sevki mümkün olduğu gibi posta ücreti verildiği halde dahi kitab fiyatınca büyük bir fark hâsıl olmadığından ve posta idaresince işbu kitapların meccânen sevkine âid teklifi kabul diğ resmî matba‘aların da emsâl irâesiyle aynı talebde bulunmalarını müstelzim olup bu yüzden inbi‘âs edecek mesârif-i azîmenin tesviyesine ise kat‘an imkân bulunmadığından bunların posta ile sevki müstelzim bulunduğu takdirde şûrâ-yı devletin bu babdaki karar-ı sâlifü‘z-zikri vechle tesviye-i ücûrâtı zarûrî idiğinin arz ve beyânına meclis-i idâre-i nezâret ifadesiyle cür‘et olunmağın ol babda emr ü fermân hazret-i men lehü‘l-emrindir. 2 Teşrin-i evvel sene 319 tarih ve beş yüz yirmi yedi numaralı tezkire-i aliyyeleri cevâbıdır Taşradaki mekâtib-i askeriye şâkirdânı için irsâl olunmakta bulunan ve mekteb-i harbiye-i şâhâne matba‘asında temsil edilmiş olan kitapların sevkinde talep olunan posta ücûrâtına müte‘allik muâmele ba‘dehü iş‘âr olunmak üzere evvel emirde ma‘ârif nezâret-i celîlesince vilâyât-ı şâhânedede bulunan bi‘l-umûm mekâtib-i ibtidâiyye ve rüşdiyye ve i‘dâkiye için irsâl olunan mekteb kitapları hakkında ne yolda ifâ-yı mu‘âmele olunduğunun ve bunlardan dahi ücret istifâ

¹⁸⁶ BOA, MF.MKT., Dosya No: 691, Gömlek No: 61, Tarih: 19 Zilhicce 1320 (19 Mart 1903).

edilip edilmediğinin sür'at-i inbâsı himem-i atûfleri ma'rûz buyrulmaktadır. Ma'ârif nezâret-i celîlesince vilâyât-ı şâhânedeki bulunan bi'l-umûm mekâtib-i ibtidâiyye ve rüşdiyye ve i'dâdiyye için irsâl olunan mekteb kitapları hakkında ne yolda ifâ-yı mu'âmele olunduğunun ve bunlardan dahi ücret istifâ edilip edilmediğinin arz ve inbâsını âmir cevâben şeref-vârid olan yedi yüz altmış numara ve fi 18 Teşrin-i evvel sene 319 tarihli tezkire-i aliyye-i nezâretpenâhîleri meâl-i âlfîsi ma'lûm-ı çâkerânem olarak lede't-tevdî' nezâret-i müşârun ileyhânın postalar ile bilâ-ücret sevk ettiği kütüb ve resâil ibtidâiyye mekteplerinde fukarâ-yı etfâle meccânen i'tâ olunacak mesâhif ve eczâ-yı şerîfe ile diğer mekâtibde senede bir defa talebeye mükâfâten tevdî' olunacak kitablardan ibaret olup bunun hâricinde satılacak kitapların kâffesi posta ücretine tâbi' bulunduğu meclis-i idâre-i nezâretten ifâde olunmağın ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. 19 Temmuz sene 319 tarih ve üç yüz seksen sekiz numaralı tezkire-i aliyye-i dâverileri cevâbıdır mekteb-i fûnûn-ı harbiye-i şâhâne matba'asından taşradaki mekâtib-i askeriye-i mülûkâne şâkirdânı için mine'l-kadîm sevk ve irsâl edilegelen kütüb ve resâil postahanece dâime ve bilâ-istisnâ meccânen nakl olunmakta iken mekâtib-i mezkûreye gönderilmek üzere mezkûr matba'aca bu kere ihzâr edilen kitab paketlerinin bilâ ücret nakl ve isâl edilemeyeceği beyân kılındığından bahisle kütüb-i mezkûrenin öteden beri mer'î olan usûle tevfiķan ke'l-evvel postahanece meccânen kabul ve sevki esbabının istikmâli izbâr buyrulması üzerine keyfiyet posta ve telgraf nezâret-i aliyyesine yazılmış idi postalarca meccânen nakli icab eden kütüb ve resâil şûrâ-yı devletin ol bâbdaki karar-ı mahsûsu icabınca fukarâ-yı etfâle meccânen i'tâ olunacak mesâhif ve eczâ-yı şerîfe ile senede birdefa mükâfâten tevzi' olunacak kitablardan ibaret ve bunun hâricinde ücret mukâbilinde satılacak kitapların kâffesi posta ücretine tâbi' olmak zarûrî bulunmuş ve bir aralık cârî olduğu üzere kütüb ve resâil-i mezkûrenin bilâ-ücret kabul ve sevki usûlünün vâridâta te'sirât-ı azîmesi cihetiyle adem-i isâbeti ahîren anlaşılıp bir iki seneden beri mezkûr kitaplar yine ücrete tâbi' tutulmuş idiği ve bu gibi sevkîyâtta dolayı posta nakliyâtında kullanılan hayvanât kifâyet etmeyerek fazla hayvan sürülmek ve binâenaleyh o nisbetde mesârif ihtiyâr kılınmak icab etmekte olup buna ise idarenin istitâ-at-ı mâliyesi müsâid olmadığı ve mekteb-i harbiye matba'asından gönderilmekte olan kütüb ve resâilin sevkîyât-ı askeriye komisyonu ma'rifetiyle vesâit-i diğerle gönderilmekte bulunan eşyâ-yı askeriye-i sâire meyanında sevkinde mümkün bulunduğu gibi posta ücreti verildiği halde dahi kitab fiyatınca büyük bir fark hâsıl olmayacağı ve posta idaresince işbu kitapların meccânen sevkine âid teklif kabul diğer resmî matba'aların da aynı talebde bulunmalarını müstelzim olacağı ve bunların posta ile sevki mültezim bulunduğu takdirde şûrâ-yı devletin sâlifü'z-zikr kararı vechle tesviye-i ücûrâtı zarûrî idiği ve ma'ârif nezâret-i celîlesinin postalar ile bilâ-ücret sevk ettiği kütüb ve resâil de ibtidâiyye mekteplerinde fukarâ-yı etfâle meccânen i'tâ kılınacak mesâhif ve eczâ-yı şerîfe ile diğer mekâtibde senede bir defa talebeye mükâfâten tevzi' olunan kitablardan ibaret olup bunun hâricinde satılacak kitapların kâffesi posta ücretine tâbi' bulunduğu posta ve telgraf nezâret-i aliyyesinden evvel ve âhir cevâben alınan iki kita tezkirede izbâr kılınmıştır"¹⁸⁷.

Burada kısaca taşradaki askeri mektepler için Mekteb-i Fûnûn-ı Şâhane Matbaası'nda basılan kitap ve risalelerin postahanedeki bedava naklinin mümkün olmayacağı, söz konusu eşya ve kitapların askeri nakliye komisyonu tarafından ya da ücretle naklolacağı belirtilmiştir.

¹⁸⁷ BOA, DH.MKT., Dosya No: 749, Gömlek No: 69, Tarih: 16 Cemazie'l-evvel 1321(10 Ağustos 1903).

Bu dönemde askeri mekteplerde okutulan derslere bakacak olursak, askeri derlere ilişkin derslerin rüşdiyelerden sonra yoğunlaştığını görürüz.

“II. Abdülhamid dönemine ait belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, eğitimin öncelikli hedefleri arasında devletin birliğini, bütünlüğünü ve devamını sağlayacak nitelikte insanların yetiştirilmesi bulunmaktadır ki bu niteliklerin başında da dine bağlılık gelmektedir. Çağdaş ilim ve fenne sahip olmak önemli bir eğitim hedefi olarak görülmekle birlikte bu, tek başına yeterli görülmeyip aynı zamanda doğru düşünebilme, sağlam bir dini inanca ve güzel ahlaka sahip olmak gerektiği de ifade edilmektedir. Rüştiye mekteplerinin ders programlarındaki düzenlemelerin amacı da belirlenen bu niteliklerin yeni yetişen nesillere kazandırılması çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır”¹⁸⁸.

Bu doğrultuda da gerek sivil gerek askeri rüşdiye ders programlarında din eğitiminin yaygın olduğu görülmektedir.

Askeri rüşdiye mekteplerinde okutulan derslere ve içeriklerine geldiğimizde ise ayrıntılı olarak aşağıdaki gibidir¹⁸⁹:

Mekâtib-i rüşdiye-i askeriye programı

Birinci sene

Senevî aded

Ders

Aded

32 akâid-i dîniyye

32 kıraat-i Türkiye

96 imlâ-yı Türkî

64 hesâb

32 muhtasar coğrafya

96 Arabî

64 Fransızca

64 hüsn-i hatt-ı Türkî

32 hüsn-i hatt-ı Fransevî

32 resim

=544

İkinci sene

Senevî aded

Ders

Aded

¹⁸⁸ Tenger, 2005: 147.

¹⁸⁹ BOA, Y.MTV., Dosya No: 51, Gömlek No: 86, Tarih: 25 Zilkade 1308 (2 Temmuz 1891).

- 32 akâid-i dîniyye
 32 kıraat-i Türkiye
 64 Arabî
 64 Fârisî
 64 hesâb
 64 coğrafya-yı umûmî
 64 imlâ-yı Türkî
 96 Fransızca
 32 hüsn-i hatt-ı Türkî
 32 hüsn-i hatt-ı Fransevî
 32 resim

=576

Üçüncü sene

Senevî aded-i ders

- 32 akâid-i medeniyye
 64 arabî
 64 coğrafya-yı umûmî
 64 kavâid-i Osmâniye
 64 imlâ-yı Türkî
 32 tarih-i İslâm
 64 Fransızca
 32 Fârisî
 32 Hüsn-i hatt-ı Türkî
 32 Hüsn-i hatt-ı Fransevî
 32 resim

=576

Dördüncü sene

Senevî aded-i ders

- 32 akâid-i dîniyye
 32 tatbikât-ı arabiye
 64 hesâb ve usûl defteri
 96 coğrafya-yı Osmânî
 64 tarih-i Osmânî
 96 Fransızca

- 64 Kitâbet-i Türkiye
 64 tarih-i tabî'i (mevâliye-i selâse)
 32 Muhtasar Hendese
 32 resim
 =576

İşbu program meclis-i ma'ârif-i askeriyenin 769 numaralı mazbatasına merbuttur.

Meclis-i ma'ârif-i harbiye mekâtib-i şâhâne

Mekâtib-i rüşdiyye-i askeriyede dört sene zarfında tadrîsi lâzım gelen ulûm

(1) Akâid-i dîniyye

İlm-i hâlden başlayıp rüşdiyyenin her sınıfında birer ders olmak üzere ilm ü hâlve sâire tadrîs olunacaktır

(2) Kıraat-i Türkiye

Kıraat-i fenniye ve daha buna mûmâsil âsâr-ı fenniye kıraat ettirilecektir.

(3) İmlâ-yı Türkî

Gazete veya sâire gibi mûnâsib şeylerden imlâ yazdırılacaktır.

(4) Arabî ve Türkçe mantık

Sarf-ı arabî ve nahiv

Delâlet kaç kısım olup her kısmın tarifıyla misallerinin beyânı.

Lafz kaç kısım olup beher kısmın tarifıyla misallerinin beyânı

Lafz muzarrid kaç kısım olup beher kısmın tarifıyla misallerinin beyânı

Lafz-ı muzarrid küllî kaç kısım olup beher kısmın tarifıyla misallerinin beyânı

(2)

Küllî zâtî (?) kaç kısım olup beher kısmının ta'rifıyla misallerinin beyânı

Küllî-i arz kaç kısım olup beher kısmın ta'rifıyla misallerinin beyânı

Kavl-i şârih kaç kısım olup beher kısmının ta'rifıyla misallerinin beyânı

Kaziye yine derler ve tarafeyn itibariyle beher kısmın ta'rifıyla misallerinin beyânı

Kaziye-i hamîle ve şartiyyenin cüz'-i evvelleriyle cüz'-i sânilerine ne denilir

Kaziye nisbet itibariyle kaç kısım olup beher kısmın ta'rifıyla misallerinin beyânı

Kaziye-i şartiyye kaç kısım olup beher kısmın ta'rifıyla misallerinin beyânı

Kaziye mevzû' itibariyle kaç kısım olup beher kısmın tarifıyla misallerinin beyânı

Kaziye-i şartiyye-i muttasıla “ “ “

Kaziye-i şartiyye-i munfasıla “ “ “

Tenâkusun ta'rîfi ve kaziye-i mûcibenin nakîzini ve misallerinin beyânı

Aksin ta'rîfi ve mûcibe-i külliyle ve cüz'iyeye ve sâliye-i külliye askerleri

Kıyasın tarifi ve taksimi ve misallerinin beyânı

Kıyâsın şekilleri kaç kısım olup beher kısmının ta‘rifi

Burhan ve cidâl neye derler

Şi‘ir ve mugâlata neye derler

(5) Fârisî

Kavâid-i fârisî ve Gülistan

(6) Fransızca

Kraat, ta‘rîf-i Efendi‘âl, mükâleme.

Ma‘lûmât-ı ibtidâiyye ve isim ile ismin nev‘iyyeti.

İsimlerin cins ve adedi.

Harf-i ta‘rîf bahsi.

Sıfat ve sıfatlarda cins ve adedin beyânı.

Sıfatların mutâbakatıyla sıfat-ı mülkiye ve işâriyyenin beyânı.

Zamirin ta‘rifiyle zamâir-i şahsiye ve nisbiyyenin beyânı.

Fi‘il ve ef‘âl-i kıyâsiye.

ef‘âl-i gayr-ı kıyâsiye.

Fi‘ilin fâiliyle mef‘ûlünün ve kaç nev‘ mütemmim olduğunun beyânıyla mutâbakatları.

(7) İlm-i Hesâb ve usûl defteri

Ta‘dâ ve terkîm cem‘ ve tarh.

Kerât cedveli ve mürekkebin mürekkebe darbı ve mizanı ve sıfırlı darblar.

Mürekkebin mürekkebe taksîmi ve bu taksîm ameliyâtından hâric kısmet aramak usûlü ve mizanı ve sıfırlı taksîmler.

Bir adedin, 2,4,8 adedleriyle kâbil-i taksîm olması yine mütevakkıftır.

Bir adedin 3,6,9 adedleriyle kâbil-i taksîm olması yine mütevakkıftır.

Bir adedin 5,25,125 adedleriyle kâbil-i taksîm olması yine mütevakkıftır.

(4)

Bir adedin 11 ile kâbil-i taksîm olmasının şartı nedir.

Kâsim-ı müşterek ta‘rifiyle kâsim-i müşterek-i a‘zam taharrîsi

A‘dâdın madrabına ta‘rifi.

A‘dâd-ı asliyenin ve a‘dâd-ı asliye cedvelinin ta‘rîf ve tanzîmi.

Kesir-i âdinin ta‘rifiyle ta‘rifiyle ta‘dâd ve terkîmi ve fevâidi.

“ “ ihtizârı.

İki ve ikiden ziyâde olan kesirlerin mahreclerini müsâvî kılmak.

Kesir-i âdinin cem‘i kesirin kesir ile cem‘i.

Aded-i tâmmın kesirle ve aded-i tâm ma'a'l-kesir birbiriyle cem'i.

Kesirin kesirden tarhı.

Aded-i tâm ma'a'l-kesirlerin birbirlerinden. Kesir aded-i tâmdan ve aded-i tâmmın kesirden tarhı.

Kesir a'shârının ta'rifi ile ta'dâd ve terkîmi

Bir kesir a'shârının ta'rifi ile ta'dâd ve terkîmi.

Bir kesir a'shârının önüne sıfır vaz'ı veya hazfîyle kesirlerin kıymetine halel gelip gelmeyeceğinin beyânı.

Kesir a'shârının cem'i.

Kesir a'shârının tarhı.

Kesir a'shârının darbı.

(5)

10,100,1000 adedleriyle kesir a'shârının darbı.

Kesir a'shârının taksîmi.

Kesir a'shârının aded-i tâm ile taksîmi.

“ “ 10,100,1000 adedleriyle taksîmi.

Kesir adedinin kıymet-i hakîkîsi ta'yîn etmek

Kesir a'shârının kıymet-i hakîkîsini ta'yîn etmek.

Kesr-i âdinin kesr-i a'shâriye tahvîli ve tamâmen kâbil-i tahvîl olan kesr-i âdiler ile tamâmen kesr-i a'shâriye tahvîl olunmayan kesr-i âdiler.

Mukayyesât-ı cedîdeden “tûl” “sath” “hacim” mikyâsları.

“ “ “ evzân ve eskâl mukayyesâtları yani sıkletleri ölçmek için vâhid kıyas ne idiği iz'âf ve ahîzâsının irâesi.

Mukayyesât-ı atıkadan “kıyye “ kuruş “ arşın ve endâzenin iz'âf ve ahîzaları.

Eski kıyyenin yeni kıyyeye ve yeni kıyyenin eski kıyyeye tahvîlleri.

Mi'mâr arşını çarşı arşını ve endâzenin yeni arşın yani metreye tahvîli.

Metrenin zirâ'-ı mi'mârî ve çarşı arşını ve endâzeye tahvîli.

A'dâd-ı mürekkebenin ta'rifi ve a'dâd-ı mürekkebenin a'dâd-ı mükessire heyetine vaz'ı.

A'dâd-ı mükessirenin a'dâd-ı mürekkebe heyetine vaz'ı

A'dâd-ı mürekkebenin cem'i.

“ “ tarhı.

(6)

A'dâd-ı mürekkebeyi kesr-i âdi heyetine vaz' ederek darb etmek.

Aded-i tâmmın a'dâd-ı mürekkebe ile darbı.

A‘dâd-ı mürekkebenin kesr-i âdi heyetine taksîmi.

“ “ aded-i tâmla taksîmi.

Raf‘ın ta‘rifîyle a‘dâd-ı sahîha ve zuhdiyenin (?) ikinci kuvvete raf‘ları.

Kesr-i âdi ve a‘şârının ikinci kuvvete raf‘ı.

A‘dâd-ı sahîha ve mükesserenin üçüncü kuvvete raf‘ı zevahhidîn ma‘kabi.

Cezerin ta‘rifîyle a‘dâd-ı sahîhanın cezr-i murabba‘ı.

Küsûrât-ı âdiye ve a‘şâriyenin cezr-i murabba‘ları. A‘dâd-ı sahîhanın cezr-i ma‘kabi.

-8-

Deftere kayd edeceği ve envartere kayd olunacak mu‘âmelâtın beyânı. Ve vezâif-i ticâriye ne gibi şeylerden ibaret idiği.

Usûl defteri için elzem olan defterlerin beyânı ve ameliyât-ı ticâriye ne maksad ile icrâ olunduğu ve hissiyât-ı hâmise-i umûmiyyenin neden ibaret idiği.

Kayd-ı muzâ‘af usûlünce tutulacak defterlerde şâyân-ı dikkat olan husûs neden ibaret idiği ve müsvedde ve yevmiye defterlerinin şekillerinin tersîmleriyle ta‘rifâtı.

Defter-i kebîrin şeklinin tersîmiyle ta‘rifî.

Peşinen emti‘a-i ticariye mübâya‘ası (müsveddeye kayd ve yevmiyeye nakl)

Bedeli cüzdan malı olan matlûb senedâtından te‘diye olunarak emti‘a mübâya‘ası (müsveddeye kayd yevmiyeye nakl)

Tüccarın emriyle te‘diye olunmak üzere deyn senedi verilerek emti‘a mübâya‘ası (müsveddeye kayd yevmiye nakl)

Kayyum-ı muhtelifenin te‘diyesiyle emti‘a mübâya‘ası (müsveddeye kayd yevmiyeye nakl)

Bedeli nakden alınarak emti‘a fûruhtunu (müsveddeye kayd yevmiyeye nakl)

Emre sened alınarak emti‘a fûruhtu (müsveddeye kayd yevmiyeye nakl)

Kayyum-ı muhtelifa alınarak emti‘a fûruhtu (müsveddeye kayd yevmiyeye nakl)

Hesâbât-ı husûsiyyenin beyânı bedeli hesâb üzerine geçirilerek emti‘a mübâya‘ası.

Matlûb senedâtının iskonto edilip ve ettirilmesi.

Yevmiyeye yazılmış bir mu‘âmelenin defter-i kebîre nakli ve şekillerinin tersîmi.

Mizan cedvelinin ta‘rif ve tersîmi.

-9-

Bir hesabı kapatmak

Kuyûdât hatasının tashîhi.

Defâtir-i muâvenenin muhtasar beyânı.

Envarterin ta‘rifî ve emti‘a-i umûmiyyeden temettu‘ ve zarar vukû‘u ve envarterin tertîbini ikmâl için iktizâ eden ameliyâtın bakiyesi neden ibaret idiği.

(8) Coğrafya-yı umûmî

Şekl-i arz ile ufkun beyânı.

Muhtasaran kürre-i arzın hareketiyle cihanın ta'rîfi ve pusulanın beyânı.

Muhavver arz ve hıttâ üstüvânın ta'rîfi vüs'at ve cesâmet-i arzının beyânı.

Ta'rîfât-ı coğrafyadan med ve cezirin nihâyetine kadar.

Ta'rîfât-ı coğrafyanın nihâyetine kadar.

Kürre-i mustamenin ta'rîf ve beyânı.

Mikdar-ı cins-i beşer.

Cem'iyet-i beşer ve edyân.

Avrupa kıt'asının mevki' ve hudûduyla sahilleri denizleri körfezleri (Avrupa)

Avrupa kıt'asının cezâir-i meşhûre ve burunlarıyla cesâmeti.

Avrupa kıtasının sıra ve yanardağları.

“ “ enhâr-ı meşhûresi.

“ “ gölleri.

-10-

Avrupa kıt'asının memleketlerinde taksîmiyle Fransa.

İsviçre Flemenk Belçike hükûmetleri.

Almanya hükûmeti yani Prusya Bavyera. Sakonya.....Badohes Büyük Dukalıkları.

Avusturya ve Macaristan.

Rusya ve Romanya.

İngiltere, Danimarka, İsveç, Norveç hükûmetleri.

İspanya, Portekiz, İtalya.

Avrupa-yı Osmânî ve imtiyazlı kısımlarıyla Sırp Karadağ hükûmetleri.

Yunan hükûmetleriyle Avrupa kıt'asının nüfûs ve ahâlisinin cins ve mezhepleri.

Asya kıt'asının mevki' ve hudûduyla sâhilleri denizleri körfezleri boğazları (Asya)

“ “ şebih cezireleriyle burunları cesâmeti ve cezâir-i meşhûresi.

“ “ sıradağlarıyla yanardağları.

“ “ enhâr-ı meşhûre ve gölleri.

“ “ memleketlerinde taksîmiyle Sibiryâ ve Kafkas arazileri ve asya-yı Osmânî ile cezâretü'l-Arab'ın bilâd-ı meşhûresi.

Asya kıt'asının vüstunda bulunan Afganistan Belucistan Buhara ...hanlıkları.

Asya kıt'asında vâki' Acemistan hükûmetleriyle Çin imparatorluğu.

“ “ Japonya ve Hind Çini hükûmeti.

-11-

Cenûbda bulunan Hindistan arazisiyle Asya kıt'asının mikdâr-ı nüfûs ahalisinin cins ve mezhepleri Afrika'nın mevki' ve hudûduyla sâhilleri denizleri körfezleri boğazları burunları vüs'ati (Afrika)

Afrika'da bulunan cezâir-i meşhûre ile sıra ve yanardağları.

Afrika'nın enhâr-ı meşhûresiyle gölleri.

Afrika'nın memleketlere taksîmiyle Mısır ...Habeş hükûmetleri.

Berberiye ta'bîr olunan Trablusgarb Tunus Cezâir Fas hükûmetleri.

Afrika kıt'asının kısım-ı dâhilisinde bulunan sahrâ-yı kebîr ile Sene Gambiya ve Gine arazleri.

Afrika'nın cenûb-ı garbisindeki kabâil ile cenûbdaki Kab hükûmeti ve sâhili ve Kaferistan Mozambik Zenkibar.

Somal arazisi.

Müstakil Cezâir-i vustâda bulunan Sudan-ı şimâlî ve cenûbînin beyânı.

Afrika kıt'asının mikdar-ı nüfûs ve ahalisinin cins ve mezhepleri.

Amerika kıt'asının mevki' ve hudûduyla sâhilleri denizleri körfezleri ve boğazları (Amerika)

“ “ şebih cezîre ve adaları.

“ “ burunlarıyla cesâmeti ve cibâl-i müteselsilesi.

“ “ sath-ı mâillerle enhâr-ı meşhûre ve gölleri.

“ kıtasında bulunan Granlandar arazisiyle İngiliz Amerikası.

Cemâhir-i müttefika-i Amerika.

Meksika cumhûriyetiyle vasatî Amerika.

-12-

Amerika-yı cenûbîde kâin Kolombiya Venezuela ve Küban hükûmetleri

Brezilya imparatorluğu Arağva ve Pragva hükûmetleri

Ekvator Probolbo ...ve Laplata Pantagonya cumhûriyetleri

Antil adaları ve Amerika kıtasının mikdar-ı nüfûsuyla ahalisinin cins ve mezhepleri

Ukbatosya kıtasının mevki' ve hudûduyla memleketlere taksîmi ve taksîmâtından Malezya kısmı (Okyanusya)

“ “ Malezya kısmı.

“ “ Makronezya ve Polenezya kısımları.

Arazî-i kutb-ı cenûbî ve Okyanusya kıtasının mikdar-ı nüfûsuyla ahalisinin cins ve mezhepleri.

İstanbul ve Edirne vilâyetleri.

Bavyera. Saksonya. ...krallıkları.

Almanya'nın büyük ve küçük dukalıkları

Portekiz hükûmeti.

İsviçre hükûmeti.

Flemenk hükûmeti.

Belçik hükûmeti.

Danimarka hükûmeti.

Türkistan

Afganistan

Belucistan

-13-

Japonya imparatorluğu.

Bingazi Trablusgarb Cezâir memleketiyle Fas sultanlığı.

Sahrâ-yı kebîr ve Senegambiya.

Amerika-i vustâ ve Meksika.

Kolombiya Venezuela. Hatt-ı üstüvâ cumhuriyetleriyle Küban arazisi.

Patagonya. Paraguay, Uruguay.

Okyanusya aksâmından Melezya.

Avrupa-yı Osmânî'nin dağ ve nehir ve gölleri.

Selanik. Yanya. İskodra. Manastır. Kosova vilâyetleri.

Girid. Bosna Hersek ve Şarkî Rumeli. Bulgaristan.

Romanya hükûmeti.

Sırbistan ve Karadağ hükûmetleri.

Hindistan'ın ahvâl-i tabî'yyesiyle taksîmât-ı siyasiyesi.

Almanya'nın ahvâl-i tabî'yyesiyle taksîmât-ı umûmiyyesinden Prusya krallığı.

İsveç Norveç hükûmetleri.

Asya-yı Osmânî'nin dağ ve nehir ve gölleri.

Hüdâvendigâr. Kastamonu. Trabzon. Aydın vilâyetleri.

Adana. Suriye. Cezâyir-i Bahr-i sefid vilâyetleriyle Cebel-i Lübnan ve Kudüs mutasarrıflıkları ve Sisam beğliği.

Basra. Bağdad. Musul. Van vilâyetleri.

-14-

Erzurum, Bitlis, Ma'mûretü'l-azîz, Diyarbekir vilâyetleri.

Haleb, Sivas, Ankara, Konya vilâyetleri.

İran Şahlığı.

Hind Çin'i.

Gine-i şimâlî ve cenûbî.

Kap ve Kaferistan.Türkistan ve Somi.

Grönland.-yı cedîd. Ve arazi-i kutbiyye.

Antil adaları.

Brezilya imparatorluğuyla Peru cumhuriyeti.

Bolombiya ve Şili cumhuriyetleri.

Makroziya ve Polenezya.

Avrupa-yı Osmânî'nin hudûduyla sevâhili.

Rusya hükûmeti.

Avusturya hükûmeti.

Fransa cumhuriyeti.

İngiltere hükûmeti.

İtalya hükûmeti.

-15-

İspanya hükûmeti.

Asya-yı Osmânî'nin hudûduyla sevâhili.

Cezîretü'l-Arab'ın ahvâl-i tabî'iyeye ve siyâsiyyesi.

Sibirya ve Kafkasya kıtaları.

Çin imparatorluğu.

Yunanistan'ın ahvâl-i tabî'iyeye ve siyâsiyyesi.

Mısır kıt'asının ahvâl-i tabî'iyeye ve siyâsiyyesi.

Habeş ve Sudan.

Hicahir (?) mıntıka-i Amerika.

Okyanusya aksâmından Malezya.

-16-

(9) Coğrafya-yı Osmânî

Coğrafyanın ta'rîf ve taksîmi.

Memâlik-i Osmâniye'nin mevki' ve hudûdu ile taksîmât-ı umûmiyyesi.

Avrupa-yı Osmânî'nin mevzi'-i coğrâfisi ile vüs'at ve nüfûsu.

Avrupa-yı Osmânî'nin sâhilleri.

-17-

İstanbul Boğazı.

Çanakkale Boğazı.

Avrupa-yı Osmânî'nin hudûd-ı berriyesi.

“ “ dağları.

“ “ nehirleri.

“ “ gölleri.

“ “ usûl-i idâre-i hâzırası.

İstanbul vilâyeti (taksîmâtı ile tavsîf-i bilâdı)

Edirne “ “ “ “

Selanik “ “ “ “

Manastır “ “ “ “

Yanya “ “ “ “

Kosova “ “ “ “

İşkodra “ “ “ “

Şarkî Rumeli “ “ “ “

Bulgaristan Beğliği “ “ “ “

Bosna ve Hersek vilâyeti “ “ “ “

Avrupa-yı Osmânî'nin demiryolları.

-18-

Avrupa-yı Osmânî'nin büyük caddeleri.

“ “ büyük şehirlerinden etrafa giden yolar.

Girid vilâyetinin ahvâl-i tabî'iyesi.

“ “ taksîmât-ı siyâsiyesi ile bilâd-ı meşhûresi.

Asya-yı Osmânî'nin mevzi'-i coğrafyası ile taksîmât-ı umûmiyesi.

“ “ vüs'at ve nüfûs ile manzara-i tabî'iyesi.

Asya-yı suğrâ (Anadolu yarımadası)nın sahilleri.

Anadolu'nun dağları.

“ nehirleri.

“ gölleri.

Hüdâvendigâr vilâyeti (taksîmâtı ile bilâd-ı meşhûresi)

Aydın “ “ “ “

Kastamonu “ “ “ “

Ankara “ “ “ “

Trabzon “ “ “ “

Sivas “ “ “ “

Adana “ “ “ “

Konya “ “ “ “

-19-

İzmid ili Biga müstakil sancakları.

Anadolu yarımadasının demiryolları.

“ “ büyük caddeleri.

“ “ turuk-ı muvâsalesi.

“ “ iskelelere ebnân yollar.

Cezâir-i Bahr-i sefid vilâyetinin ahvâl-i tabî'iyyesi.

“ “ “ “ taksîmâtı ile evsâfi.

Sisam beğliği.

Doğu bölgelerin dağları.

“ suları.

Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu kısmının ahvâl ve taksîmât-ı umûmiyyesi.

Erzurum vilâyeti (taksîmât ve tavsîfâtı)

Diyarbakir “ “ “ “

Ma'mûretü'l-Azîz “ “ “ “

Bitlis “ “ “ “

Van “ “ “ “

Güneydoğu Anadolu'nun yolları.

El-cezîre ve Irak kısmının hudûd ve sevâhili.

“ “ “ avârız-ı zemîni

-20-

El-cezîre ve Irak kısmının suları.

Bağdad vilâyeti (taksîmâtı ile bilâd-ı meşhûresi)

Basra “ “ “ “ “

Zor müstakil mutasarrıflığı.

Suriye kıtasının sahili.

“ “ dağları.

“ “ nehir ve gölleri.

Suriye vilayeti (taksîmâtı ile meşhûr şehirleri)

Beyrut “ “

Haleb “ “

Kudüs mutasarrıflığı “ “

Cebel-i Lübnan “ “

Suriye'nin yolları.

Hicaz ile Yemen kıtasının sahili.

“ “ “ avâriz-ı dâhiliye ile suları.

Hicaz vilayeti (taksimâtı ile tavsîfâtı)

Yemen “ “ “ “

Kıbrıs adasının ahvâl-i tabî'yyesi ile taksîmât-ı siyâsiyyesi.

-21-

Afrika-yı Osmânî'nin hudûd ve sevâhili ile vüs'at-i nüfûsu.

“ “ nehirleri.

“ “ manzara-ı tabî'yyesi.

Mısır hidîviyyeti (taksîmâtı ile bilâd-ı meşhûresi.

Trablusgarb vilâyeti “ “ “

Bingazi sancağı “ “ “

Tunus imâreti “ “ “

(10) Kavâid-i Osmânî

İsim kaç kısımdır. İsm-i hâs ve ism-i âm neye derler.

Esmâ-ı Türkiyye'nin kemmiyetçe taksîmi yanı müfred ve cem'î.

İsm-i mekân ve ism-i tasgîr neye derler.

İsm-i işâret neye derler.

Sıfat-ı tasgîriyye ve te'kidiye neye derler.

Sıfat-ı mübâlağa ve sıfat-ı tafsîliyye neye derler.

Terkîb-i isnâdî neye derler ve cümle kaç kısımdır.

İsimler terkîbde kaç hal üzere bulunurlar.

Fasl neye derler. Ve aksâm-ı selâse ile bi-hasebi'l-lafz me'hazi

-22-

Fi'il-i lâzım ve fi'il-i müte'addî neye derler.

Fi'illeri umûmî ve husûsî cihetiyle taksîmi.

Sîğa-i mutâva'at neye derler.

“ şirket neye derler ve edatı.

Hâl-i masdariye neye derler.

İsm-i masdariye neye derler.

Ef'âl-i Türkiyye'den emr-i hâzır ve nehy-i hâzır neye derler ve ta'rîfi.

Fi'il-i iltizâmî ve fi'il-i hubûbî sîgalarının ta'rîfi.

Hâl ve istikbâl sıfatlarının ta'rifî.
 Edevât neye derler ve edât-ı nidâ ve edât-ı tenbîhiye neye derler.
 Edât-ı ta'lîl ve edât-ı isti'lâ hangi kelimelerdir.
 Edât-ı tafzîl ve edât-ı kasr nelerdir.
 Edât-ı şart ve edât-ı musâhabet hangi kelimelerdir.
 Edât-ı izdâb ve edât-ı zarf nelerdir.
 Edât-ı nefy ve edât-ı rabt nelerdir.
 Esmâ-i a'dâdın kısımlarıyla beyânı.
 Mihmât (?) neye derler ve nelerdir.
 Sıfat kaç kısımdır. Ve Türkçe kıyas sıfatlar.
 Terkîb-i izâfî ve izâfetin kısımları ve izâfet-i fârisiyyenin beyânı.
 -23-

Terkîb-i vaz'î-i Türkî ve Fârisî kâidesince terkîb-i vaz'î
 Vazf-ı terkîbî ve sıfat-ı terkîbî kısımları.
 Zamirlerin aksâmı ve onların beyânı.
 Mezîdâtdan fi'il-i müte'addînin beyânı.
 Müsbet ve menfî ma'lûm ve mechûl neye derler.
 Masdar kaç kısım olduğu ve aksâmının beyânı.
 Fer'-i fi'ilin aksâmı.
 Rabt sîğalarının envâ'ı.
 Fi'il-i îânenin mazi-i şuhûdîsiyle mâzî-ive sîğa-i şartiyye.
 Fi'il-i îâne ile ef'âl-i basîtadan mürekkebe hikâyeye sîğaları.
 Fi'il-i rivâyet sîğaları.
 ef'âl-i şartiyye edât-ı intihâ.
 Edât-ı intihâ ve edât-ı ibtidâ ve tedât-ı tercîbi nelerdir.
 Edât-ı nisbiye ve edât-ı istifhâm hangi kelimelerdir.
 Edât-ı atf nelerdir.
 Mütemmimât-ı cümle kaçtır.

(11) Târih-i İslâm

İslâmiyetin zuhûru. Arabistan nerededir. Ve Arablar nerede meskûn idiler.
 Hazret-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin velâdetleri ve peygamberlikleri.
 Hazret-i Peygamber efendimizin fütûhâtı.

-24-

Hazret-i Ebubekir es-siddîk radiyallahu anhnın hilâfeti.

Hazret-i Ömerü'l-fâruk radiyallahu anhin hilâfeti.

Hazret-i Osman radiyallahu anhin hilâfeti.

Hazret-i Ali ve Hazret-i Hasan radiyallahu anhümânın hilâfetleri.

Emeviye devletinin te'sîsi ve birinci Muaviye'nin zamanı.

Birinci Yezid'in zamanı.

Abdullah bin Zübeyr'in hilâfeti.

İkinci Muaviye'nin zamanı.

Birinci Mervan'ın zamanı.

Emeviye devletinin devr-i fütühâtı ve Abdülmelik'in zamanı.

Birinci Velid'in zamanı.

Süleyman'ın zamanı.

Ömer'in zamanı.

Emeviye devletinin encâmı ve ikinci Yezid'in zamanı.

Hişam'ın zamanı.

İkinci Velid'in zamanı.

Üçüncü Yezid'in zamanı.

İbrahim'in zamanı.

İkinci Mervan'ın zamanı.

-25-

Hulefâ-yı Abbâsiye'nin devri ve hilâfetin Abbâsilere geçmesi.

İlk Abbâsi halîfelerinden Ebü'l-İyâs Abdullah el-İsfahân'ın halîfeliği.

Ebû Ca'fer el-Mansûr'un Halifeliği.

Mehmed el-Mehdî'nin halîfeliği.

Musa El-hadi'nin halifeliği.

Abbâsilerin devr-i ikbâli ve Harunü'r-Reşid'in halîfeliği.

Mehmed El-Emin'in halîfeliği.

Mutesim Billah'ın halifeliği.

Son Abbâsi halifeleri.

Tavâif-i mülûktan Afrika'nın şimâlinde teşekkül eden hükûmetler.

Benî Ağleb hükûmeti.

Fâtimiyûn devleti.

Eyyûbiye devleti.

Ehl-i Salîb muhârebeleri.

Asya'daki tavâif-i mülûk.

Benî Tâhir.

Benî Leys.

Aâl-i sâ mân

-26-

Devlet-i Selçûkiyye

Kirman Selçukîleri.

Atabeğler.

Harezm Devleti.

Cengizîler.

Timurlenk.

Endülüs devlet-i emeviyyesinin te'sîsi ve devr-i azameti.

Birinci Abdurrahman.

Birinci Hişam.

Birinci Hâkim.

İkinci Abdurrahman.

Birinci Muhammed.

Birinci Münzir ve birinci Abdullah.

Üçüncü Abdurrahman.

Endülüs devlet-i Emeviyyesinin inkırâzı ve ikinci Hâkim.

Birinci Hişam.

Son Hükümdarlar.

Tavâif-i mülûk ve Merâbitîn.

Muvahhidîn.

-27-

Benî Ahmed

Birinci kısmın hâtimesi ve İslâm medeniyeti.

Devlet-i Osmâniye'nin zuhûru.

Osman Gazi hazretlerinin devirleri.

Orhan Gazi hazretlerinin devirleri.

Hüdâvendigâr birinci Sultan Murad hazretlerinin devri

Yıldırım Sultan Bâyezid Hazretlerinin devirleri.

Fâsıla-i Saltanat.

Çelebi Sultan Mehmed Hazretlerinin devirleri.

Sultan Murad-ı sâ nî hazretlerinin devirleri.

Fâtih Sultan Mehmed Han hazretlerinin devirleri.

Hazret-i Fâtih'in saltanatı bakiyesi.

İkinci Sultan Bâyezid hazretlerinin devirleri.

Yavuz Sultan Selim hazretlerinin devirleri.

Kânunî Sultan Süleyman Hazretlerinin devirleri.

Sokullu idâresi zamanı ikinci Selim hazretlerinin devirleri.

Üçüncü Sultan Murad hazretlerinin devirleri.

Sokullu'nun vefâtından Zitvatoruk muâhedesine kadar Sultan Murad-ı sâlis hazretleri devrinin bakiyesi.

Üçüncü Sultan Mehmed hazretlerinin devri.

-28-

Birinci Sultan Ahmed hazretlerinin devri.

Birinci sultan Mehmed hazretlerinin devri.

İkinci Sultan Osman hazretlerinin devri.

Sultan Mustafa hazretlerinin ikinci defa devri.

Dördüncü Sultan Murad hazretlerinin devri.

Sultan İbrahim hazretlerinin devri.

Dördüncü Sultan Mehmed hazretlerinin devri.

Köprülüler idaresi.

Fâzıl Ahmed Paşa'nın vefâtından Karlofça muâhedesine kadar Sultan Mehmed-i râbi' hazretlerinin devri bakiyesi.

İkinci Sultan Süleyman hazretlerinin devri.

İkinci Sultan Ahmed hazretlerinin devri.

İkinci Sultan Mustafa hazretlerinin devri.

Karlofça muâhedesinden Sultan Selim-i sâlis hazretlerinin cülûsuna kadar ikinci Sultan Mustafa hazretlerinin devri bakiyesi.

Üçüncü Sultan Ahmed hazretlerinin devri.

Birinci Sultan Mahmud hazretlerinin devri.

Üçüncü Sultan Osman hazretlerinin devri.

-29-

Üçüncü Sultan Mustafa hazretlerinin devri.

Birinci Sultan Abdülhamid hazretlerinin devri.

Üçüncü Sultan Selim hazretlerinin devri.

Dördüncü Sultan Mustafa hazretlerinin devri.

İkinci Sultan Mahmud hazretlerinin devri.

Gazi Sultan Abdülmecid Han hazretlerinin devri.

(12) Târih-i tabî'îselâse

Ma'deniyât, nebâtât, hayvanâtta yirmişer derslik gayet muhtasar müfid tertîb ve tercüme edilecek olan risâleden tadrîs olunacaktır.

(13) Hendese

Hendesenin ta'rîfiyle nokta-i Hendese. Hat. Sath-ı cismın ta'rîfâtı.

Hutûtun envâ'ıyla şekillerinin tersîmi.

Sutûhun envâ'ı hatt-ı müstakîmleri ile sath-ı müstevîlerin buldukları vaz'iyetlere nazaran almış oldukları isimlerin beyânı.

Zevâyânın ta'rîfâtı ve şekillerinin tersîm ve irâesi.

Bir hatt-ı müstakîm bir hatt-ı mâil ile kat' olursa tarafeynde bulunan zâviyelerin kaç zâviye-i kâimeye müsâvî olduğu ve bir takım hutût-ı müstakîme bir noktada birleştikleri sûrette hâdis olan zevâyânın kaç zâviye-i kâimeye müsâvî olacağı ve birinin tamamı ve mütemmimi olan zevâyânın beyânı.

-30-

Zâviyât münkaziyâtının ta'rîfiyle mukâbil bulunan zâviyelerin birbirine müsâvâtı.

Eşkâk-i müstakîmü'l-izlâ' ve eşkâl-i mütezâviye ve müte'âdilenin ta'rîfâtı.

Müsellesin ta'rîfiyle envâ'ı ve şekillerinin irâesi.

Müselleslerin müsâvâtı.

Müselles mütesâvî ilsâkında müsâvî zal'lar mukâbil bulunan zâviyelerin müsâvâtı ve hâsıl olan netâyicin beyânı.

Müselles kâimü'z-zâviyelerin müsâvâtı.

Hatteyn-ı mütevâzibînin ta'rîfi bir hatt-ı müstakîme amûd olan hatteyn-i müstakîminin müvâzâtı ve bir hatt-ı müstakîmin hâricine vâki' bir noktadan o lahza müvâzî hatt-ı resm olunması.

Hatteyn-i müvâzeyn bir hatt-ı mâil ile kat' olundukda hâsıl olan zevâyânın isimleri ve yekdiğerlerine müsâvâtı.

Her hangi bir müsellesin zevâyâ-yı dâhilesi mecmû'u kaç zâviye-i kâimeye müsâvî olduğu ve isbâtı.

Bir şekl-i müstakîmü'l-izlâ'ın zevâyâ-yı dâhilesi mecmû'u kaç zâviye-i kâimeye müsâvî olduğu.

Şekl-i zevâri'atü'l-izlâ'ın ta'rîfleriyle envâ'ı ve şekillerinin irâesi.

Muhît dâire ve aksâmının ta'rîfâtı.

Bir dairede veya müsavî dairelerde müsâvî kavsları vebirbirine bi'l-akis müsâvî terlerin kavslarında yekdiğerine müsâvî olduklarının beyânı.

Her dairede ve tere amûd olan kutr ve türâbla kavsi iki müsâvî kısma taksîm ettiği.

Bir hatt-ı müstakîm üzerinde bulunmayan üç noktadan bir muhît dâirenin mürûru ve merkez dâirenin ta'yîni.

Hatt-ıve nokta-i temâsın ta'rîfiyle muhît dâire üzerinde vâki' bir noktadan hatt-ı mûmâs resm etmek

Bir dairenin hâricinde vâki' bir noktadan muhît daireye hatt-ı mûmâs resmi.

-31-

İki daireye hâricen ve dâhilen hatt-ı mûmâs resm etmek

Zâviye-i merkeziye ve muhîtiyenin tarifıyla zâviye-i merkeziye ve muhîtiyenin ne ile mesâha edileceği ve isbâtı.

Cedvel ve pergerin hizmetleri. Ve kağıt üzerine hatt-ı müstakîm resm etmek ve bir hatt-ı müstakîm üzerinde ma'rûz bir zaviyeye müsâvi zâviye resm etmek.

Münfellenin ta'rîfi ve resm edilmiş bir zâviyenin münfele ile mesâhası.

Bir müsellesin resmi neye mütevakkıf idiği bir müsellesin iki zal'ı ve beynlerinde vâki' zâviye ma'lûm iken müselles tersîmi.

Bir zal'ı ve mücâvir bulunmayan zâviyeleri ma'lûm iken müselles tersîmi.

Her hangi bir hat-ı müstakîmin üzerinde ve hâricinde vâki' bir noktadan amûd-ı ikâme ve tenzîl etmek.

Gönye ile amûd ve müvâzî resm etmek ve bir hatt-ı müstakîmin hâricinde vâki' bir noktadan bi'l-hendese müvâzî resm etmek.

Bir hatt-ı müstakîmi veya berkös ile bir zâviyeyi iki müsâvî kısma taksîm etmek.

Nisbet ve tenâsüb hutûtun ta'rîfi ve bir hatt-ı müstakîmi murâd olunan adede ikâme-i mütenâsibeye taksîm etmek.

Eşkâl-i müstakîm müteşâbihenin ta'rîfi ve bir müselles kâimü'z-zâviyede ve ...kâime murabba'ı neye müsâvî olduğu.

Şekl-i muntazamanın ta'rîfiyle dâhil ve hâric-i daireye müselles, murabba', müseddes, müsemmen, muntazam resm etmek.

Her hangi bir şeklin irtifâ'ı ve kâidesinin göstermek müstafîlin ve murabba'ın mesâha-i sathiyyeleri.

Şekl-i mütevâzî el-zlâ'ın mesâha-i sathiyyesi.

-32-

Müsellesin mesâha-i sathiyyesi.

...münharifinin mesâha-i sathiyyesi.

Her hangi bir şekil ve zû-kesîrû'l-izlâ' muntazam ve gayr-ı muntazamın mesâha-i sathiyyesi.

Muhît daire ve sath-ı dâire mesâhası.

Hatteyn-i mütelâkibeyn ve hatteyn-ı mütevâzeyn ile bir hatt-ı müstakîm üzerinde bulunmayan üç noktadan kaç müstevî mürûr edeceği. Ve ba'îd-i mücerrede vâki' bir hattın kaç müstevî mürûr edeceği.

Bir müstevînin üzerinde ve hâricinde vâki' bir noktadan kaç amûd ikâme ve tenzîl olacağı ve bir müstevînin hâricinde vâki' bir noktadan amûd ile bir takım hutût-ı mâile resm olundukda hâsıl olan netâyicin beyânı.

Sütûh-ı mütevâziyenin ta'rîfi ve müstevîlerin birleşimiyle hâsıl olan zevâyânın beyânı.

Zâviye-i mücessimenin ta'rîfiyle ecsâm-ı zû-vücûh kesîre ve ecsâm-ı zû-vücûh kesîreden menşûr ve mütevâziyü'l-müstafîlât ve mak'abın ta'rîfâtı.

Mütevâziyü'l-mütatîlânın mesâha-i hacmiyyesi.

Menşûrun “ “

Menşûr kâimenin sütûh-ımesâhası.

Mak'abın mesâha-i hacmiyyesiyle sütûh-ımesâhası.

İhrâmın ta'rîfiyle ihrâm-ı muntazamın sütûh-ımesâhası.

İhrâmın mesâha-i hacmiyyesi.

Ecsâm-ı müteşâbihenin ta'rîfi ve eşkâl-i mütenâzırının beyânı.

Mahrûtun ta'rîfi kâimin sath-ı müstendiri.

Üstüvânın ta'rîfi ve üstüvânın ““

-33-

Muhterid kâimin mesâha-i hacmiyyesi

Kürenin ta'rîfi ile sath-ı mütedîri mesâhası.

Kürenin mesâha-i hacmiyyesi.

Kat'-ı nâkısın ve aksâmının ta'rîfâtı.

Kat'-ı nâkısın nokta usûliyle tersîmi.

Kat'-ı nâkısın hatt-ı mümâs tersîmi.

Kat'-ı nâkısın mesâha-i sathiyyesi.

Kat'-ı mükâfî münhasibinin ta'rîfi ve nokta usûlüyle tersîmi.

Kat'-ı mükâfîye hatt-ı mümâs resmi.

Kat'-ı zâidin ta'rîfi ve nokta usûliyle tersîmi.

Kat'-ı zâide hatt-ı mümâs tersîmi.

(14)

Tarih-i Osmânî

Zuhûr-ı âl-i Osmân

Sultan Osman Gazi hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Orhan Gazi hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Murad-ı Hüdâvendigâr hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Yıldırım Bâyezid Hazretlerinin devr-i saltanatları.

-34-

Fâsıla-i saltanat ve devr-i fetret.

Çelebi Sultan Mehmed hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Murad-ı sâni hazretlerinin devr-i saltanatları.

Fâth Sultan Mehmed hazretlerinin ibtidâ-yı saltanatlarından İstanbul'un fethine kadar İstanbul'un fethinden Fâtiḥ Sultan Mehmed hazretlerinin intihâ-yı saltanatlarına kadar

Sultan Bâyezid-i sâni hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Selim-i evvel hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Süleyman Kânûnî hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Selim-i sâni hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Murad-ı sâlis hazretlerinin devr-i saltanatları.

Eğri fâtiḥi Sultan Mehmed-i sâlis hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultah Ahmed-i evvel hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Mustafa Han-ı evvel hazretlerinin birinci defa devr-i saltanatları.

Sultan Osman-ı sâni hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Mustafa Han-ı evvel hazretlerinin ikinci defa devr-i saltanatları.

Fâtiḥ-i Bağdad Sultan Murad-ı râbi' hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan İbrahim hazretlerinin devr-i saltanatları.

Avcı Sultan Mehmed-i râbi' hazretlerinin ibtidâ-yı saltanatlarından Köprülü'nün sadâretine kadar.

-35-

Köprülü'nün sadâretinden Avcı Sultan Mehmed-i râbi' hazretlerinin intihâ-yı saltanatlarına kadar.

Sultan Süleyman-ı sâni hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Ahmed-i sâni hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Mustafa-yı sâni hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Ahmed-i sâlis hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Mahmud-ı evvel hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan-ı Osman-ı sâlis hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Mustafa-yı sâlis hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Hamid-i evvel hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Selim-i sâlis hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Mustafa-yı râbi‘ hazretlerinin hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Mahmud-ı sâni-i adlî hazretlerinin devr-i saltanatları.

Sultan Abdülmecid-i Han hazretlerinin devr-i saltanatları.

(15) Kitâbet

Mülkiye ve askeriye elkâb-ı resmîyesi mecmu‘alarına derc ve hıfz ettirilir.

Şâkirdânın tevsî‘-i...ara sıra meşâhir-i erbâb-ı kalemin âsâr-ı mukayyedesi zabt ve hıfz ettirilir. Takriben haftada bir ders tahlîl-i ibare ve usûl-i tenkîd ile işgâl olunur.

-36-

Akrândan akrâna davet veya bir kitab ve saire talebi hakkında re’sen ve cevâben tezkire yazdırılır.

Pederden oğla ve mahdûmdan velîlere re’sen ve cevâben nasihat, tahsîl taleb, eşyâl hakkında re’sen ve cevâben mektûb tesvîd ettirilir.

Ahbâbdan ahbâba gûnâ gûn basît mektûb ve tezkireler tesvîd ettirilir.

Taşrada bulunan bir me’mûrdan ailesine ve hanesi tarafından efendisine ve bir vasî veya muhib peder tarafından muhtâc-ı nasîhat olan gençlere emr ve tavsiyenameler kaleme aldırılır. Tebrîki ve hane icârına ve mahall-i me’mûriyetine vüsûlüne dâir ahbâb ve evlâd cânibinden peder ve sâire telgraf yaptırılır.

Bazı telgraflar müsvedde hâline ircâ‘ ettirilir.

Bazı darb-ı mesellerle ufak tefek ceml-i hikmiyyeler tevsî‘ ettirilir.

(16) hüsn-i hatt-ı Türkî

(17) hüsn-i hatt-ı Fransevî

(18) resim.

Askeri rüşdiye derslerinden sonra askeri yüksekokullarına öğrenci hazırlayan askeri idadilerin ders programlarına bakacak olursak: Mekteb-i Fünun-ı İdadi mektebinde okutulan derslere bakacak olursak, birinci sınıfta, geometri, matematik, coğrafya, gülşen-i maarif (tarih) yazı, Türkçe, imla, resim. İkinci sınıfta, matematik, coğrafya, baharistan (bitki örtüsü), hüsnühat, Türkçe, imla, resim. Üçüncü sınıfta, kitabet, mantık, Farsça, hüsnühat, imla, resim. Dördüncü sınıfta, cümle kuruluşu, fiil ve isim çekimleri, hüsnühat, resim. Beşinci sınıfta, dilbilgisi, bina (geçişli- geçişsiz fiiller), rika¹⁹⁰. II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da

¹⁹⁰ Komisyon, 2000: 175.

Mekteb-i Harbiye-i Şahane İdadisi ile Mekteb-i Tıbbiyye-i İdadisi adında iki okul vardı. 1898'de bunların birincisinde 1280, ikincisinde 545 öğrenci bulunuyordu. O sıralarda Mekteb-i Harbiyye-i İdadisinde tarih-i Osmani, tarih-i umumi, kitabet-i Osmaniyye, Fransızca, resim, riyaziye, coğrafya, makine ve müsellesat dersleri okutuluyordu¹⁹¹. Askeri idadi mekteplerinin Zadeğân (sınıf-ı mahsus)* sınıflarında ise, Akaid-i Diniye, Cebir-i adi, hendese, coğrafya, kitabet, Fransızca, resim, jimnastik, tarih-i umumi, müsellesat, tarama, makine, kozmografya, tarih-i Osmani, mantık dersleri okutulmaktadır¹⁹².

II. Abdülhamid dönemi yüksek askeri mekteplerinde okutulacak derslere baktığımızda, Harp Okulu'nda 12 Zilkade 1319 tarihli programa göre şu dersler okutulmaktadır¹⁹³:

Mümtâz üçüncü sene

Haftada aded-i ders

5 Mukâvemet-i ecsâm ve müvâzenet-i tersîmiyye ve malzeme tecrübesi

5 Fransızca

4 Almanca (Almanca tahsîli mecbûrîdir)

3 (topçulara) namlu ve mermi i'mâlâtı ve eşkâli (istihkâmlara) mühendislik sanâyi'i: inşaat-ı mâiyye, dâimî köprüler (kargir, ahşap ve demir) ve projeleri, telgraf, telefon, helyograf ve sâire

3 (topçulara) Kundak ve araba i'mâlâtı ve eşkâli (istihkâmlara) istihkâm inşaatı ve projesiyle eşkâli

4 (topçulara) mufassal balistik (hâricî ve dâhilî) ve (istihkâmlara) esliha te'sîrâtı

Ameliyyât

Sınûf-ı Harbiye'nin mütenazır sınıflarına muallimlik ederek talim ameliyyâtını tekrar etmek

Mümtâz ikinci sene

Haftada aded-i ders

2 Hikmet-i riyaşiye

3 Mihanikinin riyaşısı

¹⁹¹ Öztürk, 2000: 465.

* Komutan, subay veya devlet adamlarının çocukları II. Abdülhamid döneminde halk çocukları için açılmış olan mekteplere verilmeyip önceleri Yıldız'daki Şehzadeğân Mektebi'nde Padişahın ve Hanedanının çocuklarıyla birlikte okutulmaya başlanmıştır. Ancak 1889'da paşazadelerin şehzadelerle birlikte okumaları mahzurlu görülerek bunların Mektebi Harbiye'de açılan hususi sınıflara devamları kararlaştırılmıştır. Bu sınıflara Zadeğân sınıfları denmektedir. Bu usul 1908 inkılabına kadar böylece devam etmiştir (Ergin, 1977: 892). Kuleli Harbiye Mektebi'nin Sınıf-ı Mahsus'unun olduğu ve kayıt yapıldığı bilinmektedir (BOA, Y.PRK.AZJ. Dosya No:45, Gömlek No:118, Tarih: 29 Zilhicce 1320(29 Mart 1903)). Bunun yanında memleketin taşra vilayetlerinde görev yapan asker çocukları da sınıf-ı mahsuslara alınmışlardır. Bursa'da Redif Miralayı Mehmed Bey'in oğlu Haydar ile iki çocuk sınıf-ı mahsusa kabul edilmişlerdir (BOA, Y.MTV., Dosya No:93, Gömlek No:132, Tarih: 17 Ramazan 1311(24 Mart 1894)).

¹⁹² Çam, 1991: 105-108.

¹⁹³ BOA, YMTV, Dosya No:226, Gömlek No:51, Tarih: 12 Za 1319 (20 Şubat 1902).

4 hesâb-ı tefâzülü ve temâmî

6 Fransızca

6 Almanca (Almanca tahsîli mecbûrîdir)

2 (topçulara) Muhârebât-ı kılâ‘ (istihkâmlara) mi‘mârî-i âlî ve projesi (kargir, ahşap ve demir inşaat dâhildir)

Ameliyât

Sınûf-ı Harbiye’nin mütenâzır sınıflarına muallimlik ederek ta‘lîm ameliyyâtını tekrar etmek.

Mümtaz birinci sene

Haftada aded-i ders

2 kimya tatbîki

2 cebir-i a‘lâ

2 hendese-i haliyye

6 Fransızca

6 almanca (Almanca tahsîli mecbûrîdir)

3 (topçulara) mürekkebât-ı nâriye-i harbiye i‘mâlâtı (istihkâmlara) şimendüfer inşaatı ve işletilmesi ve projesi

3 Elektrik

Ameliyyât

Sınûf-ı Harbiye’nin mütenâzır sınıflarına muallimlik ederek ta‘lîm ameliyyâtını tekrar etmek

Topçu ve istihkâm harybiye üçüncü sene

Haftada aded-i ders

2 istihkâmât-ı cesîme ve hücûm ve müdâfa‘a (muhtasar)

1 Coğrafya-yı askerî

Bu derste memâlik-i şâhânenin askerî turuk ve me‘âbiri ve arazinin hareketçe derece-i kâbiliyeti ile nükût ve mevâki‘-i askeriye ve askerlikçe mühim olan mevâd-ı sâire tadrîs olunacak ve hem-hudûd devletlerin coğrafya-yı askerîlerine ve husûsiyle mevâki‘-i askeriyesine ve sâireye dâir gâyet mücmel i‘tâ-yı ma‘lûmât edilecektir.

3 Sınûf-ı selâse ta‘biyesi

İşbu derste her mebhase dâir harita üzerinde mesele dahi hallolunacaktır

2 kitâbet-i askeriye

1 Hıfzı’s-sihha

4 Fransızca

4 Almanca

Almanca tahsîli mecbûrî değildir. Ve sınıfından dönmeğe sebep olamaz. Şu kadar ki sınıfının tekâmül şâkirdânı bilâ-istisnâ almanca okuyacak ve numarasının sınıf sırası tertîbinde dahli olacaktır.

2 (topçulara) Devlet-i aliyye topçuluğu ve mücâvir bazı hükûmâtın malzemesine dâir ma'lûmât-ı muhtasara-i icmâliyye (istihkâmlara) lağımlar ve köprüler

Topçulukta Devlet-i aliyye'nin umûm topçu malzemesine dâir i'tâ-yı ma'lûmât kılınacaktır.

2 (Topçulara) tesviye-i turuk ve askerî köprülere dâir ma'lûmât-ı icmâliyye (istihkâmlara) yollar ve projeleri

2 (topçulara) ta'lîm nazariyyâtı (istihkâmlara) ameliyyât-ı muhâsara

2 (topçulara) inşaat-ı askeriye (istihkâmlara) mi'mârî ve eşkâli (mufassalınca)

Amelî Dersler

Ta'lîm ameliyyâtı

Kal'alar için: ehdaht ta'lîmât-nâmesine tevfiқан batarya ile top ta'lîmi ve siperlere gösterilen ta'lîmnâmenin harb kısmına mukâbil olmak üzere kal'ada ve muhâsarada usûl-i harb okutulacaktır.

Seyyarlar için: koşulmuş bölük ta'lîmi ve topçu ta'biyesi tatbîkâtı yani ta'lîmânmenin harb kısmı.

İstihkâmlar için: Köprücülük ameliyyâtı ve istihkâmât-ı cesîme eşkâli

İstikşâfât-ı askeriye ameliyyâtı

İstihkâm ameliyyâtı

Ta'biyye ameliyyâtı

Topçu ve istihkâm harbiye ikinci sene

Her hafta aded-i ders

1 akâid-i dîniyye

2 istihkâmât-ı hafife ve eşkâli

5 Fransızca

4 Almanca

Almanca dersi üçüncü senedeki şerâit dâhilinde tadrîs olunacaktır.

2 Hizmet-i seferiye

Sinûf-ı selâse hizmet-i seferiyyesi olan işbu ders kendi hudûdu dâhilinde ve ta'biyyeye karıştırılmayarak ve bi'l-hâssa topçu ve istihkâm sınıflarına âid mevâd îzâhâtı olarak gösterilmelidir. Kavâ'idin harîta üzerinde küçük meselelerle tenvîr ve îzâh edilmesi ve arazi üzerinde seferiyye ameliyyâtına ehemmiyet-i lâzîme verilmesi de lâzımdır.

1 Devlet-i aliyye ordu teşkilâtı ve cezâ ve dâhiliye ve idâre kanunnâme-i hümâyûnlarının muhteviyâtına dâir fikr-i icmâlî

1 Seyyârelere batarya (kal'a topçularıyla istihkâmlara) ferûsiyyet-i nazariyyât ve ameliyyâtı

Batarya dersi fenn-i ahvâl-i ferse ilâve-i seyyâr bir topçu zâbiti için bargirin hıfzı's-sıhhasına ve müdâvât-ı evveliyyesine dâir ma'lûmât-ı mücemmile verecek halde ve fûrûsiyyet-i nazariyyâtta kal'a topçularıyla istihkâm zâbitlerine bargire binmek kavâid ve usûlüne dâir ma'lûmât ve ameliyyât-ı muhtasara verilecek sûrette tedrîs olunmalıdır.

2 (topçulara) bi't-tensîk ve (istihkâmlara) Torpido ve projektörler (elektrik ile muknâtıl bahisleri bu derse muhtasar mukaddime sûretinde tedrîs olunacaktır)- Bi't-tensîk dersi barutların havâs.....ahvâl-i ta'lîmleriyle sahra ve kal'a hedeflerinin endaht mâilini hal edebilecek vechle hesâbât-ı aliyyeden ârî sûrette tedrîs olunmalıdır.

2 Kitâbet

2 Ta'lîm nazariyyâtı

1 Meç ve Kılıç ta'lîmi

Amelî dersler

Ta'lîm ameliyyâtı

Kal'alar için: Kal'a ve muhâsara toplarının ve şişhâneli havanların ve sâhil toplarının münferiden ta'lîmi

Seyyâreler için: binicilik çift ve top manjı koşulmamış bölükle ta'lîmi

İstihkâmlar için: tabur ta'lîmi

Seferiyye ameliyyâtı

İstikşâfât-ı askeriye ameliyyâtı

Bu amelî derse ziyâde i'tinâ olunmalıdır.

Topcu ve istihkâm-ı harbiye birinci sene

Haftada aded-i ders

1 akâid-i dîniyye

2 topografya

Lüzûmsuz nazariyyâtdan ve gayr-ı müsta'mel âlâtın ta'rîfât ve tafsîlâtdan sarf-ı nazarla topografya ve fen arazi kavâid-i esâsiyyesi öğretilmesi ve istikşâfât-ı askeriye ile harita mütâla'ası husûslarına itinâ edilmeli.

2 Hendese-i resmiye ve tatbîkâtı

Bu ders her sene-i resmiyyeden en esaslı ve elzem davalardan başka fazla şeyler gösterilmeyece ve menâzır, gölge, kat'-i ahcâr ve ahşaba dair mücemmilen ve fakat

nihâyetlerine kadar i'tâ-yı ma'lûmât edilüp mürtesimât ve mukarramanın de'âvî-i âdiyesi gösterilecektir.

2 Hikmet-i Tabi'iyeye

2 Kimya

İşbu hikmet ve kimya dersleri talebeye bir fikr-i umûmî vermek üzere icmâlen ve tecrübeye müsteniden ve lüzumsuz düstûrât karıştırılmayarak basit ve askere yarayacak bir sûrette tadrîs olunacak ve fakat kimya dersinde bazı lüzumlu ma'denî ecsâma dâir gâyetle muhtasar ma'lûmât verilecektir.

2 Fen-i esliha

Birinci senede fenn-i esliha dersi fen olarak umûmî bir sûrette tadrîs ve talebeye eslihanın kavâ'id ve havâs-ı esâsiyesine dâir

4 Fransızca

4 Almanca

Almancanın tahsîli diğer senelerdeki şerâit dâhilinde olacaktır

2 Kitabet

2 Ta'lim nazariyatı

Amelî dersler

Topografya amelîyyâtı

İşbu amelîyyât senenin bidâyet veya nihâyetinde fâsılasız birkaç gün ardı sıra yaptırılacaktır.

Ta'lim amelîyyâtı

Kal'alar için: idman ta'lîmî silahlı ve silahsız ayak ta'lîmî takım ve bölük ve tabur ta'lîmleri (yerde)

Siperler için: idman ve jimnastik- ayak ta'lîmî (münferiden ve bölükle) koşulmamış top ta'lîmî (cebel dahi birkaç defa) münferiden

İstihkâmlar için: nefer, takım ve bölük ta'lîmleri.

II. Abdülhamid döneminde Harbiye Mektebi'ne bağlı baytar sınıflarında 12 Zilkade 1319 tarihli programa göre şu dersler okutulmaktaydı¹⁹⁴.

Tablo 2.1 Mekteb-i Harbiye-i Şâhâneye Bağlı Baytar Sınıfları Programları

Mekteb-i harbiye-i şâhâneye merbût baytar sınıfları programları						
Esâmî-i dürûs	Sene	Sene	Sene	Sene	Sene	Mülâhazât
Akâid-i diniye				1	1	
Usûl-i trbiye ve teksîr-i hayvanât-ı umûmiyye ve husûsiyye	2					

¹⁹⁴ BOA,YMTV, Dosya No:226, Gömlek No:51, Tarih: 12 Za 1319 (20 Şubat 1902).

Emrâz-ı hâriciye ve teşrîh-i marazî		3	3			
Emrâz-ı dâhiliye ve teşrîh-i marazî		4	4			
Emrâz-ı sâriye		2				
Emrâz-ı umûmiye			4			Bir ders hayvan üzerinde amelî
Tarih-i tabî'î					1	Mübâdî-i tabakât
Teşrîh-i tavsîfi ve umûmî fenn-i insâc ve ameliyyât			2	4	4	Teşrîh-i tavsîfi 1,2'nci senelerde
Cezâ kânunnâme-i hümâyûnu				1		
Hikmet-i tabi'iyeye ve ilm-i ahvâl-i semâ					4	
Serîriyyât				12	12	
Zâbıta-ı sıhhiye ve mu'âyene-i iücûm					2	
İlm-i servet					1	
İlm-i hayvanât			3			
İlm-i nebâtât				3		
Ameliyyât-ı cerrâhiye						On beş günde bir (beşinci senede)
Fransızca	2	3	4	3	4	
Fenn-i ispençyârî ve müfredât-ı tıp			4			
Fenn-i eşkâl-i nazariyyât ve ameliyyâtı			2			
Fenn-i cerrâhî ve usûl-i telkîh		3				
Fenn-i hukûk-ibaytarî ve tıb kanunu	1					
Fenn-i ziraat ve hıfzı's-sıhha	2					
Fenn-i fûrûsiyyet					2	
Fenn-i menâfi'ü'l-a'zâ				4		
Fenn-i velâde ve mebhas-i acâibât	2					
Kitâbet	1	1	1	1	1	
Kimya-yı uzvî ve mebhas-ı luhûm				4		
Kimyâ-yı gayr-ı uzvî					4	

Muhtasar ameliyyât-ı cerrâhiye ve nalbandlık	1					
--	---	--	--	--	--	--

Bu dönemde yüksekokul mahiyetinde açılan Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde okutulan dersler de şunlardır:

“Mektepte birinci sınıfta yalnız İlmi Hikmet, Kimyayı Madeni, Tabakatularz ile Fransızca; ikinci sınıfta: Kimyayı Uzvi, Nebatat, Teşrih, Fransızca; ucuncu sınıfta: Kimyayı Hayati ve Tahlili, Hayvanat, Teşrihin Mabadı Fizyoloji, Fransızca; dorduncu sınıfta: Ensac, Teşrihi Nahiyevi, Emrazı Umumiye, Hıfzıssihha, Mufredatı Tıb ve Fenni Tedavi, Cerrahii Sağır ve Kebir, Fransızca; beşinci sınıfta: Teşrihi Marazi, Emrazı Dahiliye, Emrazı Hariciye, Fenni Kıbale, Bakteriyoloji, Seririyatı Dahiliye ve Hariciye, Uzniye, Enfiye, Bil’ umumiye, Ayniye, Cildiye ve bu şubelere ait polikliniklerle Nisaiye polikliniği; altıncı sınıfta, Tıbbı Kanuni, konferans suretinde Daul Kelep deontoloji ve yukarıda sayılan seririyat ve poliklinikler vardı. Bu tedrisatın çoğu nazari mahiyette idi. Ancak sıra ve hoca kursusu konulmak suretiyle dershaneye çevrilmiş koğuşlarda yapılırdı”¹⁹⁵.

II. Abdülhamid döneminde Goltz Paşa'nın gayeleriyle kurulan Harbiye Mektebi'nde üzerinde olan Erkan-ı Harbiye Mektebi'nde okutulan derslere baktığımızda daha değişik bir yapı görürüz. Erkan-ı Harbiye'de iki farklı ders programı vardır. Birinci kısmı başlıca askerliğe ait ulum ve fünundan oluşmaktadır. İkinci kısmı birincide olan askerliğe ait ulumun başlıcaları ve fünun-u riyaziyenin bazı önemli dersleridir. Buna göre birinci kısmın ulum ve funun dersleri şunlardır: Erkan-ı Harbiye hıdematının nazariyat ve ameliyatı, fenni esliha ve endahat nazariyatı, istikhamatı hafife nazariyat ve ameliyatı, istihkamatı cesime nazariyatı, fenni muhasara ve müdafaa, talim ameliyat ve nazariyatı, Fransızca, topografya. Birinci kısmın ayrıca verilecek ulum ve fünun dersleri de şunlardır: Muharebatı meşhureden bazılarının mubahasat ve muhakematı, tabiye tatbikatının ameliyat ve nazariyatı, yabancı devlet ordularının tertibat ve teşkilatı, İstatistiki Devlet-i Aliyye ile hem civar devletlerin sevkulceyşi coğrafyası, fenni harp tarihi, riyaziyeden cebir-i ala ve hendese-i halliyenin önemli bahısları ve hendese-i resmiyenin tatbikatı. Usulü kitabeti askeriye, müellefatı ecnebiyei askeriye tetkikat ve mubahasatı. İkinci kısmın ayrıca verilecek ulum ve fünun dersleri: Turuk ve meabir, demiryol ve telgrafı askeri inşaatının nazariyat ve ameliyatı, ebniye ve inşaatı askeriye ile bunların tersimi eşkâli, makine-i aliye, tabakatularz fenninin mekalatı mühimmesile kimyayı sınaie ve inşaatı askeriyede müstamel mevada dair mubahasat, cebri ala, hendese-i halliye, hendese-i resmiye, tamamı ve tefazülü, fenni taksimi arazi¹⁹⁶.

¹⁹⁵ Ergin, 1977: 1199.

¹⁹⁶ Avcı, 1963: 48-50.

2.5. Kimsesiz, Muhacir ve Muhtedi Çocuklarının Askeri Mekteplere Alınması

Osmanlı Devleti'nde eğitim meselesinin düzenlenmesiyle birlikte sosyal hayatta da bir takım değişimler yaşanmıştır. Savaşlar, göçler vb. nedenlerle kimsesiz kalan çocukların topluma kazandırılması için çalışmalar artmış, bu doğrultuda ıslahhaneler açılmıştır. Burada çocukların barınma, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. II. Abdülhamid döneminde de eğitimle beraber çocukların sosyal hayattaki yerine ilişkin ciddi hamleler yapmıştır. Bu dönemde kimsesiz çocuklar için ıslahhaneler açılmıştır. Rus yayılcılığının bir sonucu olarak özellikle 1854-1856 Kırım Harbi ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Kafkaslardan ve Balkanlardan Osmanlı ülkesine bir göç yaşanmıştır. Osmanlı Devleti muhacirlerin göç ve iskân meseleleriyle uğraşırken yaşanan olumsuz durumlardan en çok çocuklar etkilenmiştir. Okula giden çocuklar eğitimlerini yarıda bırakmak zorunda kalmışlardır. Osmanlı'nın bu soruna bazı çözümler getirmesi gerekmiştir. Muhacirlerin iskân edildiği bölgelerde cami ve mektep yapımı, çocukların çeşitli okullara yerleştirilmesi gibi hususlar gündeme gelmiştir.

II. Abdülhamid döneminde muhacir meselesiyle ilgili olarak devletin genel iskân politikasını belirlemek amacıyla Muhâcirîn Komisyon-ı Âlîsi kuruldu. Umum-ı Muhacirîn Komisyonu adıyla ilk defa 1878 Martında kurulan komisyon muhacirlerin iskân meselelerinin yanında iş, eğitim gibi diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında da etkindi. Ancak daha sonra muhacir yoğunluğunun azaldığı zamanlarda lağvedilip, yoğunluğun arttığı dönemlerde yeniden ihdas edilerek 1909 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir¹⁹⁷. Muhacir çocuklarının yanında herhangi bir sebepten dolayı yetim veya öksüz kalan kimsesiz çocukların, mühtedi olarak anılan din değiştirmiş ailelerin çocuklarının eğitim meselesi de ihmal edilmemiştir.

Kimsesiz çocukların barınma ve eğitim ihtiyaçlarını sağlamak için öncelikli kurumlar hiç şüphesiz ıslahhaneler, darüleytam veya darülacezeler olmuştur. Buralarda fakir ve kimsesiz çocukların sokaklardan alınarak, devletin kontrolünde ve sağlıklı bir ortamda büyümeleri sağlanıyordu. Müslüman ve gayr-i Müslimlerin bir arada eğitim görecekları karma eğitim sistemine geçişte önemli bir fonksiyon üstleniyordu. Çocukların eğitim görecekları süre boyunca hem temel düzeyde okuma-yazma öğrenmeleri sağlanıyor, hem de deri işleme, terzilik, kunduracılık gibi mesleklerde eğitim alarak maddi açıdan da yeterli bireyler haline gelmelerine katkıda bulunuluyordu¹⁹⁸. Kimsesiz çocuklara, yaşlı ve muhtaçlara yönelik XIX. yüzyılın sonlarında kurulan en önemli kurum Darülacezedir. Darülaceze yardımı muhtaç çocukların, sakat kadın ve erkeklerin bu durumdan kurtulması amacıyla kurulan bir kurumdur. Sultan II. Abdülhamit zamanında İstanbul'da kurulması düşünülmüş ve

¹⁹⁷ Güneş, 2014: 428.

¹⁹⁸ Güdek, 2012: 60.

Sadrızam Halil Paşa'nın gayretleri ve padişahın maddî desteği sonucu Şubat 1896 tarihinde hizmete açılmıştır. Daha sonra da Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde yaptığı savaşlarda çok sayıda şehit verip, Birinci Dünya Savaşı'nda açlık ve sefaletle maruz kalınması, düşmanın girdiği yerlerde öksüz ve yetim sayısını artırıp, bu konularda hizmet veren Darülaceze'nin yetersiz kalmasıyla devlet yeni çareler aramıştır. Bu yüzden sadece şehit çocuklarını barındırmak, eğitmek ve zanaat öğretmek üzere Darüleytamlar oluşturmuştur¹⁹⁹.

Muhacir, kimsesiz veya muhtedi çocuklarının genel ihtiyaçlarının karşılanmasında ıslahhaneler, darülaceze ve darüleytam gibi kurumlar etkili olmuştur. Ancak eğitim meselesinde yetersiz kalabiliyorlardı. Bu kurumlar dışında da çocukların istedikleri okula gitme seçenekleri olmalıydı. Bu yüzden çocuklar çeşitli nitelikteki okullara da yerleştirilmişlerdir. Bu okullardan biri de askeri mekteplerdir. Bu dönemde bu çocukların diğer mekteplere göre daha saygın görülen askeri mekteplere kabulünün mümkün olduğunu elimizdeki belgeler ışığında görebiliyoruz.

1854-1856 Kırım Harbi ve 1877-1878 Osmanlı- Rus Harbi sonrasında Rus baskısından dolayı göçe zorlanan Kafkaslardan ve Balkanlardan gelen muhacir çocuklarının askeri mekteplere alınması ile ilgili örnekler vardır. Kimsesiz olduğu için Darülaceze'de ilkokulu bitiren Girid Muhacirlerinden Mustafa adlı bir çocuk askeri mekteplerden birine girmek istemiştir. Bu isteğin kabul olmasına ilişkin 1904 tarihli kararda şunlar ifade edilmektedir:

“Kimsesiz olmasından dolayı mukaddeman darülacezeye kayıt ve kabul eden ve oradaki mekteb-i ibtidâide bi't tahsil şehadetname ahz eylemiş olan Girid muhacirlerinden Mustafa nam çocuk tarafından i'tâ olunup leffen savb-ı âli-i dâverilerine tisyar kılınan arz-ı halde saye-i maarif-vaye-i hazret-i padişahide ikmal-i tahsil eylemek üzere leyli mekatibden askeriyeden birine kayıt ve kabülü istida olunmuş ve muma ileyh muhtac-ı sıyanet görünmüş olmasıyla isaf-ı mesulü hususuna himem-i aliyye-i âsifâneleri buyurulmaktadır”²⁰⁰.

1891'de Kafkas muhacirlerinden olup Konya'da bulunan Mohoş Kabilesi'nden bazılarının askeri mekteplere kabulüne ilişkin ise şunlar ifade edilmektedir:

“Kafkasya muhacirlerinden olup Konya dahilinde bulunan muhavveş kabilesi zad-gânından Timur Reşit ve Ahmet Şecaeddin ve Ömer Naci Efendiler Mekatib-i Askeriye'den münasip birine kayıt ve kabulünün istida ettiklerinden ve olbabda umum mekatib-i askeriye-i şâhâne nezaretiyle cereyan eden muhabereden bahisle muma ileyhimin mekatib-i askeriyyeye kabulünün hakkında bazı ifadeyi havi Konya vilayet-i aliyyesinden mebus tahrirat-ı melfuf arz-ı hal ile beraber leffen tesyir-i su-yı sami-i

¹⁹⁹ Özkan, 2006: 213.

²⁰⁰ BOA, DH.MKT., Dosya No: 806, Gömlek No: 56, Tarih: 15 Şevval 1321 (4 Ocak 1904).

sipeh-sa .. kılınmakla mealine nazaran ifa-yı muktezasına müsaade-i aliyye-i seraskerilerin şayan buyurulmaktadır”²⁰¹.

Yine 1891’de Kafkasya Muhacirlerinden olan ve Konya’nın Sardili Nahiyesi’nde iskân edilen Timur, Ahmed, Ahmed Şecaeddin ve Ömer Naci efendilerin askeri mekteplere kabul edilmesine ilişkin kararda şu ifadeler yer alır:

“Kafkasya muhacirlerinden olup Saidili nahiyesinde iskân olunan muhacirinin Timur ve Reşit ve Ahmed Şecaeddin ve Ömer Naci Efendilerin mekatib-i askeriyeden münasip birine kayıt ve kabulleri hakkında Konya Vilayetinden mebus tahrirat-ı melfufileriyle beraber 30 Temmuz sene 307 tarihinde makam-ı âli-i seraskerilerine takdim kılınmıştır. Ahiran muma ileyhimin her-bar müracaattan hâli olmadıklarından bahisle te’kidi havi vilayet-i müşarun ileyhadan bugün alınan telgrafname leffen irsal kılınmış olmakla işar-ı samî vechile iktizasının ifa ve inbasına himem-i aliyye-i sipeh-sa .. şayan buyurulmaktadır”²⁰².

Muhacir çocuklarının askeri mekteplere kabulünden sonra herhangi bir sebepten dolayı kimsesiz kalmış çocukların askeri mekteplere alınmasına ilişkin örnekler de vardır. 1892’de annesinden başka kimsesi olmayan Sofyalı Kerim oğlu Rüşdü’nün askeri mekteplerin birine kabulü için çıkan kararda şunlar ifade edilir:

“Aslen Sofyalı olup bir acize validesinden başka mürebbi ve mürebbiyeye mâlik olmayan ve Sofya’daki Fransız mektebinden bâ şهادetname mahrec olup geçen sene Bulgar .. mektebe dehalet eden ve Fransızca’ya .. ve Bulgarca’ya bir dereceye kadar ve Türkçe gazete kıraat edecek derede aşına olduğu ‘inde’l muâyene tebeyyün eden ve Bulgar .. mektebinin bugünlerde Türkiye mekteb-i refikleri tarafından vuku bulan bazı tekalif-i salabet beren-dârâne münasebetiyle validesi tarafından mecbur edilen on altı yaşlarında Rüştü bin Kerim tarafından verilip münderecatimekatib-i askeriyeden terbiye kabulünü müsterhim olan arz-ı hal leffen takdimi benî-gâh .. kılınmış ve fi’l hakika Sofya’da terbiye-i etfal-i İslamiye’ye kâfi bir mektebin adem-i mevcudu münasebetiyle vezaif-i diniyesine ait sarf ve ahzına tahsil etmemiş olan merkumun burada ifası caiz olamayacağı mülhaza olduğundan askeri mahrec veya sınıf-ı mahsusanın birine kayıt olunması zımında Dersaadet’e gönderilmiş olduğu muhat-ı ‘ilm-i âli-i hazret-i eframileri buyurulmakta olabada emr ü ferman hazret-i veliyyü’l emrindir”²⁰³.

Yine 1892’de kimsesi ve yatacak yeri olmayan Fuad Efendi’nin askeri mekteplere kabulüne ilişkin şunlar ifade edilmektedir:

“Rodos ahalisinden olduğu halde bî-kes ve bî-vâye kalarak bir mektebe girebilmek ümidiyle Dersa’âdet’e gelmiş ve zarûret ve sefâlet içinde bulunarak nehârî mekâtibe devâma meskensizliği ve bî-kesliği mâni’ bulunmuş olduğundan bahisle askerî rüşdiye mektebinin sınıf-ı mahsûsuna kayd ve idhâlini fevâid olunan bâ-arz-ı hâl istid’â etmiş ve sûret-i istid’âya ve mûmâ ileyhın hâl ve şânına nazaran âtîfet ve merhamet-i âlem-şümûl-i cenâb-ı hilâfetpenâhîye şâyân görünmüş olmağla is’âf-i istid’â hakkında her vechle emr ü fermân buyrulur ise hüküm-i münîfi infâz olunur”²⁰⁴.

²⁰¹ BOA,DH.MKT., Dosya No: 1858, Gömlek No: 14, Tarih: 6 Muharrem 1309 (12 Ağustos 1981).

²⁰²BOA, DH.MKT., Dosya No: 1864, Gömlek No: 59, Tarih: 26 Muharrem 1309 (1 Eylül 1891).

²⁰³ BOA, HR.SFR.4, Dosya No: 341, Gömlek No: 25, Tarih: 3 Muharrem 1310 (28 Temmuz 1892).

²⁰⁴ BOA,Y.A.HUS., Dosya No: 264, Gömlek No: 18, Tarih: 2 Safer 1310 (26 Ağustos 1892).

1906 yılında sokaktan alınan Yemenli Said Bin Hasan isimli çocuğun askeri mekteplere alınması için Mekâtib-i Askeriye Müdüriyeti'ne yapılan başvuru ve başvuru sonucunda askeri mektebe kabul olunup sefaletten kurtarıldığına dair şunlar söylenmektedir:

“Leylen Balat hâricinde kahve peykeleri üstünde yatdığı görülmesiyle nezâret-i celîlelerine gönderilüp lede'l-isticvâb ebeveyni vefât etmesinden dolayı yerine mukaddem Yemen'de Dersa'âdet'e geldiği anlaşılan Said bin Hasan isimindeki çocuğun leylî mekâtibden birine kayd ve kabulüne dâir vârid olan fî 20 Teşrîn-i sâni sene 321 tarihli ve yetmiş bir numaralı tezkire-i aliyye-i nezâretpenâhîleri muhâsebeye lede'l-havâle leylî mekâtibde mevcûd talebe ...pek ziyâde tecâvüz etmiş olmağla beraber ve nezâret-i âcizîye merbût mekâtibe talebe kabûlü zamanı dahi geçmiş olduğundan iş'âr-ı vâkıfın tervîci mümkün olamayacağı ve şu kadar ki mekâtib-i askeriye-i şâhâneye talebe kabûlü zamanı bulunduğu savb-ı âlî-i nezâretpenâhîlerine cevâben izbârı ifâde edilmektedir. Yine Leylen Balat hâricinde kahve peykeleri üzerinde yattığı görülmesiyle dâire-i zabtiyeye gönderilmiş ve lede'l-isticvâb ebeveyni vefât etmesinden dolayı bir sene mukaddem Yemen'den Dersa'âdet'e geldiğini söylemiş olan Said bin Hasan nam çocuğun sâye-i mürâhim-vâye-i hazret-i hilâfetpenâhîde leylî mekâtibden birine kayd ve kabulüyle perişânî ve sefâletten kurtarılması husûsunun huzûr-ı sâmi-i âsafânelerine iş'ârı İstanbul polis müdürlüğünden ifâde kılınmış ve icrâ-yı icâbı merhûm-ı müsâ'ade-i aliyye-i nezâretpenâhîleri bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir fî 6 Şevval sene 323 ve fî 20 Teşrîn-i sâni sene 321. Leylen Balat hâricinde kahve peykeleri üzerinde yatdığı görülmesiyle dâire-i zabtiyeye gönderilüp lede'l-isticvâb ebeveyni vefât etmesinden dolayı bir sene mukaddem Yemen'den Dersa'âdet'e geldiği anlaşılan Said bin Hasan nam çocuğun leylî mekâtibden birine kayd ve kabulüyle perişânî ve sefâletten kurtarılması husûsuna müsâ'ade buyurulması zabtiye nezâret-i celîlesinin işbu tezkiresinde iş'âr olunur leylî mekâtibde mevcûd talebe had-nizamnâmesini pek ziyâde tecâvüz eylediği gibi şimdi mekâtibe talebe kabûlü zamanı da bulunmadığından iş'âr-ı vâkıfın tervîci mümkün olmayıp ancak mekâtib-i askeriye-i şâhâneye talebe kabûlü zamânı bulunması cihetle mûmâ ileyhî mekâtib-i mezkûreden birine kabul olunması için mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâret-i celîlesine iş'âr-ı keyfiyet edilmesi muvâfık olacağına cevâben zabtiye nezâret-i celîlesine izbârı zımnında işbu tezkirenin mektûbî kalemine havâle buyrulması bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir”²⁰⁵.

Ayrıca mühtedi adı verilen din değiştirmiş kişilere yönelik İslam birliğini sağlamak ve İslamiyet'in güçlendirilmek istendiği bu dönemde olumsuz bir tutumun olmadığına kanıt olarak mühtedi çocuklarının askeri mekteplere alınmasına ilişkin örnekler de yer almaktadır. 1889 yılında Macar mühtedilerinden olan İbrahim Efendi'nin bir işte istihdam edilmesine ve oğlu Süleyman'ın askeri mekteplerden birine kabul edilmesine ilişkin kararda şunlar söylenmektedir:

“Taraf-ı vâlâ-yı hazret-i ser-askerîye

Mahdûmu Süleyman'ın Arabî ve Fransız lisanlarına âşinâ ve imtihâna muktedir olduğundan bahisle mekâtib-i askeriyeden birine kayd ve idhâli Macar mühtedilerinden İbrahim Efendi tarafından makâm-ı sâmi-i sadâretpenâhîye takdîm olunup havâle buyrulan arz-ı hâlde niyâz ve istid'â kılınmağla icrâ-yı icâbı vâbeste-i müsâ'ade-i celîle-i cenâb-ı ser-askerîleridir.

²⁰⁵ BOA,MF.MKT., Dosya No: 903, Gömlek No: 30, Tarih: 5 Zilkade 1323 (1 Ocak 1906).

Şehremânet-i celilesine

Macar mühtedilerinden İbrahim Efendi iki sene kadar Dersaadet'te polis silikinde istihdâm olunmuş ve müte'addid lisanlara aşına bulunmuş ise de şu aralık açıkta ve hal-i zarûrette kalmadığından bahisle hâline münâsib bir işte istihdâmı istid'âsında bulunmağla icrâ-yı icâbı menût-ı himem-i aliyye-i pâdişâhileridir"²⁰⁶.

1902'de askeri mekteplerden birine girmek isteyen ve Aydın Valiliği'nden Zabtiye Nezareti'ne gönderilen ve Zabtiye Nezareti'nce alıkonulan Karadağ ahalisinden mühtedi Mahmud, Zübeyir, Mustafa ve Ali Hidayet Efendiler de askeri mekteplere girmek için müracatta bulunmuşlardır. Ancak o tarihte askeri mekteplere girmek için başvuru zamanın geçmesinden dolayı yer kalmadığı kendilerine bildirilmiştir²⁰⁷. Ancak bir ay sonra bu kişilerin askeri mektebe gitmelerinin gereğinin yapılmasına ilişkin bir karar çıkmıştır²⁰⁸.

Bu dönemde Balkanlarda yaşayan Müslüman ahalisinden Anadolu'daki askeri mekteplere de taleplerin olduğu söylenebilir. Bu şekildeki talepler de değerlendimeye alınmış, Balkanlardaki Müslüman çocukları Anadolu'ya gelerek askeri mekteplere girmişlerdir. Bu taleplerden dolayı Balkan vilayetlerinde de bu dönemde askeri mektepler açılacaktır. Bu konu detaylı olarak üçüncü bölümde incelenecektir. 1908 yılında Bulgar Şehbenderliği'nden gelen Bulgaristan Müslüman ahalisi çocuklarından bir miktarının Anadolu'daki askeri mekteplere gönderilmesine ilişkin arzda şöyle söylenmektedir:

"İmaret ve eyalet ahali-i İslamiyesi etfalinden bu sene gönderilenlere ilaveten bir miktar daha talebinin münasip mahallere irsalleri hakkında sebk eden işar üzerine eşraf-ı ahali evladından olmak ve hüsn ü halleri ve sinnleri mekatib-i askeriye-i şâhâneye kayıt ve kabule müsait bulunmak üzere on şakirdin Bursa mekteb-i idadi-i askeri-i şâhânesine kayıt ve kabulüne müsaade buyurulduğundan evsaf-ı mezkureyi haiz olduğu tarafınızdan tahkik ve temin edilecek bir veya iki şakirdin isim ve sinni ile derece-i tahsilinin ve pederi kim idüğünün hemen inbası ve olbabda ileride tarafınıza verilecek malumat ve talimata intizar olunması siyakında tahrirat terkim kılındı efendim"²⁰⁹.

1894 yılında Sofya'daki İslam rüşdiyesinden mezun olan Pazarcıklı Bahri Osmanlı taşrasındaki bir askeri mektebe kabul edilmiştir²¹⁰. 1895'de Sırp sefiri padişah huzurundayken Osmanlı tebaasından birkaç Sırp çocuğun askeri mekteplere parasız olarak kabul edilmesini istediği 29 Safer 1313 tarihli belgeden anlaşılmaktadır²¹¹. 1902 yılında da taşra askeri mekteplerinden birine girmek isteyen Bosna ahalisinden Osman Nuri Efendi'nin talebi Umum Mekatib-i Askeriye Nezareti'ne iletilmiş ve gereği yapılmıştır²¹².

²⁰⁶ BOA, DH.MKT., Dosya No: 1673, Gömlek No: 50, Tarih: 18 Rabiu'l-evvel 1307 (12 Kasım 1889).

²⁰⁷ BOA, DH.MKT., Dosya No: 472, Gömlek No: 39, Tarih: 27 Zilhicce 1319 (6 Nisan 1902).

²⁰⁸ BOA, DH.MKT., Dosya No: 2593, Gömlek No: 10, Tarih: 17 Zilkade 1319 (25 Şubat 1902).

²⁰⁹ BOA, HR.SFR.4, Dosya No: 606, Gömlek No: 14, Tarih: 1 Zilhicce 1325 (5 Ocak 1908).

²¹⁰ BOA, Y.MTV., Dosya No: 97, Gömlek No: 76, Tarih: 5 Zilhicce 1311 (9 Haziran 1894).

²¹¹ BOA, Y.A.HUS., Dosya No: 334, Gömlek No: 102, Tarih: 29 Safer 1313 (29 Ağustos 1895).

²¹² BOA, MF.MKT. Dosya No: 624, Gömlek No: 45, Tarih: 24 Muharrem 1320 (3 Mayıs 1902).

2.6. Öğrencilerin Askeri Mekteplere Kabulü ve Okul Atlama Meselesi

Tanzimat dönemi eğitim ıslahatlarının en önemlilerinden bir tanesi mekteplerin derecelendirilmesidir. 5-6 yaşlarındaki öğrenciler önce sıbyan mekteplerinde (1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile iptidai adını alıyorlar) öğrenim görüyorlardı. İptidailerden mezun olmanın şartı Kur'an-ı Kerim'i en az bir kere hatim etmiş olmaktı. Rüşt (erginlik) çağına geldiklerinde ise rüştiye mekteplerinde öğrenim görüyorlardı. Başta dört yıllık, 1892'den sonra üç yıllık bir eğitimden sonra imtihanlarını verip buradan diplomasını alan öğrenciler yükseköğrenime öğrenci hazırlayan ortaöğretim düzeyindeki idadilere kayıt oluyorlardı. İdadilerde sınıf atlamak için ara sınıflarda öğrencinin yazılı ve sözlü sınavlarının ortalamasında belli bir puana ulaşması gerekiyordu. Son sınıf öğrencisi ise sözlü olarak yapılan mezuniyet sınavına giriyor, yıl içinde aldığı yazılı ve sözlü sınavlarının ortalamaları ile mezuniyet sınavında aldığı ortalaması mezuniyet notu oluyordu. Askeri idadi mekteplerinden mezun öğrenciler, ordu için asker yetiştiren Mekteb-i Harbiye'ye girmişlerdir.

1902 yılında askeri mektep talebesinin ihtiyaçtan fazla olduğuna dair Askeri Komisyonca kaleme alınan mazbata seraskerlikçe takdim edilmiştir²¹³. Askeri rüşdiye sınıflarında iki yüzü aşkın talebe bulunduğu halde mülkiye rüşdiyelerine rağbetin az olduğu tespit edilmiştir²¹⁴. Bu yüzden askeri mekteplerde yapılan imtihanları düzenleme ihtiyacı doğmuştur. Askeri mekteplerde yapılan imtihanlara dair düzenleme ise 1317 (1899/1900) senesinde seraskerlikten çıkan bir arz ile yapılmıştır²¹⁵. Bir askeri rüştiyeden şهادetname olarak mezun olduktan sora askeri idadilere girmek için Dersaadet'e gelerek Mekatib-i askeriye-i şahane nezaret-i celilesine arzda bulunmak gerekirdi. Buna örnek olarak da 1892'de Sivas'taki askeri rüştiyeden mezun olan bir öğrencinin askeri idadiye girmek için yaptığı arz gösterilebilir. Adı geçen arzda şöyle söylenmektedir: "Mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezaret-i celilesine Sivas mekteb-i rüştiyesinden ba şهادet-name çıkıp mekteb-i idadi-i askeriye dâhil olmak üzere Dersaadet'e gelmiş olan İzzet Efendi'nin iasf-ı istidasına himem-i aliyye-i müşîrâneleri sezâ-var buyurulması babında"²¹⁶. Bazen de askeri mekteplerde yer olmadığından her vilayetteki askeri mekteplerden mezun olan öğrenciler bir üst askeri mektebe alınamıyordu. Bu durumla ilgili olarak 1888 tarihli bir belge örnek gösterilebilir. Belgede şunlar yer almaktadır:

"Rumeli-i şarkî mekâtib-i rüşdiyesinden mahrec olup Dersaadet mekâtib-i aliyyesine kabullerini istid'â etmekte olan elli kadar talebe ile Ruscuk rüşdiyesinden şehâdetnâme alıp Dersa'âdet'e gelen ve bu istid'âda bulunan dokuz nefer efendinin mekâtib-i aliyyeden kangısına kayd ve idhâlleri münâsib olacağıın arzı emr ü fermân buyrulduğu meblağ fi 13 Rebiülevvel sene 306 tarihli tezkire-i husûsiyye-i

²¹³ BOA, Y.MTV., Dosya No: 226, Gömlek No: 109, Tarih: 23 Zilkade 1319 (3 Mart 1902).

²¹⁴ BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No: 24, Gömlek No: 50, Tarih: 12 Safer 1302 (1 Aralık 1884).

²¹⁵ BOA, Y.MTV., Dosya No: 209, Gömlek No: 93, Tarih: 17 Şaban 1318 (10 Aralık 1900).

²¹⁶ BOA, DH.MKT. Dosya No: 1944, Gömlek No: 54, Tarih: 6 Şevval 1309 (4 Mayıs 1892).

devletleri üzerine icrâ kılınan tebliğâta cevâben bunların mekteb-i mülkiye ve Sultânî'ye kabullerine hal ve mekânın müsâid olmadığı ma'ârif nezâretinden bildirilmiş olduğu gibi mûmâ ileyhinden Rusçuklu dokuz neferin ma'lûmât-ı müktesebeleri mekteb-i harbiye-i şâhâne ve i'dâdîsine kabul olunacak derecede olmayıp olsa olsa idâdî-i mezkûrun leylî sınıfına kayd olunabilecekleri ve Rumeli-i Şarkîye mensûb elli neferin mahallerinde bulunmak hasebiyle bi-zâihî ilmiyeleri buraca mechûl olmakla beraber onlar içinde mekâtib-i askeriyede yer bulmak muhal idiği dahi taraf-ı vâlâ-yı ser-askerî ile cereyân eden muhâbere cevâbında iş'âr kılınmış ve buna dâir muhâbereyi tezkire leffen takdîm olunmuş olmağla hâkipây-i hümayûn-ı şâhâneye arz-ı mütemennâdır²¹⁷.

Öğrencilerin askeri mekteplerde okul atlama veya okula kabulleri hususunda imtihanların verilmesi ve şehadetnamelerin alınmasından sonra dikkat edilen bir unsur sağlık kontrollerinin ve çiçek aşlarının yapılmış olmasıdır. Çiçek aşısı yapılmamış olan talebeler aşı olmadan askeri mekteplere alınmıyordu. Bununla ilgili olarak 1901 tarihinde çıkan tebliğde şöyle söylenmektedir:

“Mekâtib-i askeriyeye-i şâhânen şehadetname alanlardan vücutça askerliğe elverişli olanların mensup oldukları i'dâdî-i şâhâneye kayıt ve kabulleri sırasında tezkire-i Osmanilerin aşı ilmuhaberlerini beraberlerinde getirmeleri ve sabitin imtihanından geçmeleri usul-i tahtinde icabının ise de selibine etfal-i dâhilinin şimdiye değin telfî'-i cürdi ameliyatı görmedikleri gibi ameliyat-ı mezkureyi icra etmek üzere Süleymaniye'de memur-ı mahsus da bulunmadığından bahisle icra-yı icabı Süleymaniye rüşdi-i askerisi müdüriyetinden bildirilmesi üzerine bi'l muhabere Süleymaniye Sancağına belediye tıbbi ve aşı memur bulunmadığı anlaşılmasına ve bu da rehin-i tecviz olacağına binaen münasip bir tabip ile aşı memuru kasd-ı i'zam olunmak üzere nizami maaşlarına karşılık tedarik ve ihzarıyla keyfiyetin inbası lüzumunun taraf-ı atufilerine tebliği cevaben umum mekatib-i askeriyeye-i şâhâne nezaret-i celilesinden cevaben 6 Ağustos sene 317 tarihli ve iki yüz seksen üç numrolu tezkirede izbar kılınmasıyla muktezasının ifa ve inbasına himem-i aliyyeleri ferman buyurulmak babında²¹⁸.

Belgeler ışığında II. Abdülhamid döneminde bir askeri mektepten mezun olmak için öğrencilerin ara sınıflardaki imtihanları verip son sınıfta sözlü ve yazılı sınavları geçerek şehadetname almaları gerektiği, bir üst askeri mektebe devam etmek isteyen öğrencilerin Mekatib-i Askeri-i Şahane Nezaret-i Celilesine başvuruda bulunmaları, sağlık kontrollerinin ve çiçek aşlarının yapılarak okula başlamalarının gerektiği görülmektedir.

2.7. Askeri Okullarda Disiplin

Orduya asker yetiştiren mekteplerde öğrenciler arasında düzen ve disiplinin sağlanması tabii bir durumdur. Bu dönemde de askeri mekteplerde disipline çok önem veriliyordu. Ahlaka mugayir davranışlarda bulunanlar cezalandırılıyordu. Bu cezalar genelde suçun işlevine göre değişiyordu. Kimi suçlar için izinler iptal ediliyor, kimi suçlar için

²¹⁷ BOA, Y.A.HUS., Dosya No: 220, Gömlek No: 44, Tarih: 18 Rabiü'l-ahir 1306 (22 Aralık 1888).

²¹⁸ BOA, DH.MKT., Dosya No: 2530, Gömlek No: 37, Tarih: 25 Cemaze'l-evvel 1319 (9 Eylül 1901).

öğrenciler okuldan ya bir süreliğine ya da temelli uzaklaştırılıyorlardı. Goltz Paşa askeri mekteplerde ıslahat girişimlerinde bulunurken disiplin meselesine de değinmiş, okullarda düzen ve disiplini sağlamak için öğrencilere yönelik şiddetin yasaklanması gerektiğini söylemiştir.

Goltz Paşa'nın eğitim anlayışında dayağa yer yoktu. O, göreve başladığı zaman dayak cezasının okullardan kaldırılmasını şart koşmuştur. Bunu reform planında da belirtmiştir. Goltz, bu konuda adilane kurallar da koymuştur. Subaylar, disiplinin keyfi olarak değil, Goltz Paşa'nın hak ve hukuku gözetici nizamlarına uygun olarak getirdiği belirli bir mevzuata göre uygulanmasından yanaydılar²¹⁹. Bu kuralların uygulamada nasıl olduğunu birkaç örnekle açıklamak gerekmektedir. Buna göre 1893 yılında Selanik Mekteb-i İdadisi'nde muallimlerin dikkatsizliklerinden dolayı mektebin düzeninin bozulduğuna dair bir arzuhal çıkmıştır. Sözü geçen arzuhalde şöyle söylenmektedir:

“Manastır Mekteb-i İ‘dâdî-i Askerîsi zâbitân ve mu‘allimlerinin ifâ-yı vazîfede adem-i mübâlâtları mülâbesesiyle mektebin intizâmı bozularak talebenin ahvâli te‘essüf olunacak bir raddeye vâsıl olduğundan bahisle bazı ifâdâtı hâvî Şerefeddin imzâsıyla Manastırdan gelen fırka leffen savb-ı devletlerine irsâl kılınmış ve mündericâtı câlib-i nazar-ı dikkat bulunmuş olmağla bi‘t-tahkîk iktizâsının ifâsı bâbında irâde efendimindir”²²⁰.

Yine 1893 yılında Asakir-i Şahane ile askeri mektep talebelerinin keyfiyet verici madde kullanımının men edilmesi gerektiği yönünde bir nizamname çıkmış ve ordulara gönderilmiştir. Bununla ilgili olarak da şunlar ifade edilmektedir:

“Asâkir-i şâhâne ile mekâtib-i askeriye şâkirdânının ısraren isti‘mâlinden men‘leri için tedâbir-i mukteziyeyi hâvi dâire-i askeriyece muhtasar bir nizamnâme kaleme alınarak arz-ı atebe-i ulyâ kılınması şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhî iktizâ-yı âlîsinden idiği 9 Zilhicce sene 308 tarihli tezkire-i husûsiyye-i dâverâneleriyle tebliğ buyrulması üzerine ber-mantûk-ı emr ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı cihanbânî meclis-i askerîce ol bâbda kaleme alınan nizamnâmenin mevki‘-i fi‘il ve icrâya vaz‘ı husûsuna bi‘l-istizân irâde-i seniyye-i mülûkâne şeref-müte‘allik buyrulmuş olmasına ve mezkûr nizamnâmenin nizâmiye ve redif taburları ve süvâri topçu ve istihkâm alay ve taburları ile telgraf bölüklerine ve devâir-i askeriye ve mekâtib-i askeriye ve sâir iktizâ edenlere tevzî‘ ve taksim olunmak üzere bin beş yüz adedi meclis-i mezkûr tensîbi vechle dâire-i askeriye matba‘asında tab‘ ve temsîl olduğuna mebnî zikr olunan alay ve taburlarla telgraf bölüklerine ve devâir-i mekâtib-i askeriyye ve sâir iktizâ edenlere tevzî‘ olunmak üzere mezkûr nizamnâmeden lüzûmu miktarının bi‘l-cümle ordu-yı hümâyûnlar ve fark-ı müstakille müşîriyet ve kumandanlıklarıyla devâir ve sâir iktizâ edenlere irsâl ve i‘tâsı husûsunun istizânı erkân-ı harbiye-i umûmiyye dâiresinden ifade kılınmış olmağla ol babda emr ü fermân-ı cenâb-ı hilâfetpenâhî ne merkezde şeref-efzâ-yı sünûh ve sudûr

²¹⁹ Turan, 2000: 153.

²²⁰ BOA, BEO, Dosya No: 328, Gömlek No:24584, Tarih: 8 Cemazie'l-evvel 1311 (17 Aralık 1893).

buyrulur ise mantûk-ı celili infâz olunacağı beyânıyla istizâna ibtidâr kılındı ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir”²²¹.

Ayrıca 1898 yılında da Dersaadet İdadisi önünde askeri mektepler talebesinden bazılarının uygunsuz davranışlarda bulunduğu görülmüştür. Bunun üzerine Hassa Ordu-yı Hümayunu Merkez Birinci Fırka Komisyonu’na gereğinin yapılmasına gerektiği bildirilmiştir²²². Askeri mekteplerde okuyan öğrenciler her yönüyle topluma örnek teşkil edecek şekilde yetişiyorlardı. Bu yüzden ağızlarından çıkacak çirkin bir söz dahi disiplin suçu sayılıyordu. Bununla ilgili olarak 1885 yılında, Mekteb-i Harbiye talebelerinden olan Karslı Mehmet Ali’nin çirkin söz sarf ettiği için kendisine hapis cezası verildiği, bir müddet hapsedilen Mehmet Ali’nin iyi halinden dolayı salındığı bilinmektedir²²³.

Askeri mekteplerde zaman zaman düzen ve disiplini bozucu durumlar olduğu görülmektedir. Elimizdeki belgeler ışığında bu durumların kimi zaman muallimlerin dikkatsizliklerinden ve görevlerini yerine getirmemelerinden, kimi zaman da öğrencilerin kavga, keyfiyet verici madde kullanımı, kötü söz sarf etme gibi davranışlarından dolayı kaynaklandığını görmekteyiz. Bu davranışların çoğalmaması, mekteplerde nizamın bozulmaması için de çeşitli şekillerde ceza verilmesi gibi yaptırım gücü olan bir takım önlemler alınmıştır.

2.8. Askeri Okullar İçin Gerekli Malzemelerin Temini

Askeri okullar için gerekli kitap ve ders araç gereçlerinin okullara ücretsiz olarak gönderilmeyeceğini, bunların askeri nakliye komisyonu tarafından ya da ücretle naklolacağını yukarıda belirtmiştik. Burada bunların dışında özellikle talim derslerinde kulan askeri silah gibi teçhizatların ve o dönem önemli görülen su ihtiyacının karşılanmasından bahsedeceğiz.

II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla yeni kurulan ordu için tüfek ihtiyacı doğdu ve bu ihtiyacı karşılamak için dış alım yoluna başvuruldu. Bu dönemde İstanbul ve İzmir’deki Frenk tüccarları sayesinde çoğunlukla Belçika ve Fransa’dan silah ithali yapıldı. Selimiye Kışlası’nda bulunan küçük tüfekhane ve Tophane-i Amire içindeki tezgâhlar yeni ordunun ihtiyacını karşılayacak düzeyde değildi. Ayrıca imalathanelerin fiziki alt yapıları da yetersizdi. Yeni imalathaneler açmak için birkaç girişimde bulunulmuştur fakat Kırım Harbi patlak verince bu girişimler sekteye uğramıştır. 1860’ların ortalarında Belçika ve İngiltere’den kullanımı zor olan yivli tüfekler yerine snider sistemli iğneli modern silahlar getirilmiştir. 1872’de Sultan Abdülaziz de bir talimat ile Amerika’dan Martini denilen

²²¹ BOA, Y.MTV., Dosya No: 74, Gömlek No: 28, Tarih: 7 Receb 1310 (25 Ocak 1893).

²²² BOA, MF.MKT., Dosya No: 391, Gömlek No: 12, Tarih: 9 Zilkade 1315 (1 Nisan 1898).

²²³ BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No: 27, Gömlek No: 50, Tarih: 10 Şevval 1302 (23 Temmuz 1885).

silahlar getirtmiştir²²⁴. II. Abdülhamid döneminde ise daha çok Almanya'dan getirilen silahlar kullanılmıştır. Bunda da Osmanlı Devleti'nde görev yapan Alman askeri Von Der Goltz'un etkisi büyüktür. Von der Goltz 1885'de Alman Krupp fabrikalarından 500 kadar ağır topu Osmanlı Ordusuna aldirttı. Ertesi yıl 426 sahra topu ve 60 havan topu ve Drednot daha alındı. 1887'de yarım milyon karabina ve tüfek, *Mauser* ve *Loewe* firmalarından alındı. İmparator II. Wilhelm'in ilk gelişinden (1889) sonra alınan silahlar daha da arttı²²⁵. Türk ordusuna silah satışı için, Alman diplomatlar ve Goltz politik ve askerî zemini hazırlarken, sermaye çevreleri ve bilhassa Deutsche Bank da kredi sağlamaktaydılar²²⁶. Silah alımında kullanılan bir başka finansman aracı da Tesisat-ı İlane-i Askeri Akçesi adıyla oluşturulan fondur. 1894 yılında kurulan Teçhizat-ı Askeriyye Nezareti'nin hazırladığı Tesisat-ı İlane-i Askeri Talimatnamesi'nde silah alımları için halktan toplanacak yardımların gerekli olduğu ve bu yardımların muhafaza-i vatan ve devlet uğruna kullanılacağı ifade edilmektedir²²⁷. Çeşitli finanslarla alınan askeri malzemeler orduya gönderilmekle beraber İstanbul ve vilayet askeri mekteplerine naklolunmuştur. Bununla ilgili olarak 1908 tarihli, Yemen'de tertip olunan İzmir ve Beyrut efrad-ı cedidesinin, Yemen için satın alınan ve İzmir'e nakledilen esterin, Beşinci Ordu Merkezi ve Haleb'in sair mevkilerindeki toplara icab eden füyelerin, Şam Mekteb-i Harbiye-i Şahanesi için tüfek ve fişeklerin teminine dair bir nakil örneğinde şunlar ifade edilmektedir:

“Yemen mürettebâtından olarak İzmir'de mevcûd ve altı yüz ve Beyrut'ta bulunan beş yüz kadar efrâd-ı cedîde-i şâhâne ile Yemen için bazı vilâyât-ı şâhânece bi'l-mübâya'a buraya gönderilip tîr-i müjân vapur-ı hümâyûnuyla İzmir'e nakl edilmiş bulunan seksen altı esterin irâde-i mahsûsanın Şark vapuruyla nakl olunacağı ve beşinci ordu-yı hümâyûn merkeziyle Haleb ve mevâki'-i sâirede eyyâm-ı mübâreke veresmiyede endaht edilmekte olan toplar için tesyârî 2 Mart sene 321 tarihinde şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî iktizâ-yı âlisinden bulunan on bin aded hükme fûnye ile Şam mekteb-i harbiye-i şâhânesi için i'tâ-yı muktezâ-yı emr ü fermân-ı hümâyûn cenâb-ı zillullâhiden olan iki yüz elli altı ta'lim mavzer ve dört aded martini tüfenkleriyle altı bin aded ta'lim fişenkinin Beyrut'a nakl ve ihrâc olunmak üzere mezkûr Şark vapurunun buradan hareketinde tahmîli lüzûmu bahriye nezâret-i celîlesinden mevrûd tezkirelere gösterilmesine binâen sâlifü'l-arz hükme füyelerle esliha ve ta'lim fişenklarının önümüzdeki Cumartesi günü bi't-tahmîl hitâm-ı tahmîlâtta vapurun doğruca İzmir'e tahrîki zımnında dâire-i askeriyece tertîbât-ı lâzîme icrâ kılındığı gibi yevm-i mezkûrda işbu füyelerle tüfenk ve talim fişenklarının ale'l-usûl anbarlarından verilmesi lüzûmunun Tophane-i âmire müşîriyet-i celîlesine ve hitâm-ı tahmîlâtta vapur-ı hümâyûnun İzmir'e müteveccihen tahrîki ve İzmir'deki efrâdı bi'l-irtikâb doğruca Beyrut'a azîmetle sâlifü'l-arz füyelerle tüfenk ve sâirenin kâmilen oraya ihrâcından sonra oradaki Yemen'e müretteb efrâd-ı cedîdeyi dahi alarak İzmir'den irtikâb

²²⁴ Tetik ve Soyluer, 2013: 104-108.

²²⁵ Ortaylı, 1981: 68.

²²⁶ Beşirli, 2004: 129.

²²⁷ Tetik ve Soyluer, 2013: 111.

olunacaklarla birlikte kâmilten Hadide'ye îsâl ve ihrâc ettirilmesi husûsunun da bahriye nezâret-i celîlesine iş'ârı ve vapurun İzmir'e ve Beyrut'a vürûdunda efrâd-ı merkûmenin emsâli vechle bi'l-irtikâb müreffehen Hadide'ye sevkleri zımnında İzmir ve Beyrut ve Beşinci Ordu-yı Hümâyûn kumandanlıklarına tebliğât îfâsı derdest bulunduğunun muhât-ı ilm-i âlî buyrulmak üzere arzına ibtidâr kılındı ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir²²⁸.

Askeri mekteplerde ders araç gereçleri, askeri teçhizatlar yanında günlük hayatın devamlılığı için gerekli ihtiyaçların da karşılanması lazımdı. Bu ihtiyaçlardan bir tanesi de sudur. Memleketin her yerinde çeşme suyu bulunmuyordu ve o dönemde bu bir sorun teşkil ediyordu. Eski veya yeni bütün kışla, askeri mektepler, nizamiye ve zabtiye karakolları ile hastane gibi emakin-i emiriyenin su ihtiyaçlarını karşılamak için 1902'de çıkan bir izinde şunlar ifade edilir:

“Mekteb-i fûnûn-ı harbiye-i şâhâneye isâle olunmakta bulunan Terkos suyu evvelkine nisbetle nisfindan daha dîn miktarda olduğundan ve bu yüzden bir çok müşkilâta tesâdüf edildiğinden ve tezyîd-i meyâha müte'allik tebliğât ve teşebbüsât semeresiz kalmakta olduğundan bahisle meclis-i mahsûs-ı vükelâca ittihâzı deedst olan kararın tesrî-i hakkında şehremânet-i celîlesinden alınan tezkire 24 Teşrin-i sani sene 315 tarihinde makâm-ı sâmi-i cenâb-ı fehâmetlerine takdîm kılınmıştır emânet-i müşârun ileyhâdan bu kere gelen melfûfâtı ile beraber huzûr-ı âlî-i cenâb-ı vekâletpenâhîlerine takdîm olunan tezkirede şehremîni merkez jandarma karakolhanesinde Terkos ve civarda çeşme suyu bulunmamasından nâşî polis ve jandarma efrâdı susuzluktan pek ziyâde su'ûbet çekmekte olduğundan mahalle-i mezkûrda Terkos suyu icra ve isâlesi hakkında zabtiye nezâret-i celîlesinden sebk eden iş'âr üzerine gerek kadîmen dâhil-i dâire imtiyâzı olan mahallerde gerek İstanbul cihetinde el-yevm mevcûd ve ba'de-ezîn yapılacak olan kışlalarla mekâtib-i askeriye ve nizâmiye ve zabtiye karakolları ve hastaneleri ve sâire için bilâ-kayd ü şart lüzûmu miktar meccânen su i'tâsına şerâit-i imtiyâziye mûcibince mecbûr bulunan Dersa'âdet'te su şirketinin mecbûriyet-i vâkı'a hilâfına olarak emâkin-i emîriyeye i'tâ eyleyeceği suyun tahdîd mikdarı hakkında bazı müdde'iyâta kıyâm ve hükûmet-i seniyyenin kabulüne mecbûr olmadığı bir takım teklifât dermiyân ile cirâ-yı te'ahhüdâtтан intâc eylediğinden bahisle keyfiyetin tesrî-i ve neticesinin tebliği iş'âr edilmiştir şirket-i merkûmenin ifâ-yı te'ahhüdâtteki te'allülâtına dâir ticâret ve nâfi'a nezâret-i celîlesinden pişgâh-ı sâmi-i hidivânelerine takdîm kılınan tezkirenin ve evrak-ı müteferri'asının 19 Kânun-ı sani sene 317 tarihinde meclis-i mahsûs-ı vükelâyâ havâle buyrulduğu bi't-tahkîk anlaşılmasına ve emânet-i müşârun ileyhânın sûret-i iş'ârına ve işin ehemmiyetine göre icâbının bir an evvel ifâ ve emr ve inbâsı menû-ı müsâ'ade-i aliyye-i cenâb-ı fehâmet-penâhîleridir ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir²²⁹”.

II. Abdülhamid döneminde gerek ordunun gerek askeri mekteplerin tüm ihtiyaçlarının karşılanmaya çalışıldığı görülmektedir. Maddi yönden sıkıntılı zamanlar olsa da bankalar ve çeşitli finans kaynaklarıyla bu sorun çözülmeye çalışılmıştır. Bu dönemdeki Osmanlı

²²⁸ BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No: 256, Gömlek No: 73, Tarih: 13 Rabiü'l-ahir 1326 (13 Temmuz 1908).

²²⁹ BOA, DH.MKT., Dosya No: 2590, Gömlek No: 16, Tarih: 10 Zilkade 1319 (18 Şubat 1902).

Devleti'nde etkili olan Alman nüfuzu kendini teçhizatların temini meselesinde de göstermiştir. Von Der Goltz'un bu konuda büyük rolü olduğu görülmektedir.

2.9 Askeri Mekteplerden Mezun Olan Zabitanların Ordularda Görevlendirilmesi ve Maaş Meselesi

Askeri rüştiye, idadilerden sonra orduya asker yetiştiren Harbiye Mektebi'nden ya da Erkan-ı Harbiye'den şهادetnamesini alan öğrenciler bir staj döneminden sonra artık orduda görev yapmak üzere zabitan oluyorlardı. Yeni mezun subayların istihdamı ve onlara verilecek maaşların kontrolü önemli bir meseledir. Hiçbir askerin göreve başlamasında ve alacağı maaşın aksamasında sorun olmaması için bu konu titizlikle takip edilmiştir.

Askeri mektep mezunlarının memur oldukları bölgeye gidip gitmediklerini kontrol etmek için bu dönemde bir teftiş komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda 15 Nisan 1901 tarihinde Mekteb-i Fünun-ı Harbiye'den çıkan dört yüz otuz yedi nefer piyade ve altmış üç nefer süvariden beş yüz otuz altısı görev yerlerine sevk edilmiştir. Kalan zabitelerin bir takım mazeretlerinden ötürü sevklerinin aksadığı belirtilir. Ayrıca görev yerlerine sevk edilen subaylara harcırah denilen yol parası verilmektedir. Teftiş komisyonunun hazırladığı raporda 1901 yılında mezun olan neferlerden kaçının görev yerlerine gittiği kaçının gidemediği ifade edilmektedir. Sözü geçen raporda şöyle söylenmektedir:

“Bu sene mekâtib-i askeriye-i şâhânedan neş'et eden zâbitânın me'mûr oldukları mahallere sevk ve izam edilmesi hakkında şeref-sânih olan irâde-i seniyye-i mülûkâne hükm-i celîlinin infâzına ve zâbitân-ı mûmâ ileyhimin mevki'-i me'mûriyyetlerine i'zâmına teşebbüs ve ibtidâr olunup olunmadığı anlaşılmaq üzere komisyon-ı âlice icrâ-yı teftîşât ettirilmesi hakkında şeref-efzâ-yı sudûr ve sünûh buyrulup fî 25 Zilhicce sene 318 tarihli tezkire-i aliyeleriyle tebliğ olunan irade-i kerâmet-âde-i cenâb-ı hilâfetpenâhî mantûk-ı münîfine tevîkan icrâ-yı teftîşât ve tahkîkât ettirilerek bu sene mekteb-i fûnûn-ı harbiye-i şâhânedan neşet eden dört yüz otuz yedi nefer piyade ve altmış üç nefer süvari ki cem'an beş yüz zâbitden dört üz otuz altısı mensûb oldukları kıta'âta tevârih-i muhtelifle ile sevk edilmiş ve mütebâkî altmış dört zâbitten on dördünün ma'zeret-i vâkı'alarına mebnî kur'alarının zâbit ettiği orduların gayrisına nakilleri hakkında icrâ-yı mu'âmele edilmekte bulunmuş olduğu ve yirmi üçünün dahi ilk zuhur edecek idâre-i mahsûsa postasıyla mahall-i me'mûriyyetlerine sevk olunacağı ve dördüncü ordu-yı hümâyûna mensûb iki zâbite ikişer mâh müddetle Dersa'âdet'te ikâmete me'zûniyet verilmiş olduğu ve beşi dahi hâssa meşrûtiyyetinin emriyle hâssa dâiresi şu'âbâtında istihdâm edilmekte bulunduğu ve yine ordu-yı hümâyûn-ı mezkûre mensûb on dört zâbitin henüz harcırahları tesviye edilerek bu hafta zarfında sevkleri mukarrer idiği anlaşılmiş ve ordu-yı hümâyûnlar ile Kastamonu ilel-i efrenciye hastanelerine tayin kılınan kırk bir tabîb efendiden on biri doktor ve ...intihâb-kerdesi olmasından burada alikonulmaq üzere muâmelelerinin derdest bulunduğu ve Kastamonu'ya gönderilecek sekiz efendiye dâhiliye nezâretince henüz harcırah i'tâ kılınmamış olduğu ve mütebâkî

yirmi ikisinin dahi matlûblarının tesviyesi hakkında irâde-i seniyye-i mülûkâne şeref-sâdır olmuş olduğundan hîn-i tesviyede mûmâ ileyhimin mahall-i me'mûriyyetlerine izâm kılınacakları tebeyyün eylemiş olmağla ol bâbda emr ü irâde hazret-i men lehü'l-emrindir²³⁰.

Askeri mekteplerden mezun subaylar sadece orduda görev yapmıyorlardı. Memleketlerinden ayrılmak istemezlerse memleketi dâhilinde uygun bir işte istihdam ediliyorlardı. Bununla ilgili olarak 1906'da memleketi Sana'ya gelip geri dönmek istemeyen askeri mektep mezunu Muhammed Halil'in memleketinde polis olarak istihdam edilmesi örnek verilebilir²³¹. Ayrıca Bahriye Mektebi'nde öğrenim görmüş Mehmed Efendi'nin memleketi olan Manastır'daki Kolonya kazası dâhilinde haline uygun bir işte istihdam edilmesi yönünde bir talepte bulunmuş ve bu talep değerlendirilmeye alınmıştır²³². Askeri mekteplerde muallim olarak görev yapan subaylarda terfi ettirilerek bazı ordu merkezlerinde istihdamları sağlanmıştır. Örneğin Şam Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyesi muallimlerinden Binbaşı Seraceddin Efendi 1904 yılında rübesinin terfi ile Beşinci Ordu Merkez Dairesi'ne istihdamı gerçekleşmiştir. İstihdamına ilişkin Yıldız Saray-ı Hümayunu Baş Kitabet Dairesi'nden çıkan raporda şunlar ifade edilmektedir:

“Ma'rûz-ı çaker-i kemîneleridir ki

Şam mekteb-i rüşdiye-i askeriyesi mu'allimlerinden binbaşı Siraceddin Efendi'nin rütbesinin bir derece terfi'yle beşinci ordu-yı hümâyûn merkez dâiresinde istihdamı şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî iktizâ-yı âlisinden olarak taraf-ı vâlâ-yı askerîye tebliğ edilmiş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir²³³.

Askeri mektepelerden mezun subaylar istihdam edilip görev yerine sevkleri yerine getirildiğinde subaylara verilecek maaşlar da düzenli olarak takip edilmiş, gereken meblağın ödenmesi gerektiğine dair bildiri çıkmıştır²³⁴.

1893'te çıkan bir tebliğde askeri mekteplerden çıkıp ordulara memur edilen zabitlerinin maaşlarının tesviyesi hakkında şunlar ifade edilmektedir:

“Bu sene mekâtib-i askerîye-i şâhânedan ne'set edüp ordu-yı hümâyûnlara me'mûr edilmiş olan zâbitânın mahall-i me'mûriyyetlerine gönderilmemiş ve bunlardan bazılarının istihkâkı dahi henüz tesviye edilmemiş olup zâbitân-ı mûmâ ileyhimin günlerce açıkta kalmaları sefâletlerini bâdî olacağından istihkâkları verilmeyenlerin dahi tesviye-i matlûbâtına hemen bir çare bulunarak zâbitân-ı mûmâ ileyhimin me'mûr edildikleri ordu-yı hümâyûnlara bir an evvel sevk ve i'zâm edilmesi şeref-sâdır olan emr ü fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfetpenâhî iktizâ-yı âlisinden bulunduğu vârid-i dest-i tevkîr olan fî 13 Şevval sene 310 tarihli tezkire-i husûsiye-i âsafâneleriyle emr ü iş'âr buyrulması üzerine mûmâ ileyhimden taşraya me'mûr olanların hemen istihkâkları tesviye ile mahall-i

²³⁰ BOA, Y.PRK.KOM., Dosya No: 10, Gömlek No: 80, Tarih: 8 Muharrem 1319 (27 Nisan 1901).

²³¹ BOA, ZB. Dosya No: 464, Gömlek No: 116, Tarih: 19 Teşrinisani 1324 (2 Aralık 1908).

²³² BOA, DH.MKT., Dosya No: 1645, Gömlek No: 92, Tarih: 6 Zilhicce 1306 (3 Ağustos 1889).

²³³ BOA, İ.AS., Dosya No: 53, Gömlek No: 35, Tarih: 2 Şevval 1322 (10 Aralık 1904).

²³⁴ BOA, İ.HUS., Dosya No: 45, Gömlek No: 94, Tarih: 4 Ramazan 1313 (13 Şubat 1896).

me'mûriyetlerine i'zâm olunarak atebe-i ulyâya dahi arz-ı ma'lûmât olunmuşıdi zâbitân-ı mûmâ ileyhimden erk^an-ı harbiye dâiresiyle hâssa ordu-yı hümâyûnuna me'mûr edilenlerin dahi sâye-i ihsân-vâye-i cenâb-ı cihanbânide tesviye-i matlûbâtı zımnında mûmâ ileyhimin mekteb-i mezkûredeki hukûk-ı müterâkimelerinden sırf kendülerine âid olan mikdarı dâire-i askeriyece yedlerine i'tâ ve mektebe âid kısmı dahi mektebe isrâ olunmak üzere defterinin irsâli mekâtib-i askeriye nezâret-i celîlesine yazılarak alınan tezkire-i cevâbiyede mûmâ ileyhimin mekteb sûretleri meyânında bulunan ma'aşlarını başka yerden almaları irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhiye mugâyir bulunduğu cihetle mektebece te'diye edilmek üzere maaşlarının mektebe irsâli iş'âr olunmasına ve mûmâ ileyhimin işbu ma'aşlarıçün vazîfe-i hâliyelerinden ayrılmaları münâsib olmamakla beraber mektebin tanzîm edeceği defter üzerine mekteb me'mûru müvâcehesinde buraca tesviyesinin dahi irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâneye mugâyir olmayacağı derkâr bulunmasına mebnî mûmâ ileyhimin istihkâklarından kendilerine verilecek akçe her kaç kuruluş ise mekteb me'mûru müvâcehesinde buraca yedlerine verilüp mektebe âid kısmı me'mûr-ı mûmâ ileyh vâsıtasıyla mektebe irsâl kılınmak üzere defter-i mezkûrun irsâli tekrar nezâret-i müşârun ileyhâya yazılmış ise de alınan cevâbda mûmâ ileyhim matlûblarının mektebe irsâlinde ısrar olunmakta olup halbuki muhât-ı ilm-i âlî buyrulduğu üzere mûmâ ileyhimin mektebece irtibât ve alâkaları kalmadığı cihetle maaşlarının oraca i'tâsına hâcet kalmamakla beraber mûmâ ileyhim dâirelere ve taburlara me'mûr edildiği cihetle maaşlarını almak için dâire ve taburlardan celb ile mektebe irsâlleri dahi münâsib olamayacağına nazaran ber-minvâl-i ma'rûz kendilerine âid olan akçe dâire-i askeriyece mekteb me'mûru müvâcehesinde i'tâ ettirmek üzere istenilen defterin sür'at-i irsâli husûsunun nezâret-i müşârun ileyhâya emr ü iş'ârı merhûn-ı emr ü fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfetpenâhî bulunmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir²³⁵.

Tophane-i Amire'ye mensup alaylar ve askeri mektep hastahaneleri mensuplarına da maaşlarının ödenmesi konusu takip edilmiştir²³⁶. Sadece Dersaadet değil, taşrada görev yapan zabitanların da maaşlarının tesviyesinde titiz davranılmıştır²³⁷.

²³⁵ BOA, Y.MTV., Dosya No: 79, Gömlek No: 24, Tarih: 5 Zilhicce 1310 (20 Haziran 1893).

²³⁶ BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No: 89, Gömlek No: 11, Tarih: 26 Şubat 1310 (10 Mart 1895).

²³⁷ BOA,BEO, Dosya No: 2137, Gömlek No: 160205, Tarih: 16 Cemazie'l-evel 1321 (10 Ağustos 1903); BOA,BEO, Dosya No: 2775, Gömlek No: 208122, Tarih: 11 Muharrem 1324 (7 Mart 1906); BOA,BEO, Dosya No:2804, Gömlek No: 210236, Tarih: 18 Safer 1324 (13 Nisan 1906); BOA, TFR.I.AS., Dosya No: 56, Gömlek No: 5564, Tarih: 5 Muharrem 1326 (8 Şubat 1908); BOA, TFR.I.MN., Dosya No: 195, Gömlek No: 19431, Tarih: 28 Receb 1327 (15 Ağustos 1909); BOA,BEO, Dosya No:2149, Gömlek No:161175, Tarih: 1 Cemazie'l-ahir 1321 (25 Ağustos 1903).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI VİLAYETLERİNDE ASKERİ MEKTEPLER

II. Abdülhamid dönemi eğitim sistemi merkez ve vilayet maarifi olmak üzere iki kısımda teşkilatlanmıştır. Osmanlı vilayetlerinde eğitim sisteminin düzenlenmesi için her vilayete bir maarif müdürü atanmıştır. Vilâyetin eğitim ve öğretimiyle ilgili meselelerini yürüten *maarif müdürü* vilâyet maarif meclisine de başkanlık ederdi. Görevleri arasında maarif nezâretinden alınacak talimatların uygulanmasını takip etmek de vardı. Ayrıca vilâyet merkezinde bulunan okul ve kütüphanelerin teftişini, maarif müdürlüğüne tahsis edilecek bütçenin oluşturulmasını sağlayarak, bu bütçenin ihtiyaç duyulan yerlere harcanmasına nezâret ederdi. Maarif müdürü her yılın sonunda eğitime ilgili olarak bir rapor hazırlayarak Babîâli'ye göndermekle vazifeliydi²³⁸.

II. Abdülhamid devri eğitim sisteminde yapılan en radikal ıslahat eğitimin Dersaadet dışına taşınması ve git gide yaygınlaştırılmasıdır. Açılan vilayet maarif meclisleri sayesinde bu konudaki çalışmalar hızlı ve düzenli bir şekilde sürdürülebilmiştir. Askeri mektepler de Osmanlı Devleti'nin her yerinde açılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Anadolu, Rumeli ve Arap Vilayetlerinin bazılarında açılmış, eğitim öğretim yapılmıştır. II. Abdülhamid döneminde askeri mektepelerin mevcut olduğu vilayetler şunlardır: Anadolu vilayetleri olarak, Erzurum, Erzincan, Bitlis, Hüdavendigâr (Bursa), Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Mamuratülaziz (Elazığ) ve Van; Rumeli vilayetleri olarak Edirne, Selanik, Manastır, Üsküp, İşkodra, Tırnova; Arap vilayetleri olarak da Şam, Bağdat, Beyrut, Haleb, Trablusgarp, Yemen, Bingazi ve Musul'dur. Bu yerlerin hepsinde asker, rüşdiye mevcuttur. Ancak 1893 yılında Süleymaniye (Musul), Trablusgarp, Yemen ve Bingazi'dir. 1895 yılında Bitlis ve Taiz, 1896 yılında Abha (Asir) askeri rüşdiyeleri kapatılmıştır²³⁹. Askeri idadiler ise ordu merkezlerinde ve bazı vilayetlerde mevcut idiler. Bunlar, Erzincan, Edirne, Manastır, Erzurum, Şam, Bağdat, Bursa ve Yemen askeri idadi mektepleridir. 1907'de ise Mekteb-i Harbiye her ordunun içinde bölgesel seviyede teşkilatlanmıştır. Edirne (2. Ordu), Manastır (3. Ordu), Erzincan (4. Ordu), Şam (5. Ordu), Bağdat (6. Ordu) olarak belirlenmiştir. Bu okullar ordunun ihtiyacı olan piyade ve süvari subaylarını yetiştirmek için İstanbul Pangaltı'daki askeri mektebin yerini almıştır²⁴⁰. Buna göre II. Abdülhamid döneminde Osmanlı taşrasında

²³⁸ Çaparlar, 2014: 54.

²³⁹ Komisyon, 2000: 16.

²⁴⁰ Moreau, 2010: 64.

toplam 35 adet askeri mektep bulunmaktadır. Öncelikle bu dönemde Osmanlı'ya tabii Rumeli vilayetlerindeki askeri mekteplere genel olarak bakacağız.

3.1. Rumeli Vilayetlerindeki Askeri Mektepler

Rumeli vilayetlerinde bu dönemde İşkodra, Tırnova, Üsküp, Selanik, Manastır ve Edirne'de askeri mektep bulunmaktaydı.

3.1.1. İşkodra Askeri Mektepleri

1898-1901 yıllarında İşkodra Maarif Müdürü Mahmud Hamdi Efendi'dir. 1901-1903 yıllarında ise İşkodra Maarif Müdürlüğünde kimse yoktu. 1903 yılında burada bir askeri rüşdiyesi tesis olunmuştur. Her sene ortalama 137 öğrenci eğitim öğretim görmekteydi. 17 tane de hocası vardı²⁴¹. 1902 yılında da burada subay yetiştiren bir askeri okul bulunmadığında padişah emriyle bir askeri idadi tesis edilmiştir. 8 tane de hocası bulunmaktadır²⁴².

3.1.2. Tırnova Askeri Mektepleri

II. Abdülhamid döneminde Tırnova'da iki adet askeri mektep olduğu bilinmektedir. İkinci askeri mektep 1906 yılında Emaret Heyet-i Nüzzarı'nca tesis edilmiştir. Bununla ilgili Umum Erkan-ı Harbiye Dairesi Üçüncü şubesinden çıkan kararda şöyle söylenmiştir:

“Fî 10 Şubat sene 321 tarihli ve iki bin sekiz yüz on dört numaralı tezkire-i çâkerâneme zeyldir Tırnova'da teşkîli mukadder iken te'hîr kılınan bir ikinci mekteb-i askerînin imâret heyet nezâretince ve dört yüz bin frank sarfiyla tesis kılınacağı Bulgar matbu'âtının cümle-i işâ'âtından idiğine ve bu babda bazı ifâdâtına dâir Filibe'de komiserlik ikinci kitabetinden vârid olan tahrîrâtın sûreti manzûr-ı sâmi-i dâver-efhamileri buyrulmak üzere leffen takdîm kılınmış olmağla ol babda emr ü fermân hazret-i veliyü'l-emrindir fi 11 Cemâziyelevvel sene 1324 ve fi 20 Haziran sene 1322. Ser-asker bende Rıza”²⁴³.

Bulgaristan Tırnova'daki askeri mektebin hangi derecede eğitim verdiği ile hoca ve öğrenci sayılarına ilişkin elimizde veri bulunmamaktadır.

3.1.3. Selanik Askeri Mektepleri

1893-1904 yılları arasında Selanik Maarif Müdürü Reşid Bey'dir. Selanik askeri rüşdiyesi 1882 yılında açılmıştır²⁴⁴. Yıllık ortalama öğrenci sayısı 259'dur. Hoca sayısı 15-

²⁴¹ Ünal, 2015: 104.

²⁴² Komisyon, 2000: 187.

²⁴³ BOA, A.}MTZ.04, Dosya No: 143, Gömlek No: 46, Tarih: 12 Cemazie'l-evvel 1324 (4 Temmuz 1906).

²⁴⁴ Komisyon, 2000: 23.

16'dır²⁴⁵. 1898 yılında Selanik Askeri Rüşdiyesi'nin müdürü Mehmed Tevfik Efendi'dir. 1899, 1900, 1901 ve 1903 tarihlerinde okulun müdürlük görevini İbrahim Edhem Efendi sürdürmüştür. Selanik Askeri Rüşdiyesi'nin 1898, 1899, 1900 ve 1901 yıllarındaki öğrenci mevcudu 260'dır. 1903 yılında öğrenci sayısı, 257, okulda çalışan hademe sayısı ise, 2'dir²⁴⁶. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal de Selanik Askeri Rüşdiyesi'nden 1895'te dördüncü olarak mezun olmuştur. O yıl ilk ona giren öğrenci listesi şöyleydi:

“Ahmet Tevfik, Tarakçı, 444 toplam notla birinci; Süleyman Adil, Şehabeddin, 444 toplam notla ikinci; Mehmet Şenizi, Ahmet Subaşı, 444 toplam notla üçüncüdür. İlk ona giren diğer öğrenciler ve toplam notları şöyledir: 4. Mustafa Kemal, Ahmet Subaşı (443), 5. Osman Nuri, Sinancık (443), 6. Mehmet Tevfik, Abdullah Kadı (438), 7. İsmail Hakkı, İki şerefe (431), 8. Rafet Efendi, Hamidiye (426), 9. Mehmet Mukbil, iki Lüle (404), 10. Ali Efendi, Ahmet Subaşı (402)”²⁴⁷.

3.1.4. Manastır Askeri Mektepleri

Makedonya'da faaliyet gösteren askeri mektepler Manastır ve Üsküp'te mevcuttur. Öncelikle Manastır'a bakacak olursak; Manastır Vilayet Maarif Müdürlüğü'nü 1896-1897'de Alaaddin Efendi, 1898-1902 yılları arasında Vassaf Efendi, 1903-1906 yılları arasında Ahmed Saib Bey yapmıştır. Manastır Askeri Rüştiyesi 1882 yılında Askeri İdadisi ise 1892 yılında açılmıştır. Manastır Askeri Rüştiyesi'nde yıllık ortalama öğrenci sayısı 557'dir. Hoca sayısı 9'dur²⁴⁸. XX. Yüzyılın başlarında en kalabalık askeri rüştiyelerinden bir tanesi olmuştur. Manastır Askeri İdadisi'nde 40 adet hoca, 26 adet dahiliye subayı vardır²⁴⁹. Manastır Askeri İdadisi Müdürlüğüne Kolağası Ahmet Subhi Efendi 1893'te tayin edilmiştir. Bu tayinle ilgili olarak şunlar ifade edilmektedir:

“Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Manastır mekteb-i i'dâdî-i askerîsinin münhal olan müdürîyetine mekteb-i i'dâdî-i harbî-i şâhâne ri'yâziye hocası kolağası Ahmed Subhi Efendi'nin terfî'an ta'yîni tobhâne-i âmire müşîriyet-i celîlesinden vâki' olan arz ve iş'âr üzerine şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhî iktizâyı âlisinden olarak müşîriyet-i müşârun ileyhâya i'tâ-yı ma'lûmât edilmiş olmağla ol babda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 16 Rebiülevvel sene 311 ve fi 14 Eylül sene 309”²⁵⁰.

1899'da Mustafa Kemal Manastır Askeri İdadisi'nden mezun olmuştur.

“Mustafa Kemal, 54 mevcudu olan üçüncü sınıfta toplam 420 tam not alarak, Manastır İdadisi'ni, not toplamı kendisi ile aynı olan Ahmet Tevfik ile beraber ikinci olarak bitirmiştir. İlk ona giren diğer

²⁴⁵ Ünal, 2015: 147.

²⁴⁶ Parmaksız, 2008: 231.

²⁴⁷ Güler, 2000: 14.

²⁴⁸ Ünal, 2015: 175-178.

²⁴⁹ Komisyon, 2000: 207-211.

²⁵⁰ BOA, İ.A.S., Dosya No: 4, Gömlek No:36, Tarih: 16 Rabiü'l-evvel 1311 (27 Eylül 1893).

öğrencilerin toplam notları ve başarı sıraları şu şekildedir: 3. Recep Fahri, Kayalar (419), 4. Ali Şevket, Üsküp (419), 4. Ömer Abdülkadir, Yanya (417), 6. Hasan Avni, Köprülü (417), 7. İsmail Hakkı, Köprülü (413), 8. Abdülbaki, Üsküp (410), 9. Abdurrahman, Selanik (394), 10. Ömer Naci, Der-Aliye (394)²⁵¹.

Bu dönemde Beşinci Ordu Merkezi olarak Manastır'da Harp Okulu da eğitim vermekteydi. Manastır Mekteb-i Harbiye-i Şâhânesi dâhiliye müdüriyetiyle ta'lim muavinliğine Dersaadet harbiye-i şâhânesi talim muâvinlerinden kolağası Kâzım Efendi tayin olmuştur²⁵².

Önemli bir merkez olduğu için burada görev yapan hocaların maaşlarının düzenli ödenmesine önem verilmiştir. Bununla ilgili olarak 1908 tarihli kararda şunlar yer almaktadır:

“Devletlü Efendim hazretleri

Sâye-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâh-ı akdes ve a'zamîde himemât-ı sâmiye-i âsaf-ı ekremîlerinin inzimâmıyla ordu-yı hümâyûn dâiresinden teşkil buyrulan nümûne taburları zâbitânıyla jandarma mekâtibinde ve Selanik Rüşdiye-i Askeriyesi'nde bulunan zâbitânın vazîfe-i mevdû'alarını hüsn-i edâ ve ifâ için muhassesâtı muntazaman tesviye edilmekte ise Manastır'daki Mekteb-i Harbiye ve Rüşdiye'de müstahdem olan zâbitânın bu vechle ahz-ı muhassesât edememekte ve bu hâle mürâhim-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî kâil olamayacağı gibi ulûm-ı şeym-i devletleri de cevâz veremeyeceklere âşikâr bulunduğundan ma'rûz Manastır Mekteb-i Harbiye-i Rüşdiye-i Şâhâne'deki zâbitânın dahi esâsen cüz'iyet kabîlinden olan muhassesâtlarının muntazaman tesviyesi üzere zâbitân-ı mûmâ ileyhim muhassesâtının dahi numûne taburları zâbitân muhassesâtıçün tanzîm olunacak sened-i mahsûsası meyânına idhâli husûsuna müsâ'ade-i celîle-i fehîmâneleri sezâvâr buyrulamak bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir fi 5 Muharrem sene ve fi 26 Kânun-ı sâni sene 323. Üçüncü ordu-yı hümâyûn müşîriyyeti ferik bende²⁵³.

1908 yılında Manastır Mekteb-i Harbiyesi'nden çıkan zabitanlara şهادetnameleri verilerek tasdik edilmiştir. Bu yıl Manastır Mekteb-i Harbiyesi'nden mezun zabitanlar şöyledir²⁵⁴:

Tablo 3.1 1908 Yılında Manastır Mekteb-i Harbiyesinden Piyade ve Süvari Mülâzımı Sâniligiyle Neş'et Edecek Şâkirdânın Esâmisini Mübeyyin Defteri

Bu sene-i mübârekede Manastır mekteb-i harbiyesinden piyade ve süvari mülâzım-ı sâniligiyle neş'et edecek şâkirdânın esâmisini mübeyyin defterdir						
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	İsmi pederinin memleketi	ve ismi	Duhûlü	Şehâdet nâme numarası	Mülâ hazât

²⁵¹ Güler, 2000: 18-19.

²⁵² BOA, İ.AS, Dosya No:61, Gömlek No:56, Tarih: 25 Cemazie'l evvel 1324 (17 Temmuz 1906).

²⁵³ BOA, TFR.I.AS., Dosya No:56, Gömlek No: 5564, Tarih: 5 Muharrem 1326 (8 Şubat 1908).

²⁵⁴ BOA, BEO, Dosya No: 3417, Gömlek No: 256203, Tarih: 23 Ramazan 1326 (19 Ekim 1908).

Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Mehmed Hulûsi ibni Mustafa Hilmi Siroz	1 Kânun-ı evvel sene 321	928	Süvari
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Mehmed Hilmi Efendi ibni Ali Rıza Aydın	“ “	1278	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Hasan Tahsin Efendi ibni Musa	“ “	863	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Ahmed Şeref Efendi ibni Kâzım Palisiç	“ “	988	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Abdülvâhid Efendi ibni Mehmed Kırşehir	“ “	1032	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Ali Nazmi Efendi ibni Kâsım Turakob	“ “	999	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Ahmed Efendi ibni Râşid Radovişte	“ “	949	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Hasan Sabri Efendi ibni Mustafa Yenipazar	“ “	1040	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Mehmed Asım Efendi ibni Muharrem Preveze	“ “	933	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Mehmed Câvid Efendi ibni İbrahim	“ “	1230	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Ahmed Tefvik Efendi ibni Hacı Hasan Yemen	“ “	1246	

Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Şükrü Efendi	1	1148	
-----------------------	-------	--------------	---	------	--

şâkirdânından		ibni Mahmud Eşitib	Kânun-ı evvel sene 321		
Müntehâ sınıf şâkirdânından		Neş'et Efendi ibni Ahmed Der- aliyye	“ “	1034	
Müntehâ sınıf şâkirdânından		Ahmed Efendi ibni Ali Manastır	“ “	1122	
Müntehâ sınıf şâkirdânından		Nâzım Efendi ibni Naim Manastır	“ “	1233	
Müntehâ sınıf şâkirdânından		Muharrem Efendi ibni Halil Sabri	“ “	960	
Müntehâ sınıf şâkirdânından		Yusuf Ziya Efendi ibni Ali Rıza Cisr-i Mustafa Paşa	“ “	1456	
Müntehâ sınıf şâkirdânından		Hakkı Efendi ibni Osman Körpice	“ “	1178	
Müntehâ sınıf şâkirdânından		Mustafa Hamid Efendi ibni Hulûsi Selânîk	“ “	1286	
Müntehâ sınıf şâkirdânından		Şevket Efendi ibni Abdin Körice	“ “	1064	
Müntehâ sınıf şâkirdânından		Murad Efendi ibni Receb Köprülü	“ “	1129	
Müntehâ sınıf şâkirdânından		Ali Efendi ibni Hasan Klorine	“ “	1273	
Müntehâ sınıf şâkirdânından		İbrahim Lütfi Efendi ibni Rıza Selanik	“ “	1237	
Müntehâ sınıf şâkirdânından		Mehmed Nuri Efendi ibni Mahmud Selanik	“ “	1420	
Müntehâ sınıf şâkirdânından		Hasan Şükrü Efendi ibni İzzet Manastır	“ “	1119	

Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Hüseyin Vehbi Efendi ibni İbrahim Manastır	“	875	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Ali Şevki Efendi ibni Mehmed Köprülü	“	1002	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Behcet Efendi ibni Rifat Perzerin	“	994	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Mehmed Sami Efendi ibni Zekeriya Üsküb	“	1174	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Mehmed Cevad Efendi ibni Abbas Yanya	“	1011	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Feyzullah Efendi ibni Mahmud Manastır	“	1009	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Ali Şevket Efendi ibni İbrahim Üsküb	“	924	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	İbrahim Sırrı Efendi ibni Arem Hatun Manastır	“	1104	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Fahri Efendi ibni Hüseyin Manastır	“	1012	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Cemil Efendi ibni Besim	“	1144	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	İsmail Cemal Efendi ibni Mustafa Eyuranya	“	962	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Muharrem Efendi ibni Feyzullah Kalkandelen	“	1353	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	İrfan Efendi	“	1076	

şâkirdânından		ibni Emin Manastr			
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Mehmed Beşir Efendi ibni Sadullah Kafkasya	“	1025	

Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Ali Rıza Efendi ibni Mestan Şumnu	1 Kânun-ı evvel sene 321	995	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Mustafa Efendi ibni Osman Şumnu	“	1140	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	İsmail Nail Efendi ibni Ahmed Kırşehir	“	864	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Ali Enver Efendi ibni Ahmed Cemil Girid	“	1296	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Mehmed Ferid Efendi ibni Mahmud Şam	“	1352	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Mustafa Fevzi Efendi ibni Mehmed Kozan	“	1293	
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Selim Sami Efendi ibni Abdullah Piriştine	“	1037	Süvari
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Hasan Tahsin Efendi ibni Emin Serfice	“	965	“
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Mehmed Cemal Efendi ibni İsmail Efendi Piriştine	“	984	“
Müntehâ şâkirdânından	sınıf	Mehmed Neşet Efendi ibni Mustafa	“	1228	“

	Manastır			
Müntehâ sınıf şâkirdânından	Hasan İskender Efendi ibni Tevfik Manastır	“	1053	“
Müntehâ sınıf şâkirdânından	Mustafa Hulusi Efendi ibni Rıza....	“	1014	“
Müntehâ sınıf şâkirdânından	Gâlib Efendi ibni Said Şumnu	“	1014	“
Müntehâ sınıf şâkirdânından	Mehmed Hilmi Efendi ibni Hacı Ali Yalvac	“	1021	“
Müntehâ sınıf şâkirdânından	Ahmed Hamdi Efendi ibni Salim Şumnu	“	1013	“
Müntehâ sınıf şâkirdânından	Mehmed Vehbi Efendi ibni Sami Der-aliyye	“	980	“

Neferen

44 piyade müntehâ sınıfından

11 süvari müntehâ sınıfından

=55

Fî 11 Eylül sene 324

1908 senesinde Manastır Mekteb-i Harbiye-i Şahanesi'nden mezun olan kırk dört piyade ve on bir süvari zabıtine Mülâzım-ı Sanilik verilmesi hakkında mazbata şöyledir:

“Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Manastır mekteb-i harbiye-i şâhânesinden bu sene mülâzım-ı sânilikle neşet eden kırk dört piyâde ve on bir süvari zâbitine mahsûs olmak üzere mekteb-i mezkûr müdürîyetinden tesyâr olunan şehâdetnâmelerin li-ecli't-tasdîk gönderildiği beyânıyla iktizâsının îfâsı mekâtib-i harbiye nezâret-i behiyyesinden mevrûd tezkirede iş'âr olmasıyla mûmâ ileyhimin tarih-i melfûfları bu sene Dersa'âdet mekteb-i harbiyesinden neş'et eden mülâzım-ı sâniler misillü 19 Ağustos sene 324 tarihinden itibaren olmak üzere uhdelere mülâzım-ı sânilik rütbesi tevcîhi hakkında piyade dâiresinden terkîm olunan mazbata mûmâ ileyhimin esâmisini mübeyyin tanzîm olunan defterle ma'an ve leffen takdîm kılınmış ve mazbata-i mezkûre muhteviyâtı taraf-ı âcizânemden de musaddak bulunmuş olmağla sûret-i ma'rûza makrûn-ı tasvîb-i sâmi-i sadâretpenâhîleri buyrulduğu halde icâb-ı hâlin icrâ ve mezkûr şehâdetnâmeler ale'l-usûl taraf-ı âcizânemden tasdîk edilmek üzere keyfiyet emr ü inbâ buyrulması merhûn-ı müsâ'ade-

i sâmiye-i dâver-efhamîleridir ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 16 Ramazan sene 326 ve fî 29 Eylûl sene 324. Harbiye nâzırı Bende Ali Rızâ ve

Manastır harbiye-i şâhânesinden bu sene mülâzım-ı sânilikle neş'et eden kırık dört piyade ve on bir süvari zâbitine mahsûs olmak üzere mekteb-i mezkûr müdüriyetinden meb'ûs şehâdetnâmeleri li-ecli't-tasdîk leffen irsâl kılındığı beyânıyla iktizâsının îfâsı mekâtib-i harbiye nezâret-i behiyyesinden vârid olan tezkirede iş'âr olunmuş ve ketebeleri kaydlarına mutâbakat ederek tanzîm olunan defteri leffen takdîm-i huzûr-ı âlî-i nezâretpenâhîleri kılınmış olduğundan mûmâ ileyhimin tarih-i nasbları bu sene Dersa'âdet mekteb-i harbiyesinden neş'et eden mülâzım-ı sâniler misillü 19 Ağustos sene 324 tarihinden itibar olunmak üzere uhdelerine mülâzım-ı sânilik rütbeleri tevcîhi husûsunun Bâb-ı Âlî cânib-i sâmisine arz ile istizânı bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 10 Ramazan sene 326 ve fî 23 Eylûl sene 324 Muâvini miralay şube müdürü miralay Reis-i sani Piyade dâiresi reisi ferîk Tasdîk olunmuştur fî 29 m²⁵⁵.

Ayrıca Manastır Mekteb-i Harbiye-i Şahanesi'nin manaj binasının harap durumda bulunduğu ve tehlike oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu yüzden 495 bin 256 kuruşla yeni manaj binası inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. 1908 tarihinde çıkan kararda şunlar ifade edilmiştir:

“Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne manaj binâsının dâ'i-i tehlike bir hal-i harâbîde bulunmasından nâşî ta'mirât-ı lâzimesinin müsâra'aten îfâsı mekâtib-i harbiye nezâreti makâmından mukaddemâ iş'âr olunması üzerine icrâ ettirilen keşfe nazaran binâ-yı mezkûrun mevcûd beden duvarının hedm edilecek kısm-ı fevkânîsinin enkâzından istifâde edilmek üzere tecdîden inşâsı için lüzûm görünen iki yüz otuz beş bin üç yüz altmış yedi kuruşun nizâmîye tahsîsât-ı umûmiyyesi meyânında deverân ettirilmek üzere sarfına bi'l-istizân 17 Teşrîn-i evvel sene 323 tarihinde irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-sudûr buyrularak ol vechle inşâata bed'en ve mübâşeret ettirilmiş ise de ahîren daire-i mezkûre çatısının demir olarak inşâsına lüzûm gösterilmesine binâen bu sûrete göre icrâ olunan keşfe nazaran binâ-yı mezkûrun dört yüz doksan beş bin iki yüz elli altı kuruşla inşâsı mümkün olacağı anlaşılmasına mebnî evvelce irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî iktirân eden sâlifü'z-zikr mebâliğden mâadâ iki yüz elli dokuz bin sekiz yüz seksen dokuz kuruşun daha sarfına lüzûm olacağı nümâyân olmasıyla bu akçenin dahi tahsîsât-ı umûmiye-i nizâmîyeden sarfiyla muktezâsının îfâsı istizânını mutazammın istihkâm ve inşaat dâiresinden terkîm ve taraf-ı âcizânemden tasdîk olunan mazbata leffen takdîm kılınmış olmağla sûret-i ma'rûza makrûn-ı tasvîb-i sâmi-i fehîmâneleri olduğu halde iktizâsının icrâ ve neticesinin emr ü inbâ buyrulması merhûn-ı müsâ'ade-i sâmiye-i dâver-efhamîleridir ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 26 Şevval sene 326 ve fî 8 Teşrîn-i sâni sene 324. Harbiye nâzırı Bende Ali Rıza.

Mekteb-i harbiye-i şâhâne manaj binâsının dâ'i-i tehlike bir hal-i harâbîde bulunmasından nâşî ta'mirât-ı lâzimesinin müsâra'aten îfâsı mekâtib-i harbiye nezâreti makâmından mukaddemâ iş'âr olunması üzerine icrâ ettirilen keşfine nazaran binâ-yı mezkûrun beden duvarlarının zemînden beş metre irtifâ'ına kadar olan ve bir güne tehlike ve mahzûr görülmeyen kısmının ibkâsıyla mâil-i inhidâm bulunan dokuz metre ve irtifâ'ındaki kısm-ı fevkânîsi hedm ettirilip mevcûd enkâzından bi'l-istifâde tecdîden inşâsı için lüzûm görünen iki yüz otuz beş bin üç yüz altmış yedi kuruşun nizâmîye tahsîsât-ı umûmiyyesi meyânında deverân ettirilmek üzere sarfına bi'l-istizân 17 Teşrîn-i evvel sene 323 tarihinde irade-i

²⁵⁵ BOA, BEO, Dosya No: 3417, Gömlek No: 256203, Tarih: 23 Ramazan 1326 (19 Ekim 1908).

seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-sudûr buyrularak o vechle inşaata bed' ve mübâşeret ettirilmiş ise de ahîren dâire-i mezkûre çatısının demir olarak inşâsına lüzûm gösterilmesine binâen bu sûrete göre olunan keşfe nazaran binâ-yı mezkûrun dört yüz doksan beş bin iki yüz elli altı kuruşla inşâsı mümkün olacağı anlaşılmasına mebnî meblağ-ı mezbûrdan evvelce irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhiye iktirân eden sâlifü'z-zikr iki yüz otuz beş bin kûsûr kuruşun keşf-i ahîr yekûnundan tenzîli hâlinde iki yüz elli dokuz bin sekiz yüz seksen dokuz kurun daha sarfına lüzûm olacağı nümâyân olmağla bu akçenin dahi tahsîsât-ı umûmiyye-i nizâmiyeden sarfiyla muktezâsının îfâsı husûsunun tezkire-i aliyye-i nezâretpenâhîleriyle Bâb-ı Âlî'den istizânı bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 22 Şevval sene 326 ve fî 3 Teşrîn-i sâni sene 324. Dâire-i mezkûre ikinci şube müdür muâvni erkân-ı harbiye miralayı Dâire-i mezkûre birinci şube müdürü ferîk Dâire-i mezkûre reis-i sâni ferîk İstihkâm ve inşaat dâiresi reisi ferîk Tasdik olunmuşdur²⁵⁶.

3.1.5. Üsküb Askeri Mektepleri

Makedonya'da Manastır'dan başka Üsküb'te de askeri eğitim veren mektep mevcuttu. İlk olarak 1875'te açılan Paşakapısı olarak da bilinen Üsküb Askeri Rüşdiyesi II. Abdülhamid zamanında da 1892'de tesis edilmiştir²⁵⁷. Ancak Askeri Rüşdiye binasının yapımı gecikmiş ve bina yapılan kadar askeri rüşdiye için başka bir bina muvakatlen tesis olunmuştur ve öğrenci kayıtları alınmıştır. Bununla ilgili olarak 1893 yılında Kosova'dan çıkan bildiride şöyle söylemektedir:

“Sâye-i ma'ârif-vâye-i hazret-i padişâhîde Üsküb'de te'sis buyrulan mekteb-i rüşdî-i askerînin ikmâl-i inşaatına kadar muvakkaten tahsîs olunan mektebe talebe kaydı muâmelesi hitâm bularak tahmînen resm-i küşâdı icra ve şu vesîle ile de de'âvî ve ma'rûzû'l-edâ hazret-i velî-nî'met-i bî-minnetin yâd ve îfâ kılındığı ifâdesine dâir Kosova vilâyetinden keşîde kılınan 17 Nisan sene 309 tarihli telgrafnâme leffen pişgâh-ı âlî-i fehîmânelerine takdîm kılınmağla ol babda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir²⁵⁸.

Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi'nin öğretmen ve subay kadrosuyla birlikte 15 Aralık 1892 tarihinde padişah emriyle Üsküb'e nakil edilmiş olduğu ve buradaki öğrencilerin de 9 Ocak 1893 yılında Toptaşı Askeri Rüştiyesi'ne nakil edildiği bilinmektedir. Üsküb Askeri Rüşdiye Mektebi'nde 1889-1894 yılları arasında 34 hoca ve 17 dahiliye subayı görev yapmıştır²⁵⁹.

3.1.6. Edirne Askeri Mektepleri

Edirne Vilayeti'nde bir askeri rüştiye, bir askeri idadi ve bir de Harbiye mektebi olmak üzere üç adet askeri okul bulunmaktaydı. 1898 yılında Edirne Maarif Müdürü Tevfik Bey, Maarif Kâtibi Ali Rıza Efendi idi. 26 Şubat 1899 tarihinde vilayete maarif müdürü olarak

²⁵⁶ BOA, BEO, Dosya No: 3441, Gömlek No: 258005, Tarih: 29 Şevval 1326 (24 Kasım 1908).

²⁵⁷ Komisyon, 2000: 23.

²⁵⁸ BOA, DH.MKT., Dosya No: 27, Gömlek No: 50, Tarih: 16 Şevval 1310 (3 Mayıs 1893).

²⁵⁹ Komisyon, 2000: 45-49.

Mehmet Ziver Bey atanmıştır. 1902 yılından itibaren ise Edirne Maarif Müdürlüğü görevini Mustafa Celal Bey yürütmüştür²⁶⁰. Edirne Askeri Rüşdiyesi 1881’de açılmıştır²⁶¹. “Edirne Askeri Rüşdiyesi’nin 1898 tarihindeki müdürü Mehmed Emin Efendi’dir. 1899 yılında okulun müdürlük kadrosu boş görünmektedir. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında ise Mustafa Efendi Edirne Askeri Rüşdiyesi’nde müdürlük görevinde bulunmuştur”²⁶². Edirne Askeri Rüşdiyesi’nde 1889-1894 yılları arasında 20 adet hocası ve 16 adet dahiliye subayı bulunmaktadır²⁶³. Bu dönemde yıllık ortalama öğrenci sayısı ise 309’dur²⁶⁴. 14 ve 15 Nisan 1890 ve 30 Mart 1891 tarihlerinde Edirne Askeri Rüştiye ve Askeri İdadisi’nin resmi imtihanları yapılmıştır. Bu hususta şunlar ifade edilmektedir:

“Edirne mekteb-i i’ dâdiye ve rüşdiye-i askeriyenin imtihân-ı resmîleri vali paşa hazretleriyle erkân ve me’ mûrîn-i askeriye ve mülkiye ve eşrâf ve mu’teberân-ı mahalliye ile icâbı kadar asâkir-i şâhâne hâzır bulunduğu halde bugün sûret-i mükemmilede icrâ ve şâkirdânın sâye-i meârif-vâye-i hazret-i pâdişâhîde ulûm ve funûn-ı mütenevviadan ibrâz eyledikleri mahâret ve melekât umûm tarafından mahzar-ı vefîr-i tasdîrât olarak şu vesîle ile de duâ-yı füzûnî-i eyyâm-ı ömr-i şevket-i hazret-i veliyyü’n-ni’met-i uzmâ lisân-ı umûmîden tekrar ale’t-tekrâr yâd ve ifâ kılınmış olmağla arz-ı ma’lûmât olunur fermân. Fî 2 Nisan sene 306. İkinci ordu-yı hümâyün müşîri Veysef”²⁶⁵. “Edirne mekteb-i i’ dâdî ve rüşdî-i askerîsinin imtihân-ı resmîleri vali paşa ve erkân-ı umûmiye-i askeriye ve mülkiye ve eşrâf ve muteberân-ı mahalliye ile icâbı kadar asâkir-i şâhâne hâzır bulunduğu işbu nisanın ikinci günü sûret-i mükemmilede icrâ ve şâkirdânın sâye-i ma’ârif-vâye-i hazret-i pâdişâhîde ulûm ve funûn-ı mütenevvi’adan ibrâz eyledikleri meleke ve mahâret umûm tarafından mazhar-ı takdîr olarak şu vesîle ile dahi davât-ı füzûnî-i eyyâm-ı ömr ü şevket-i hazret-i velî-nimet-i bî-minnet-i uzmâ lisân-ı umûmîden tekrar ale’t-tekrâr yâd ve ifâ kılındığı ikinci ordu-yı hümâyün müşîriyetinden bâ-telgrafnâme iş’âr olunmağla muhât-ı ilm-i âlî buyrulmak üzere arz-ı ma’lûmât ibtidâr kılındı ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir fî 25 Şaban sene 307 ve fî 3 Nisan sene 306. Ser-asker Bende Ali Rıza”²⁶⁶. “Edirne mekteb-i i’ dâdiye ve rüşdiye-i askeriyesi şâkirdânının imtihân resimleri bugün bi’l-cümle erkân ve me’ mûrîn-i mülkiye ve askeriye ve eşrâf ve mu’teberân cümle hâzır olduğu halde mükemmelen icrâ olunmuş ve sâye-i terakkiyât-vâye-i cenâb-ı pâdişâhîde şâkirdânın es’île-i vâkı’aya mukâbil verdikleri ecvibe-i mutâbakadan tahsilât ve istihzârâtlarının sâbit olan mükemmeliyet ve sür’ati hâzırûnun fevka’l-âde mahzûziyet ve alkışlarını mücib olarak tezâyüd-i ömr ü şevket ve âfiyet-i hazret-i veliyyü’n-ni’met-i uzmâ duâ-yı sadâkat etmesi lisân-ı umûmî tezyîn eylemiş olmağla arz-ı ma’lûmât olunur fermân Fî 18 Mart sene 307. İkinci ordu-yı hümâyün müşîri Veysef”²⁶⁷.

23 Eylül 1905 tarihinde Edirne Askeri İdadi ve Rüşdiye öğrencilerinin imtihanlarının yapılmasından sonra Ramazan Bayramı münasebetiyle ailelerinin yanına gitmesine izin

²⁶⁰ Ünal, 2015: 95.

²⁶¹ Komisyon, 2000: 23.

²⁶² Parmaksız, 2008: 185.

²⁶³ Komisyon, 2000: 79-81.

²⁶⁴ Ünal, 2015: 97.

²⁶⁵ BOA, Y.PRK. ASK., Dosya No: 60, Gömlek No:65, Tarih: 23 Şaban 1307 (14 Nisan 1890).

²⁶⁶ BOA, Y.PRK. ASK., Dosya No: 60, Gömlek No:72, Tarih: 25 Şaban 1307 (15 Nisan 1890).

²⁶⁷ BOA, Y.PRK. ASK., Dosya No: 70, Gömlek No:129, Tarih: 19 Şaban 1308 (30 Mart 1891).

verilmiştir. 98 öğrenci Dersaadet'e uğramadan 22 öğrenci ise Dersaadet üzerinden memleketlerine gideceklerdir. Bu konuda ilgili tezkirede şunlar ifade edilmektedir:

“Edirne Mekteb-i İ‘dâdî ve Rüşdî-i Askerîsi şâkirdânından doksan sekiz efendinin Dersaadet'e uğramaksızın ve yirmi iki efendinin Dersaadet tarîkiyle ba‘de'l-ımtihân azîmet ve îd-i fitrın beşinci günü mektebde isbât-ı vücûd eylemek üzere memâlik-i şâhâne dâhilinde bulunan memleketlere ve on sekiz efendinin de Dersaadet'teki velîleri nezdine terhîsi istifzânına dâir ser-askerden tezkire fî 19 Receb sene 323”²⁶⁸.

Edirne Askeri İdadisi 1847 yılında açılmıştır. II. Abdülhamid döneminde de eğitim vermeye devam etmiştir. 1898-1904 yılları arasında 39 hocası, 28 dahiliye subayı bulunmaktadır²⁶⁹. Edirne Askeri İdadisi ile ilgili olarak şunlar bilinmektedir: Edirne Mekteb-i İdadi-i Askeriyesi'nden bazı zabitanlar sılaya gönderilmiştir. Bunlar Yüzbaşı Hasan, Mülazım-ı Evvel Nizameddin ve Mülazım-ı Sani Raşid Efendilerdir. Bu zabitanlar memleketin şakirdan ihtiyacı olan yerlerine gideceklerdir ancak Yüzbaşı Hasan terfian Dersaadet'e sevk olunmuştur²⁷⁰. Aynı yıl Edirne Mekteb-i İdadi-i Askeriyesi'nde mevlüt okutulduğu bilinmektedir²⁷¹.

Edirne Harbiye Mektebi'ne gelince bu okul 1905'te açılmıştır²⁷². 17 Temmuz 1906'da Edirne Mekteb-i Harbiye-i Şahanesi'nin Müdüriyet ve Muallimliğine Dersaadet Harbiye-i Şahanesi Talim muavinlerinden Kolağası Talat Efendi şu ifadelerle terfian tayin olmuştur:

“Edirne Mekteb-i Harbiye-i Şâhânesi'nin münhal olan müdüriyet ve muallimliğine Dersaadet harbiye-i şâhânesi ta'lim muâvinlerinden kolağası Talat Efendi'nin terff'an ta'yini Umûm Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâret-i Celîlesi'nin tezkire-i ma'rûzası üzerine şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî icâb-ı âlîsinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 25 Cemâziyelevvel sene 324 ve fî 4 Temmuz sene 322. Ser-kâtib-i hazret-i şehriyârî Bende Tahsin”²⁷³.

1907 yılında Edirne Mekteb-i Harbiyesi'nin talimnamesinin geniş olmaması nedeniyle şakirdandan bir kısmının kışlaya gönderilmesi kararlaştırılmıştır²⁷⁴ ancak daha sonra bunun doğru olmadığını düşünülmüş ve yeni bir talimnamenin tesis edilmesi emredilmiştir. Bu emir şöyledir:

“İkinci ordu-yı hümâyun kumandanlığından vârid olan telgrafnâmede Edirne Mekteb-i Harbiye-i Şâhânesi şâkirdânının bölük ta'lîmi icrâ etmeleri için kışla-i hümâyun talimhânesine i'zâmları ve orada tam mevcûd bir bölüğün tahsîsiyle ta'lim ettirilmeleri mekteb-i mezkûr müdüriyetinden bâ-takrîr talep edildiği beyânıyla icrâ-yı icâbî iş'âr olunmuş ve sûret-i iş'âr bu vechle şâkirdân-ı mûmâ ileyhimin kışla-

²⁶⁸ BOA, Y.PRK.BŞK., Dosya No: 75, Gömlek No:37, Tarih: 19 Receb 1323 (23 Eylül 1905).

²⁶⁹ Komisyon, 2000: 201-205.

²⁷⁰ BOA, Y.MTV., Dosya No: 267, Gömlek No:84, Tarih: 22 Şaban 1322 (1 Kasım 1904).

²⁷¹ BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No: 218, Gömlek No:61, Tarih: 2 Cemazie'l evvel 1322 (15 Temmuz 1904).

²⁷² Komisyon, 2000: 257.

²⁷³ BOA, İ.AS, Dosya No:61, Gömlek No:56, Tarih: 25 Cemazie'l evvel 1324 (17 Temmuz 1906).

²⁷⁴ BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No:246, Gömlek No:16, Tarih: 16 Rebiü'l evvel 1325 (29 Nisan 1907).

i hümâyûna i'zâmından ise mekteb-i mezkûre kurb ve civârında münâsib bir mahallin talimhâne ittihâzıyla ta'lîmlerin orada icrâsı daha münâsib görülmesine mebnî bu babda istifsâr-ı mütâla'ayı hâvî sebk eden iş'âra cevâben Umûm Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâret-i Celîlesi'nden vürûd eden tezkirede dahi şâkirdân-ı mûmâ ileyhimin berâ-yı ta'lîm kışla-i hümâyuna gönderilmeleri câiz olmayıp mekteb talimhânesi müsâid değil ise civarında münâsib bir mahallin talimhâne ittihâzıyla usûlen tahsîs kılınacak bölük oraya gelerek ta'lîm icra ettirilmesi muvâfık görüldüğü izbâr kılınmış olmasıyla ol vechle icrâ-yı icâbı zımında ordu-yı hümâyun mezkûr kumandanlığına me'zûniyet itâsı husûsunun atebe-i ulyâ-yı hazret-i hilâfetpenâhîye arz ile istizânını mutazammın erkân-ı harbiye-i umûmiye dairesinden terkîm olunan mazbata leffen arz ve takdîm kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân-ı hümâyun-ı hazret-i zillullâhî her ne merkezde sâniha-pîrâ-yı sudûr buyrulur ise mantûk-ı celîli ifâ ve infâz olunacağı beyânıyla istizânına ibtidâr kılındı ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 27 Rebiülâhir sene 325 ve fî 27 Mayıs sene 323. Ser-asker Bende Rıza²⁷⁵.

Edirne Mekteb-i Harbiyesi'nden mezun olan öğrencilere mülazım-ı sanilik rütbesi tevcih edilmiştir²⁷⁶ ancak sadece Edirne Mekteb-i Harbiyesi üçüncü sınıf öğrencilerinden Hüseyin ve Reşad Efendilere mülazım-ı sanilik rütbesi verilmiştir²⁷⁷. 1908 yılında Edirne Mekteb-i Harbiye-i Şahanesi'nden yedi süvari yirmi piyade neş'et etmiştir. Yirmi yedi adet şehadetname tastik edilmiştir ve mezun öğrencilere mülazım-ı sanilik tevcih edilmiştir²⁷⁸.

3.2. Arap Vilayetlerindeki Askeri Mektepler

Arap vilayetlerinde bu dönemde Şam, Halep, Beyrut, Bağdat, Süleymaniye, Trablusgarp, Yemen ve Bingazi'de askeri mektep olduğu bilinmektedir.

3.2.1. Şam Askeri Mektepleri

Bu dönemde Şam, Suriye Vilayeti'ne bağlı bir sancaktır. Suriye Maarif Müdürü 1898-1903 yılları arasında Hüseyin Avni Efendi'dir²⁷⁹. Şam'da bu dönemde bir askeri rüşdiye, bir askeri idadi ve bir de Harbiye olmak üzere üç adet askeri mektep bulunmaktadır. Şam'daki askeri rüşdiyenin 1875 yılında açılmış olduğu bilinmektedir. 1898 yılında Şam-ı Şerif Askeri Rüşdiyesi'nin müdürlük kadrosu münhal (boş) olarak görülmektedir. 1899 ve 1900 tarihleri arasında ise okulun müdürlük görevini Nazmi Efendi sürdürmüştür²⁸⁰. Bu askeri rüşdiyenin 1889-1894 arasında 20 adet hocası, 10 adet dahiliye subayı vardır²⁸¹.

²⁷⁵ BOA, Y.MTV., Dosya No: 298, Gömlek No: 144, Tarih: 27 Rebiü'l ahir 1325 (9 Haziran 1907).

²⁷⁶ BOA, İ.AS., Dosya No:92, Gömlek No:24, Tarih:22 Ramazan 1327 (7 Ekim 1909).

²⁷⁷ BOA, İ.AS., Dosya No:98, Gömlek No:24, Tarih: 13 Zilkade 1327 (26 Kasım 1909).

²⁷⁸ BOA, BEO., Dosya No:3403, Gömlek No:255178, Tarih: 27 Şaban 1326 (24 Eylül 1908).

²⁷⁹ Ünal, 2015: 149.

²⁸⁰ Parmaksız, 2008: 227.

²⁸¹ Komisyon, 2000: 23 ve 61-63.

Bir tane de askeri idadi vardır ancak bu askeri idadide ders verilmediği, harab bir durumda olduğu bilinmektedir. Şam, Suriye'nin en önemli sancağıdır ve Osmanlı Devleti'nin 5. Ordu Merkezi'dir. II. Abdülhamid döneminde, her ordu merkezine bir askeri idadi tesis edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca da, Suriye ve Beyrut vilayetlerinde ecnebi devletler tarafından açılan muntazam mekteplere karşı Şam'da bir askeri idadi mektebi inşasına karar verilmiştir. 1892 tarihli bu kararda şunlar ifade edilmektedir:

“Suriye ve Beyrut vilâyât-ı şâhanelerinde bir hayli vakitten beri İngiliz ve Fransız ve sâir milel-i ecnebiye taraflarından mekteb-i sultânî tarzında muntazam ve mükemmel mekâtib-i âliye binâ ve inşâsıyla ulûm-ı âliye ve edebiyeye ve hatta fûn-ı tıbbiyenin meccânen evlad-ı araba tadrîs edilerek celb ve tatyîb-i kulûba ve ma'ârib-i garbiyyenin vilâyeteyn-i mezkûreteyn ahâlisi beyninde ta'ammüm ve intişârına çalışılmakta olup ecânibin ma'ârif cihetinden vâki' olan işbu ikdâmâtına mukâbil saltanat-ı ebed-müddet-i Osmâniyece icrâ edilecek tedâbir-i mu'essire ve resâil-i ciddiye ise ma'ârif-i İslâmiye ve evkâr-ı celîle-i askeriyenin intişâr ve te'ssüsüne medâr-ı a'zam olan mekâtib-i askeriyeye ve binâ inşâsıyla husûle gelebileceğine ve Suriye vilayetinin merkezi olan Şam-ı şerîf'de gerçi bir bab mekteb-i i'dâdî-i askerî mevcûd ise de yirmi yirmi beş seneden beri ta'mîr olunmadığı gibi esâsen mekteb ittihâzına mevcûd şâkirdânı isti'âba elverişli bir sûrette bulunmayarak pek köhne ve harab olduğu cihetle şâkirdân-ı mevcûdenin tedîs ve terbiyesi emrinde sıfatını ve meşakkat çekilmekte ve vilâyet-i mezkûre ahali-i İslamiyesi silk-i celîl-i askeriyeye hâhişker olup evlâdının ma'ârif-i askeriyeye ile terbiyesiyle hizmet-ı mukaddese-i askeriyede bulunulmasını pek ziyade arzu ettiğinden her bâr mekteb idâresine mürâca'at edilmekte iseler de mektebin ber-minvâl-i ma'rûz vüs'atsiz ve harabından dolayı bi'z-zarûre red ile cevap verilmekte olduğuna ve ecânibin bir sûret-i mükellefede bina ve inşâ eylediği. Mekâtib-i müte'addideye karşı mekteb-i i'dâdî-i askerînin bir hal-i harâbîde bulunması bi'l-vücûh gayr-ı câiz olarak mükemmeliyet ve intizâm ve vüs'atinden dolayı tevellüd edecek menâfi'-i hâliye ve istikbâliyesi ve Arabistan ahâlisi üzerindeki hüsn-i te'sîri ise gayr-ı kâbil-i ta'dâl olup mekteb-i mezkûrun arsası dahi hâzır olduğundan derdest-i inşâ bulunan kışlalar inşaatı meyânında mekteb-i mezkûrun hal-i hâzırına kâfi bir halde müceddeden binâ ve inşâsı bi'n-nisbe mesârif-i cüz'iyeye ile meydana geleceği bedihî bulunduğuna binâen mesârifinin sene-i âtiye bütçesine idhâlen tesviyesiyle üç yüz dokuz senesi martından itibaren mekteb-i mezkûrun şâkirdân-ı mevcûdenin isti'âbına kâfi bir sûrette müceddeden binâ ve inşâsı emrinde irâde-i isâbet-âde-i hazret-i hilâfetpenâhînin istihsâli husûsuna himem-i aliyye-i âsafâneleri şâyân buyrulmak bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 11 Cemâziyelâhir sene 1310 ve fî 19 Kânun-ı evvel sene 1308. Yâverân-ı hazret-i şehriyârîden tobhâne-i âmire müşîri ve umûm mekâtib-i askeriyeye-i şâhâne nâzırı Bende Zeki”²⁸².

1904 yılında Şam Askeri Rüştîyesi muallimlerinden olan Binbaşı Seraceddin Efendi terfii ettirilerek 5. Ordu Merkez Dairesi'nde şu kararla görevlendirilmiştir:

“Ma'rûz-ı çaker-i kemîneleridir ki

Şam Mekteb-i Rüştîye-i Askeriyesi mu'allimlerinden binbaşı Siraceddin Efendi'nin rütbesinin bir derece terfî'yle beşinci ordu-yı hümâyûn merkez dâiresinde istihdâmı şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî iktizâ-yı âlîsinden olarak taraf-ı vâlâ-yı askeriyeye tebliğ edilmiş olmağla

²⁸² BOA, Y.MTV., Dosya No: 73, Gömlek No: 80, Tarih: 11 Cemâziyelâhir 1310 (31 Aralık 1892).

ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 2 Şevval sene 26 Teşrîn-i sâni sene 320. Ser-kâtib-i hazret-i şehriyârî Bende Tahsin”²⁸³.

Şam askeri mekteplerin imtiharlarında bulunmak üzere 1902 yılında Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne lisan mu‘allimi binbaşı Necib Asım Efendi müfettiş olarak tayin edilmiştir. Bu tayinle ilgili olarak şunlar söylenmektedir:

“Devletlü Efendim hazretleri

Şam-ı şerîf’deki mekâtib-i askeriyyenin bu sene icrâ olunacak imtihân-ı umûmîlerinin bir hâl-i intizâm ve mükemmeliyetde icrâsını te’min etmek üzere emsâline tevfikân müfettiş sıfatıyla bir zâtın i‘zâmı taht-ı elzemiyette olduğundan sâlifü’l-arz vazîfe-i teftîşiyenin mekteb-i fünûn-ı harbiye-i şâhâne lisan mu‘allimi bin başı Necib Asım Efendi’ye tevdi‘i münâsib bulunduğu mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâret-i celîlesinden vârid olan tezkirede iş‘âr olunmuş olduğuna mebnî ber-vech-i iş‘âr mûmâ ileyhî mekâtib-i mezkûrenin ol vechle icrâ olunacak imtihân-ı umûmîlerinin teftîşi me’mûriyetiyle Şam-ı şerîfe azîmetini tezker edildiğine dâir piyade dâiresinden tanzim olunan mazbata leffen arz ve takdîm kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân-ı hümâyûn hazret-i hilâfetpenâhî her ne merkezde şeref-efzâ-yı sünûh ve sudûr buyurulur ise iktizâ-yı hâlin ifâ ve infâz olunacağı beyânıyla istîzâna ibtidâr kılındı ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir fi 15 Cemâziyelâhire sene 320 ve fi 5 Eylûl sene 308. Ser-asker Bende Rıza.

Şam-ı şerîf’deki mekâtib-i askeriyyenin bu sene icrâ olunacak imtihân-ı umûmîlerinin bir hâl-i intizâm ve mükemmeliyetde icrâsını te’min etmek üzere emsâline tevfikân müfettiş sıfatıyla bir zâtın i‘zâmı taht-ı elzemiyette olduğundan ve sâlifü’z-zikr vazîfe-i teftîşiyenin mekteb-i fünûn harbiye-i şâhâne lisân mu‘allimi bâlâ-yı mazbata-i âcizânemize künyesi muharrer binbaşı Necib Asım Efendi’ye tevdi‘i enseb ve evfâk olduğundan bahisle mûmâ ileyhî mekâtib-i mezkûrenin bu sene icrâ olunacak imtihân-ı umûmîleri müfettişliğine icrâ-yı me’mûriyeti mekâtib-i askeriye nezâret-i celîlesinden vârid olan tezkirede iş‘âr olunmuş olduğuna binâen ber-vech-i iş‘âr mûmâ ileyhî mekâtib-i mezkûrenin bu sene icrâ olunacak imtihân-ı umûmîlerinin teftîş-i me’mûriyetiyle Şam-ı şerîf’e azîmeti zımnında keyfiyetin atebe-i felek-mertebe-i hazret-i hilâfetpenâhîye arz ile istîzânı bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir fi 6 Cemâziyelâhir sene 1320 ve fi 27 Ağustos sene 1318. İkinci şube müdür muâvini kâimmakâm, birinci şube müdürü muâvini kâimmakâm, birinci şube müdürü mirlivâ, reis-i sâni ferîk, madde-i dâresi reisi ferîk”²⁸⁴.

Şam Askeri Rüşdiyesi’nde II. Abdülhamid döneminde yıllık ortalama 487 öğrenci eğitim öğretim görmektedir. Bu sayı 1898 ve 1899 yıllarında 585’e kadar çıkmıştır²⁸⁵. Artan öğrenci sayısı nedeniyle askeri mekteplerde hizmetli satüsünde çalışanlar da yetersiz kalmaktaydı. Bu yüzden Şam Askeri Rüştiye ve İdadisi’nde 1884 yılında senelik dört bin üç yüz on bir kuruş maaşla hademe istihdamı yapılmasına karar verilmiştir. Söz konusu kararda şunlar ifade edilmektedir:

“Ma’rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

²⁸³ BOA, İ.A.S., Dosya No: 53, Gömlek No: 35, Tarih: 2 şevval 1322 (10 Aralık 1904).

²⁸⁴ BOA, Y.MTV., Dosya No: 234, Gömlek No: 112, Tarih: 15 Cemâziye’l-ahir 1320 (19 Eylûl 1902).

²⁸⁵ Ünal, 2015: 149.

Şam-ı şerîf mekteb-i i'dâdîsi ve askerî rüşdiyesi şâkirdânı mevcûdlarının tezâyüd etmesi hasebiyle kapucu ve vekîl-i harc ile cama ...çıktıktan sonra i'dâdînin sekiz ve rüşdiyenin dört neferden ibaret olan hademenin şâkirdân ve zâbitânın hizmetlerine yetişememekte olduklarından mekâtib-i mezkûreye birer nefer hizmetçilik ilâvesi lüzûmu beşinci ordu-yı hümâyûn müşîriyet-i celîlesinden bâ-tahrîrât iş'âr olunmuş ve hademe-i mevcûdenin lüzûm ve tezyîdi meclis-i ma'ârifçe de musaddak idiği mekâtib-i askeriye nezâretinden dahi bildirilmiş olduğuna binâen zikr olunan iki nefer hizmetçinin muhassesât-ı seneviyyesi olan dört bin üç yüz on bir kurşun üç yüz senesi bütçesine ilavesine müsâ'ade buyrulmak üzere keyfiyetin huzûr-ı sâmi-i fehîmânelerine arz ve izbârı muhâsebât-ı umûmiyye dâiresinden ifâde kılınmış olmağla iktizâsının ifâ ve emr ü inbâsi bâbında emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 25 Cemâziyelâhire sene 36 ve fî 9 Nisan sene 300 .

Devletlü Efendim hazretleri

Şam-ı şerîf mekteb-i i'dâdîsi ve askerî rüşdiyesi şâkirdânının tezâyüd etmesi hasebiyle hademe-i mevcûdeye birer nefer hizmetçinin ilavesiyle bunların muhassesât-ı seneviyyesi olan dört bin üç yüz on bir kurşun üç yüz senesi bütçesine idhâli muhâsebât-ı umûmiyye dâiresinden ifâde kılındığından bahisle ifâ-yı muktezâsı husûsuna dâir tezkire vâride-i ser-askerî leffen arz ve takdîm kılınmağla ol bâbda ol bâbda her ne vechle emr ü fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i mülûkâne müte'allik ve şeref-sudûr buyrulur ise mantûk-ı münîfî infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu Efendim fî 10 Receb sene 301 ve fî 24 Nisan sene 300²⁸⁶.

Şam askeri mekteplerinde görev yapan eğitim ve idari personellerin muhassasatının verilmesine ilişkin konularda titizlik gösterilmiştir. 1903 yılında Şam Mekteb-i İdadi-i Askerisinde görev yapan muallim ve subayların muhassasatının düzenli bir şekilde verilmesine ilişkin irade-i seniyye gereği tebligat yapılmıştır. Bu tebligatta şunlar ifade edilir:

“Şam mekteb-i i'dâdî-i askerîsi mu'ayyenâtı esmânının mahallince tesviye olunmamasından dolayı tedârik-i mu'ayyenât husûsunda pek ziyâde müşkilât çekilmekte olduğu umûm-ı mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâret-i celîlesinden arz-ı atebe-i ulyâ kılındığından mekteb-i mezkûr muhassesâtının muntazaman tesviyesi için vilâyete ifâ-yı tebliğât olunması şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî icâb-ı âlisinden bulunduğu mâbeyn-i hümâyûn başkitâbet-i celîlesinden bâ-tezkire-i husûsiyye inbâ ve vilâyete telgrafla tebliğât ifâ olunmuşdur defterdarlığa da vesâyâ-yı mü'ekkele icrâsına himmet ve;

Mekâtib-i askeriye nezâretine

Arz-ı atebe-i ulyâ kılındığından mekteb-i mezkûr muhassesâtının muntazaman tesviyesi için taraf-ı devletlerine tebliğât ifâsı şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhî iktizâ-yı âlisinden bulunduğu mâ-beyn-i hümâyûn başkitâbet-i celîlesinden iş'âr olunmağla ber-mantûk-ı emr ü fermân-ı hümâyûn iktizâsının ifâsı...²⁸⁷.

Ancak 1906 yılında Şam Mekteb-i Harbiye-i Şahanesi'ndeki şakirdanın muhassasatının verilmediği bir tezkire ile belirtilmiştir. Söz konusu tezkirede şöyle söylenmektedir:

²⁸⁶ BOA, İ.DH., Dosya No: 916, Gömlek No: 72699, Tarih: 16 Receb 1301 (12 Mayıs 1884).

²⁸⁷ BOA, BEO, Dosya No: 2149, Gömlek No: 161175, Tarih: 1 Cemazie'l-ahir 1321 (25 Ağustos 1903).

“Şubat ibtidâsından beri şâkirdânın güşt-i istihkâkları verilmediği ve erzâk-ı sâire müşkilâtle alındığı beyânıyla şâkirdânın istihkâklarına hâlel getirilmeyip i’tâsı esbâbının istihsâli Şam Mekteb-i Alî-i Şâhânesi müdür vekili tarafından iskâr olduğuna dâir mekâtib-i askeriye nezâret-i celîlesinden gelen 9 Muharrem sene 324 tarihli tezkire leffen savb-ı atûfilerine irsâl kılınmağla meâline nazaran iktizâsının ifâ ve inbâsına ve melfûfun iadesine himmet. Bâ-işâret-i aliyye cânib-i müsteşârîye”²⁸⁸.

Yayınlanan bu tezkireden dolayı aynı yıl muhassasatın düzenli tesviyesi ve muayyenatın temini hususu Suriye Vilayeti defterdarlığı’na şu şekilde bildirilmiştir:

“Şam Mekteb-i Harbiye-i Şâhânesi muhassasatının muntazaman te’diyesiyle mu’ayyenâtının te’mîni telgrafla Suriye Vilâyeti Defterdarlığı’na tebliğ edildiği 9 Muharrem sene 324 tarihli tezkire-i devletleri üzerine bi’l-muhâbere mâliye nezâret-i aliyyesinden cevâben iş’âr kınmış olduğu beyânıyla tezkire. Bâ-işâret-i aliyye-i cenâb-ı müsteşâra.

Ma’rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Şam Mekteb-i Harbiye-i Şâhânesi müdür vekili Kolağası Nazmi Efendiden alınan telgrafnâmede işbu şubat ibtidâsından beri şâkirdânın güşt-i istihkâkları verilmediği ve erzak-ı sâire de müşkilâtle alındığı beyânıyla şâkirdânın istihkâklarına hâlel getirilmeyip i’tâsı esbâbının istihsâli iş’âr olunmuş ve şâkirdâna et ta’yînâtlarının verilmemesi tecvîz buyrulmayacağı tabî’î bulunmuş olmakla ifâ-yı muktezâsına müsâ’ade-i celîle-i sadâretpenâhileri bî-derîğ ve şâyân buyrulamak bâbında emr ü fermân hazret-i men leh’l-emrindir fi 9 Muharrem sene 324 ve fi 20 Şubat sene 321 Yaverân-ı hazret-i şehriyârîden, Tobhâne-i âmire müşîri ve umum, Mekâtib-i askeriye-i şâhâne nâzırı”²⁸⁹.

3.2.2. Halep Askeri Mektepleri

Haleb Maarif Müdürlüğü 1898-1900 yılları arasında Hüseyin Zeki Bey, 1900 yılında Mahmud Celaleddin Bey tarafından yürütülmüştür. Halep Askeri Rüşdiyesi’nde II. Abdülhamid döneminde yıllık ortalama 338 adet öğrenci bulunmaktadır²⁹⁰. 1898 yılında Halep Askeri Rüşdiyesi’nin müdürlük kadrosu münhal (boş) olarak görülmektedir. 1899-1901 tarihleri arasında ise okulun müdürlük görevini Kazım Efendi sürdürmüştür. 1903’de ise, Halep Askeri Rüşdiyesi’nin müdürü Abdi Efendi’dir²⁹¹.

1889-1894 yılları arasında 27 adet hocası, 14 adet dahiliye subayı vardır²⁹². Halep Askeri Rüşdiyesi geçici binada hizmet vermektedir. Bu yüzden Haleb’de bir askeri mektep inşası yapılmasına karar verilmiştir. Bu askeri rüştiyenin tesisi ve açılışına dair 1901 tarihli bildiride şu bilgiler verilmektedir:

“Cülûs-ı hümâyûn-ı meymenet-makrûn-ı hazret-i velî-ni’met-i uzmâyâ Halep mekteb-i rüşdî-i askerîsi sâye-i ma’mûriyet-vâye-i cenâb-ı cihanbânîde hazîne-i celîleye bâr olmaksızın tedârik olunan

²⁸⁸ BOA, BEO, Dosya No: 2775, Gömlek No: 208122, Tarih: 11 Muharrem 1324 (7 Mart 1906).

²⁸⁹ BOA, BEO, Dosya No: 2804, Gömlek No: 210236, Tarih: 18 Safer 1324 (13 Nisan 1906).

²⁹⁰ Ünal, 2015: 134.

²⁹¹ Parmaksız, 2008: 220.

²⁹² Komisyon, 2000: 123-125.

karşılığıyla gâyet metîn ve dilnişîn bir sûretde inşâ ve ikmâl olunarak bi'l-umûm me'mûrîn-i mülkiye ve askeriye ve ulemâ ve meşâyih ve mütehayyizân-ı memleket hâzır olduğu halde resm-i küşâdı icrâ ve bu vesîle ile de cümle tarafından da'vât-ı mefrûza-i hazret-i hilâfetpenâhî raf'-ı bârigâh-ı cenâb-ı Hüda kılındığından dâir Haleb vilâyet-i behiyyesinden keşide olunan telgrafnâme leffen huzûr-ı âlî-i sadâretpenâhîlerine takdîm edilmiştir ol bâbda”²⁹³.

3.2.3. Beyrut Askeri Mektepleri

II. Abdülhamid döneminde Beyrut Maarif Müdürlüğü görevini 1898-1900 yılları arasında Mahmut Celaleddin Bey yürütmüştür. 1900-1902 arası Hüseyin Zeki Bey, 1902 yılında da Abdülkadir Efendi Beyrut Maarif Müdürlüğüne getirilmiştir²⁹⁴. Beyrut'ta askeri mektep olarak bir adet askeri rüştiye bulunmaktadır. Bu mektep 8 Ekim 1877 yılında açılmıştır²⁹⁵. Beyrut Askeri Rüştiyesi'nin bu dönemde yıllık ortalama 140 adet öğrencisi, 15 adet hocası vardır²⁹⁶. Beyrut Askeri Rüştiyesi'nin sultani mektebinden dönüştürüldüğü bilinmektedir. Beyrut Sultanisi'nin askeri rüştiyeye dönüştürüleceği haberleri öncelikle Saadet Gazetesi'nde çıkmıştır. Bu haberler üzerine Beyrut Maarif Müdürü Mahmut Celaleddin Efendi Maarif Nezareti'nden kendilerine bilgi verilmesini istemiştir. Beyrut Maarif Müdürlüğü ve Maarif Nezareti arasında müzakereler yaşanmıştır ve sonunda sultani mektebi askeri rüştiyeye çevrilmiştir²⁹⁷. Sultani Mektebi'nde olduğu gibi yeni Beyrut Askeri Rüştiyesi'nde de eğitim ve idari personelin maaşları belediye tarafından karşılanması kararı alınmıştır. Ancak daha sonra Suriye Valiliği ile Maarif Nezareti arasında varılan anlaşmayla askeri rüştiye tekrar Beyrut Mekteb-i Sultanisi'ne çevrilmiştir. Bu dönüşümle de askeri rüşdiyenin Farsça, Arapça ve Hüsn-i Hatt derslerinin öğretmenlerinin maaşlarının artık belediye bütçesinden karşılanamayacağı kararlaştırılmıştır. 1881 tarihli söz konusu kararda şunlar ifade edilmektedir:

“Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki, Beyrut'ta bulunan rüşdiye-i askeriye evvelce mekteb-i sultânî olarak küşâd edilmiş ve mü'ahharan arabî ve hüsn-i hat ve fârisî hocalarıyla hademe ma'aşâtı belediye sandığından tesviye kılınmak üzere rüşdiye-i askeriye tahvîl kılınmış olduğu halde bu kere Suriye Vilâyet-i Celîlesi'yle Ma'ârif Nezâret-i Celîlesi beyninde bi'l-muhâbere verilen karar üzerine yine mekteb-i sultânîye tahvîl edildiği cihetle buna me'mûr hocalarla me'mûrîn-i sâire ma'aşâtının artık vâridât-ı belediyeden tesviye olunacağı iş'ârât-ı vâkı'a-ı mahalliyeden ve bu halde mekteb-i mezbûrdaki zâbitân-ı askeriyenin kaldırılması tabî'i ise de rüşdiye-i mezkûrenin şâkirdân-ı mevcûdesi el-yevm doksan nefer raddesinde olduğu ve Beyrut'da bir bab rüşdiye-i askeriyenin vücûdu dahi lâ-büd bulunduğu cihetle me'mûrîn-i mülkiye ma'aşâtıyla mekteb-i mezbûr için istihbâr olunacak hâne

²⁹³ BOA, DH.MKT., Dosya No: 2529, Gömlek No: 80, Tarih: 22 Cemazie'l-evvel 1319 (6 Eylül 1901).

²⁹⁴ Ünal, 2015: 126.

²⁹⁵ Komisyon, 2000: 23.

²⁹⁶ Ünal, 2015: 127.

²⁹⁷ BOA, MF.MKT., Dosya No: 117, Gömlek No: 9, Tarih: 23 Şaban 1307 (14 Nisan 1890).

icâresinin daire-i askeriyece tesviyesi lâzım geleceği mekâtib-i askeriye nezâret-i behiyyesiyle cereyân eden muhâbere cevâbında müstebân olduğuna ve mezkûr rüşdiyenin mesârif-i seneviyesi kırk bin yüz kırk kuruşa bâliğ olacağı inde'l-hesâb nümâyân olarak bunun devamından hâsil olacak fevâid ve muhassenâta ve intişâr-ı ma'ârif emrinde devletçe bî-derîğ buyrulan müsâ'adâta göre meblağ-ı mezbûr şâyân-ı istiksâr değilse de sene-i hâliye bütçesine gayr-ı dâhil bulunduğuna ve karşılıksız akçe i'tâsı ile memnû'iyet-i kaviye tahtında idiğine mebnî meblağ-ı mezbûrun başkaca tahsîsi ve yâhud sene-i mezbûre bütçesi meyânında devrân etrilmesi zımnında istihsâl-i irâde-i seniyyeye müsâ'ade-i aliyye-i vekâletpenâhîleri bî-derîğ buyrulamak üzere keyfiyetin huzûr-ı âlî-i fehîmânelerine arz ve iş'ârı muhâsebât-ı umûmiyye dâiresinden ifâde kılınmağla icrâ-yı icâbı bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 27 Ramazan sene 297 ve fî 24 Ağustos sene 96. Bende Hüsnü Hasan. Devletlü Efendim hazretleri, Beyrut'ta bulunan askerî rüşdiye mektebinin mekteb-i sultânîye tahvîl edilmesinden dolayı daire-i belediyeden tesviye olunan me'mûrîn ma'aşâtının ba'demâ verileceği bildirilmiş olduğu gibi sene-i haliye bütçesinde dahi karşılığı olmadığından ve oradaki kemâ fi's-sâbık askerî rüşdiye mektebi bulunması fevâidi müstelzim olacağından bahisle zikr olunan mekteb için senevî sarfı iktizâ eden kırk bin bu kadar kuruşun başkaca tahsîs ve yahud sene-i merkûme bütçesi meyânında tesviye lüzûmunu hâvi harbiye nezâret-i celîlesinden meb'ûs tezkire leffen irsâl-i sû-i vâlâları kılınmış olmağla meâline nazaran iktizâ-yı hâlin icrâ ve ifâdesine himmet buyrulması siyâkında tezkire-i senâverî terkîm kılındı Efendim fî 8 Şevval sene 297 ve fî 1 Ağustos sene 96. Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki, Makâm-ı çâkeriye meb'ûs işbu tezkire-i sâmiye-i vekâletpenâhîleriyle melfûf tezkire evvelce mesârifât idâre-i umûmiyyesine lede'l-havala müvâzene-i umûmiyye irâde-i seniyyesinin şeref-sünûhu cihetle buna ilâveten akçe tahsîs ve i'tâsına meb'ûs zikr olunan mektebin dahi askerî rüşdiyesi olduğu ma'ârif nezâret-i celîlesiyle cereyân eden muhâbereden ve Suriye vilâyet-i celîlesinin bâ-telgraf vukû' bulan iş'ârından müstefâd olmasına göre mezkûr kırk bin kuruşun harbiye nezâret-i celîlesinden beyân olunan şikk-ı ahîre vechle harbiye hazinesi müvâzenesi meyânında tesviyesi icâb-ı halden verâ-yı âlî-i dâverânelerine menût mevâddan idiğinin arz ve izbârı ifâde ve mezkûr tezkire leffen takdîm ve iade kılınmış ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 8 Safer sene 298 ve fî 28 Kânun-ı evvel sene 96 Bende Hasan Tevfik.

Atûfetlü Efendim hazretleri, Beyrut Mekteb-i Rüşdî-i Askerîsi için senevî sarfı iktizâ eden kırk bin bu kadar kuruşun başkaca tahsîsi ve yâhud sene-i merkûme bütçesi meyânında tesviyesi lüzûmu hâvi harbiye nezâret-i celîlesi makâmından gelene tezkirenin leffîyle maliye nezâretiyle muhâbereyi şâmil tezkire takımıyla arz ve takdîm kılındı mütâla'asından müstebân olduğu üzere müvâzene-i umûmiyye irâde-i seniyyesinin şeref-sünûhu cihetle buna ilâveten akçe tahsîsi ve i'tâsı uyamayıp zikr olunan mektebin dahi askerî rüşdiyesi olduğu anlaşmış olduğundan mezkûr kırk bin bu kadar kuruşun harbiye nezâretinden beyân olunan şikk-ı ahîr vechle harbiye hazinesi müvâzenesi meyânında tesviyesi icâb-ı halden bulunduğu maliye nezâretinin cevabında gösterilmiş olmağla mûcibince icrâ-yı iktizâsı hakkında her ne vechle emr ü irâde-i seniyye-i hazret-i şehinşâhî mûte'allik ve şeref-sudûr buyrulur ise mantûk-ı âlîsini infâza ibtidâr edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim fî 11 Safer sene 98 fî 1 Kânun-ı sâni sene 96. Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki, Resîde-i dest-i ta'zîm işbu tezkire-i sâmiye-i vekâletpenâhîleriyle melfûfen tezkire-i manzûr-ı âlî buyrulmuş ve ber-vech-i istizân mu'âmele-i lâzîmenin icrâsı mûte'allik ve şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî mantûk-ı

münîfinden olarak zikr olunan tezkireler iâde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 14 Safer sene 98 ve fî 4 Kânun-ı sâni sene 99²⁹⁸.

3.2.4. Bağdat Askeri Mektepleri

II Abdülhamid dönemi Bağdat Maarif Müdürü 1898-1903 yılları arasında Selim Sami Efendi olmuştur²⁹⁹. Bağdat'ta 1876 yılında açılan Canib-i Şarki-i Atik Askeri Rüştîyesi vardı. Daha sonra 1886 yılında Bağdat'ta Canib-i Garbi-i Cedit yani Yeni Bağdat Askeri Rüştîyesi açılmıştır³⁰⁰. Bağdat Askeri Rüştîyesi'nin 1898 yılındaki müdür kadrosu münhal (boş) olarak görülmektedir. Okulun, 1899, 1900 ve 1901 yıllarındaki müdürü Ali Saib Efendi'dir. 1903 yılında ise, müdürlük görevini Hamali Efendi sürdürmüştür³⁰¹. Bu dönemde Bağdat Askeri Rüştîyesinde yıllık ortalama 623 öğrenci öğrenim görmektedir³⁰². Bu da okulun oldukça kalabalık olduğunu göstermektedir. Canib-i Garbi-i Cedit yani Yeni Bağdat Askeri Rüştîyesi'nde 27 öğretmen, 14 dâhiliye subayı yer almaktadır. Canib-i Garbi-i Cedit Bağdat Askeri Rüştîyesi'nde ise 18 öğretmen, 5 dâhiliye subayı vardır³⁰³. II. Abdülhamid döneminde Bağdat'ta bir adet de Askeri İdadi bulunmaktaydı. Bağdat Askeri İdadisi'nin 1898-1904 yılları arasında 24 öğretmeni, 12 adet dâhiliye subayı mevcuttu³⁰⁴. Bağdat'ta II. Abdülhamid döneminde bir de Harp Okulu açılmış ancak yine bu dönemde kapanmıştır.

3.2.5. Süleymaniye Askeri Mektepleri

Musul Vilayeti'nde II. Abdülhamid döneminde Maarif Müdürlüğü 1898-1903 yılları arasında Mehmet Tevfik Efendi tarafından vekâleten yürütülmüştür³⁰⁵. 1892 tarihinde, Bağdat'ta Şii Mezhebi'nin giderek yaygınlaşması, rüştiye ve idadilerden çıkan Şii subayların 6. Ordu'da görev yapması üzerine halkın çoğunun sünni olan Musul Vilayeti'ne bağlı Süleymaniye Sancağı'na bir askeri rüştiye kurulmasına karar verilmiştir³⁰⁶. Askeri mektebin tesis edilmesine karar verilmesiyle Süleymaniye'de Tophane adıyla tanınan ve emlak-ı seniyyeye ilave edilen bir arsanın askeri mektep inşasında kullanmak üzere ihsan olunması

²⁹⁸ BOA, İ.DH., Dosya No: 822, Gömlek No: 66272, Tarih: 11 Safer 1298 (13 Ocak 1881).

²⁹⁹ Ünal, 2015: 123.

³⁰⁰ Komisyon, 2000: 23.

³⁰¹ Parmaksız, 2008: 212.

³⁰² Ünal, 2015: 124.

³⁰³ Komisyon, 2000: 67-75.

³⁰⁴ Komisyon, 2000: 213-215.

³⁰⁵ Ünal, 2015: 180.

³⁰⁶ Komisyon, 2000: 141.

kararlaştırılmıştır³⁰⁷. 1889-1894 yılları arasında okulun 20 adet hocası, 7 adet dahiliye subayı vardır³⁰⁸. Yıllık ortalama öğrenci sayısı 115'tir³⁰⁹.

3.2.6. Trablusgarp Askeri Mektepleri

II. Abdülhamid döneminde 1901 yılında Trablusgarp Vilayet Maarif Müdürü Niyazi Bey, 1901- 1905 yılları arasında Faruki Hakkı Bey'dir³¹⁰. 1886'da Trablusgarp'ta bir askeri mektebin inşasının ehemmiyetli olduğu, halkın buna son derece kıymet verdiği söylenilerek uygun bir yer bulunarak inşaatın başlanması emredilmiştir. Söz konusu emirde şunlar ifade edilmektedir:

“Merkez-i me'mûriyet-i kemterâneme muvâsalet...avn ve Tevfik-i İlâhî ve feyz-i teveccüh-i celîl-i cenâb-ı hilâfetpenâhîye istinâden îfâ-yı vezâife sarf-ı makdûr olunmaktadır aksâ-yı maksad-ı âcizânem her husûsta rızâ-yı âlî-i hazret-i zıllullâhîye tevfiik hareket ve muâmelâtta ibâret bu sûret her abd-i sâdik-ı velî-nimet için yegâne medâr-ı necât ve saadet olmağın her saniye cenâb-ı Rabbi-ekrem'den bunu tazarru' ve niyâz eylemekteyim. Burada te'sisine emr ü fermân-ı merhamet-bünyân-ı cenâb-ı şehriyârî şeref-müte'allik buyrulmuş olan mekteb-i rüşdî-i askerînin sûret-i inşasına dair vilayetçe ma'lûmât olmadığından mesârifât-ı lâzîmenin sûret-i tesviyesi hakkında vilâyet-i celîleye muktezî emrin i'tâsı husûsunun telgrafla makâm-ı ser-askerîden istizân olduğunu fi 8 Teşrin-i sâni sene 1302 tarihli telgrafname-i kemterânemle arz eylemiştim. Evlâd-ı memleketi şeref-nüzül-i terakkî ve kemâlâta îsâl edecek ve matbû' meşrû' ve mukaddesimiz ülü'l-emr efendimiz uğûr-ı hümâyunlarında kemâl-i sadâketle hidemâta muvaffak eyleyecek olan işbu mekteb-i feyzin te'sisine fermân buyrulduğu daha muvâsaletim günü gerek devletlü vali paşa hazretlerine ve gerek eşrâf ve a'yân-ı memlekete lisân-ı iftihâr ile tebşîr eylemediğimde herkesde tasvîr ve ta'rîzi nâ-kâbil bir sûrette alâim-i hâhiş ve şükran müşâhedesiyle hakîkaten rikkate geldim memleketin dâhil ve hâricinde mekteb-i rüşdî-i askerî ittihâz edecek münâsib mahal olmadığından vilâyetten hâric-i belde ceyâdet-i hava ile ma'rûf bir noktada irâe olunan arza derhal tahdîd ve ebniyyesinin resmî tertîb ettirilerek yalnız inşaata başlatılmak üzere sâlifü'l-arz istizân-ı cevâbına intizâr olunmaktadır. Mekteb-i mezkûrun umûm nazarında ne derece kıymet ve ehemmiyeti olduğunu ve halkın böyle bir menba'-ı kemâle ne derece teşne ve müştâk bulduklarını arz ve ta'rîf için yalnız mektebin müjde-i te'sisini almış olan ahali ve zâbitân askeri taraf-ı âcizâneme müracaat ve duâ-yı füzûn-ı ömr ü şevket-i velî-nî'meti tilâvet etmekte olduklarını arz eylemek kâfi olduğundan bu babdaki istizân-ı cevâbına şiddetle intizâr olunmaktadır. Âcizlerine ihsân-ı şâhâne buyrulmuş olan şifremuktezâsının bir iki harfinde sehven mükerrer müşâbih rakam olduğu tedkîkinden anlaşıldığından hurûfât-ı mezkûre lütfen tashîh buyrulmak üzere mezkûr harfler rakamlarla bir pusulaya terkîm ve takdîm kılınmış olmağla tashîh ve îadesini temennî eyledim ol bâbda irade hazret-i men lehü'l-emrindir fi 8 Rebiülevvel sene 1304 ve fi 22 Teşrin-i sâni sene 1302”³¹¹.

³⁰⁷ BOA, Y.MTV., Dosya No: 87, Gömlek No: 75, Tarih: 13 Cemazie'l-evvel 1311 (22 Kasım 1893).

³⁰⁸ Komisyon, 2000: 143-145.

³⁰⁹ Ünal, 2015: 181.

³¹⁰ Ünal, 2015: 184.

³¹¹ BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No: 36, Gömlek No: 88, Tarih: 8 Rabiü'l evvel 1304 (5 Aralık 1886).

Bu emrin üzerine Trablusgarp'taki askeri okul Gece İptidai ve Rüştiye-i Askeriye Mektebi olarak 1886'da açılmıştır. Trablusgarp askeri mektebine Bingazi ahalisinin çocuklarının da kabul edileceği Bingazi Vilayeti'ne bildirilmiştir³¹². 1889-1894 yılları arasında okulun 26 adet öğretmeni 10 adet dahiliye subayı vardır³¹³. Trablusgarp Askeri Okulu'nda 1902 yılında hocalardan birinin firar vakası yaşanmıştır. Okulun hocalarından Yüzbaşı Hüseyin Tosun, Fransa'ya firar etmiştir. Oradan Londra'ya geçtiği tahmin edilmektedir. İngiltere'den Yüzbaşı Hüseyin Tosun'un orada olup olmadığına ilişkin Hariciyeye verilmek üzere malumat istenmiştir³¹⁴.

3.2.7. Yemen Askeri Mektepleri

Yemen Vilayeti Maarif Müdürü 1899-1903 yılları arasında Mehmet Vehbi Efendi'dir³¹⁵. Yemen Vilayeti'nde San'a, Taiz ve Abha Sancaklarında askeri rüştiye mektepleri bulunmaktadır. San'a Askeri Rüştiye Mektebi padişah iradesi ile yatılıya çevrilmiş olduğundan burası San'a Gece Rüştiye-i Askeriye olarak geçer³¹⁶. 1900 yılında San'a Leyli Rüşdiye-i Askeriyesi Müdürlüğü'ne Kastamonu Rüşdiye-i Askeriyesi Müdürü Kolağası Ahmed Şükrü Efendi şu ifadelerle terfian tayin olunmuştur:

“Kastamonu Rüşdiye-i Askeriyesi müdri kolağası Ahmed Şükrü efendinin binbaşılığa terfi'-i rütbesiyle San'a Rüşdiye-i Askeriyesi'nin münhal olan müdürlüğüne ve mekteb-i i'dâdî-i şâhâne sınıf-ı mahsûs coğrafya hocası kolağası Ali Servet Efendi'nin de kezâlik binbaşılığa terfi'-i rütbesiyle Trablusgarp Rüşdiye-i Askeriyesi'nin münhal olan müdürlüğüne nasb ve tayinleri arz ve iş'âr-ı vâlâ-yı ser-askerî üzerine şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî icâb-ı âlîsinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 5 Ramazan sene 317 ve fi 25 Kânun-ı evvel sene 315. Ser-kâtib-i hazret-i şehriyârî Bende Tahsin”³¹⁷.

1889-1894 yılları arasında San'a Gece Rüştiye-i Askeriyesinde 23 adet öğretmen ve 10 adet dahiliye subayı bulunmaktadır. San'a'daki askeri rüştiye mektebine genelde bölgedeki Yezidi mezhebinden olanların gittiği, Yemen'in diğer bölgelerindeki Sünni halkın bu okula gidemediği bu yüzden Taiz ve Abha'da iki askeri gece okulunun açılması gerektiği ve masraflarının da 7. Ordu bütçesinden karşılanması padişahın emriyle muhasebe, inşaat ve levazım dairelerine bildirilmiştir. Bunun üzerine Taiz ve Abha'da da birer gece askeri rüştiye mektebi açılmıştır. Taiz Askeri Rüştiye Mektebi'nde 1889-1894 yılları arasında 16 adet öğretmeni, 9 adet dahiliye subayı vardır Abha'nın ise, 15 adet öğretmeni, 4 adet dahiliye

³¹² BOA, DH.MKT., Dosya No: 1427, Gömlek No: 11, Tarih: 4 Şevval 1304 (26 haziran 1887).

³¹³ Komisyon, 2000: 131-133.

³¹⁴ BOA, HR.SFR.3., Dosya No: 520, Gömlek No: 15, Tarih: 21 Muharrem 1320 (30 Nisan 1902).

³¹⁵ Ünal, 2015: 189.

³¹⁶ BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No: 70, Gömlek No: 34, Tarih: 26 Receb 1308 (7 Mart 1891).

³¹⁷ BOA,İ.AS., Dosya No:30, Gömlek No:35, Tarih:5 Ramazan 1317 (7 Ocak 1900).

subayı vardır³¹⁸. Yemen dahilinde vaki Taiz ve Abha mevkilerinde küşad olunacak iki askeri rüşdiye mektebinin masrafları şu şekildedir:

“Yemen ahalisinden asker alınabilmek için ittihâzı muktezî tedâbirin akdemi ahali-i mahalliyeden mektebli zâbitân yetiştirmek olduğu ve bunun husûlü için San’a’da bir askerî rüşdiyesi varsa da mezkûr mektebe yalnız Zeydi mezhebinde bulunan San’a ve civarı ahali evladlarını göndererek Yemen kıtasının cihât-ı sâiresi ahali bundan müstefid olamadığı beyânıyla ahali sünni olan ve Taiz ve Asir sancaklarının merkezi bulunan Taiz ve Abhada iki bab leylî mekteb-i rüşdî-i askerî küşâdıyla işbu iki mektebin üç yüz altmış bin ile dört yüz bin kuruş arasında tahmîn edilen mesârif-i seneviyyesinin yedinci ordu-yı hümâyûn bütçesine idhâli lüzûm ve ifâdesini şâmil Tobhâne-i âmire müşîriyet ve umûm mekâtib-i askerîye-i şâhâne nezâret-i celîlesinin manzûr-ı âlî buyrulan tezkiresi üzerine mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî şeref-sudûr buyrularak taraf-ı vâlâ-yı ser-askerî ile müşîriyyet-i müşârun ileyhâya dahi tebliğ-i keyfiyet edildiği mâbeyn-i hümâyûn baş-kitâbet-i celîlesinden bâ-tezkire-i husûsiye bildirilmiş olmağla hazînece dahi icrâ-yı icâbına himmet³¹⁹.”

1908 yılında ise San’a ve Taiz’deki Rüşdî-i Askerî Mekteplerinin idadi şekline getirilmesine karar verilmiştir. Masrafı da devlet bütçesinden arşılanacağı bildirilmiştir. Söz konusu bildiri de şöyle söylenmektedir:

“San’a ve Taiz müessi rüşdî-i askerî mektûblarına harbî i’âdîlerinin ilâvesi delîli talebesiyle kabûlü sûretiyle birer i’âdî şekline ircâ’ı mûcib-i muhassenât ve bu yüzden ihtiyâr olunacak fazla-i mesârifin nezâret-i aliyyeleri bütçesi meyânından tesviyesi muvâfık-ı maslahat olacağından bahisle bazı mütâla’âtı hâvî harbiye nezâret-i celîlesinden vârid olan 7 Şevval sene 326 tarihli ve 1935 numaralı tezkire leffen savb-ı atûfilerine irsâl kılınmağla bi’t-tedkik vâki’ olacak mülâhaza-i aliyyelerinin inbâsına ve melfûfun iadesine himmet³²⁰.”

Yemen’de açılan askeri mekteplerin açılış amacına baktığımızda altında mezhepsel nedenler olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti’nde Sünni Mezhebi’nin daha üst tutulduğu görülmektedir. Bu yüzden başka mezheplerden öğrencilerin yoğunlukta olduğu mekteplerdense Sünni subay yetiştirecek askeri mekteplerin açılmasına özen gösterilmiştir.

3.2.8. Bingazi Askerî Mektebi

Bingazi Sancağı Maarif Müdürlüğü görevini 1898- 1903 yılları arasında Maarif Komisyonu başkanı Mehmet Arif Efendi yürütmüştür³²¹. Bingazi’de askeri mektep olarak bir adet askeri rüşdiye bulunmaktadır. 1892’de Bingazi’de bir askeri rüşdiye açılması emredilmiştir ancak inşa edilecek askeri rüşdiye mektebinin masrafının nakden irsali mümkün olmaz ise kolay tahsil edilecek bir vilayete tahvili olabileceği şöyle ifade edilmiştir:

³¹⁸ Komisyon, 2000:149- 161.

³¹⁹ BOA, BEO, Dosya No: 634, Gömlek No:47507, Tarih: 8 Zilhicce 1312 (2 Haziran 1895).

³²⁰ BOA, BEO, Dosya No: 3426, Gömlek No: 256913, Tarih: 11 Şevval 1326 (6 Kasım 1908).

³²¹ Ünal, 2015: 193.

“Bingazi’de inşâsı muktezâ-yı irâde-i seniyyeden olan mekteb-i rüşdî-i askerînin mesârif-i inşâiyyesi bulunan yüz kırk altı bin dört yüz kûsûru kuruşun buradan nakden irsâli ve mümkün olmadığı sûrette sehlü’l-tahsîl olan bir vilâyet emvâlinden havâlesinin icrâsı hakkında vârid olan 26 Teşrin-i evvel sene 308 tarihli tahrîrât-ı behiyyeleri üzerine ma’ârif nezâret-i celîlesiyle bi’l-muhâbere alınan cevâbda meblağ-ı mezbûrun iş’âr-ı vâlâları vechle mümkün olduğu takdîrde nakden irsâli ve olmadığı halde havâlenâmesinde sehlü’l-tahsîl buyrulan tahvîli lüzûmunun mâliye nezâret-i celîlesine iş’âr olduğu gösterilmiş olmağın ol bâbda”³²².

Padişah iradesi gereği Bingazi Askeri Rüşdiyesi’nin inşaat giderlerinin maliye hazinesinden, öğretmenlerin maaşının ise askeriyeden tayin edilerek nizamiye bütçesine ilave edilerek ödeneceği bilinmektedir³²³. Bingazi Askeri Rüşdiyesi bu bilgilerle sınırlıdır.

3.3. Anadolu Vilayetleri Askeri Mektepleri

Anadolu vilayetlerinde bu dönemde Erzurum, Erzincan, Bitlis, Hüdavendigâr (Bursa), Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Mamuratülaziz (Elazığ) ve Van’da askeri mektep bulunmaktaydı.

3.3.1. Erzurum Askeri Mektepleri

Erzurum Vilayeti’ne bağlı Erzurum Askeri Rüşdiyesi, Askeri İdadisi, Erzincan Askeri Rüşdiyesi, Askeri İdadisi ve Harbiye Mektebi olmak üzere beş adet askeri mektep bulunmaktadır.

1898-1901 yılları arasında Erzurum Maarif Müdürü Mehmet Bey, Maarif Katibi Ali Rıza Bey’dir³²⁴. Öncelikle, Erzurum Askeri Rüşdiyesi 1882 yılında açılmıştır. Okul için yeni bir bina yapılmamış, 1874 yılında yapılan Erzurum Askeriye Kışlası içinde açılmıştır. Erzurum Askeri Rüşdiyesi’nin 1898 tarihindeki müdürlük kadrosu boş olarak görünmektedir. 1899, 1900, 1901 ve 1903 tarihleri arasında ise okulda Abdülnafî Efendi müdürlük yapmıştır³²⁵. Erzurum Askeri Rüşdiyesi’nin öğrenci mevcudu ise yıllık ortalama 270’tir³²⁶. 1889-1894 yılları arasında Erzurum Askeri Rüşdiyesi’de 21 hoca ve 14 dahiliye subayı bulunmaktadır³²⁷. 1887 tarihinde Erzurum Rüşdiye-i Mülkiyesi ile Rüşdiye-i Askeriye’nin ders programları düzenlenip birleştirilmiştir. Ayrıca Erzurum, Bayburt ve Erzincan

³²² BOA, DH.MKT., Dosya No: 2053, Gömlek No: 60, Tarih: 2 Şaban 1310 (19 Şubat 1892).

³²³ Komisyon, 2000: 139.

³²⁴ Ünal, 2015: 100.

³²⁵ Parmaksız, 2008: 189.

³²⁶ Ünal, 2015: 101.

³²⁷ Komisyon, 2000: 103-105.

rüşdiyelerine Fransızca ve riyaziye muallimleri seçilerek gerekli maaşlarının ödenmesi gerektiği buyrulmuştur³²⁸.

Erzurum Askeri İdadisi'ne gelecek olursak, 1873 tarihinde Mektebi İdadi ve Askeri Müdüriyeti'ne, Mekteb-i Harbiye istihkamat sınıfına Muallim Muavini Sağkol Ağası Abdullah Efendi tayin olunmuştur³²⁹. 1899 yılında da Erzurum Mekteb-i İdadi-i Askeriyesi Müdürlüğü'ne Sivas Rüşdiye-i Askeriyesi Müdürü Kolağası Mehmed Kasım Efendi şu ifadelerle terfian tayin olunmuştur:

“Sivas Rüşdiye-i Askeriyesi müdürü kolağası Mehmed Kasım Efendi'nin bir derece terfi'-i rütbesiyle Erzurum Mekteb-i İ'dâdî-i Askerîsi'nin münhal olan müdürlüğüne ta'yini umûm mekâtib-i askeriyeye-i şâhâne nezâret-i celîlesinin arz ve iş'ârı üzerine şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî icâb-ı âlîsinden olamğla ol babda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 28 Cemâziyelûlâ sene 317 ve fi 22 Eylül sene 315. Ser-kâtib-i hazret-i şehriyârî Bende Tahsin”³³⁰.

1905 yılında ise Van Rüşdiye-i Askeriyesi Kolağası İsmail Efendi şu ifadelerle binbaşılığa ve Erzurum Mekteb-i İdadi-i Askeriyesi Müdürlüğü'ne terfian tayin olunmuştur:

“Van Rüşdî-i Askerî müdürü kolağası İsmail Efendi'nin binbaşılığa terfi'-i rütbesiyle Erzurum i'dâdî-i askerîsinin açık olan müdüriyetine ta'yini arz ve iş'âr-ı vâlâ-yı ser-askerî üzerine şeref-sâdır buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî icâb-ı âlîsinden bulunmuş olmağla ol babda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 8 Rebiülâhir sene 323 ve fi 30 Mayıs sene 321. Ser-kâtib-i hazret-i şehriyârî Bende Tahsin”³³¹.

Ayrıca 1909 tarihinde Erzurum Askeri idadisi Muhasebe Memuru Muavini İstihkam Mülazım-ı Evveli İsmail Efendi'ye Tabur Kitabeti rütbesi tevcihiyle Dördüncü Ordu İstihkam Tabur Kitabeti'ne tayin olunmuştur³³².

1899 yılında da Erzurum Mekteb-i İdadisi'nin leyli kısmından bir ücretli on ücretsiz olmak üzere on bir öğrencinin askeri idadiye nakledildikleri bilinmektedir³³³. 1895'de Anadolu'da yaşayan aileler soğuk kış şartlarından dolayı çocuklarını Erzurum Askeri İdadisi'ne gönderemediklerini bu yüzden askeri idadinin Erzincan'a naklini istemişlerdir. Bunun üzerine naklin gerçekleşmesiyle ilgili bir padişah emri çıkmıştır. Ancak oluşacak masraflardan dolayı gelen resmi yazı piyade dairesine havale edilmiştir³³⁴.

³²⁸ BOA, MF.MKT., Dosya No:92, Gömlek No:122, Tarih: 27 Rabiü'l ahir 1304 (23 Ocak 1887).

³²⁹ BOA, C.AS., Dosya No:882, Gömlek No:37897, Tarih: 14 Ramazan 1290 (7 Ekim 1873).

³³⁰ BOA, İ.AS., Dosya No:29, Gömlek No:40, Tarih:28 Cemazie'l evvel 1317 (4 Ekim 1899).

³³¹ BOA, İ.AS., Dosya No:56, Gömlek No:12, Tarih: 8 Rabiü'l ahir 1323 (12 Haziran 1905).

³³² BOA, BEO., Dosya No:3649, Gömlek No:273640, Tarih: 26 Ramazan 1327 (11 Ekim 1909).

³³³ BOA, MF.MKT., Dosya No:453, Gömlek No:21, Tarih: 12 Safer 1317 (22 Haziran 1899).

³³⁴ Komisyon, 2000: 225-227.

3.3.1.1. Erzincan Askeri Mektepleri

Erzurum Vilayeti'ne bağlı Erzincan'da, Erzincan Askeri Rüşdiyesi, Askeri İdadisi ve Harbiye Mektebi olmak üzere üç adet askeri mektep bulunmaktadır.

Erzincan Askeri Rüşdiyesi 1882 yılında açılmıştır³³⁵. 1901 yılında Erzincan Askeri Rüşdiyesi'nin müdürü Said Efendi'dir. 1901 yılında Erzincan Askeri Rüşdiyesi'nde, 219 öğrenci eğitim görmekteydi³³⁶. Yıllık ortalama öğrenci sayısı ise 215'tir³³⁷. 1889-1894 yılları arasında öğretmen sayısı 19, dahiliye subay sayısı 17'dir³³⁸. Bu dönemde Erzincan'da bir de askeri idadi bulunmaktadır. Erzincan Mekteb-i İdadisi'nde 1898-1894 yılları arasında 20 adet öğretmenin, 9 adet dahiliye subayının olduğu bilinmektedir³³⁹.

Dördüncü Ordu Merkezi olan Erzincan'da bu dönemde bir tane Harbiye Mektebi bulunmaktadır. 1906 yılında Erzincan Mekteb-i Harbiyesi Müdürlüğü'ne Beşinci Ordu Erkanı Harbiye binbaşlarından Fuad Bey, ders nazırlığı muavinliğine Şevki Efendi, dâhiliye müdürüyle ta'lîm muallimliğine Erzurum mekteb-i i'dâdîsi kitâbet muallimi piyade kolağası Mehmed Ali Efendiler şu ifadelerle terfian tayin olmuşlardır:

“Beşinci ordu-yı hümâyun erkân-ı harbiyesine me'mûr erkân-ı mezkûre binbaşlarından Fuad Bey'in bir derece terfî-i rütbesiyle Erzincan mekteb-i harbiye-i şâhânesi müdürîyet ve nezâretine ve dördüncü ordu-yı hümâyun erkân-ı harbiyesine me'mûr erkân-ı mezkûre kolağası Şevki Efendi'nin rütbe-i hâliyesiyle mekteb-i mezkûrun ders nâzırı muâvinliğine ve Erzurum mekteb-i i'dâdîsi kitâbet muallimi piyade kolağası Mehmed Ali Efendi'nin bir derece terfî-iyle mezkûr Erzincan Mekteb-i Harbiye-i Şâhânesi dâhiliye müdürîyetiyle ta'lîm muallimliğine ve ikinci ordu-yı hümâyun erkân-ı harbiyesine me'mûr erkân-ı mezkûre kolağalarından Mustafa Hamdi Efendi'nin bir derece terfî-iyle Bağdad Mekteb-i Harbiye-i Şâhânesi ders nezâreti muâvinliğine ta'yînleri Tobhâne-i âmire müşîriyet-i celîlesinin arz ve istîzâmı üzerine şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî icâb-ı âlisinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 19 Cemâziyelâhire sene 324 ve fî 28 Temmuz sene 322. Ser-kâtib-i hazret-i şehriyârî Bende Tahsin”³⁴⁰.

Erzincan Mekteb-i Harbiyesi'nden 1908 yılında yirmi dokuz piyâde ve dokuz süvari olmak üzere otuz sekiz talebe mezun olmuştur. Dersaadet Mekteb-i Harbiyesi'nden şehadetnamelerin tasdîki husûsu şu ifadelerle belirtilmiştir:

“Erzincan Mekteb-i Harbiyesi'nden bu sene mülâzım-ı sânilikle neş'et eden melfûf defterde isim ve dünyeleri muharrer yirmi dokuz piyâde ve dokuz süvari ki cem'an otuz sekiz zâbita nâmına mekteb-i harbiye müdürîyetinden gönderilen şehâdetnâmelerin muâmele-i tasdîkiyyeleri icrâ olunmak üzere irsâl kılındığı mekâtib-i harbiye nezâret-i behiyyesinden vârid olan tezkirede iş'âr olunmuş ve mezkûr şehâdetnâmeler bâlâsındaki isimleri kaydılarıyla mutâbakat edüp bunlardan yirmi dokuz piyade ve

³³⁵ Komisyon, 2000: 23.

³³⁶ Parmaksız, 2008: 172.

³³⁷ Ünal, 2015: 102.

³³⁸ Komisyon, 2000: 99-101.

³³⁹ Komisyon, 2000: 229-231.

³⁴⁰ BOA., İ.A.S., Dosya No: 61, Gömlek No: 70, Tarih: 19 Cemazi'l ahir 1324 (10 Ağustos 1906).

dokuz neferi süvari sınıfından neşet eyledikleri kayden anlaşılması olduğundan Dersaadet Mekteb-i Harbiyesi'nden ol sûretle tasdiki husûsunun Bâb-ı âlî cânib-i sâmisine arz ile istizânı bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir fi 13 Şevval sene 325 ve fi 25 Teşrin-i evvel sene 324. Muâvini miralay İkinci şube müdürü miralay Reis-i sânisî Piyade dairesi reisi ferîk tasdik olunmuştur fi 26"³⁴¹.

1908 yılında Erzincan Mekteb-i Harbiyesi'nden mezun olan otuz sekiz zabitan aşağıdaki gibidir³⁴²:

Tablo 3.2 1908 Yılında Erzincan Mekteb-i Harbiyesi Muntelhâ Sınıfından Piyade ve Süvari Mülâzımı Sânilîğiyle Neş'et Edecek Şâkirdânın Esâmîsini Mübeyyin Defteri

muntelhâ sınıfından	ismi ve pederinin ismi ve memleketi	duhûlü	şehâdetname numarası		mülâhazât
“	Mehmed Ziya Efendi ibni İhsan Sivas	Kânun-ı evvel 321	1477		
“	İshak Avni Efendi ibni Ahmed Harput	Kânun-ı evvel 321	1465		
“	Esad Efendi ibni Fâris Şam	“	1433		
“	Dursun Ferid Efendi ibni Şâkir Erzincan	“	1428		
“	Mehmed Zeki Efendi ibni Kâmil Refâhiye	“	1352		
“	Ali Hyadar Efendi ibni Kalav Harput	“	1292		
“	Ali Lütî Efendi ibni Kâmil Refâhiye	“	1255		
“	Bekir Sıdkı Efendi ibni Meded Erzincan	“	1237		
“	Şehameddin Efendi ibni Ahmed Fuad Erzurum	“	1275		
“	Mehmed Şükrü Efendi ibni Ali Rıza Niksar	“	1137		
“	Mehmed Emin Efendi ibni Saim Ekin	“	1108		
Muntelhâ sınıfından	İbrahim Hakkı Efendi ibni Ahmed Divrik	Kânun-ı evvel sene 321	1153		
“	Ahmed Lütî Efendi ibni	“	1090		

³⁴¹ BOA., BEO., Dosya No: 3434, Gömlek No: 257507, Tarih: 21 Şevval 1326 (16 Kasım 1908).

³⁴² BOA., BEO., Dosya No: 3434, Gömlek No: 257507, Tarih: 21 Şevval 1326 (16 Kasım 1908).

	Mustafa Harput				
“	Ahmed Şevki Efendi ibni Mustafa Van	“	1107		
“	Ahmed Turan Efendi ibni Akif Malatya	“	1114		
“	Rüşdi Efendi ibni Mustafa Van	“	1075		
“	Mehmed Hilmi Efendi ibni Mustafa Harput	“	1087		
“	Mehmed Refik Efendi ibni Tevfik Van	“	1043		
“	Ahmed Fevzi Efendi ibni Bekir Kelkit	“	1067		
“	Mehmed Zeki Efendi ibni Ahmed Hasankal'a	“	1065		
“	Mustafa Adil Efendi ibni Mehmed Van	“	1023		
“	Ahmed Nâzım Efendi ibni Kâmil Lazkiye	“	983		
“	Yusuf Agâh Efendi ibni Ferhad Manastır	“	1043		
“	Arslan Efendi ibni Mustafa Erzincan	“	965		
“	Abdullah Râsim Efendi ibni Osman Sivas	“	1061		
“	İsmail Hakkı Efendi ibni Mehmed Amasya	“	976		
“	İbrahim Hakkı Efendi ibni Ömer Erzincan	“	981		
“	Mehmed Efendi ibni Ömer Maraş	“	1323		piyade
“	Ali Rıza Efendi ibni Salim Sivas	“	1050		29
“	Kâmil Efendi ibni Hasan Niksar	“	1229		süvari
“	Mehmed Said Efendi ibni İsmail Erzincan	“	1241		“
“	Mehmed Muhyiddin Efendi ibni Sadık Harput	“	1201		“

“	Şerefeddin Efendi ibni Mehmed Sivas	“	1174		“
“	Kâzım Efendi ibni Hasan Karahisar	“	1164		“
“	Abdülhamid Efendi ibni Derviş Van	“	955		“
“	Abdülhamid Efendi ibni Kadir Bitlis	“	890		“
“	Hulusi Efendi ibni İbrahim Erzurum	“	856		“
“	Mirza Efendi ibni Ali Rıza Erzurum	“	1085		“
			fi 18 Teşrin-i evvel sene 324		süvâri 9

3.3.2. Hüdavendigâr (Bursa) Askeri Mektepleri

Hüdavendigâr Maarif Müdürlüğü görevi 1896-1900 yılları arasında Sami Bey tarafından yürütülmekteydi. 1900 yılından itibaren ise Mehmet Bey Maarif Müdürlüğü görevini ifa etmiştir³⁴³. Bursa’da bir askeri rüşdiye ve bir askeri idadi bulunmaktadır.

Bursa Askeri Rüşdiyesi 1882 yılında açılmıştır³⁴⁴. 1898 ve 1899 tarihlerinde Bursa Askeri Rüşdiyesi’nin müdürü Rıza Efendi, 1903’de ise Ali Tevfik Efendi’dir³⁴⁵. Bursa Askeri Rüşdiyesi’nde 1889-1894 yılları arasında 21 öğretmen, 12 dahiliye subayı ve leylî kısmında 24 öğretmen, 10 dahiliye subayı bulunmaktadır³⁴⁶. Yıllık ortalama öğrenci sayısı ise 367’dir³⁴⁷. Ancak Bursa Askeri Rüşdiyesi’nin harap bir durumda olduğu bilinmektedir. Bu yüzden tamir edilmesi gerekmektedir. Bursa Askeri Rüşdiyesi’nin tamire muhtaç olması dolayısıyla talebenin yeni yapılan Darülaceze binasına nakledilmesi gerektiği düşünülmüştür ancak daha sonra bunun gerek olmadığına askeri rüşdiyenin tamir gerektiren yerlerinin onarılmasına karar verilmiştir³⁴⁸. Bu sıralarda Sofulu Telgraf Müdürü İsmail Hakkı Efendi’nin Bursa Askeri Rüşdiye Mektebi’nin tamire muhtaç olduğu için talebe ruhsat verilmemesinden dolayı zengin çocuklarının yarımşar ücretle Fransa mekteplerine devam ettiğini, fakir çocuklarının ise sokak aralarında boş boş gezindiğini dile getirmiştir. Bu yüzden

³⁴³ Ünal, 2015: 136.

³⁴⁴ Komisyon, 2000: 23.

³⁴⁵ Parmaksız, 2008: 193.

³⁴⁶ Komisyon, 2000: 87-93.

³⁴⁷ Ünal, 2015: 140.

³⁴⁸ BOA, DH.MKT., Dosya No: 252, Gömlek No: 14, Tarih: 22 Zilhicce 1311 (26 Haziran 1894).

oğlunun idadi mektebine kabul edilmesini arz etmiştir³⁴⁹. Bu arzdan askeri rüşdiyenin tamir gerektiğinden derslerin aksadığı, zengin çocuklarının bir şekilde eğitimine devam ettiği, fakir çocuklarının ise mağduriyet yaşadığı anlaşılmaktadır. Tüm bunlar göz önüne alınarak hem Bursa Askeri Rüşdiyesi'nin hem Darülaceze'nin yeniden inşasına karar verilmiştir. Bu kararda şunlar ifade edilmektedir:

“Bursa Mekteb-i Rüşdî-i Askerîsi binasının mâil-i inhidâm bir halde bulunmasına mebnî akdemce inşaatı ikmâl olunan ve mesârif-i dâimesi karşılığı te'min edilememesinden dolayı henüz küşâd olunamayan dârü'l-aceze ebniyyesinin beş altı bin kuruş sarfıyla ta'dilât-ı lâzimesi bi'l-icrâ mezkûr mekteb şâkirdânının muvakkaten oraya nakli ve mekteb binâsının kâmilen hedmiyle evvelce tanzim edilmiş olan resim ve keşfi mücibince müceddeden inşâ olunmak üzere me'zûniyet i'tâsı Burusa fırka-i askeriyesi kumandanlığından gösterilen lüzûm üzerine taraf-ı vâlâ-i ser-askerîlerine iş'âr kılındığından bahsle icrâ-yı icâbı hakkında Hüdâvendigâr vilâyet-i celîlesinden meb'ûs tahrîrâtın gönderildiğine dâir dâhiliye nezâret-i celîlesinden vârid olan 22 Zilhicce sene 319 tarih ve bin seksen üç numaralı tezkire melfûfuyla beraber savb-ı vâlâ-yı sipehrîlerine irsâl kılınmış olmağla ifâ-yı muktezâsı bâbında”³⁵⁰.

Bununla beraber Bursa Askeri Rüşdiyesi yeniden tamir olunmuş ve açılışı yapılarak derslere başlamıştır.

1889 yılında Bursa'da bir de askeri idadi açılmasına karar verilmiş ve inşasına başlamıştır. Askeri idadinin temelini törenle atılmasına ilişkin kararda şunlar yer alır:

“Müşîr-i Bünyân-ı rasinü'l-erkân-ı devlet ve mümehhidü kavânin-i adâlet ve merhamet ve nâşir-i envâr-ı envâ'-ı ma'ârif ve ma'rifet-i pâdişâh-ı ale'l-âl ve şehinşâh-ı sahîdül-hilsâl şevketlü mehâbetlü efendimiz hazretlerinin mebde'-i cülûs-ı hümâyunlarından beri mülk ve milletin bâis-i ibâdâtı ve terakkîsi ve ale'l-husûs asâkir-i fevz-i müessir-i şâhânelerinin istikmâl-i esbâb-ı kuvvet ve satveti hakkında vaz' ve te'sîsi buyruldukları bunca hayrât ve müberrât ve âsâr-ı azîme-i bâhirü'l-muhassenâtları cümlesinden olmak üzere bu kere matla'-ı şems-i saltanat olan Bursa'da inşâsına irâde-i seniyye-i mülûkâneleri şeref-sâdır olan mekteb-i i'dâdî-i askeriyenin bugünkü Cumartesi günü erkân-ı vilâyet ve umûm ümerâ ve zâbitân-ı askerîye ve me'mûrîn-i şer'iyye ve mülkiye ve adliye ve rü'esâ-yı rûhâniye ve a'yân ve eşrâf-ı memleket ve mekâtib-i askerîye me'mûrîn ve talebesi hâzır oldukları halde duây-ı mefrûzül-edâ-yı hazret-i zillullâhi ba'de'l-edâ zeyc-i kurâbin olduğu müte'âkib vaz'-ı esâsî adîmü'l-indirâs bir sûret-i mutantanada icrâ kılınmağla hemen hazret-i Rabb-i müte'âl velî-ni'met-i a'zam ve şehinşâhir-i mu'azzam zillullâhi fi'l-âlem efendimiz hazretlerini memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlik-i şâhânelerinin her tarafında bu misillü daha pek çok âsâr-ı azîme ihdâs ve te'sîsine muvaffak buyrulmuş emîn duâsının tekrarıyla keyfiyete ictisâr eyledim fermân fi 25 Mart sene 305.Hüdâvendigâr vâlisi Hakki”³⁵¹.

Açılan Bursa Askeri İdadi Mektebi Müdürlüğü'ne İdadiye-i Tıbbiye-i Şahane Dahiliye Kolağası Halil Efendi şu ifadelerle terfian tayin olmuştur:

³⁴⁹ BOA, BEO, Dosya No: 476, Gömlek No: 35646, Tarih: 15 Rabiü'l evvel 1312 (16 Eylül 1894).

³⁵⁰ BOA, BEO, Dosya No: 432, Gömlek No: 32366, Tarih: 4 Muharrem 1312 (8 Temmuz 1894).

³⁵¹ BOA, Y.PRK.UM., Dosya No: 14, Gömlek No: 59, Tarih: 5 Şaban 1306 (6 Nisan 1889).

“Mekteb-i İ’dadî-i Tıbbî-i Şâhâne dâhiliye kolağası Halil Efendi’nin terfî’an Bursa Mekteb-i İ’dadî-i Askerî-i Şâhâne Müdürlüğü’ne tayini Umûm Mekâtib-i Askeriye-i Aâhâne Nezâret-i Celilesi’nin arz ve istizâmı üzerine şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî iktizâ-yı âlîsinden olarak taraf-ı vâlâ-yı sipehsalârî ile nezâret-i müşârun ileyhaya dahi ma’lûmat verilmiş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü’l-emrindir fî 24 Receb sene 317 ve fî 16 Teşrin-i sâni sene 315”³⁵².

Bursa Mekteb-i İdadi-i Askeriyesi’nde 1898-1904 yılları arasında 32 öğretmen 19 dahiliye subayı olduğu bilinmektedir³⁵³.

1904 yılında Bursa Askeri İdadisi’nin Kütahya’ya nakledilmesi gündeme gelmiştir. Kütahya’ya nakledilecek olan Bursa Mekteb-i İdadi-i Askeriyesi için Kütahya’da yeniden bir mektep inşa edilmesi düşünülmüştür. Söz konusu kararda şunlar ifade edilmektedir:

“Şeref-sünûh ve sudûr buyrulan emr ve irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhî muktezâ-yı âlîsine tevfiikan Kütahya’ya nakl edilecek olan Bursa mekteb-i i’dadî-i askerîsiçün icâb eden mahallin ihzâr ettirilmesi hakkında umûm mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâret-i celilesinden mukaddemâ vârid olan tezkire tesrî’an li’l-musâlaha hâssa ordu-yı hümâyûnu erkân-ı harbiye dâiresine i’tâ olunması üzerine ordu-yı mezkûr müşîriyet-i celilesince bi’l-muhâbere Kütahya livâsı kumandanlığından cevâben alınıp daire-i inşaata tevdi’ edilen tahrîrâta melfûf lâyiha ve livâ-i mezkûr mutasarrıflığının zikr olunan kumandanlığa yazılmış olan tezkiresi sûretinin leffiyile bu bâbda mahalliyle icrâ-yı muhâberât ve menâfi’-i hazîne yolunda tedkîk ve te’emmül-i maslahatla muktezî mektebin vücûda getirilmesi emrinde muvâfık görülecek sûretin bi’l-etrâf iş’ârı ve fakat müte’acciliyet-i maslahata mebnî tedkîkât-ı mebhûsenin neticelenmesine bakılmaksızın mekteb için münâsib bir mahallin şimdiden muvakkaten bi’t-tedârik mektebin nakline aid istihzârâtın müsâra’aten ikmâli lüzûmu ikinci ordu-yı hümâyûn müşîriyet-i celilesine iş’âr kılınmıştı müşîriyet-i müşârun ileyhâdan vârid olan tahrîrât-ı cevâbiyyede Kütahya’da gerçi harab bir kışla var ise de bunun kâimen ta’miriyle mekteb haline ifrâğı kâbil olamayacağı mezkûr layihada beyân olunmasına nazaran zikr olunan kışlanın enkâzından istifâde olunmak üzere müceddeden bir mekteb inşâsı ez-her-cihet mûcib-i muhassenât görüldüğü ve ancak müceddeden inşâ olunacak mektebin ikmâline kadar muvakkaten mekteb ittihâz olunacak mahallin ikinci ordu-yı hümâyûnca tedârikine imkân olmadığından bu bâbda Hüdâvendigâr vilâyet-i celilesine tebliğât-ı mü’essire icrâsıyla münâsib mahal tedâriki kâbil olacağı ve mektebin sûret-i te’sîsi bahsine gelince Kütahya’nın ahvâl-i mevki’iyye ve mü’essir-i ümrâniyesi hakkında ikinci ordu-yı hümâyûnca ma’lûmât olmadığından hakîki ve maksada muvâfık bir neticenin husûliçün Kütahya kumandanlığıyla birlikte icrâ-yı tedkîkât ile projeleri ve keşifnâmesi tanzîm ettirilmek üzere bir iki me’mûrun Kütahya’ya gönderilmesi lüzûmu iş’âr olunmuş olmasına ve mektebin el-yevm bulunduğu Bursa’nın hâssa ordu-yı hümâyûnu dâiresi dâhilinde olduğu gibi Kütahya’da muvakkaten kurbiyyet ve münâsebeti bulunmasına binâen bu iş için muktezî zâbitânın Bursa fırkası erkân-ı ahrbiyesince intihâbı ile tedkîkât-ı mükemmile-i mahalliye bi’l-icrâ lâzım gelen proje ve keşifnâmesinin celb ve irsâli bâ-tezkire-i âcizi ordu-yı hümâyûn-ı mezkûr müşîriyet-i celilesine tebliğ kılınmış olup mekteb-i i’dadî-i askerînin bermantûk-ı emr ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı pâdişâhî Kütahya’ya nakli için muktezî mahallin bir an

³⁵² BOA, İ.A.S., Dosya No: 30, Gömlük No: 14, Tarih: 24 Receb 1317 (28 Kasım 1899).

³⁵³ Komisyon, 2000: 195-197.

evvel tedârik ve ihzârî emrinde olan vücûb ve ehemmiyet rehîn-i rütbe-i bedâhet olmasıyla yapılacak bina hakkındaki tedkikâtın ikmâliyle mektebin inşâsına kadar te'hîr-i maslahat gayr-ı câiz bulunduğundan mekteb-i mezkûr için Kütahya'da şimdilik muvakkaten münâsib bir mahallin her halde âcilen tedârik ve ihzâr ettirilmesi zımında Bâb-ı Âlî'ce Hüdâvendigâr vilâyet-i celilesine tebliğât-ı serî'a ifâ ve neticesinin taraf-ı âcizâneme ibnâsına müsâ'ade-i sâmiye-i fehîmâneleri şâyân buyrulmak bâbında emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 18 Şevval sene 322 ve fî 21 Teşrin-i sani sene 322³⁵⁴.

Bunun üzerine Kütahya'ya nakledilecek Bursa Askeri İdadisi hakkında Hüdavendigâr Vilayeti'nden bir telgraf gönderilmiştir. Söz konusu telgrafta da şunlar ifade edilmektedir:

“18 Şevval sene 324 tarihli ve 759 numaralı tezkire-i aliyye-i ser-askerilerine cevâbdır. Kütahya'ya nakli irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî icâb-ı âlîsinden bulunan Bursa mekteb-i i'dâdî-i askerîsi için bir mahal inşâ olununcaya kadar şimdilik yüz doksan beş lira icâre-i seneviye ile isticârî tensîb olunan üç bab hanın mekteb şekline ifrâğı için ihtiyarı muktezî mesârîfîn sûret-i tesviyesi Kütahya mutasarrıflığından istifsâr ve ta'dilât ve taksîmât hakkındaki mütâla'âtı alınmak üzere mekteb-i mezkûr müdür yahud muavininin Kütahya'ya i'zâmı lüzûmu ilaveten izbâr olduğuna dair bi'l-muhâbere Hüdâvendigâr vilâyetinden cevâben gelen 19 Kânun-ı evvel sene 322 tarihli telgrafnâme leffen savb-ı vâlâ-yı sipehdârîlerine tesyâr kılınmağla meâlîne nazaran icâbının ifâ ve inbâsı ve melfûfun iadesi bâbında³⁵⁵.

Buradan Kütahya'ya nakledilecek olan Bursa Askeri İdadi Mektebi için Kütahya'da uygun bir yer bulunup bina inşâ edilinceye kadar şimdilik senelik kirası 195 lira ile uygun bir binanın kiralanması uygun olacağı Bursa Vilayeti'nden bildirildiği anlaşılmaktadır.

3.3.3. Sivas Askeri Mektebi

Sivas Vilayeti Maarif Müdürü 1893- 1901 yılları arasında Ahmet Hulusi Efendi, 1903-1908 yılları arasında ise Tahir Rüşdü Bey olmuştur³⁵⁶. Sivas'ta askeri mektep olarak bir adet askeri rüşdiye bulunmaktadır. Sivas Askeri Rüşdiyesi 1882 yılında açılmıştır³⁵⁷. 1897 yılında Sivas Askeri Rüşdiyesi Müdürü Kolağası İzzet Efendi'dir. Kendisi Dördüncü Ordu-yı Hümayun'a mensup Redif Elli Altıncı Alay'ın Dördüncü Görele Taburu binbaşılığına tayin olunmuştur³⁵⁸. Sivas Askeri Rüşdiyesi'nde 1898 ve 1899 yıllarında Kasım Efendi, 1900 ve 1901'de Nakşî Efendi müdür olarak görev yapmıştır. 1903 yılı'nda ise Sivas Askeri

³⁵⁴ BOA, BEO, Dosya No: 2960, Gömlek No: 221960, Tarih: 26 Şevval 1324 (13 Aralık 1906).

³⁵⁵ BOA, BEO, Dosya No: 2976, Gömlek No: 223139, Tarih: 22 Zilkade 1324 (7 Ocak 1907).

³⁵⁶ Ünal, 2015: 150.

³⁵⁷ Komisyon, 2000: 23.

³⁵⁸ BOA, İ.A.S., Dosya No: 20, Gömlek No: 19, Tarih: 26 Şevval 1314 (30 Mart 1897).

Rüşdiyesi'nin müdür kadrosu (münhal) boş olarak bilinmektedir³⁵⁹. 1889-1894 yılları arasında okulun 24 öğretmeni, 13 dahiliye subayı vardır³⁶⁰.

1894 yılında, Sivas Askeri Rüşdiyesi'nin depremde zarar gördüğü için öğrencilerin sanayi mektebine nakledilmeleri Sivas fırka kumandanlığından bildirilmiştir. Sanayi mektebi ahali yardımıyla yaptırılmış fakat açılmamıştır. Böyleyken askeri rüşdiye binasının geçici olarak Sanayi mektebi mukabilinde eğitim için uygun bulunmuş ve Sanayi mektebi binasının askeri rüşdiyeye verilmesi hakkında gereğinin yapılması istenmiştir. Bu konuda şunlar ifade edilmektedir:

“Çend sene akdem Sivas Kasabası'nda iâneten inşâ ile rüşdiye-i askeriye mektebi ittihâz kılınmış olan ebniyenin hareket-i arzdan zarar görmüş olmasına mebnî şâkirdânın sanâyi' mektebine nakli Sivas fırka kumandanlığından iş'âr olunduğundan ve sâlifü'z-zikr sanâyi' mektebi de mukaddemâ iâneten ahali ile yaptırılarak fakat idâresiçün irâd olmaması hasebiyle küşâd edilemeyip mesrûd kalmış ve ma'ahâzâ rüşdiye-i askeriye ebniyesinin muvakkaten ...ve arsasıyla enkâzı mezkûr sanâyi' mektebi mukâbilinde ma'ârif için diğerk bir akâr tedârikine kâfi bulunmuş olduğundan bahisle ebniyye-i mezkûrenin rüşdiye-i askeriyyeye terk ve i'tâsı hakkında Sivas vilâyetinden vukû' bulan iş'âr mûcibince muâmele-i lâzimenin ifâsı tezakir olunduğuna dair şûrâ-yı devlet dâhiliye dâiresinden kaleme alınan 18 Cemaziyelevvel sene 312 tarih ve iki bin yüz bir numaralı mazbata leffen ...devletleri kılınmağla evvel emirde bu bâbda vâki' olacak mütâla'a-i aliyyelerinin inbâ ve mazbata-i meb'ûsenin iade ve isrâsına himmet”³⁶¹.

1908 yılında Sivas Askeri Rüşdiyesi'nin girişinde bulunan Selçuklu eserlerinden olan çifte minarelerin tamirinin yapılması kararlaştırılmıştır³⁶². Söz Konusu kararda şöyle söylenmektedir:

“Meâlinde Sivas Rüşdiye-i Askeriyesi'nin medhalinde bulunan ve enânis-i âsâr-ı Selçukiyye'den olan çifte minarelerin ta'mîri için muktezî mebâligden nisf cihet-i askeriyeden tesviye olunacağından bahisle nisf-ı diğeri olan on beş bin kuruşun bu def'aya mahsûs olmak üzere müze-i hümâyün bütçesinin mebânî-i atıka ta'mîrât ve muhâfaza tertîbine ilâveten sarfı müze-i hümâyün müdiriyyetinin iş'ârına atfen istizân kılınmıştır. İktizâsı lede'l-müzâkere mebânî-i atıkadan ve şâyân-ı muhâfaza-ı âsâr-ı mühimmeden bulunan mezkûr minarelerin nisf-ı ma'ârif-i ta'mîriyyesi cihet-i askeriyyeye tesviye olunmasına mebnî nisf-ı diğeri dahi ber-mûceb-i istizân tesviyesi münâsib ve zarûrî görülmüş olmağla o vechle icrâ-yı icâbı husûsunun nezâret-i mşrâ havâlesi tezekkür ve keşf defteri ve zabtiye nezâreti (silik) emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 25 Şaban sene 326 ve fî 8 Eylül sene 324”³⁶³.

³⁵⁹ Parmaksız, 2008:201.

³⁶⁰ Komisyon, 2000: 115-117.

³⁶¹ BOA, BEO, Dosya No: 520, Gömlek No: 38969, Tarih: 25 Cemazie'l evvel 1312 (24 Kasım 1894).

³⁶² BOA, ŞD., Dosya No: 223, Gömlek No: 41, Tarih: 25 Şaban 1326 (22 Eylül 1908).

³⁶³ BOA, İ.MF., Dosya No: 14, Gömlek No: 58, Tarih: 27 Şaban 1326 (24 Eylül 1908).

Sivas Rüşdiye-i Askeriyesi dahilindeki çifte minarelerin tamiri için gerekli meblağın Müze-i Osmani ve Harbiye Nezareti bütçelerinden karşılanacağı anlaşılmaktadır³⁶⁴.

3.3.4. Trabzon Askeri Mektebi

Trabzon Vilayeti Maarif Müdürü 1897-1899 yılları arasında Ziver Bey'dir. 1899- 1907 yıllarında ise bu görevi Tevfik Bey yürütmüştür³⁶⁵. Trabzon'da askeri mektep olarak bir adet askeri rüşdiye bulunmaktadır.

Trabzon Askeri Rüşdiyesi 1882 yılında açılmıştır³⁶⁶. Trabzon Askeri Rüşdiyesi Müdürlüğü'nü 1898- 1901 tarihleri arasında Tevfik Efendi, 1903 yılında ise Hasan Fehmi Efendi yürütmüştür³⁶⁷. 1889-1894 yılları arasında okulun 19 öğretmeni, 11 dahiliye subayı bulunmaktadır³⁶⁸. Yıllık ortalama öğrencisi ise 287'dir³⁶⁹. Trabzon Askeri Rüşdiyesi'nde fazla öğrenci olması ve okulun dar gelmesi nedeniyle askeri rüşdiye geçici olarak Trabzon İdadi Mektebi'ne naklolmuştur. Ancak Trabzon Rüşdiye-i Askerisi'nin Trabzon İdadi Mektebi'nden tahliye edilmesi İdadi Müdürü Naili Efendi tarafından ve Maarif Nezareti'nce istenilmiştir³⁷⁰. Ancak bu durumda eğitim aksayacaktır. Bu yüzden vilayetçe sunulan çözüm hakkında gereğinin yapılması şu ifadelerle istenilmiştir:

“Trabzon Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyye'sinin darlığı ve talebe-i mevcûdenin kesreti cihetiyle muvakkaten mekteb-i i'dâdiye nakl edilmiş olduğu halde bunun oradan kaldırılması hakkında nezâret-i celîlelerinden vukû' bulan iş'ârât-ı mütevâliyeden ve bu bâbda çâre-i münferid olarak meclis-i idâre-i vilâyetçe bi't-tezekkür arz ve inhâ buyrulan sûretler üzerine bir gûne iş'ârî-i dâverîlerine destres olamadığından bahisle icrâ-yı icâbı hakkında Trabzon Vilâyet-i Celîlesi'nden vârid olan telgrafnâme leffen sûy-i âlf-i dâverîlerine isâre kılınmağın meâline nazaran îfâ-yı muktezâsına himem-i aliyye-i düstûrîleri ma'rûz buyrulmak bâbında”³⁷¹.

Bu istekten sonra Trabzon Askeri Rüşdiyesi talebesinin münasib bir halle nakledilinceye kadar Mekteb-i İdadi-i Mülki Dairesi'nde talim ve tedarislerine şu ifadelerle müsaade edilmiştir:

“Trabzon'da bulunan Mekteb-i Rüşdî-i Askerî dâiresinin mevcûd şâkirdânın isti'âba adem-i kifâyetiyle beraber mevki'nin hevâca vehâmeti cihetiyle zikr olunan şâkirdân cesâmeti bulunan mekteb-i i'dâdî-i mülkî dâiresine nakl ettirilerek iki mekteb şâkirdânı birleştirilmiş olduğu halde işbu mekteb-i i'dâdî dâiresinin mezkûr mekteb-i rüşdî-i askerî şâkirdânından tahliyesi Nezâret-i Celîlelerinden mükerreren emr olunduğundan ve bu sûret askerî-i rüşdiye mektebi şâkirdânının dağılmasını mûcib olacağından

³⁶⁴ BOA, MF.MKT., Dosya No:1070, Gömlek No: 17, Tarih: 11 Receb 1326 (9 Ağustos 1908).

³⁶⁵ Ünal, 2015: 155.

³⁶⁶ Komisyon, 2000: 23.

³⁶⁷ Parmaksız, 2008: 207.

³⁶⁸ Komisyon, 2000: 97-99.

³⁶⁹ Ünal, 2015: 157.

³⁷⁰ BOA, MF.MKT., Dosya No: 101, Gömlek No: 119, Tarih: 26 Muharrem 1306 (2 Ekim 1888).

³⁷¹ BOA, DH.MKT., Dosya No: 1562, Gömlek No:83, Tarih: 4 Rabiü'l evvel 1306 (8 Kasım 1888).

bahisle şâkirdân-ı mûmâ ileyhimin dahi sâye-i meâli-vâye-i cenâb-ı pâdişâhîde ni'met-i tahsilden mahrûm olmamaları için diğerk münâsib bir mahalle nakl edilinceye kadar zikr olunan mekteb-i i'dâdî-i mülkîde ta'lîm ve tedrîslerine müsâ'ade itâsı istid'âsına dâir ulemâ ve eşrâf ve ahali taraflarından gönderilen mahzar-ı umûmî leffen savb-ı âli-i âsafânelerine irsâl kılınmış olmağla meâline nazaran iktizâsının ifâsına himem-i aliyye-i dâverâneleri derkâr buyrulmak bâbında³⁷².

Daha sonra İdadi Mektebi'ne naklolunmasına rağmen Askeri Rüşdiye'nin bahçesine hela yapılmakta olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun ise okulun orada bekasını temin için okul heyetince yapılmakta olduğu Trabzon Maarif Müdüriyeti'nden bildirilmiştir³⁷³.

3.3.5. Kastamonu Askeri Mektebi

Kastamonu Vilayeti Maarif Müdürü 19. Yy sonlarında ve 20. Yy başlarında Mehmet Şerif efendi, 1903'ten itibaren ise Nadir Efendi'dir³⁷⁴. Kastamonu'da askeri mektep olarak bir askeri rüşdiye bulunmaktadır. Kastamonu Askeri Rüşdiyesi 1882'de açılmıştır³⁷⁵. 1898- 1900 yılları arası okulun müdürlüğünü Ahmet Şükrü Bey yürütmüştür. Ancak daha sonra binbaşılığa terfian San'a Askeri Rüşdiyesi'ne tayin olmuştur³⁷⁶. 1903'de ise Kastamonu Askeri Rüşdiyesi müdürlük görevini Ömer Lütfü Efendi yürütmüştür³⁷⁷. 1904 yılında Kastamonu Askeri Rüşdiyesi Dahiliye Yüzbaşılığı'na Aşiret Mektebi dahiliye zabitanı Osman Efendi tayin olunmuştur³⁷⁸. Okulun 1889-1894 yılları arasında 21 öğretmeni, 11 dahiliye subayı bulunmaktadır³⁷⁹. Yıllık ortalama öğrenci sayısı ise 223'tür³⁸⁰.

3.3.6. Mamüratülaziz Askeri Mektebi

Mamüratülaziz Vilayeti'nde Maarif Müdürlüğü görevi 1898-1904 yılları arasında Abdülkerim Bey tarafından yürütülmüştür. 1904 tarihinde ise bu göreve Ahmet Fevzi Bey getirilmiştir³⁸¹. Burada askeri mektep olarak bir adet askeri rüşdiye bulunmaktadır. Mamüratülaziz Askeri Rüşdiyesi 1882 yılında açılmıştır³⁸². Mamuret'ülaziz (Elazığ) Askeri Rüşdiyesi'nde, 1898 yılında Mustafa Şerafeddin Efendi, 1899'da Hakkı Efendi ve 1900

³⁷² BOA, DH.MKT., Dosya No: 1569, Gömlek No: 62, Tarih: 25 Rabiü'l evvel 1306 (29 Kasım 1888).

³⁷³ BOA, MF.MKT., Dosya No: 111, Gömlek No: 59, Tarih: 23 Zilhicce 1306 (20 Ağustos 1889).

³⁷⁴ Ünal, 2015: 160.

³⁷⁵ Komisyon, 2000: 23.

³⁷⁶ BOA, Y.MTV., Dosya No: 193, Gömlek No: 50, Tarih: 8 Rabiü'l ahir 1317 (16 Ağustos 1899); BOA, İ.A.S., Dosya No: 30, Gömlek No: 35, Tarih: 5 Ramazan 1317 (7 Ocak 1900).

³⁷⁷ Parmaksız, 2008: 180.

³⁷⁸ BOA, MF.MKT., Dosya No: 790, Gömlek No: 20, Tarih: 23 Rabiü'l ahir 1322 (7 Temmuz 1904); BOA, MF.MKT., Dosya No: 796, Gömlek No: 54, Tarih: 1 Cemazie'l ahir 1322 (13 Ağustos 1904).

³⁷⁹ Komisyon, 2000: 119-121.

³⁸⁰ Ünal, 2015: 162.

³⁸¹ Ünal, 2015: 172.

³⁸² Komisyon, 2000: 23.

yılında, Mustafa Vasfi Efendi müdür olarak görev yapmıştır³⁸³. Mamûratülaziz Askeri Rüşdiyesi kolağası İsmail Hakkı Efendi'ye dördüncü Mecidi Nişanı itası verilmiştir³⁸⁴. Buradan emekliye ayrılmış muallimlere tekaüd maaşı olarak aylık 174 kuruş verildiği bilinmektedir³⁸⁵. 1889-1894 yılları arasında bu askeri rüşdiyede 23 öğretmen ve 11 dahiliye subayı bulunmaktadır³⁸⁶. Yıllık ortalama öğrenci sayısı ise 142'dir³⁸⁷. 1894 yılında Mamûratülaziz İdadisi'ne rağbet azdı. Rağbeti arttırmak için idadinin imtihanlarının Mamûratülaziz Askeri Rüşdiyesi imtihanlarıyla birleştirilmesi ve talebelerin askerlikten muaf tutulmaları düşünülmüştür ancak daha sonra bu fikirlerin doğru olmadığına karar verilmiş ve fikirler kabul edilmemiştir³⁸⁸.

3.3.7. Van Askeri Mektebi

Van Vilayeti Maarif Müdürü 1898-1903 yılları arasında Maarif Muhasebe Memuru olan Ahmed Behçet Efendi'dir³⁸⁹. Van'da askeri mektep olarak bir askeri rüşdiye bulunmaktadır. Van Askeri Rüşdiyesi tesis olunacağı zaman ilmiye ve kalemiyeden tayin edilecek memurların muhassasatı hakkında Askeriye Dairesi'nin gereğinin yapıldığı şu ifadelerle belirtilmiştir:

“Van'da tesîs ve küşâdü muktezâ-yı irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhîden olan mekteb-i rüşdî-i askerînin sûret-i küşâdıyla tahsîsâtının cihet-i sarfı hakkında istifsâr-ı muâmeleyi hâvi Van vilâyetinden alınan üç kıt'a telgrafnâme muhâsebe-i nezârete lede'l-havâle mekteb-i mezkûrda ta'yîn olunacak me'mûrînden mahsûsâtı zaten bütçeye dâhil olan zâbitân-ı askerîden ma'adâ ilmiye ve kalemiyyeden ta'yîn olunacak me'mûrların muhassasâtı hakkında dâire-i askeriyeye icâb eden muâmele derdest-i icrâ bulunduğu makâm-ı âlî-i ser-askerîlerinden meb'ûs 3 Haziran sene 307 tarihli tezkirede beyân ve izbâr olduğuna mebnî zikr olunan telgrafnâmelerin irsâliyle keyfiyetin savb-ı âlî-i sipehsalârîlerine tebliği ifâde ve mezkûr telgrafnâmeler leffen itâre kılınmış olmağın meâllerine nazaran ifâ-yı muktezâsına müsâ'ade-i aliyye-i sipehdârîleri şâyân buyrulmak bâbında”³⁹⁰.

Böylece Van Askeri Rüşdiyesi 1882'de açılmıştır³⁹¹. Van Askeri Rüşdiyesi'ne 1898 tarihinde müdürlük kadrosu için atama yapılmamıştır. 1899'da Van Askeri Rüşdiyesi'nin müdürü İsmail Efendi'dir. 1898 yılında Van Askeri Rüşdiyesi'nin öğrenci mevcudu, leyli (yatılı) 165, nehari (gündüzlü) 400 olmak üzere toplam 565'dir³⁹². 1889-1894 yılları arasında

³⁸³ Parmaksız, 2008: 210.

³⁸⁴ BOA, İ.TAL., Dosya No: 279, Gömlek No: 6, Tarih: 4 Rabiü'l evvel 1320 (11 Haziran 1902).

³⁸⁵ BOA, BEO., Dosya No: 2056, Gömlek No: 154140, Tarih: 1 Safer 1321 (29 Nisan 1903).

³⁸⁶ Komisyon, 2000: 83- 85.

³⁸⁷ Ünal, 2015: 174.

³⁸⁸ BOA, MF.MKT., Dosya No: 241, Gömlek No: 60, Tarih: 29 Cemazie'l ahir 1312 (28 Aralık 1894).

³⁸⁹ Ünal, 2015: 182.

³⁹⁰ BOA, DH.MKT., Dosya No: 1882, Gömlek No: 29, Tarih: 20 Rabiü'l evvel 1309 (24 Ekim 1891).

³⁹¹ Komisyon, 2000: 23.

³⁹² Parmaksız, 2008: 197.

okulda 21 öğretmen, 14 dahiliye subayı bulunmaktadır³⁹³. 1903 yılında Van Askeri Rüşdiyesi Kolağası Hacı İsmail Hakkı Efendi'ye dördüncü Osmanî Nişanı verilmiştir³⁹⁴. 1906 yılında da Van Askeri Rüşdiyesi memur ve müdahdeminin maaşlarının serian ödenmesi hakkında defterdarlığa tebligat-ı lazıme icra kılındığı bilinmektedir³⁹⁵.

3.3.8. Bitlis Askeri Mektebi

Bitlis Maarif Müdürü 1898-1899 yıllarında İbrahim Efendi, 1899-1903 yıllarında ise Ahmed Hilmi Efendi'dir³⁹⁶. Bitlis'te askeri mektep olarak bir adet askeri rüşdiye bulunmaktadır. Bu askeri rüşdiye, Kürt ve Arap aşiretlerinden oluşan süvari alayları için ileride subay yetiştirilmek üzere, Gülhane rüşdiyesinin 1894'te lağv edilerek Bitlis'e nakledilmesiyle açılmıştır³⁹⁷. 1908 tarihli bir belgede Bitlis'te inşa edilecek kışla ve askeri mektep binasının masraflarının bütçeye ilave edilmesi talebinde bulunduğu ifade edilmektedir³⁹⁸. 1899, 1900 ve 1903 tarihlerinde Bitlis Askeri Rüşdiyesi'nde Mustafa Şerafeddin Efendi müdürlük görevini yürütmüştür³⁹⁹. Okulun 1889-1894 yılları arasında 27 öğretmeni, 16 dahiliye subayı vardır⁴⁰⁰. Okulun Arapça hocası olup Farsça derslerini de vekâleten veren Yusuf Ziya Efendi'nin maaşına zam yapılmıştır⁴⁰¹. Bitlis Rüşdi-i Askeriyesi Dahiliye Yüzbaşısı Mehmet Tevfik, Mülazım-ı Evvel İbrahim, Mülazım-ı Sani Mehmed, Resim muallimi Mülazım-ı Evvel Mehmed Rüşdü Efendilere beşinci rütbeden Nişan-ı Mecidi verilmiştir⁴⁰². Okulun yıllık ortalama 108 öğrencisi olduğu bilinmektedir⁴⁰³.

3.3.9. Diyarbakır Askeri Mektebi

Diyarbakır Maarif Müdürlüğü görevini 1898-1899 yılları arasında Mehmet Emin Bey, 1900-1901 yılları arasında Ahmet Hamdi Bey, 1903 yılında Mehmet Ali Efendi yürütmüştür⁴⁰⁴. Diyarbakır'da askeri mektep olarak bir adet askeri rüşdiye bulunmaktadır. Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi 1882 yılında açılmıştır⁴⁰⁵. Okulun ilk müdürü ve kurucusu Kolağası İsmail Hakkı Bey'dir. Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'nde 1885 yılında, Müslüman

³⁹³ Komisyon, 2000: 135-137.

³⁹⁴ BOA, İ.TAL., Dosya No: 313, Gömlek No:6, Tarih: 15 Receb 1321 (7 Ekim 1903).

³⁹⁵ BOA, BEO, Dosya No: 2882, Gömlek No: 216142, Tarih: 10 Cemazie'l ahir 1324 (1 Ağustos 1906).

³⁹⁶ Ünal, 2015: 119.

³⁹⁷ Komisyon, 2000: 27.

³⁹⁸ BOA, DH.MKT., Dosya No: 2679, Gömlek No: 6, Tarih: 16 Zilkade 1326 (10 Aralık 1908).

³⁹⁹ Parmaksız, 2008: 200.

⁴⁰⁰ Komisyon, 2000: 25-26.

⁴⁰¹ BOA, ŞD. Dosya No: 641, Gömlek No: 31, Tarih: 22 Receb 1316 (6 Aralık 1898).

⁴⁰² BOA, İ.TAL., Dosya No: 178, Gömlek No: 19, Tarih: 6 Safer 1317 (16 Haziran 1899).

⁴⁰³ Ünal, 2008: 120.

⁴⁰⁴ Ünal, 2008: 142.

⁴⁰⁵ Komisyon, 2000: 23.

öğrencilerin yanı sıra birinci sınıfta 4, ikinci sınıfta da 4 olmak üzere toplam 8 Gayrimüslim öğrencinin eğitim aldığı bilinmektedir. Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi dönemi içerisinde halktan yoğun bir ilgi görmüş, halk çocuklarını askeri rüşdiyeye göndermek istemiş, hatta bu yoğun talepten dolayı 1885 yılında Diyarbakır Merkez Sivil Rüşdiyesi'ne kaydedilecek öğrenci mevcudu, yarı yarıya azalmıştır⁴⁰⁶. Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'nde yıllık ortalama öğrenci sayısı 208'dir⁴⁰⁷. Okulun 1889- 194 yılları arasında 22 öğretmeni, 15 dahiliye subayı bulunmaktadır⁴⁰⁸. Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi ile ilgili olarak ilaveten 1895 yılında vefat eden okulun hademesi Hasan Ağa'nın ailesine maaş bağlandığı⁴⁰⁹ ve 1909 yılında Dahiliye zabiti Yüzbaşı Mazhar ve muallimlerden Eşref Efendilerin kanuna aykırı hareketlerinden dolayı cezalandırıldıkları bilinmektedir⁴¹⁰.

Anadolu'da mevcut askeri mektepler bu şekildedir ancak askeri rüşdiye kurulması önemli görülüp masraflarının çıkartılıp yine de tesis edilemeyen bir yer vardır. Burası Konya Vilayeti'dir. 1898 yılında Konya'da bir askeri rüşdiyenin açılması önemli görülmüş ve hatta bununla ilgili bir plan gönderilmiştir⁴¹¹. Bu plana göre Konya'da yapılmak üzere uygun bir yerin kiralanmasıyla askeri rüşdiye mektebinin açılması gerektiği şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Bi-mennihî te'âlâ ileride planı mûcibince bir bina dahi yapılmak üzere şimdilik bedeli belediye veznesinden tesviye edilerek münâsib bir mahallin isticârıyla bir mekteb-i rüşdî-i askerî te'sîs ve küşâdına müsâ'ade buyrulması hakkında sebk eden arz ve iş'âra cevâben şeref-vârid olan 20 Nisan sene 315 tarih ve yetmiş dokuz numaralı tahrîrât-ı aliyye-i hazret-i nezâretpenâhîlerinde mekteb ittihâz olunabilecek mahallin senevî kaç kuruş icâre ile isticâr olunacağıнын iş'ârı irâde buyrulmuş ve icrâ edilen taharriyât ve müzâkerât neticesinde üç yüz dört senesi aşârından olan borcuna mukâbil beledi reisi müteveffâ Mehmed Efendi'nin hazîne-i celîle nâmına derdest-i teferruğ olan hânesinin şehri üç yüz kuruşdan senevî üç bin altı yüz kuruş icâre ile isticârı ve şimdilik mekteb ittihâzı tensib kılınmış olmağla derkâr olan lüzûm-ı âcile nazaran iktizâ-yı hâlin sür'at-i ifâsına müsâ'ade-i aliyye-i cenâb-ı nezâretpenâhîleri masrûf buyrulmak bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir fi 28 Muharremi'l-harâm sene 317 ve fi 26 Mayıs sene 315”⁴¹².

Daha sonra burada açılması lüzum görülen askeri rüşdiye binasının mevcut olup olmadığı ve olmadığı takdirde inşası için lazım gelen para ile senevi yüz bin kuruş raddesine ihtiyar edilecek masrafın ne suretle tesviye edileceği Seraskerlikten şu ifadelerle sorulmuştur:

“Demiryol hattının Konya vilayeti dahilinde geçmekte olduğu mahallerin esbâb-ı ümrânı hakkında Konya vilayetinden alınan tahrîrâtın bir fıkrasına oraca ma'ârifin ihtiyâcât-ı hâzıra ile mütenâsib bir

⁴⁰⁶ Parmaksız, 2008: 175- 176; Şimşek, 2006: 60-61.

⁴⁰⁷ Ünal, 2008: 143.

⁴⁰⁸ Komisyon, 2000: 107-109.

⁴⁰⁹ BOA, BEO, Dosya No: 624, Gömlek No:46793, Tarih: 24 Zilkade 1312 (19 Mayıs 1895).

⁴¹⁰ BOA,DH.MUL., Dosya No: 321, Gömlek No: 35, Tarih: 26 Şevval 1327 (10 Kasım 1909).

⁴¹¹ BOA,DH.TMIK.S., Dosya No: 22, Gömlek No: 43, Tarih: 25 Receb 1316 (9 Aralık 1898).

⁴¹² BOA, DH.TMIK.S., Dosya No: 25, Gömlek No: 48, Tarih: 6 Safer 1317 (16 Haziran 1899).

sûrette te'mîn-i terakkiyatı derece-i vücûbda olduğundan bahisle Konya'da cihet-i askeriye'den dahi bir bâb rüşdî-i askerînin küşâdı lüzûmu bildirilmiş olduğu beyân-ı âlisiyle ifâ-yı muktezâsını âmir şeref-vârid olan fi 24 Teşrîn-i sâni sene 317 tarihli ve bin altmış altı numaralı tezkire-i sâmiye-i fehîmâneleri erkân-ı harbiye-i umûmiyye dâiresine lede'l-havâle iktizâ-yı hâl ba'dehû tezker olunmak üzere evvel emirde mahall-i mezkûrda küşâdı lüzûmu beyân olunan mekteb binâsının mevcûd olup olmadığı ve olmadığı takdirde bir mahal inşâ ve tedârîki için lüzûmu olan mesârifle mekteb-i mezkûrun küşâdı hâlinde senevî yüz bin kuruş raddesinde edilecek masraf nizâmiye bütçesinde dâhil olmadığından bunun ma'ârif-i umûmiyye bütçesisine idhâlen mi yoksa diğer sûretle mi tesviyesi lâzım gelmekle hükmünün bildirilmesi husûsunun cevâben cânib-i sâmi-i dâver-efhamîlerine iş'ârî lüzûmu ifâde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 16 Rebiülâhir sene 1320 ve fi 9 Temmuz sene 1318⁴¹³.

Bunun üzerine 1902 yılında Konya Askeri Rüşdiye Mektebi'nin bir an evvel tesis edilmesi gerektiği şöyle ifade edilmiştir:

“Konya'da küşâdına vilayetçe lüzûm gösterilen mekteb-i rüşdî-i askerînin binâsı mevcûd olup olmadığı ve olmadığı takdirde mesârif-i inşâiyyesiyle yüz bin kuruşa bâliğ olacak mesârif-i seneviyyesinin ne sûretle tesviye olunacağına dair 16 Rebiülâhir sene 320 tarihli ve 1044 numaralı tezkire-i aliyye-i ser-askerîleri mücibince sebk eden istifsâra cevâben ileride tedârik edilecek karşılıkla bir binâ-yı mahsûs vücûda getirilinceye kadar mekteb ittihâz edilmek ve bedel-i icârî erbâb-ı hamiyet tarafından umûr-ı hayriyyeye tahsîsan terk olunan avâriz akçesinden verilmek üzere evvelce münâsib bir konak tedârik olunarak şimdi yalnız muallimlerin tayini ve mesârif idaresinin te'mîni ciheti kaldığından bahsle cüz'iyü'l-miktar olmak lâzım gelen mesârif-i mezkûreye mesârif-i umûmiyye-i askeriye meyânında karşılık bulunarak mekteb-i mezkûrun bir an evvel te'sîsi ve küşâdı hakkında vilayet-i mezkûre meclis idaresinden gelen 10 Cemaziyelûlâ sene 320 tarihli mazbata leffen savb-ı sâmilere irsâl kılınmış olmağla iktizâsının ifâsı bâbında⁴¹⁴.

Bu çabalara rağmen Konya'da bu tarihlerde bir askeri rüşdiye açılmamıştır. 1909 yılında askeri mektep inşası talebi tekrar şu ifadelerle gündeme gelmiştir:

“Vilâyete mülhak bazı kurâda mekteb bulunmamasından dolayı evlâd-ı ahalinin cehl ve nâdânî içinde bulunduğu cihetle kurâdaki mekâtib-i ibtidâ'iyyenin teksîri ve bir de mesârif-i inşâiyyesi ashâb-ı hamiyet tarafından der-uhde edilmek üzere merkez-i vilâyette bir mekteb-i rüşdî-i askerî te'sîsi Konya vilâyeti eşrâf ve mütehayyizânî tarafından verilen arz-ı hâlin istid'â kılınmış olmağla iktizâ-yı hâlin ifâsına himmet buyrulması mütemennâdır ol bâbda irâde efendim hazretlerininindir fi 17 Zilkade sene 327 ve fi 17 Teşrîn-i sani sene 325⁴¹⁵.

Konya'da askeri mektebin olmamasından dolayı yukarıdaki bilgilere göre bir askeri rüşdiye inşası için çok uğraşıldığı, planların yapıldığı, masraflarının belirlendiği, uygun bir yer kiralanması için emir verildiği görülür. Ancak burada tüm çabalara rağmen bir askeri rüşdiye inşa edilmemiş II. Abdülhamid döneminde Anadolu vilayetlerinde askeri mektepler

⁴¹³ BOA, BEO, Dosya No:1895, Gömlek No: 142081, Tarih: 24 Rabiü'l ahir 1320 (31 Temmuz 1902).

⁴¹⁴ BOA, BEO, Dosya No:1908, Gömlek No: 143078, Tarih: 20 Cemazie'l evvel 1320 (25 Ağustos 1902).

⁴¹⁵ BOA, MF.MKT, Dosya No: 1144, Gömlek No: 48, Tarih: 19 Zilkade 1327 (2 Aralık 1909).

Erzurum, Erzincan, Bitlis, Hüdavendigâr (Bursa), Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Mamuratülaziz (Elazığ) ve Van ile sınırlı kalmıştır. Yine de dönemin şartlarına göre ve diğer padişahların dönemlerindeki eğitim sistemine göre II. Abdülhamid döneminde maarif sisteminin özellikle de askeri mekteplerin Anadolu, Balkan ve Arap vilayetlerine götürülmesi büyük bir başarı ve eğitim tarihimiz için önemli bir adımdır.

SONUÇ

Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nde modern tarzda askeri eğitim XVIII. Yüzyılda tesis edilmiştir. Daha önce, ordunun subay ve teknisyen ihtiyacının karşılanması için tersane- tophane gibi imalat yerlerinde usta-kalfa ilişkisiyle sınırlı kalan askeri eğitim, XVIII. Yüzyılda biraz daha modern olarak teşkilatlanmaya başlamıştır. Özellikle yurt dışından Osmanlı ülkesine gelen Kont de Bonneval, Baron de Tott gibi yabancı uzman ve subaylar topçu ocağının geliştirilmesinde büyük katkılar sağlamışlardır. XVIII. Yüzyılın en önemli askeri eğitim müesseseleri, 1734'te açılan Humbaracı Kışlası'nın ilmi tahsili için Humbarahane-i Mühendishane okulu, deniz mektebi olarak açılan 1773'te Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, 1795'te açılan Mühendishane-i Berr-i Hümayun askeri okulları olmuştur. Buralarda dini, akli ilimlerin yanı sıra askerlikle alakalı talim, topografya gibi dersler ile mühendislik dersleri okutulmuştur. Yabancı dil derslerine de önem verilmiştir.

XIX. Yüzyıla baktığımızda askeri eğitim veren kurumların nitelik ve nicelik bakımından arttığını görmekteyiz. Bu dönemin en önemli hadisesi II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak yerine Asakir-i Mansura-yı Muhammediye adlı eğitim görmüş subaylardan oluşan bir ordu kurması olmuştur. Yeni kurulan bu ordunun ihtiyacı olan subay ve doktor yetiştirmek için 1827'de Tıphane-i Amire ve Cerrahane-i Ma'müre ve 1834'te Mekteb-i Ulum-ı Harbiye açılmıştır. Ardından Mühendishane-i Bahr-i Hümayun ve Mühendishane-i Berr-i Hümayun okulları da ıslah edilmiştir. II. Mahmud ordunun ıslahı ve kuvvetlendirilmesi için batılı tarzda bir askeri okuldan mezun olmuş subayların yetişmesini gerekli görmüş ve 1834'te askeri eğitimde büyük bir adım olan Harp Okulu'nu kurmuştur. Bu okulda din derslerinin yanında hendese, cebir, tamami ve tafazuli hesap, mahrutiyyat, fizik, mihanik, kimya, köprücülük, balistik ve Fransızca, askeri tatbikat, askeri nizam ve kanunları, kadastro, harita, topografya, matematik, geometri ve analitik dersleri okutulurdu. Bu dönemde Harp Okulu öğrencilerinden yurt dışına öğrenciler gönderildiği gibi Helmuth von Moltke gibi önemli yabancı uzman ve subaylar da Osmanlı Devleti'ne gelmişlerdir. Burada askeri alanda teftiş ve düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemeler ekseninde II. Mahmud döneminde askeri eğitiminde yapılan yenilikler Tanzimat devri için bir yol gösterici olmuştur.

Tanzimat devrinde hem sivil hem askeri eğitim alanında büyük değişimler görülmektedir. Tanzimat metninde eğitimle ilgili düzenlemeler olmasa da bu dönem, Tanzimat maarifi olarak nitelendirebileceğimiz yenilikler içerir. Bu dönemde sivil okullar gibi askeri okulların da derecelendirildiğini görmekteyiz. Bahriye, Tıbbiye ve Mühendishanelerin

orta öğretimleri ayrılmış, 1845'te askeri idadiler açılmıştır. İstanbul'dan başka Edirne, Manastır, Şam, Erzurum ve Bağdat'ta askeri idadiler kurulmuştur. 1864'te askeri idadiler birleştirilerek İdadi-i Umum-i Askeri oluşturulmuştur. Daha sonra bu dönemde askeri idadilere öğrenci hazırlayacak olan askeri rüşdiyeler de açılmaya başlanmıştır. Yeni okullar açıldığı gibi mevcut okullarda da ıslahata gidilmiştir. Askeri Tıbbiye, Harbiye ve Bahriye okulları da geliştirilmiştir. 1869'da Askeri Tıbbiye bünyesinde Ameliyat ve Tatbikat Mektebi açılmıştır. 1874'te Harbiye, Avrupa mektepleri derecesine çıkarılmıştır. Tanzimat devri kısaca askeri eğitime önem verilen, okulların Avrupai tarzda geliştirildiği, kaliteli subaylar yetiştirmeyi amaçlayan bir dönem olmuştur.

Tanzimat devrinden sonra asıl konumuz II. Abdülhamid dönemi askeri eğitim durumunu kısaca değerlendirecek olursak, öncelikle askeri eğitimdeki tüm yeniliklerin siyasi bunalımlar içinde gerçekleştiğini söylemek yanlış olmaz. II. Abdülhamid, tahta çıktığında Kanun-ı Esasi'yi ilan etmiştir. Kanun-ı Esasi'de eğitimle ilgili bir takım maddeler yer almaktadır. Bu maddelerde ilköğretimin zorunlu olacağı, Osmanlı Devleti içindeki tüm din ve inanışlara sahip toplulukların özgürce eğitim alabileceği gibi konular yer almıştır. Ancak ertesi yıl Osmanlı- Rus Savaşı çıkmış, Osmanlı siyasi olarak zorlandığı bir döneme girmiştir. Osmanlı- Rus Savaşı'nın ardından yaşanan Mısır Sorunu, Girit İsyanı, Balkanlar'daki çalkantılar II. Abdülhamid'i biraz zorlamıştır. Bu dönem siyasi yapı olarak savaşlarla geçtiğinden, II. Abdülhamid ordunun ve donanmanın zayıf olmaması gerektiğini düşünmüştür. Tüm zorluklara rağmen eğitime bütçe ayrılması için uğraşmıştır. Bu dönemi eğitim konusunda diğer dönemlerden ayıran en önemli özellik merkez sisteminin yanında vilayetlerde de eğitim sisteminin teşkilatlandırılması olmuştur. II. Abdülhamid eğitim sistemini Osmanlı Devleti'nin her yerine götürmeyi amaçlamıştır. Vilayetlere maarif müdürü atamalarının yanında her vilayete, bir vilayet maarif meclisi açılması kararlaştırılmıştır. 1869'da açılan Meclis-i Kebir-i Maarif'te çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Meclis-i Kebir-i Maarif'in yapısında, yönetmeliğinde, üyelerinde, meclise bağlı müdürlük ve müfettişliklerde ıslahatlar yapılmıştır. Eğitim kurumlarının denetlenmesi için teftiş heyetleri kurulmuştur. Ahmed Cevdet Paşa, Münif Paşa, Saffet Paşa gibi isimler eğitimde yapılacak yeniliklerde öncü isimler olmuşlardır. İlköğretimde, ortaöğretimde büyük yenilikler yapıldığı gibi mesleki eğitime yönelik değişik mahiyette okullar açılmıştır. Darülfunun açılarak yükseköğretimde büyük bir adım atılmıştır. Osmanlı tebaası içinde yaşayan azınlıkta olan farklı din ve inanışa mensup kişilerin eğitiminin özgürce yapılması sağlanmıştır. Elbette ki bu okulların ayrılıkçı ve misyonerlik faaliyetlerine karşı tedbir amaçlı denetlenmesi yapılmıştır. II. Abdülhamid askeri eğitimde sivil eğitimde olduğu gibi birçok yenilik yapmıştır. Bu dönemdeki askeri eğitimde Alman etkisi söz

konusudur. 1882’de Osmanlı Ordusunda Albay Kaehler göreve gelmiştir. Kaehler ile birlikte Türkiye’ye Piyade yüzbaşı Kamphünever, Topçu yüzbaşı Von Hobe ve Dragon Alayından yüzbaşı Ristow gibi isimler de gelmiştir. Ancak asıl olarak adından bahsettirecek olan isim 1883 senesinde İstanbul’a gelen Von Der Goltz’dur. Goltz Paşa Almanya’daki askeri eğitim ve ordu sistemini örnek alarak Osmanlı Devleti’nde çalışmalar yapmıştır. Goltz Paşa özellikle askeri nitelik taşımayan derslerin azaltılıp yerine askeri derslerin ağırlıkta olduğu bir program yapılması gerektiğini, zihnin dinç olduğu sabah saatlerinde vücuda yorgunluk veren talim uygulamalarındansa dikkat gerektiren derslerin okutulması gerektiğini düşünmekteydi. Bu doğrultuda bir layiha hazırlamış ve askeri mekteplerde düzenlemeler yapmıştır. II. Abdülhamid dönemi askeri eğitimin geliştirilmesinde bu layiha etkili olmuştur. Açılan askeri mektepler kadrosuna muallimlerin, idari personellerin tayinlerinin nizama uygun bir şekilde, liyakat esas alınarak yapılmasına özen gösterilmiştir. Görevini layıkıyla yerine getiren askeri mektepler idari ve eğitim personellerine nişan, madalya veya aylık arttırma gibi ödüller verilmiştir. Gayrı meşru yollardan tayin ve terfi olanların, meslekte ahlaka mugayir davrananların ise meslekten men edileceği belirtilmiştir. Bu okulları denetlemek ve imtihanlarında bulundurulmak üzere müfettişler tayin edilmiştir. Vefat eden personellerin ailelerine maaş bağlanmıştır. Bu dönemde askeri mekteplerde okutulacak derslerde de düzenlemeler yapılmıştır. Askerlik mesleğine yönelik derslerin sayısı ve ders saatleri çoğaltılmıştır. Arazide uygulamalı talim derslerine önem verilmiştir. Askeri derslerin yanında başlıca dersler riyaziye, hendese, tarih, coğrafya, dil dersleri ve akaid-i diniyye dersleri verilmiştir. Önceden yalnızca Fransızca dersleri okutuluyorken Almanca ve Rusça dersleri de eklenmiştir. Askeri mekteplere alınacak öğrenciler de orduya subay olacakları için iyi seçilmişlerdir. Bu dönemde askeri mektepler en itibarlı okullardı. O yüzden öğrencilerin yetenekli ve ahlakı düzgün kimselerden seçilmesine özen gösterilmiştir. Rus zulmünden kaçan Kafkas ve Balkan muhacirlerinin çocuklarından, sokakta kimsesiz kalan çocuklardan yetenekli olanlar da askeri mekteplere alınmışlardır. Öğrenciler genelde Müslüman çocuklarından seçilmektedir. Askeri okullarda disipline de oldukça önem verilirdi. Ahlaka mugayir davranışlarda bulunanlar cezalandırılıyordu. Bu cezalar genelde suçun işlevine göre değişiyordu. Kimi suçlar için izinler iptal ediliyor, kimi suçlar için öğrenciler okuldan ya bir süreliğine ya da temelli uzaklaştırılıyorlardı.

Öğrencilerin askeri rüştiyeden askeri idadilere oradan da Harbiye mekteplerine geçmeleri imtihanları sonucunda olmuştur. Sözlü ve yazılı şekilde yapılan imtihanlarını başarıyla geçebilen öğrenciler şahadetnamelerini alabilmişlerdir. Harp Okulundan sonra da bir

staj dönemi geçirip orduya subay olabilmışlardır. Askeri mekteplerden mezun öğrencilerin istihdamı konusunda titizlikle davranılmış, hiçbir mezun mağdur edilmemeye çalışılmıştır.

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı vilayetlerinde açılan askeri mekteplere gelecek olursak devletin birçok yerinde askeri mekteplerin yaygınlaştırıldığını görürüz. Askeri rüşdiye, askeri idadi ve Harbiye mektepleri olmak üzere yeni okullar açılmıştır. Anadolu vilayetleri olarak Erzurum, Erzincan, Bitlis, Hüdavendigâr (Bursa), Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Mamuratülaziz (Elazığ) ve Van; Rumeli vilayetleri olarak Selanik, Manastır, Üsküp, İşkodra, Tırnova, Edirne; Arap vilayetleri olarak da Şam, Bağdat, Beyrut, Haleb ve Musul, Trablusgarp, Yemen, Bingazi’de askeri okullar açılmıştır. Bunlardan hepsinde askeri rüşdiye mevcuttur. Askeri idadiler ise ordu merkezlerinde ve bazı vilayetlerde mevcuttu. Askeri idadilerin bulunduğu yerler, İstanbul, Edirne, Manastır, Erzurum, Şam, Bağdat, Bursa ve Yemen’dir. Mekteb-i Harbiye ise, her ordunun içinde bölgesel seviyede teşkilatlanmıştır. Edirne (2. Ordu), Manastır (3. Ordu), Erzincan (4. Ordu), Şam (5. Ordu), Bağdat (6. Ordu) ‘ta kurulmuştur. Memleketin muhtelif yerlerinde açılan bu askeri mekteplere halk tarafından yoğun ilgi gösterilmiştir. Elbette ki bu askeri okulların açılmasında eğitimin yaygınlaştırılması, kaliteli subayların yetiştirilmesi gibi nedenler vardır ancak bu nedenlerin yanında çalışmalarımız doğrultusunda siyasi bir takım politikalarında izlenmiş olduğunu tespit ettik. Bunlar, Balkanlardan, Arap vilayetlerinden, Anadolu içlerinden her kesimin askeri mekteplerde eğitim görmesini sağlayarak bir Osmanlılık düşüncesi yaratma, Goltz Paşa’nın askeri hayatımıza yerleştirdiği “Ordu Millet” kavramının içini doldurma gibi bir takım hedefler içeriyordu. II. Abdülhamid’in uygulamış olduğu İslamiyet’i yaygınlaştırma düşüncesini içine alan İslam Birliği politikası da bu hedefler dâhilindedir. Özellikle Bağdat, Yemen gibi Osmanlı Devleti’ne tabii Arap vilayetlerinde Sünnilik dışında farklı mezheplere mensup kişilerin yoğunlukta yaşadığı yerlerde Sünni subay yetiştirilmesi için Sünniliğe mensup kişilerin yoğunlukta yaşadığı mahallere askeri mektep açıldığını görmekteyiz. Anadolu’nun doğu vilayetlerinde de Kürt ve Arap aşiretlerinden oluşan süvari alayları için ileride subay yetiştirilmek üzere askeri mekteplerin açıldığını anlamaktayız. Ayrıca anadilin Türkçe olmadığı yerlerde Türkçe öğretmek amacı da güdülmüştür ve buralardaki askeri okullara Türkçe hazırlık sınıfları konmuştur.

II. Abdülhamid sivil ve askeri eğitimin önemini anlamış, dönemin tüm sorunlarına rağmen eğitimin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Osmanlılık ve Panislamizm politikalarından ödün vermeyerek vatansever ve kaliteli subayların yetiştirilmesi gerektiğini düşünmüş, bunun da memleketin çeşitli yerlerine açtığı askeri mekteplerle sağlanacağını ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- Sadaret Bulgaristan (A.}MTZ.04)

(A.}MTZ.04), Dosya No: 143, Gömlek No: 46, Tarih: 12 Cemazie'l-evvel 1324 (4 Temmuz 1906).

-Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO)

BEO, Dosya No: 328, Gömlek No: 24584, Tarih: 8 Cemazie'l-evvel 1311 (17 Aralık 1893).

BEO, Dosya No: 432, Gömlek No: 32366, Tarih: 4 Muharrem 1312 (8 Temmuz 1894).

BEO, Dosya No: 476, Gömlek No: 35646, Tarih: 15 Rabiü'l evvel 1312 (16 Eylül 1894).

BEO, Dosya No: 520, Gömlek No: 38969, Tarih: 25 Cemazie'l evvel 1312 (24 Kasım 1894).

BEO, Dosya No: 624, Gömlek No:46793, Tarih: 24 Zilkade 1312 (19 Mayıs 1895).

BEO, Dosya No: 634, Gömlek No:47507, Tarih: 8 Zilhicce 1312 (2 Haziran 1895).

BEO, Dosya No:1895, Gömlek No: 142081, Tarih: 24 Rabiü'l ahir 1320 (31 Temmuz 1902).

BEO, Dosya No:1908, Gömlek No: 143078, Tarih: 20 Cemazie'l evvel 1320 (25 Ağustos 1902).

BEO, Dosya No:2056, Gömlek No: 154140, Tarih: 1 Safer 1321 (29 Nisan 1903).

BEO, Dosya No: 2137, Gömlek No: 160205, Tarih: 16 Cemazie'l-evel 1321 (10 Ağustos 1903).

BEO, Dosya No: 2149, Gömlek No: 161175, Tarih: 1 Cemazie'l-ahir 1321 (25 Ağustos 1903).

BEO, Dosya No: 2775, Gömlek No: 208122, Tarih: 11 Muharrem 1324 (7 Mart 1906).

BEO, Dosya No: 2804, Gömlek No: 210236, Tarih: 18 Safer 1324 (13 Nisan 1906).

BEO, Dosya No: 2882, Gömlek No: 216142, Tarih: 10 Cemazie'l ahir 1324 (1 Ağustos 1906).

BEO, Dosya No: 2960, Gömlek No: 221960, Tarih: 26 Şevval 1324 (13 Aralık 1906).

BEO, Dosya No: 2976, Gömlek No: 223139, Tarih: 22 Zilkade 1324 (7 Ocak 1907).

BEO., Dosya No:3403, Gömlek No:255178, Tarih: 27 Şaban 1326 (24 Eylül 1908).

BEO, Dosya No: 3417, Gömlek No: 256203, Tarih: 23 Ramazan 1326 (19 Ekim 1908).

BEO, Dosya No: 3426, Gömlek No: 256913, Tarih: 11 Şevval 1326 (6 Kasım 1908).

BEO., Dosya No: 3434, Gömlek No: 257507, Tarih: 21 Şevval 1326 (16 Kasım 1908).

BEO, Dosya No: 3441, Gömlek No: 258005, Tarih: 29 Şevval 1326 (24 Kasım 1908).

BEO., Dosya No: 3459, Gömlek No: 259420, Tarih: 29 Zilkade 1326 (23 Aralık 1908).

BEO, Dosya No: 3510, Gömlek No: 263246, Tarih: 21 Safer 1327 (14 Mart 1909).

BEO., Dosya No:3649, Gömlek No:273640, Tarih: 26 Ramazan 1327 (11 Ekim 1909).

-Cevdet-i Askeriye (C. AS)

C.AS., Dosya No:882, Gömlek No:37897, Tarih: 14 Ramazan 1290 (7 Ekim 1873).

-Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT)

DH.MKT., Dosya No: 27, Gömlek No: 50, Tarih: 16 Şevval 1310 (3 Mayıs 1893).

DH.MKT., Dosya No: 252, Gömlek No: 14, Tarih: 22 Zilhicce 1311 (26 Haziran 1894).

DH.MKT., Dosya No: 472, Gömlek No: 39, Tarih: 27 Zilhicce 1319 (6 Nisan 1902).

DH.MKT., Dosya No: 1427, Gömlek No: 11, Tarih: 4 Şevval 1304 (26 haziran 1887).

DH.MKT., Dosya No: 1562, Gömlek No:83, Tarih: 4 Rabiü'l evvel 1306 (8 Kasım 1888).

DH.MKT., Dosya No: 1569, Gömlek No: 62, Tarih: 25 Rabiü'l evvel 1306 (29 Kasım 1888).

DH.MKT., Dosya No: 1645, Gömlek No: 92, Tarih: 6 Zilhicce 1306 (3 Ağustos 1889).

DH.MKT., Dosya No: 1673, Gömlek No: 50, Tarih: 18 Rabiü'l-evvel 1307 (12 Kasım 1889).

DH.MKT., Dosya No: 1858, Gömlek No: 14, Tarih: 6 Muharrem 1309 (12 Ağustos 1981).

DH.MKT., Dosya No: 1864, Gömlek No: 59, Tarih: 26 Muharrem 1309 (1 Eylül 1891).

DH.MKT., Dosya No: 1882, Gömlek No: 29, Tarih: 20 Rabiü'l evvel 1309 (24 Ekim 1891).

DH.MKT. Dosya No: 1944, Gömlek No: 54, Tarih: 6 Şevval 1309 (4 Mayıs 1892).

DH.MKT., Dosya No: 2053, Gömlek No: 60, Tarih: 2 Şaban 1310 (19 Şubat 1892).

DH.MKT., Dosya No: 2529, Gömlek No: 80, Tarih: 22 Cemazie'l-evvel 1319 (6 Eylül 1901).

DH.MKT., Dosya No: 2530, Gömlek No: 37, Tarih: 25 Cemaze'l-evvel 1319 (9 Eylül 1901).

DH.MKT., Dosya No: 2593, Gömlek No: 10, Tarih: 17 Zilkade 1319 (25 Şubat 1902).

DH.MKT., Dosya No: 2679, Gömlek No: 6, Tarih: 16 Zilkade 1326 (10 Aralık 1908).

-Dahiliye Nezareti Islahat (DH. TMIK. S.)

DH.TMIK.S., Dosya No: 22, Gömlek No: 43, Tarih: 25 Receb 1316 (9 Aralık 1898).

DH.TMIK.S., Dosya No: 25, Gömlek No: 48, Tarih: 6 Safer 1317 (16 Haziran 1899).

-Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3)

HR.SFR.3., Dosya No: 520, Gömlek No: 15, Tarih: 21 Muharrem 1320 (30 Nisan 1902).

- Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR. SFR.4)

HR. SFR.4, Dosya No: 341, Gömlek No: 25, Tarih: 3 Muharrem 1310 (28 Temmuz 1892).

HR.SFR.4, Dosya No: 606, Gömlek No: 14, Tarih: 1 Zilhicce 1325 (5 Ocak 1908).

-İrade-i Askeri (İ. AS)

İ.AS., Dosya No: 4, Gömlek No:36, Tarih: 16 Rabiü'l-evvel 1311 (27 Eylül 1893).

İ.AS., Dosya No: 20, Gömlek No: 19, Tarih: 26 Şevval 1314 (30 Mart 1897).

İ.AS., Dosya No:29, Gömlek No:40, Tarih:28 Cemazie'l evvel 1317 (4 Ekim 1899).

- İ.AS., Dosya No: 30, Gömlek No: 14, Tarih: 24 Receb 1317 (28 Kasım 1899).
- İ.AS., Dosya No:30, Gömlek No:35, Tarih:5 Ramazan 1317 (7 Ocak 1900).
- İ.AS., Dosya No: 53, Gömlek No: 35, Tarih: 2 Şevval 1322 (10 Aralık 1904).
- İ.AS., Dosya No:56, Gömlek No:12, Tarih: 8 Rabiü'l ahir 1323 (12 Haziran 1905).
- İ.AS, Dosya No:61, Gömlek No:56, Tarih: 25 Cemazie'l evvel 1324 (17 Temmuz 1906).
- İ.AS., Dosya No: 61, Gömlek No: 70, Tarih: 19 Cemazi'l ahir 1324 (10 Ağustos 1906).
- İ.AS., Dosya No:92, Gömlek No:24, Tarih:22 Ramazan 1327 (7 Ekim 1909).
- İ.AS., Dosya No:98, Gömlek No:24, Tarih: 13 Zilkade 1327 (26 Kasım 1909).
- İrade-i Dahiliye Nezareti (İ.DH)
- İ.DH., Dosya No: 822, Gömlek No: 66272, Tarih: 11 Safer 1298 (13 Ocak 1881).
- İ.DH., Dosya No: 916, Gömlek No: 72699, Tarih: 16 Receb 1301 (12 Mayıs 1884).
- İrade-i Hususi Maruzat (İ. HUS)
- İ.HUS., Dosya No: 45, Gömlek No: 94, Tarih: 4 Ramazan 1313 (13 Şubat 1896).
- İ.HUS., Dosya No:113, Gömlek No:85, Tarih: 24 Zilkade 1321(11 Şubat 1904).
- İrade-i Maarif Nezareti (İ. MF)
- İ.MF., Dosya No: 14, Gömlek No: 58, Tarih: 27 Şaban 1326 (24 Eylül 1908).
- İrade-i Taltifat (İ.TAL)
- İ.TAL., Dosya No: 178, Gömlek No: 19, Tarih: 6 Safer 1317 (16 Haziran 1899).
- İ.TAL., Dosya No: 279, Gömlek No: 6, Tarih: 4 Rabiü'l evvel 1320 (11 Haziran 1902).
- İ.TAL., Dosya No: 313, Gömlek No:6, Tarih: 15 Receb 1321 (7 Ekim 1903).
- İ.TAL., Dosya No: 338, Gömlek No: 26, Tarih: 9 Cemazie'l-evvel 1322 (14 Mayıs 1904).
- Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF. MKT)
- MF.MKT., Dosya No: 85, Gömlek No: 109, Tarih: 19 Rabiü'l-ahir 1302 (5 Şubat 1885).
- MF.MKT., Dosya No:92, Gömlek No:122, Tarih: 27 Rabiü'l ahir 1304 (23 Ocak 1887).
- MF.MKT., Dosya No: 101, Gömlek No: 119, Tarih: 26 Muharrem 1306 (2 Ekim 1888).
- MF.MKT., Dosya No: 111, Gömlek No: 59, Tarih: 23 Zilhicce 1306 (20 Ağustos 1889).
- MF.MKT., Dosya No: 117, Gömlek No: 9, Tarih: 23 Şaban 1307 (14 Nisan 1890).
- MF.MKT., Dosya No:161, Gömlek No: 85, Tarih: 11 Şaban 1310 (28 Şubat 1893).
- MF.MKT., Dosya No:162, Gömlek No: 11, Tarih: 17 Şaban 1310 (6 Mart 1893).
- MF.MKT., Dosya No: 241, Gömlek No: 60, Tarih: 29 Cemazie'l ahir 1312 (28 Aralık 1894).
- MF.MKT., Dosya No: 391, Gömlek No: 12, Tarih: 9 Zilkade 1315 (1 Nisan 1898).
- MF.MKT., Dosya No:453, Gömlek No:21, Tarih: 12 Safer 1317 (22 Haziran 1899).
- MF. MKT. Dosya No: 624, Gömlek No: 45, Tarih: 24 Muharrem 1320 (3 Mayıs 1902).
- MF.MKT., Dosya No: 690, Gömlek No: 20, Tarih: 16 Zilhicce 1320 (16 Mart 1903).

- MF.MKT., Dosya No: 691, Gömlek No: 61, Tarih: 19 Zilhicce 1320 (19 Mart 1903).
- MF.MKT., Dosya No: 790, Gömlek No: 20, Tarih: 23 Rabiü'l ahir 1322 (7 Temmuz 1904).
- MF.MKT., Dosya No: 796, Gömlek No: 54, Tarih: 1 Cemazie'l ahir 1322 (13 Ağustos 1904).
- MF.MKT., Dosya No: 903, Gömlek No: 30, Tarih: 5 Zilkade 1323 (1 Ocak 1906).
- MF.MKT., Dosya No:1070, Gömlek No: 17, Tarih: 11 Receb 1326 (9 Ağustos 1908).
- MF.MKT, Dosya No: 1144, Gömlek No: 48, Tarih: 19 Zilkade 1327 (2 Aralık 1909).
- Şura-yı Devlet (ŞD)
- ŞD., Dosya No: 223, Gömlek No: 41, Tarih: 25 Şaban 1326 (22 Eylül 1908).
- Teftişat-ı Rumeli Evrakı İrade-i Askeri (TFR. I. AS)
- TFR.I.AS., Dosya No: 56, Gömlek No: 5564, Tarih: 5 Muharrem 1326 (8 Şubat 1908).
- Teftişat-ı Rumeli Evrakı Makamat Evrakı (TFR. I.MKM)
- TFR.I.MKM., Dosya No: 28, Gömlek No:2772, Tarih: 11 Rabiü'l-ahir 1326 (13 Mayıs 1908).
- Teftişat-ı Rumeli Evrakı Manastır Evrakı (TFR. I.MN)
- TFR.I.MN., Dosya No: 195, Gömlek No: 19431, Tarih: 28 Receb 1327 (15 Ağustos 1909).
- Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS)
- Y.A.HUS., Dosya No: 220, Gömlek No: 44, Tarih: 18 Rabiü'l-ahir 1306 (22 Aralık 1888).
- Y.A.HUS., Dosya No: 264, Gömlek No: 18, Tarih: 2 Safer 1310 (26 Ağustos 1892).
- Y.A.HUS., Dosya No: 334, Gömlek No: 102, Tarih: 29 Safer 1313 (29 Ağustos 1895).
- Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES)
- Y.A.RES, Dosya No:20, Gömlek No: 30, Tarih: 27 Cemazie'l-ahir 1300 (5 Mayıs 1883).
- Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV)
- Y.MTV., Dosya No: 4, Gömlek No: 72, Tarih: 3 Ramazan 1297 (9 Ağustos 1880).
- Y.MTV., Dosya No: 6, Gömlek No: 41, Tarih: 18 Cemazie'l-ahir 1298 (18 Mayıs 1881).
- Y.MTV., Dosya No: 39, Gömlek No: 67, Tarih: 11 Zilkade 1306 (9 Temmuz 1889).
- Y.MTV., Dosya No: 51, Gömlek No: 86, Tarih: 25 Zilkade 1308 (2 Temmuz 1891).
- Y.MTV., Dosya No: 73, Gömlek No: 80, Tarih: 11 Cemazie'l-ahir 1310 (31 Aralık 1892).
- Y.MTV., Dosya No: 74, Gömlek No: 28, Tarih: 7 Receb 1310 (25 Ocak 1893).
- Y.MTV., Dosya No: 79, Gömlek No: 24, Tarih: 5 Zilhicce 1310 (20 Haziran 1893).
- YMTV, Dosya No: 82, Gömlek No: 79, Tarih: 24 Safer 1311 (6 Eylül 1893).
- Y.MTV., Dosya No: 87, Gömlek No: 75, Tarih: 13 Cemazie'l-evvel 1311 (22 Kasım 1893).
- Y.MTV., Dosya No:93, Gömlek No:132, Tarih: 17 Ramazan 1311(24 Mart 1894).
- Y.MTV., Dosya No: 94, Gömlek No:49, Tarih: 23 Şevval 1311 (29 Nisan 1894).
- Y.MTV., Dosya No: 97, Gömlek No: 76, Tarih: 5 Zilhicce 1311 (9 Haziran 1894).
- Y.MTV., Dosya No: 183, Gömlek No:130, Tarih: 23 Cemazie'l-ahir 1316 (8 Kasım 1898).

Y.MTV., Dosya No: 193, Gömlek No: 50, Tarih: 8 Rabiü'l ahir 1317 (16 Ağustos 1899).
 Y.MTV., Dosya No: 209, Gömlek No:93, Tarih: 17 Şaban 1318 (10 Aralık 1900).
 YMTV, Dosya No:226, Gömlek No:51, Tarih: 12 Zilkade 1319 (20 Şubat 1902).
 Y.MTV., Dosya No: 226, Gömlek No:109, Tarih: 23 Zilkade 1319 (3 Mart 1902).
 Y.MTV., Dosya No: 234, Gömlek No: 112, Tarih: 15 Cemazie'l-ahir 1320 (19 Eylül 1902).
 Y.MTV., Dosya No: 267, Gömlek No:84, Tarih: 22 Şaban 1322 (1 Kasım 1904).
 Y.MTV., Dosya No:291, Gömlek No: 167, Tarih: 13 Zilkade 1324 (29 Aralık 1906).
 Y.MTV., Dosya No: 297, Gömlek No: 61, Tarih: 15 Rabiü'l-evvel 1325 (28 Nisan 1907).
 Y.MTV., Dosya No: 298, Gömlek No: 144, Tarih: 27 Rabiü'l ahir 1325 (9 Haziran 1907).
 Y.MTV., Dosya No: 302, Gömlek No: 186, Tarih: 27 Şaban 1325 (5 Ekim 1907).
 Y.MTV., Dosya No:311, Gömlek No: 178, Tarih: 28 Cemazie'l-evvel 1326 (28 Haziran 1908).

-Yıldız Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK)

Y.PRK.ASK., Dosya No: 21, Gömlek No:28, Tarih: 8 Safer 1301 (9 Aralık 1883).
 Y.PRK.ASK., Dosya No: 24, Gömlek No: 50, Tarih: 12 Safer 1302 (1 Aralık 1884).
 Y.PRK.ASK., Dosya No: 27, Gömlek No: 50, Tarih: 10 Şevval 1302 (23 Temmuz 1885).
 Y.PRK.ASK., Dosya No: 33, Gömlek No: 56, Tarih: 18 Şevval 1303 (20 Temmuz 1886).
 Y.PRK.ASK., Dosya No: 36, Gömlek No: 88, Tarih: 8 Rabiü'l evvel 1304 (5 Aralık 1886).
 Y.PRK.ASK., Dosya No: 41, Gömlek No: 115, Tarih: 19 Zilhicce 1304 (8 Eylül 1887).
 Y.PRK.ASK., Dosya No:47, Gömlek No: 24, Tarih: 3 Safer 1302 (22 Kasım 1884).
 Y.PRK. ASK., Dosya No: 60, Gömlek No:65, Tarih: 23 Şaban 1307 (14 Nisan 1890).
 Y.PRK. ASK., Dosya No: 60, Gömlek No:72, Tarih: 25 Şaban 1307 (15 Nisan 1890).
 Y.PRK.ASK., Dosya No: 70, Gömlek No: 34, Tarih: 26 Receb 1308 (7 Mart 1891).
 Y.PRK. ASK., Dosya No: 70, Gömlek No:129, Tarih: 19 Şaban 1308 (30 Mart 1891).
 Y.PRK.ASK., Dosya No: 89, Gömlek No: 11, Tarih: 26 Şubat 1310 (10 Mart 1895).
 Y.PRK.ASK., Dosya No: 95, Gömlek No: 58, Tarih: 13 Cemaziye'l-evvel 1311 (22 Kasım 1893).
 Y.PRK.ASK., Dosya No: 218, Gömlek No:61, Tarih: 2 Cemazie'l evvel 1322 (15 Temmuz 1904).
 Y.PRK.ASK., Dosya No:246, Gömlek No:16, Tarih: 16 Rabiü'l evvel 1325 (29 Nisan 1907).
 Y.PRK.ASK., Dosya No: 256, Gömlek No: 73, Tarih: 13 Rabiü'l-ahir 1326 (13 Temmuz 1908).

-Yıldız Arzuhal Jurnal (Y.PRK. AZJ)

Y.PRK. AZJ. Dosya No:45, Gömlek No:118, Tarih: 29 Zilhicce 1320 (29 Mart 1903).

-Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK)

Y.PRK.BŞK., Dosya No: 75, Gömlek No:37, Tarih: 19 Receb 1323 (23 Eylül 1905).

-Yıldız Komisyonlar Maruzatı (Y. PRK. KOM)

Y.PRK.KOM., Dosya No: 4, Gömlek No:13, Tarih: 23 Ramazan 1300 (28 Temmuz 1883).

Y.PRK.KOM., Dosya No: 10, Gömlek No: 80, Tarih: 8 Muharrem 1319 (27 Nisan 1901).

Y.PRK.KOM., Dosya No: 13, Gömlek No: 20, Tarih: 24 Cemazie'l-evvel 1322 (6 Ağustos 1904).

-Yıldız Meşihat Dairesi Maruzatı (Y. PRK. MŞ)

Y.PRK.MŞ., Dosya No: 6, Gömlek No: 88, Tarih: 7 Rabiü'l-evvel 1316 (26 Temmuz 1898).

-Yıldız Umumi (Y. PRK. UM)

Y.PRK.UM., Dosya No: 14, Gömlek No: 59, Tarih: 5 Şaban 1306 (6 Nisan 1889).

-Zabtiye

ZB. Dosya No: 464, Gömlek No: 116, Tarih: 19 Teşrinisani 1324 (2 Aralık 1908).

B. Hatıratlar

Goltz, C. v. d. (2012). Yirminci Yüzyılın Başlarında Osmanlı- Alman İlişkileri “Golç Paşa'nın Hatıratı”, Haz: Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul.

Sultan Abdülhamid (1974). Siyasi Hatıratım, Hareket Yayınları, İstanbul.

C. Kronik Eserler

Ahmet Lütfi Efendi (1989). Lütfi Tarihi, Haz: Münir Aktepe, C.XIII, TTK, Ankara.

Fatma Aliye Hanım (1994) *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Pınar Yayınları, İstanbul.

Goltz, C. v. d. (2013). *Millet-i Müselleha (Ordu- Millet)*, Haz: İsmet Sarıbal, Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Çankırı.

Mahmud Cevat İbnü'ş Şeyh Nafi. (2001). *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraat- XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*. Yeni Türkiye Yayınları. Ankara.

D. Araştırma- İnceleme Eserler

Adivar, A. (1982). *Osmanlı Türklerinde İlim*. Remzi Kitabevi, İstanbul.

Akın, A. (1999). *Münif Paşa ve Türk Kültür tarihindeki Yeri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Akpınar, A. ve Rogan, E. L. (2001). *Aşiret Mektep Devlet Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*, Aram Yayıncılık, İstanbul.

- Akyüz, Y. (2015). *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara.
- Avcı A. (1963). *Türkiye'de Askeri Yüksekokullar Tarihçesi (Cumhuriyet Devri'ne Kadar)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Aydın, T. (1991). *Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid*, İstanbul.
- Berkes, N. (2013). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bilim, C. Y. (1998). *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Budak, A. (2004). *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını Münif Paşa*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Çam, Y. (1991). *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar Rüşdiye, İdadi, Harbiye (1892-1902)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Deri, M. (2009). *Türkiye'de Azınlıklar ve Azınlık Okulları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Dölen, E. (2009). *Türkiye Üniversite Tarihi 1 Osmanlı Döneminde Darülfünun*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Eraslan, C. (1995). *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Ergin, O. N. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul.
- Güler, A. (2000). *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgelerin Işığında)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Gündüz, M. (2002). *Eğitimci Yönüyle Ahmet Cevdet Paşa*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.
- Gündüz, M. (Haz.) (2015). *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler (2015)*. Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Hülagü, M. (2006). *Pan-İslamizm: Osmanlı'nın Son Umudu*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir.
- Kansu, N. A. (2016). *Türkiye Eğitim Tarihi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Karal, E. Z. (2007). "Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856", *Osmanlı Tarihi*, C.V, TTK, Ankara
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara.
- Koçer, H. A. (1987). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923)*, Uzman Yayınları, Ankara.
- Kodaman, B. (1987), *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 67, Seri IV, A 21, Ankara.
- Kodaman, B. (1991), *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara.
- Komisyon (2000). *Osmanlı Dönemi'nde Askeri Okullarda Eğitim*, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Kuran, E. (2007). “Türk Tefekkür Tarihinde Ahmet Cevdet Paşa'nın Yeri” *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, TDV, Ankara.
- Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. M. Kıratlı), TTK, Ankara.
- Moreau, O. (2010). *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu Askeri “Yeni Düzen” in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (1981). *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Özkan, S. (2008). *Türk Eğitim Tarihi*, Nobel Yayınları, İstanbul.
- Polat Haydaroğlu, İ. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1999). *Tanzimat Devri'nde Meclis-i Vala (1838-1868)*, TTK, Ankara.
- Şimşek, M. (2006). *Amid'den Diyarbakir'e Eğitim Tarihi*, Kent Işıkları Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. TTK, Ankara.
- Turan, K. (2000) *Türk- Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- Unat, F. R. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara.
- Uzunçarşılı İ. H. (1988) *Osmanlı Tarihi*, C.5, TTK, Ankara.
- Ünal, U. (2008). *Meclis-i Kebir-i Maarif 1869-1922*, TTK, Ankara.
- Ünal, U. (2015). *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*. TTK, Ankara.
- Yıldırım, A. (1998). *Türkiye Üniversite Tarihi*, Öteki Yayınevi, Ankara.
- Vahapoğlu, M. H. (2005). *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

E. Tezler

- Aktaş, H. (1994). *Türk- Alman askeri ilişkileri (1913-1918)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Altın, H. (2009). *II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirlerinde Öğretmen Yetiştirme Meselesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Arslan, H. (2012). *Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Ordusunda Alman Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çaparlar, A. (2014). *Osmanlı Taşra Teşkilatında Reform (1864-1913)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Dalkıran, K. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Askeri Akademik Eğitim*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Güdek, M. (2012). *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi ve Literatürü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Parmaksız, E. (2008). *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştüyeler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tenger, S. (2005). *Rüştüye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

F. Makaleler

- Akcan, E. (2015). "Colmar Von Der Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu ve Asker- Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi" *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, C.4, S.1, ss.14-35.
- Beşirli, M. (2004). "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (1), Tokat, ss.121-139.
- Erdoğan, T. (1996). "Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1), ss.183-247.
- Ergün, M. ve Duman, T. (1996). "19. Yüzyıl Osmanlı Askeri Okulların Ders Programları", *Yeni Türkiye. Eğitim Özel Sayısı*, Ocak-Şubat, s..494-511.
- Güneş, M. (2014). "Kafkasya Muhacirlerinin Karahisar-ı Sahib'de İskânı ve Karşılaşılan Sorunlar (1861-1895)", *Tarih Okulu Dergisi*,(18), ss. 421-452.
- Özkan, S. (2006). "Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytami". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (19), ss. 211-229.
- Öztürk, C. (1999). "Osmanlı'da Bir Mesleki Eğitim ve Çocuk esirgeme Kurumu: Darülhayr-ı Ali", *Milli Eğitim Dergisi*, 143, ss.76-84.

G. Kitap Bölümü

- Akşin, S. (1997).“ Siyasi Tarih”, *Osmanlı Devleti 1600-1908, Türkiye Tarihi*, C.3, Cem Yayınevi, ss. 73-187
- Antel, S. C. (1940). “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat*, C.1, Maarif Matbaası, İstanbul. ss.441-465.
- Batmaz, Ş. (2011). “II. Abdülhamid Devrinin Bilinmeyen Üç Bahriye Mektebi (Tüccar Kaptan, Torpido ve Elektrik Mektepleri)”. *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri. ss.133-142.
- Duymaz, Ş. (2011). “II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Yapıları” *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri. ss.169-183.
- İpek, N. (2002). “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, *Türkler*, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. ss.15-24.
- İhsanoğlu, E. (2011).“Darülfünun-ı Şahane” *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri. ss.449-475.
- Kızıltoprak, S. (2002). “II. Abdülhamid’in Mısır Sorununa Yaklaşımı ve İstanbul Konferansı”, *Türkler*, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. ss.57-69.
- Kodaman, B. (2011), “II. Abdülhamid ve Aşiret Mektebi”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri. ss.323-337.
- Özcan, A. (2002). “Sultan II. Abdülhamid” *Türkler*, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. ss.909-930.
- Özyüksel, M. (2011). “Abdülhamid Devrinde Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri. ss.291-327.
- Saydam, A. (2002).“Tanzimat Devri Reformları” *Türkler*, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. ss.782-804.
- Şanal, M. (2011). “II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları” *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri. ss.375-404.
- Şanal, M. (2011). “II. Abdülhamid Döneminde Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri. ss.407-439.
- Tekeli, İ. (1985). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemi’ndeki Değişmeler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.2., İletişim Yayınları, İstanbul. ss.456-475.

- Tetik, F. ve Soyluer, S. (2013). “Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayii”, *Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi 1792-1918*, (ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul, ss.99-119.
- Yıldız, G. (2013), “Kara Kuvvetleri” *Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi 1792-1918*, (ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul, ss.35-77.
- Yolalıcı, E. (2000). (ed.) Kemal Çiçek, “Education In The Ottoman Empire In The 19. Century” *Ottoman Civilisation*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. ss. 657-661.

H. Asiklopedi Maddesi

- Beydilli K. (2006) “Mühendishane-i Berri-i Hümayun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.31, İstanbul, ss.516-517.
- Kuyumcuyan, S. (1997). “ Esayan Ermeni Lisesi” *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 199-200.
- Ovadya, S. (1997). “Yahudi Okulları” *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 402-403.
- Öztürk, C. (2000). “İdadi” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.21, İstanbul. ss.464-466.

EK 2- KAFKASYA MUHACİRLERİNDEN OLUP KONYA'DA BULUNAN MOHOŞ KABİLESİNDEN BAZILARININ ASKERİ MEKTEPLERE KABULLERİ HUSUSUNDA GEREĞİNİN YAPILMASINA DAİR BELGE (BOA, DH.MKT., Dosya No: 1858, Gömlek No: 14, Tarih: 6 Muharrem 1309/ 12 Ağustos 1981).

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

ارز و شکر	مکتوب	تاریخ	محل	موضوع	ملاحظات
۶۷	۱۷	۱۲/۸/۱۳۰۹	کونیا	لطف سید محمد عسکری	<p>فقیر و عاجز و ناتوان قریب و خندان بولنه محسنه قیدی زار گاننده تیرد و احوال</p> <p>دعوتی اقدار ملایک عسکره ده منسوب بینه قید و قبولی انجا ایتدکرنده وارلیک</p> <p>عموم ملایک عسکره نهان نقده جریانه ایرده خبره ده جتد موس الیه ملایک عسکره</p> <p>تولده قفه بینه افاجیه حاوی قویه صلیت عید سنه مبعوته تحریرنه مکتوبه عسکره</p> <p>بیر لقا تیریوی رسن سپا لایق قاننده مکنه نظر ایقای قضاکنه رعایت</p> <p>سجده ایستاده چولده بیگ</p>

OSMANLI ARŞİVİ	
DH. MKT	
1858	14

DH.MKT.01858.00014.001

EK 4- BINGAZI'DE İNŞA EDİLECEK ASKERİ RÜŞDİYE MEKTEBİ MESARİFİNİN NAKDEN İRSALİ MÜMKÜN OLMUZ İSE KOLAY TAHSİL EDİLECEK BİR VİLAYETE TAHVİLİ (BOA, DH.MKT, Dosya No: 2053, Gömlek No: 60, Tarih: 2 Şaban 1310/19 Şubat 1892).

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

تاریخ تظیر	محل	موضوع	ملاحظات
2053	60	بنغازی تعلیم	28

بنغازی انام نفقہ ادا نہ فرمائو متنب شدی وکریه صدق
انام نفقہ یوزوق تزییہ تور غفلہ
نقد ادا دارلمدین صورت سرانصیو اتور ویدہ موللہ جملہ
جوز حق جلیہ ذر ذلہ سرالانہ تاغینو فریہ ہر لقا ذریہ
عارف نف صلیہ بلجاریہ انام صلیہ بلیو ریزون کمد اولیہ
نقد ادا دارلمدین حالہ جملہ نازہ سرانصیو ریزونہ
تویہ بد نف صلیہ اسناد و لہ تزییہ لہ لہ
اسناد و لہ تزییہ لہ لہ

OSMANLI ARŞIVI
DH. MKT
2053 60

EK 5- ASAKİR-İ ŞAHANE İLE ASKERİ MEKTEP TALEBİNİN ESRAR KULLANMALARININ MEN-İ İÇİN OLUŞTURULAN NİZAMNAMESİNİN ORDULARA VE DEVAİR-İ SAİREYE GÖNDERİLDİĞİNE İLİŞKİN BELGE (BOA, Y.MTV., Dosya No: 74, Gömlek No: 28, Tarih: 7 Receb 1310/25 Ocak 1893).

Makâm-ı ser-askerî

Mektûbî kalemi

Devletlü Efendim hazretleri

Asâkir-i şâhâne ile mekâtib-i askeriye şâkirdânının ısraren isti'mâlından men'leri için tedâbir-i mukteziyeyi hâvi dâire-i askeriyece muhtasar bir nizamnâme kaleme alınarak arz-ı atebe-i ulyâ kılınması şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhî iktizâ-yı âlîsinden idiği 9 Zilhicce sene 308 tarihli tezkire-i husûsiyye-i dâverâneleriyle tebliğ buyrulması üzerine ber-mantûk-ı emr ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı cihanbânî meclis-i askerîce ol bâbda kaleme alınan nizamnâmenin mevki'-i fi'il ve icraya vaz'ı husûsuna bi'l-istîzân irâde-i seniyye-i mülûkâne şeref-müte'allik buyrulmuş olmasına ve mezkûr nizamnâmenin nizâmiye ve redif taburları ve süvâri topçu ve istihkâm alay ve taburları ile telgraf bölüklerine ve devâir-i askeriye ve mekâtib-i askeriye ve sâir iktizâ edenlere tevzi' ve taksim olunmak üzere bin beş yüz adedi meclis-i mezkûr tensibi vechle dâire-i askeriye matba'asında tab' ve temsil olunduğuna mebni zikr olunan alay ve taburlarla telgraf bölüklerine ve devâir-i mekâtib-i askeriyye ve sâir iktizâ edenlere tevzi' olunmak üzere mezkûr nizamnâmeden lüzumu miktarının bi'l-cümle ordu-yı hümâyûnlar ve fark-ı müstakille müşîriyet ve kumandanlıklarıyla devâir ve sâir iktizâ edenlere irsâl ve i'tâsı husûsunun istizânı erkân-ı harbiye-i umûmiyye dairesinden ifade kılınmış olmağla ol babda emr ü fermân-ı cenâb-ı hilâfetpenâhî ne merkezde şeref-efzâ-yı sünûh ve sudur buyrulur ise mantûk-ı celili infâz olunacağı beyanı ile istizâna ibtidâr kılındı ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir fi 7 Receb sene 310 ve fi 14 Kânun-ı sâni sene 308

Ser-asker

Bende

Rıza

EK 6- EDİRNE MEKTEB-İ HARBİYE-İ ŞAHANESİ'NİN MÜDÜRİYET VE MUALLİMLİĞİ'NE DERSAADET HARBİYE-İ ŞAHANESİ TALİM MUAVINLERİNDEN KOLAĞASI TALAT EFENDİ'NİN TERFİ VE TAYİNİ (BOA, İ.AS, Dosya No:61, Gömlek No:56, Tarih: 25 Cemazie'l evvel 1324/17 Temmuz 1906).

Yıldız saray-ı hümâyunu

Başkitâbet dâiresi

3792

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Edirne mekteb-i harbiye-i şâhânesinin münhal olan müdîriyet ve muallimliğine Dersaadet harbiye-i şâhânesi ta'lîm muâvinlerinden kolağası Talat ve Manastır mekteb-i harbiye-i şâhânesi dâhiliye müdîriyetiyle ta'lim muavinliğine Dersaadet harbiye-i şâhânesi talim muâvinlerinden kolağası Kâzım efendilerin terfî'an ta'yinleri umûm mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâret-i celîlesinin tezkire-i ma'rûzası üzerine şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî icâb-ı âlîsinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 25 Cemâziyelevvel sene 324 ve fi 4 Temmuz sene 322

Ser-kâtib-i hazret-i şehriyârî

Bende

Tahsin

EK 7- YEMEN DAHİLİNDE VAKİ TAİZ VE ABHA MEVKİLERİNDE KÜŞAD OLUNACAK İKİ ASKERİ RÜŞDİYE MEKTEBİNİN MASRAFLARINA DAİR BELGE (BOA, BEO, Dosya No: 634, Gömlek No:47507, Tarih: 8 Zilhicce 1312/2 Haziran 1895).

Tarih-i tesvîdi: 8 Zilhicce sene 312 / 20 Mayıs sene 314

Mâliye nezâret-i celîlesine tezkire

Yemen ahalisinden asker alınabilmek için ittihâzı muktezî tedâbirin akdemi ahali-i mahalliyeden mektebli zâbitân yetiştirmek olduğu ve bunun husûlü için San'a'da bir askerî rüşdiyesi varsa da mezkûr mektebe yalnız Zeydî mezhebinde bulunan San'a ve civarı ahali evladlarını göndererek Yemen kıtasının cihât-ı sâiresi ahali bundan müstefid olamadığı beyânıyla ahali Sünni olan ve Taiz ve Asir sancaklarının merkezi bulunan Taiz ve Abhada iki bab leylî mekteb-i rüşdî-i askerî küşâdıyla işbu iki mektebin üç yüz altmış bin ile dört yüz bin kuruluş arasında tahmîn edilen mesârif-i seneviyyesinin yedinci ordu-yı hümâyûn bütçesine idhâli lüzûm ve ifâdesini şâmil Tobhâne-i âmire müşriyet ve umûm mekâtib-i askeriye-i şâhâne nezâret-i celîlesinin manzûr-ı âlî buyrulan tezkiresi üzerine mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî şeref-sudûr buyrularak taraf-ı vâlâ-yı ser-askerî ile müşriyyet-i müşârun ileyhâya dahi teblîğ-i keyfiyet edildiği mâbeyn-i hümâyûn baş-kitâbet-i celîlesinden bâ-tezkire-i husûsiye bildirilmiş olmağla hazînece dahi icrâ-yı icâbına himmet

Mekâtib-i askeriyye

(II) manzûr-ı âlî olan (silik) devletleri (22)

Taraf-ı vâlâ-yı ser-askerîye ve mekâtib-i askeriyye

(67) taraf-ı vâlâ-yı ser-askerîyle nezâret-i müşârun ileyhâya teblîğ-i keyfiyet edildiği mâbeyn-i hümâyûn-ı mülûkâne başkitâbet-i celîlesinden bâ-tezkire-i husûsiyye bildirilmiş ve (ser-asker-i müşârun ileyhe) nezâret-i müşârun ileyhâ ile mâliye nezâret-i celîlesine tebliğât icrâ edilmiş olmağla ber-mantûk-ı emr ü fermân-i hümâyûn ifâ-yı muktezâsı bâbında

İşâret-i aliyye mûcibince

EK 8- BURSA'DA İNŞASI KARARLAŞTIRILAN ASKERİ İDADİ MEKTEBİNİN TEMELİNİN TÖRENLE ATILDIĞINA DAİR BELGE (BOA, Y.PRK.UM., Dosya No: 14, Gömlek No: 59, Tarih: 5 Şaban 1306/ 6 Nisan 1889).

Telgrafnâme

Mahal-i irsâli: Burusa

Mevrûdu: mâbeyn-i hümâyun

Mütevassıt olan mahal: Dersaadet

Ser-kâtib-i hazret-i şehriyârîye

Müşîr-i Bünyân-ı rasînü'l-erkân-ı devlet ve mümehhidü kavânin-i adâlet ve merhamet ve nâşir-i envâr-ı envâ'-ı ma'ârif ve ma'rifet-i pâdişâh-ı ale'l-âl ve şehinşâh-ı sahîdü'l-hilsâl şevketlü mehâbetlü efendimiz hazretlerinin mebde'-i cülûs-ı hümâyunlarından beri mülk ve milletin bâis-i ibâdâtı ve terakkîsi ve ale'l-husûs asâkir-i fevz-i müessir-i şâhânelerinin istikmâl-i esbâb-ı kuvvet ve satveti hakkında vaz' ve te'sîsi buyruldukları bunca hayrât ve müberrât ve âsâr-ı azîme-i bâhirü'l-muhassenâtları cümlesinden olmak üzere bu kere matla'-ı şems-i saltanat olan Bursa'da inşâsına irâde-i seniyye-i mülûkâneleri şeref-sâdır olan mekteb-i idâdî-i askeriyyenin bugünkü Cumartesi günü erkân-ı vilâyet ve umûm ümerâ ve zâbitân-ı askeriye ve me'mûrîn-i şer'iyye ve mülkiye ve adliye ve rü'esâ-yı rûhâniye ve a'yân ve eşrâf-ı memleket ve mekâtib-i askeriye me'mûrîn ve talebesi hâzır oldukları halde duây-ı mefrûzü'l-edâ-yı hazret-i zıllullâhî ba'de'l-edâ zeyc-i kurâbin olduğu müte'âkib vaz'-ı esâsı adîmü'l-indirâs bir sûret-i mutantanada icrâ kılınmağla hemen hazret-i Rabb-i müte'âl velî-ni'met-i a'zam ve şehinşâh-ı mu'azzam zıllullâhî fi'l-âlem efendimiz hazretlerini memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlik-i şâhânelerinin her tarafında bu misillü daha pek çok âsâr-ı azîme ihdâs ve te'sîsine muvaffak buyrulmuş emîn duâsının tekrarıyla keyfiyete ictisâr eyledim fermân fi 25 Mart sene 305

Hüdâvendigâr vâlisi

Hakkı

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Özge KURŞUN
Doğum Yeri - Tarihi : Antalya / 18.06.1992

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : 75. Yıl Cumhuriyet Lisesi, Antalya, 2010
Lisans Diploması : Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 2014

Yüksek

Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Antalya, 2017
Tez Konusu : II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Taşrasında Askeri Mektepler
Yabancı Dil : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler - Ordu Üniversitesi Tarih Çınarının Gölgesinde Genç Müverrihler Sempozyumu 2015 (Ordu)

Katılım Metni: Bir Tanzimat Aydını Olarak “Sadık Rifat Paşa”

- Aksaray Üniversitesi II. Genç Tarihçiler Çalıştayı 2015 (Aksaray)

Katılım Metni: XVI. Yüzyıl Münevverlerinden Gelibolulu Mustafa Ali ve Nüşatü’s Selâtin

- Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Sempozyumu 2015 (Antalya)

Katılım Metni: Osmanlı Devleti’nde Daimi Elçilikler ve Diplomasi

- Siyasi İlimler Türk Derneği XIV. Lisansüstü Konferansı 2016 (Adana)

Katılım Metni: II. Abdülhamid Dönemi’nde Türk-Alman Eğitim İş Birliği

- 1.Uluslararası Göç ve Kültür Sempozyumu 2016 (Amasya)

Katılım Metni: Balkan Savaşlarından Günümüze Türklerin Yunanistan’dan Göçü

- Uluslararası Taşköprü Pompeiopolis Bilim Kültür Sanat Araştırmaları Sempozyumu 2017 (Kastamonu)

Katılım Metni: Deniz Hakimiyeti Teorisi Bağlamında 1459- 1476 Arası Osmanlı Devleti’nin Karadeniz Siyasetinin İncelenmesi

E-Posta : ozgekursun1@gmail.com